

ЖИВОТЪТ НА СЕЗАН

АНРИ ПЕРЮШО

БЪЛГАРСКИ

ХУДОЖНИК

АНРИ ПЕРЮШО
ЖИВОТЬ НА СЕЗАН

„Жivotът на Сезан“ не е романизирана биография, а задълбочено изследване, в което авторът, както сам той казва, не поднася на читателя нищо, което не би могъл да обоснове. Анри Перюшо (1917–1967), автор на поредица животописи на големи майстори на френския импресионизъм и постимпресионизъм, е обиколил всички места, където е живял и работил Сезан, разпитал е съвременници и свидетели, проучил е обширна литература, издирил е много документи, останали незабелязани от изследователи и критици, и така е прибавил нови материали към източниците на Сезановата биография. При това научната добросъвестност тук се съчетава щастливо с увлекателен стил, драматизъмът и съпричастността — с тънък хумор.

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

Тук само ще повторя думите, които казах и в предговора на книгата си „Животът на Ван Гог“: тази книга не е романизирана биография.

Събрал съм всичко, с което днес разполагаме за Сезан: събрах и съпоставих всички налични документи, посетих местата, където той е живял, проучих пейзажите и предметите. С една дума, не поднасям на читателя нищо, което не бих могъл да обоснова.

От друга страна, както направих и в „Животът на Ван Гог“ и по същата причина, т.е. за да не се прекъсва нишката на повествованието, реших да сведа до минимум бележките под линия и да посоча източниците, които съм използвал, в една библиография в края на книгата.

Сезан не е леснодостъпна личност. Той е бил затворен човек. Хората, които са го познавали, са ни оставили твърде противоречиви характеристики за него. Не тук се крие обаче единствената трудност за неговия биограф. Противоречията се помъчих да превъзмогна. Под неравната повърхност се опитах да разкрия вътрешната връзка на един живот. Дано да съм успял. Задачата често беше неблагодарна, но и ме изпълваше с вдъхновение.

Съзнавам особеното задължение, което имам към г. Джон Реулд, чиито трудове — както за самия Сезан, така и за историята на импресионизма — предлагат богата и грижливо подбрана документация. Крайно ценни бяха за мен и изследванията на г. Лионело Вентури, Герстъл Мак, Бернар Доривал, Жан дьо Бъокен и други. Дължа благодарност също на госпожа Емил Бернар, която щедро постави на мое расположение семейните си архиви и ми предаде голям брой важни, неиздадени досега документи. Благодаря и на госпожа Е. Блондел-Флори, на г. Р. Авезу, Мишел-Анж Бернар, Жул Жое, Юбер Жуен, Емил Ломбар, Анри дьо Мадайан, Виктор Никола, Люсиен Ноел, които ми помогнаха да изясня известни подробности,

предоставиха ми документи или пък ме насочиха към ценни източници.

А. П.

**ПЪРВА ЧАСТ
ПРИЗВАНИЕ
(1839–1862)**

ПРОЛОГ

ЕДИН ЗАБЕЛЕЖИТЕЛЕН ЧОВЕК ОТ ПРОВИНЦИЯТА ПРЕЗ 1850 ГОДИНА

*Баща ми беше гениален човек; оставил ми
двадесет и пет хиляди франка рента.*

Сезан

Повече от половин столетие Екс-ан-Прованс сякаш е потънал в дълбок сън. Този град е бил някога столица; сега е само седалище на подпрефектура. През 17. и 18. век е бил на върха на своето великолепие. По онова време първите фамилии на местната аристокрация — Вовнарг, Етиен д'Орв, Раусе-Булбон, Форбен, Сен-Марк и много други — са построили разкошни резиденции по Авенюто, което краси града от две столетия насам. Това време обаче отдавна е минало. Екс, „това е Помпей“, казва Луиз Коле. Екс е задрямал.

През 1850 година в Екс все още живеят седемстотин знатни семейства, но всички те като че ли са се отказали от своя век. Аристокрацията е надживяла някогашното си величие. Повечето истински представители са се уединили в старите си домове. Те съставляват едно мрачно, предвзето, невидимо общество, ревниво към своето минало, към безвъзвратно отминалото си благополучие, водещо осъдено съществуване сред стилни мебели от славната епоха, за които дебнат антикварите. В неделен ден може да се види последният столносилка в града — на маркиза Гард. Тя минава през града като видение от друга епоха; и наистина маркиза Гард е вече стара жена, която още помни деня, когато са я представили на Мария Антоанета във Версай. Сега тя не може да намери други носачи за стола си, освен двамата гробари от градското гробище, на които е нахлузила ливреите на някогашните си лакеи. Странен анахронизъм! Не по-малък анахронизъм е обаче и онази невидима граница, която до 1918 г. ще

разделя Авенюто на две: южната страна за благородниците, северната — за простолюдието.

И все пак Екс живее. Доскоро проникнат от аристократичен дух, градът започва да се обуржоазява, отдава се на търговия. По Авенюто, което е главната артерия на града, дълго време не са се виждали магазини, а преди Революцията там е било разрешено да се отварят само кафенета; сега то се превръща постепенно в средище на търговска размяна, а до кафенетата, чийто брой непрекъснато расте, се настаняват кантори на транспортни агенции и на дилижанси. Да, въпреки всичко животът в Екс не спира. По времето на Луи-Филип, свален две години по-рано, в 1848-а, са основани Филологическият факултет, Техническото училище и няколко средни училища. Поставят се и първите фенери със светилен газ, и то, разбира се, пак по Авенюто. Открит е и пазар за добитък. От четири години насам по проект на инженер Франсоа Зола се работи каналът, който през сушавите периоди ще доставя вода на града „с тридесетте фонтана“. От четири години насам се работи и по железопътната линия, която скоро ще свърже Екс с Роняк; може би един ден ще прокарат и други линии, за да свържат Екс с Марсилия и с Пертюи. Но това няма да стане утре или вдругиден. Екс живее, но не бърза. Той стои на страна, вън от кипежа на индустриалната ера. В града се наброяват само няколко фабрики: за шапки, за захаросани бадеми, за бадемови сладкиши. Това е нищо, но за Екс е много; този град предпочита да бленува за миналото си, отколкото да крои планове за бъдещето. В същност шумната, многолюдна и предприемчива Марсилия го е смазала, отнела му е първенството. Екс дори и не мисли да съперничжи на могъщата си съседка, а и да иска, не би могъл. Но какво значение има това? Единствената грижа на Екс е да си запази известни привилегии, да бъде седалище на академия, на апелативен съд, на архиепископство. По Авенюто, под сянката на платаните, професори и сановници се разминават с висши духовници и каноници (платаните са посадени неотдавна на мястото на двувековните брястове, отсечени по време на реставрацията, защото на тях през Революцията били обесени няколко местни благородници). Екс наистина е твърде благочестив град. Ако одовелите графини и маркизи и старата аристокрация напомнят за някогашната столица на Прованс, влиянието на расото в този град също не е малко. На всяка крачка се срещат монаси-

капуцини и йезуити. Те прибавят особена нотка към апатията, към малко тъжното очарование на притихналия, линеещ градец, в който водоскоците пеят едваоловимо своята вековна песен.

* * *

В този задрямал град, престанал да расте (от години насам населението му е все около двадесет и седем хиляди жители), името на един човек е в устата на всички. Аристокрацията не иска да знае за него. Буржоазията го презира, не го допуска в средата си и тайно му завижда. Народът се възхищава от него или злорадствува по негов адрес.

Този човек е Луи-Огюст Сезан. На петдесет и две години, доста добре сложен, с широко голобрадо лице, високо, открито чело и гъсти вежди, между които се врязват две дълбоки бръчки, белег на упоритост, той прилича на буржоа от времето на Луи Филип, изпълва с достойнство дрехите си и не проявява склонност към метафизически умозрения. Погледът му е твърд, но и ироничен. Няма съмнение, че той е хитрец, *maling*, както казват в този край. И той е доказал това.

Към 1650 година, когато Екс е бил на върха на величието си в Бриансон се заселили бедни планинари, които водели твърде скромно съществуване в малкото алпийско селище Сезан. Само двадесет и четири километра делят двете населени места, разположени от двете страни на клисурата под връх Женевър, по която са минали един подир друг през вековете Анибал, Цезар и Шарл VII; новите заселници навярно не са се чувствували като на чужда земя, тъй като по онова време родното им село Сезан, където населението говорело френски и строго се придържало към френските традиции, отдавна принадлежало към Бриансонското графство. Променяйки местожителството си, те взели името на родното си селище^[1]. Наричали ги хората от Сезан или просто Сезан, Сезановци.

На пришълците не им провървяло в Бриансон. Някой си Блез например си останал беден кърпач, но затова пък имал богата челяд (десетина деца). Ето защо някои от Сезановци отново потеглили на път. Така още преди 1700 г. един от тях на име Дени стигнал чак до Екс, където родът му бързо се размножил; но и той не забогатял.

Новите граждани на Екс станали перукери, шивачи, сякаш съдбата искала те никога да не излязат от скромното си положение. Един от внуките на Дени Сезан — Тома-Франсоа Ксавие, роден през 1756 г., решил и той да опита щастието си другаде; напуснал Екс и отишъл да работи като шивач двадесетина километра на югоизток, отвъд планината Регеня, в малката паланка Сен Захарий. Там умрял през 1818 г. нито по-богат, нито по-беден от своите деди. Той оставил един двадесетгодишен син, този именно Луи-Огюст Сезан, с когото започваме нашия разказ.

Роден в Сен Захарий по времето на Директорията, на 10 месидор от година VI (28 юни 1798 г.), Луи-Огюст бил слабо и болnavo дете. Но като поотраснал, заякал и когато баща му умрял, бил вече силен и здрав младеж. Неукротимо амбициозен, той скоро се убедил, че в паланката Сен Захарий няма никакви изгледи да се избави от беднотията, участ на неговите родители. И като поел обратния път, се озовал в Екс, където постъпил на служба при тамошните търговци на вълна Детес.

В началото на века шапкарството, стар местен занаят, било една от малкото дребни промишлености в Екс, които се развивали сравнително добре. В околните села развъждали зайци, а няколкото работилници в града правели от заешка козина филц. Изнасяли за къде ли не шапки от прочутия местен филц. През 1821 г. Луи-Огюст, вече двадесет и три годишен, решава да изучи шапкарския занаят и за тази цел заминава за Париж.

В столицата остава близо четири години, работи упорито и твърде скоро от чирак става калфа, а после и канцеларски служител. Собственикът на парижкото предприятие го цени много; казват, че жена му го ценяла още повече, но вероятно на съвсем друго основание. За друг, по-малко предприемчив младеж постигнатото сигурно би представлявало идеал. Не така обаче мисли Луи-Огюст. През 1825 г. той се завръща в Екс, твърдо решен да се хвърли в боя. Тогава е на двадесет и седем години.

По време на чиракуването си в Париж Луи-Огюст трябва да е спестил някой и друг наполеон, защото скоро след завръщането си в Екс взема за съдружник някой си Мартен и отваря магазин за продажба и износ на шапки, и то къде? В центъра на града, разбира се, на самото Авеню номер 55, на ъгъла с улица Гран Карм (днес улица Фабро)! По

всяка вероятност двамата съдружници скоро решават, че капиталът им е недостатъчен за търговията и износа на шапки, тъй като привличат и трети партньор — някой си Купен, също такъв хитрец като Луи-Огюст, и основават фирмата „Мартен, Купен и Сезан“. В града започнали да злословят по адрес на новата фирма. По Авенюто, по терасите на кафенетата се носел от уста на уста следният зълчен каламбур с името на Сезан (което звуци като *seize ânes* — шестнадесет магарета): „*Martin, Coupin et Cézanne font dix-huit bêtes*“ („Мартен, Купен и Сезан, всичко осемнадесет диванета“)^[2].

Разбира се, тази подигравка била лишена от всякакво основание. От тези „осемнадесет диванета“ можели да се поучат не един и не двама от съгражданите им. Работите на новата търговска къща бързо потръгнали. Луи-Огюст налучкал правия път. Сега вече можел да започне голямата битка за богатство.

Действително за Луи-Огюст парите били единственият безспорен белег за преуспяване в живота. Проницателен човек с винаги буден и изобретателен ум, предпазлив, но смел, ловък и твърд в сделките, алчен, педантичен и лесно раздразнителен, по природа умерен във всичко, но по необходимост прекалено пестелив, той не щадял нито себе си, нито другите и, тласкан от неудържима страсть в надпреварата към богатство, трупал наполеон след наполеон. Макар и с жарък темперамент, любовта не го вълнувала никак. На четиридесет годишна възраст, когато шапкарското му предприятие процъфтява, той чисто и просто решава да се свърже с някоя жена и избира сестрата на един от своите чиновници, двадесет и четири годишната дъщеря на един столар — Ан-Елизабет-Онорин Обер, родена в Екс на 24 септември 1814 г. От тази връзка на 19 януари 1839 г. се ражда син, когото кръщават Пол, а две години по-късно, на 4 юли 1841 г. — и едно момиче, Мария. Луи-Огюст признава децата си веднага след раждането им. Но чака близо три години, преди да реши да узакони връзката си с Елизабет Обер; такива връзки по онова време са наистина нещо твърде обикновено сред народа. Той сключва брак с Елизабет едва на 29 януари 1844 г., когато навършва четиридесет и пет години.

Никой не би могъл да каже на колко е възлизал тогава капиталът му, но този капитал трябва несъмнено да е бил вече доста голям. Найдобро доказателство за това е фактът, че още на следната година

тримата съдружници в шапкарското предприятие се разделят и Луи-Огюст остава не само негов единствен собственик, но дори разширява дейността си в нова област.

Случвало се понякога селяните, които отглеждали зайци и доставяли необходимите кожи на градската манифактура, да изпаднат във временно материално затруднение. За да не страда предприятието му от нередовна доставка на заешка козина, Луи-Огюст не възразявал да им отпуска от време на време дребни заеми, разбира се, срещу лихва. Той твърде скоро забелязва, че подобни заеми сами по себе си носят печалба, която не е за пренебрегване. Разширява тези операции и за кратко време се утвърждава като доверен кредитор на много хора в Екс и околията. Оттогава интересът му към шапкарството започва да намалява и той се насочва единствено към тези род финансови сделки. Но няма възможност да ги развие както би желал, защото в Екс има вече една банка — банката „Баржез“ на улица Ансиен Мадлен. Би трябвало следователно и той да основе своя банка, да влезе в конкуренция с Баржез. Това обаче би било твърде рисковано, разсъждава той. Досегашните успехи не са главозамаяли трезвомислещия Луи-Огюст.

Не трябва да чака дълго: през 1848 г. Баржез обявява фалит. Без да губи време, Луи-Огюст решава да заеме мястото му. Свързва се с бившия касиер на фалиралата банка, кореняка провансалец, бедния като църковна мишка, но с голям опит в банковото дело Кабасол, и му предлага съдружие. Двамата се споразумяват веднага: подписват договор за съдружие с първоначален срок от пет години и три месеца, който всеки път може да се продължи; Кабасол внася в новото предприятие своето „умение и опит“, тоест широките си и сигурни познания в областта на банковите операции, Луи-Огюст пък внася необходимия капитал^[3]. На 1 юни, с подходящо тържество, откриват новата банка „Сезан и Кабасол“ — Луи-Огюст е вложил в нея сто хиляди златни франка^[4].

* * *

1850 година. Вече две години работи банката „Сезан и Кабасол“. Предприятието процъфтява. Ловки в сделките и еднакво

сребролюбиви, двамата съдружници не си позволяват никакъв разкош или каквите и да било излишества. Теглят от касата по лична сметка само по две хиляди франка годишно. Вярно е, че Луи-Огюст получава и по 5% годишна лихва върху капитала си, което му осигурява допълнителен доход от още пет хиляди франка на година. Но какво от това! Той никак не е свикнал да прахосва пари и по всичко личи, че цял живот ще си остане такъв. При ликвидацията на шапкарското предприятие е сложил на страна няколко цилиндъра за тържествени случаи, но не е забравил да отдели и една значителна партида касети с подбрадници и големи козирки за всекидневно ползване; така се е запасил с шапки до края живота си и е спокoen, че поне за шапки няма да дава пари. Разбира се, касетът на Луи-Огюст не закъснява да стане прицел на шеги за целия град. „Видя ли лопатата на Сезан?“ — си подхвърлят по Авенюто. Луи-Огюст обаче се прави, че не чува. Измерва с насмешлив поглед знатните вдовици с копринени тоалети и грохналите маркизи с пластрони. Много добре знае колко струват въпреки надутите им физиономии и надменните погледи, които небрежно хвърлят наоколо; знае много добре също колко струва самият той въпреки небрежния си вид, въпреки каскета и тежките селски обувки от небоядисана, груба кожа, на които се е спрял веднъж завинаги, защото нямат нужда от боя.

„А вие какво ще кажете, Кабасол?“ — обръща се той на провансалски към своя съдружник, когато някой клиент не представи достатъчно гаранции. Този въпрос в същност е уговорка между двамата съдружници и преведен на разбираем език означава: „Откажете му! Няма пари за такъв лош платец!“ Луи-Огюст познава до сантим платежоспособността на всички жители на Екс.

Състоянието на банкера расте бързо и непрекъснато. Не минава ден той да не притури нещо към богатството си. Потомъкът на бедните пришълци-планинари е победил. Утре той ще покаже на Екс какво значи да си преуспял, като купи за осемдесет хиляди златни франка обширното имение „Жа дьо Буфан“ с разкошна къща, построена някога от граф дьо Вилар, когато той бил губернатор на Прованс. Покъсно, много по-късно, на смъртния си одър осемдесет и осем годишният Луи-Огюст Сезан ще остави наследство от един милион и двеста хиляди златни франка.

Забогатял и осигурил бъдещето на семейството си, какво още може да желае Луи-Огюст Сезан? Едно-единствено нещо, на което му дава законно право удовлетворението на неговите амбиции: децата му да тръгнат по неговия път, да продължат делото му, да държат още повече власт в ръцете си, защото за Луи-Огюст Сезан на този свят има една-единствена сила — парите, една-единствена истина — парите, един-единствен начин на живот — трупане на пари, един-единствен смисъл на човешката дейност — безпределно умножаване на парите.

Луи-Огюст се взира в своя син Пол. Един ден Пол ще бъде негов наследник. Един ден банката „Сезан и Кабасол“ ще стане банка „Пол Сезан“, владение на голям банкер.

---

[1] По онова време фамилните имена в село Сезан били чисто френски: Бланше, Бувие, Ру, Мартен, Фор, Тисеран, Понсе, Мансон и пр. По силата на Уtrechtския мирен договор от 1713 г. село Сезан последвало съдбата на бриансонските долини под източните склонове на Алпите, които Франция разменила с Италия срещу долината на Барселонет на около 50 км. по на юг. По-късно името Сезан било поиталианчено на Сезана. ↑

[2] Bête (фр.) — животно и прен. глупак, диване. — Б.пр. — Днес още може да се прочете на фасадата на триетажното здание на авеню Мирабо 55 следният полузаличен надпис: „Шапкарница на едро и дребно“. ↑

[3] Из архивите на търговския регистър в Екс-ан-Прованс. ↑

[4] Около 250 000 нови франка. Всички суми, цени на картини и пр., дадени по-нататък в тогавашни франкове, следва да се умножават по 2,5, за да се получи приблизителната им днешна стойност. ↑

I. МАЛКАТА КУТИЯ С ВОДНИ БОИ

Завчера видях, че щерката на един мой приятел си играе с кутии бои. Как може да се оставят в ръцете на дете такива инструменти!

Дега

Пред сградата, в която се помещава шапкарското предприятие „Мартен, Купен и Сезан“, играе дете — Пол, синът на Луи-Огюст.

Сградата е стара; по една от страничните ѝ фасади минава фриз, изронен от времето. Стои като изолирана от другите здания на Авенюто: на запад гледа към улица Гран Карм, а на изток — към тесния пасаж Агар, който свързва за по- пряко Авенюто с площада на съдебната палата. Полумрак, полусветлина — това е царството на малкия Пол. В полусянката под сводестия вход на пасажа се намира вратата, която трябва само да бутне, за да се изкачи в дома, където шета майка му; пред магазина е оживеното Авеню, което слънцето, прорирайки се през старите кичести брястове (говори се, че щели скоро да ги отсекат), прави още по-весело и по-шумно. От Авиньон, от Марсилия, от департамента Вар постоянно пристигат дилижанси и спират, разбира се, на северната страна на булеварда, страната на простолюдието, но и страната на слънцето, страната на живота.

Не тук обаче е родната къща на Пол. Когато усетила, че наближава да роди, майка му напуснала жилището над шапкарницата и се настанила временно в къщата на улица Опера 28, която е продължение на Авенюто. Навярно не е искала да даде повод за приказки по неин адрес и по адрес на бащата на детето ѝ. Но когато двадесет и девет месеца по-късно родила сестрата на Пол, Мария, като че ли по-малко е искала да знае за хорските приказки, защото този път не си дала труд да търси друго жилище.

Пол играе весело, гони светлите петна, които слънцето по каприза на слабия ветрец ту рисува, ту заличава върху плочника пред

шапкарницата. Каква чудна светлина! И какви багри по Авенюто! В пазарен ден от съседните села пристигат тежки дилижанси, боядисани в жълто, червено, зелено. Търговци на добитък, облечени в сини блузи, карат стада волове и овце. По терасите на кафенетата картоиграчи седят пред бутилка палетско вино, губят, печелят и пушат с лули от бяла глина; слънцето багри леко с виолетови сенки и изумрудени рефлекси светлокрафявите им сетрета и небесносините ризи. Весела и засмяна, тук е цялата Прованс, тук е народът и селото на Прованс.

В такива дни майката — едра и стройна, мургава и още съвсем млада жена, защото няма и тридесет години — едва успява да задържи малкия Пол. Забележи ли, че не бдят над него, той се провира през тълпата от хора и животни и отива да души уханията на плодородната Прованс, аромата на чесън и маслини, чушки, домати и патладжани, който се смесва с тръпчивата миризма на овчите стада, слезнали от височините на Треварес. Майка му напразно го вика; Пол прави каквото си е наумил. Налага се да го прибират насила, понякога и да го плеснат. Тогава той се сърди и се муси.

Четиригодишният Пол Сезан наистина е чуден малчуган; невинаги е мило и послушно дете. На тази си възраст по нищо не прилича на онези вечно засмени деца, които са радостта и щастието на своите майки. Упорит и раздразнителен като баща си, той не отстъпва, когато иска нещо, а понякога тропа с крак, крещи и изпада в ужасни кризи, причината за които никой не може да разбере. Впрочем, тези кризи престават също тъй внезапно, както и избухват. Но пък и няма по-сърдечно, по-любвеобилно дете от него. Пол обожава сестра си Мария, обожава майка си; е да, разбира се, обожава и вече възрастния си баща (сега четиридесет и пет годишен човек), който му вдъхва уважение и страх; неговият властен глас, стига да понатърти думите малко повече от обикновено, го заставя веднага да мълкне и да сключи вежди. Но кой в тази къща би дръзнал да отвори уста, след като е казал думата си Луи-Огюст?

Пол скоро ще напусне къщата на Авенюто, където е прекарал толкова щастливи часове. Родителите му се готвят да се пренесат другаде. Работите на Луи-Огюст от ден на ден вървят по-добре и вече е редно семейството да се настани в по-удобно жилище; избират тихата, но тясна, криволичеща и мрачна улица Гласиер. Вярно е, от друга

страна, че за Пол времето на сериозните занимания наближава. Скоро той ще тръгне на училище.

Родителите му са взели важно решение. На 29 януари 1844 г. — Пол е на пет години и десет дни — те узаконяват брачната си връзка в кметството. Стига са клюкарствали в града по техен адрес!

Пол е още малък, за да разбере значението на тази церемония, благодарение на която сестра му и той стават законно родени деца. Той продължава да играе. Напоследък дори е открил нова игра, която радва майка му, защото е тиха: с парче въглен драска по стените. Преди ден-два приятелят на Луи-Огюст, Перон, видял на стената негова рисунка и възкликал: „Ами че това е мостът Мирабо!“ И действително Пол бил нарисувал моста Мирабо на река Дюранс.

Госпожа Сезан се гордее със сина си. На нея съвсем не е безразлично, че на тая възраст той вече умеет добре да улавя приликата на нещата. Наистина, за разлика от Луи-Огюст, госпожа Сезан влага в живота си много приумици и своенравие. Към силната ѝ женска интуиция се прибавя естествената схватливост на хората с богато въображение. Тя е романтична натура, обича да мечтае, да фантазира. Пък и има на кого да прилича. По линия на майка си (която се омъжила за столар) тя произлиза от марсилския род Жиар, съвсем скромни занаятчии, които, давайки воля на въображението си, са украсили доста много историята на своя произход. Твърдят например че един тежен дядо бил генерал на Наполеон и заедно със съпруга на Полин Бонапарт взел дейно участие в похода на остров Хаити, където се оженил за някаква цветнокожа туземка. Така благодарение на този безгрижен веселяк сега в жилите им течала негърска кръв. Чиста измислица, разбира се, но Жиардовци обичат да я повтарят самодоволно.

В първоначалното училище на улица Епино Пол се проявява като послушен и мирен ученик. Учителите му са доволни от него. Месеците минават без премеждия. Пол се сприятелива с някои от своите съученици, особено със сина на каменоделеца Солари — Филип. Филип е образец на тихо, добро, отстъпчиво дете, с една дума, идеално другарче. Играйте на двамата нямат край, а понякога за ужас на майката, Пол тръгва да скита и се губи по старите улички на Екс. Той обича тия тесни, спокойни улички, наслаждава се на сянката и тишината, която сякаш ги унася в дрямка.

Истината е, че и синът като майката обича да мечтае. Вечер, когато баща му се прибере у дома с хиляди проекти в главата и се сопне малко грубо на майката или пък леко повиши тон, едничкото желание на Пол е да го забравят, да не се сещат за него. Властното присъствие на баща му го сковава, той търси да се усамоти, затваря се в себе си, става незабележим. Но и търси опора. И, странно нещо, намира тази опора у сестра си Мария; тя пък от нищо не се страхува и дори не би се побояла да възрази нещо на самия Луи-Огюст, стига само малко да я насырчат.

А и на нея Луи-Огюст навярно нищо не би могъл да отговори; просто би се засмял, защото от двете си деца безспорно предпочита дъщерята, а не непохватния Пол, който се обърква при най-малкото затруднение. Така или иначе необходимо е този нескопосник да се поотрака, ако иска един ден да стане достоен заместник на баща си.

Мария ходи в същото смесено училище на улица Епино. Двете деца излизат винаги заедно от къщи. Естествено, на Пол се пада грижата да бди над по-малката. Но Мария скоро се убеждава в безпомощността на брат си и не друг, а тя му помага да се измъква от дребните затруднения, в които често се заплита. От покровителство момичето лесно преминава към тиранична опека. Пол се възхищава от здравия ѝ разум и от сръчността ѝ, оставя се да го води, но понякога, когато сестра му започне твърде властно да проявява своите грижи, не се стърпява и снизходително я пресича: „Я да мълчиш! Каквато си малка, само да те пипна и ще те заболи!“

Революцията от 1848 година — Пол е деветгодишен — е помела Луи-Филип. Втората република започва в неспокойни времена. Бушува стопанска криза, а след лошите реколти през 1846 и 1847 г. е настъпил и глад. Париж е в брожение. Въпреки тревожната обстановка Луи-Огюст продължава своя възход. На 1 юни открива собствена банка на улица Корделие 24, по-късно я премества на улица Булгон 13. За него моментът е решаващ. Настървен от битката за пари, той забранява на жена си всякакъв лукс, отказва ѝ дори най-дребните удобства вкъщи. Дали за да облекчи домакинските грижи на госпожа Сезан, той решава да запише Пол като полупансионер в училището „Сен Жозеф“ при църквата „Сент Мари-Мадлен“? Може би.

Каквито и да са били съображенията на бащата, през 1849 г. Пол постъпва в „Сен Жозеф“. За него сега започва нов живот, но той бързо

се приспособява. В същност той се приспособява към всичко. За него всичко става по волята божия. И по волята на другите. С течение на времето чертите на характера му се очертават все по-ясно. Той не е борец или ако се бори, прави го посвоему: отстъпва и се затваря в някакво недостъпно царство. Поддава ли се в същност Пол на точна характеристика? Поведението му често изглежда необяснимо, най-малкото неочеквано. Той е твърде непостоянен, обладава неимоверно жива, почти болезнена чувствителност и за хората е трудно да го разберат — буен и стеснителен, безразличен и възторжен, груб и сърдечен според случая, според настроението, според различните впечатления, които получава от хората и от същата. Външните влияния му действуват толкова силно, че учителите в „Сен Жозеф“ го упрекват в слабохарактерност, но понякога, твърде често дори, той става изведнъж непокорен, непримирим, обзema го необясним гняв. Необясним и неочекван, защото въпреки честите му избухвания няма по-приложен ученик от него. Той дължи добрия си успех повече на търпелив и методичен труд, отколкото на блестящи дарби. В никакъв случай не е това, което се нарича дете-чудо.

След училище тръгва с Филип Солари или с някое друго другарче от интерната, например с първородния син на хлебаря на улица Ласепед, Анри Гаске, да обикаля улиците на Екс, носещи такива звучни имена като Рифл-Рафл или Ескишо-Куде^[1], които го привличат повече от всяка, надвесва се над водата на водоскоците, които клокочат по кръстовищата, и чак тогава се прибира вкъщи, при сестра си, която въпреки резкия си език става все по-крепка опора за него, прибира се при майка си, любящата и гальовна мечтателка, чието любимо дете е, разбира се, той (нима тя не вижда в него себе си, същата плаха свенливост, която не отстъпва на богатото въображение?), при строгия си и неумолим баща, кроящ все нови и нови сделки.

Учител по рисуване в училището „Сен Жозеф“ е един испански монах, попаднал там кой знае как. По този предмет Пол показва същото прилежание, както във всичко друго. Няма съмнение, че рисуването, тази игра, която е открил още като петгодишно дете, продължава да го увлича. Майка му, винаги склонна към химерични мечти, твърди, че един ден синът ѝ щял да стане велик художник. През живота си тя не е влизала в музей, не е виждала картина от стар

майстор, но какво значение има това? За да говори така, тя си има своите неоспорими основания: та нали любимият ѝ син — заявява тя — се казва Пол като Рембранд (!), като Рубенс?

На Луи-Огюст не му се слушат такива глупости, а когато ги чуе, вероятно само повдига рамене. Интересуват го толкова, колкото и хайтянското родословно дърво на Жиардовци.

Той сега „прави“ пари, все повече пари. Не пропуска случай да печели пари. Погрешно би било да се мисли, че сега, като банкер, ще гледа с пренебрежение на дребните печалби. Понякога купува демодирани стоки или стари вещи и отделя от тях онова, което все още може да се продаде с печалба. Един ден в такава партида стари стоки той открива кутия с водни бои. Да търси купувач за нея, значи да си прави труд за нищо. По-добре да я занесе вкъщи и да я даде на сина си. Нека си играе да цапа!

Семейство Сезан е абонирано за твърде популярното по онова време списание „*Magasin pittoresque*“. Пол Сезан, очарован от подаръка на баща си, бърза да оцвети илюстрациите в списанието.

---

[1] Толкова тясна уличка, че лактите на минувачите се допират.
— Б.пр. ↑

II. КОЛЕЖ И ПРИЯТЕЛСТВО

*Акациите ронеха сълзи над стените,
луната посребряваше портала на „Сен Жан“, а
ние бяхме на петнадесет години...*

Сезан (по Ж. Гаске)

Училището „Сен Жозеф“ не може да бъде крайна цел за сина на един банкер. Единственото учебно заведение в Екс, достойно за неговото бъдеще, е колежът „Бурбон“, където се учат наследниците на всички добри семейства в града. През октомври 1852 г. тринадесетгодишният Пол постъпва там като пансионер в шести клас.

Тази нова промяна не го вълнува особено. Ако толкова много юноши понасят трудно пансионерския живот, с него не е така. Той спокойно гледа как се затварят зад него вратите на колежа-затвор и с безразличие навлича униформата, която символизира края на свободата му, униформа от синьо сукно, поръбено с червени кантове и със златни палмови листа по яката.

И все пак не е чак толкова весело в колежа „Бурбон“ (сега лицей Мине). Сградата — преустроен някогашен манастир — е стара, просторна, но доста разнебитена, с дълга фасада от сив камък към улица Кардинал. Вътре е мрачно, тъжно и най-вече влажно. По стените на занималните в приземния етаж постоянно избива вода. В тъмния параклис, построен, както казват, от Люже, миризмата на плесен се смесва с уханието на тамян, а трапезарията дъхти само на кухненски съдове и на запръжка. Всичко това, разбира се, не е никак привлекателно. Но Пол не се застоява там. Той се радва на двата двора, засенчени от платани, на големия басейн, позеленял от мъх, където водата наистина не е много бистра, но какво от това? Наблюдава как монахините, които се разпореждат с бельото и лечебницата, сноват с безшумни стъпки по дългите коридори. А от прозорците на първия етаж, където класните стаи са по-светли, погледът стига до съседните

градини; оттам понякога, в лунна нощ, долита като звуци на флейта песента на жабите...

Пол работи.

Работи както винаги със спокойно усърдие, без да проявява особено влечеание към който и да било предмет. Отнася се с еднакво прилежание както към задачите по аритметика, така и към уроците по история или към латинския превод. Може би едно по-силно предпочтение все пак го тласка към латинския език, към миналото — винаги тъй живо, тъй ярко в Прованс, — въплътено в устойчивите форми на този език. Възможно е. Но и бащината кръв сякаш говори у него: бележките му по смятане са отлични. Този съзнателен ученик, който е винаги между първите в класа, ще си пробие път, ако продължава да работи така. А и защо да не продължава?

Тъй като Пол изпълнява редовно и старателно ученическите си задължения, би могло да се помисли, че някогашните противоречия в поведението му са изчезнали. От друга страна, баща му вкъщи тъй често му се е присмивал, че дружбата с връстници в колежа би могла да стане за него отдушник и източник на радост. Нищо подобно. Противоречията се изострят, а със съучениците си той се държи някак неестествено, скован от непреодолима стеснителност. Понякога обаче избухва като бомба. Само да го докоснат и подскача. Действително Пол изпитва ужас, болезнен ужас от физическото докосване. Веднъж едно дете се плъзгало по перилата на стълбите, по които слизал Пол, и без да иска, го ритнало с крак. Оттогава Пол изпитва болезнен страх и от най-лекия допир, проявява боязлива мнителност към хората и към техните постъпки. Очевидно свръхчувствителна натура! Колко далеч е от непоклатимото равновесие на баща си, от шеговитото, насмешливо пренебрежение, с което Луи-Огюст се отнася към хората?

Банкерът знае, че местната буржоазия не го приема в своята среда, че му завижда и се опитва да го уязви, като не пропуска случай да подчертава, че той въобще не съществува за нея. Но опрян здраво на богатството си, той с насмешка посреща слуховете и приказките, които достигат до него. У Пол обаче няма и следа от това щастливо отношение към хората, властната личност на баща му сякаш го е смазала, защото твърде често е пречупвала поривите на волна независимост у него. Но у това плахо същество има и гордост, чувствителна и към най-лекото засягане на честолюбието; тогава той

мигновено се затваря в себе си като едва докосната мимоза. Без да си дава сметка, а може би и без въобще да го съзнава, той страда от своеобразната обществена карантина, в която е поставено семейството му. Но ето че и в колежа прониква духът на обществения дележ. Този младеж е син на господин първия председател на съда, онзи там е син на господин ректора, това пък е момчето на банкера Сезан, забогателият търговец на заешки кожи, който накрая се е оженил за държанката си. И както пред баща си, така и тук Пол мълчи, затваря се в себе си, избягва съприкосновението със суровата действителност. „Ужасно нещо е животът!“

* * *

Същата тази година едновременно с Пол в колежа „Бурбон“ е постъпил като пансионер и друг един ученик, само че в осми клас, тоест с две години по-назад, макар да е само една година по-малък от Пол^[1]. Но и в осми клас той едва крета, влачи се на опашката на класа. Момчето се казва Емил и е единственият син на инженер Франсоа Зола, благодарение на когото Екс се е избавил от периодичния недостиг на вода^[2].

Още в началото на учебната година Емил става прицелна точка на неприкрита враждебност от страна на учениците. Всички, големи и малки, са обединени от обща омраза към него, дразнят го и се заяждат с него. Какви са неговите грехове? Те не са малко. Той е на дванадесет години, а още е в осми клас и макар да не е от високите, надвишава с цяла глава мнозина от своите другари; кръгъл глупак, който нищо не знае и нищо не може. Поне да имаше нещо положително у него, да можеше малко от малко да клинчи. Но не, не стига, че е глупав, ами е и късоглед, черви се с повод и без повод, вълнува се като момиче, сякаш никога не се е отделял от полата на майка си. Всеки ден в приемната идват две жени, по всяка вероятност майка му и баба му, да видят ангелчето. На всичко отгоре — и сега работата става съвсем сериозна — не е и от Екс! Значи е пришълец, трябва да е от Париж, някакво парижанче, има писклив глас — и какъв смешен акцент! Не само това, но има и дефект в говора, казва „талами“ вместо „салами“. И най-сетне, грях на греховете — много е беден! Живеят в една невъзможна

къща, там някъде накрай света, в предградието Пон-дьо-Беро, сред цигани-катунари, скитници и просящи! Моля, грешка! Семейството на Емил не живее вече там. Откакто е влязъл в колежа, пак са се преместили и сега живеят на улица Белгард. Но и там не струва: сега навсякърно са още по-зле. Наистина кой в града не знае защо толкова често сменят квартирите си тия Зола! При всяка смяна наемат жилище с една стая по-малко, като по този начин намаляват разходите си за наем. Ако продължават така, скоро ще се забутат в някое мазе! Целият град знае, че са последните бедняци, че от пет години насам, откакто е умрял бащата, строителят на канала, кредиторите не престават да чукат на вратата им. Защото Емил, срамежливото парижанче — и това е последният грях, който в краен случай биха могли да му простят, — е сираче; с него поне човек може да не се церемони много: не са тия две жени в приемната, заплели се в съдебни дела, които ще му помогнат.

Емил се опитва да се брани срещу хайката, която го преследва. Но какво може да направи срещу тази тълпа развилини се мамини синчета? Досега е бил галеното дете на родителите си, расъл е като фиданка, играл е по улиците и по брега на рекичката Торс, която лъкатуши през Пон-дьо-Беро. Кротък, тих, мечтателен, с нежна и отзивчива душа, той е обичал животните, растенията и всичко живо. А сега не само са го затворили в този мрачен колеж, но трябва с мъчително изумление да гледа как тия безделници се нахвърлят върху него. Не отвръща на ударите, а гледа да се измъкне, иска да го забравят, та да се усамоти в някой ъгъл и да се наплаче. Щастлив е, когато го пратят да застане до стената в дъното на двора и забранят на всеки да се доближава до този прокажен!

Все пак има едно момче в колежа, което не го смята за прокажен. Това е Пол Сезан. Той не е от класа на Емил, но успява от време на време, незабелязано от другите, да му каже някоя дума. За него Емил е „умисленият нещастник“, „добро и симпатично момче“. Такова е мнението му и да се ненадява човек на този свенливец — показва го на дело. Един ден поставят отново Емил под карантина, но Пол, воден от зараждащи се приятелски чувства, не се спира пред забраната и разговаря с анатемосания. Всички се нахвърлят върху младия Сезан, сипят се удари един през друг. Но колежът вече е разделен на две и отсега нататък жертвата не е сама.

Емил Зола е трогнат и от благодарност на следния ден донася на Пол Сезан голяма кошница ябълки: подарък в знак на признателност, подарък, който слага началото на една дружба.^[3]

* * *

Без сами да го съзнават много ясно, Сезан и Зола откриват нова страница в живота си.

Подкрепян от Сезан, Зола не е вече сам в омразния колеж, който изведнъж е престанал да бъде за него затвор. Приятелството на Сезан го стопля, благодарение на него това расло на свобода дете се примирява с участта си на пансионер. Нещо повече, окуражен от успеха на приятеля си, Зола се увлича от учението. Догонва съучениците си и скоро блясва сред първите в класа. У него се събуджат амбиции. Той пише. Това момче, което на седем години и половина още едва е сричало, се заловило да съчинява исторически роман по „История на кръстоносните походи“ от Мишо. Искрената и предана дружба, която го свързва със Сезан, му възвръща сърдечността и въодушевлението.

Този пламък той предава и на Сезан.

Доверчивата привързаност на Зола разкрива пред Сезан нов свят. Най-после той може да се измъкне от атмосферата на родния дом. До вчера е търсел закрила при майка си, намирал е подкрепа у сестра си. Днес Зола му предлага нещо повече от подкрепа и закрила — повежда го към едно вълшебно царство.

През междучасията двамата приятели не могат да се наприказват. Започнали са да четат много, в същност всичко, каквото им попадне, „най-фантастични приказки и големи приключенски романи“, които ги държат под обаянието си седмици наред; заедно с впечатленията от прочетеното си разказват и свои спомени. Зола е живял в Париж. Развълнуван почти до сълзи, той говори за баща си, чийто бурен и романтичен живот може да разпали всяко юношеско въображение.

Преди да завърши живота си на петдесет и две години в Прованс, баща му, син на венецианец и на гъркиня от Корфу, пропътувал цяла Европа и стигнал чак до Африка. Следвал военно училище в Павия и Модана, служил като младши лейтенант от артилерията в армията на

принц Йожен. Като земемер по кадастъра в Горна Австрия работил — още през 1823 година! — при строежа на една от първите европейски железопътни линии между Линц и Бидвайс. През 1830 г. участвувал в борбата срещу холерата в Алжир, а година по-късно пак там станал лейтенант в Чуждестранния легион.

След като се завърнал във Франция, изработил планове за ново пристанище на Марсилия, изобретил в Париж машина за пренасяне на пръст и дълги години водил упорита борба да наложи проекта си за язовир и канал в Екс, където успял за тази цел да основе акционерно дружество с капитал шестстотин хиляди златни франка. Междувременно се оженил за деветнадесетгодишна девойка, която видял, като излизала от църква в хубав неделен ден. Със своя жар, с неукротимата си страсть и предприемчив дух, стигащ до дързост, Франсоа Зола е бил истински човек от тридесетте години на 19. век — човек-романтик. Сезан слуша. В сравнение с този фантастичен и вълнуващ разказ историята на собствения му баща, чийто методичен и планомерен възход се изразява само в цифри, в абстрактни знаци, му се струва изведнъж някак сива и безлична. Досега в Екс, в този потънал в летаргия град, едва е достигало слабо, почти недоловимо ехо от романтизма, така както долита последният шепот на умираща вълна. И ето че в училищния двор романтизмът изплува пред Сезан с цялата си пищна пъстрота, със своите крайности, с магнетичната си жизненост.

Впрочем за Зола романтиката е в самото всекидневие, навсякъде. Дните му не са безбурни и еднообразни като съществуването на Сезан. Зола не е обезпечен с бащино богатство срещу превратностите на съдбата като Сезан. Бил е едва седемгодишен, когато умрял инженерът. През целия си живот той ще си спомня за тези кошмарни часове. Не били минали и три месеца, откакто започнали строежа на канала, и Франсоа Зола трябвало да отиде за четиридесет и осем часа в Марсилия, където заболял от оствър плеврит. През целия си живот Емил ще си спомня хотелската стая на улица Арбър в Марсилия, където баща му водил последната си и безуспешна битка; през целия си живот ще си спомня бледото лице със свити ноздри — маска на мъртвец. Достатъчно е само да произнесе думата смърт, и той тутакси помръква, отново усеща леденото дихание на ужаса от преди пет години.

От тези трагични дни насам майка му и нейните родители се борят с мизерията и глада, заплетени в безкрайни дела, които винаги губят, непрекъснато преследвани от глутница „лешояди“^[4]. Но това крушение се дължи и на живота: пълното разоряване на семейството е логична последица от авантюристичния живот на бащата. През свободните си дни Емил води Пол по местата, където някога се е скитал на воля. Понякога край ушите на двамата приятели свистят камъни: така децата от предградията посрещат децата от града. В това няма нищо необикновено, но тридесет години по-късно Сезан и Зола ще си спомнят още за това посрещане.

Когато дойде ваканцията, обещава Зола, ще отидат да поскитат из близките околности на града. Тогава ще откриват все нови и нови неща. Със Зола е винаги така — откритията нямат край.

Не след дълго към Сезан и Зола се присъединява трети другар: Батистен Бай^[5]. Той е съученик на Сезан, две години по-малък от него и една година по-малък от Зола, отличен ученик, спокойно, улегнало и разсъдливо момче. Бай е чужд на избликите, които непрекъснато разтърсват двамата му другари, не прилича на тия сложни натури — не познава нито редуванията на апатия и възбуда у Сезан, нито пламенността на Зола, подяждана от подсъзнателен страх^[6]. Но какво от това! Бай искрено понасилва чувствата си, влиза в крак с другарите си и, заразен от техния пример, споделя възторзите им, прехласва се по същите книги и същите мечти. Тримата си дават клетва за вечно приятелство; в колежа скоро започват да ги наричат „неразделните“. Те ще бъдат другари в живота, както са другари в колежа. Заедно ще завоюват бъдещето, ще се наложат в този век. Зола, бедният Зола, е уверен дори повече в тяхната победа, отколкото богатият Сезан.

Тримата неразделни участват в общите шеги, с които учениците от интерната се опитват да поразнообразят монотонния си живот. И те заедно с другите се присмиват на директора с дългия нос, когото наричат „Носорога“; на главния надзирател, когото никой никога не е видял да се засмее и затова са го кръстили „Радамант“^[7]; на наперения като всеки „славен рогоносец“ надзирател, за когото пеят стихчето „Ах, ти ми измени Адела!“; на младия надзорник, корсиканецът Спонтини, който с повод и без повод показва своята кама с ръжда от кръвта на тримата си братовчеди, които е убил за

отмъщение; на двете чудовища, които царуват в кухнята: помощник-готвачът Парабуломенос и миячката на съдини Паралелука.

Въпреки всичко обаче разликата между тримата неразделни и останалите ученици се усеща доста осезателно. Другите около тях вървят в общото русло, нямат онази сила на въображението и мечтите, с която са надарени тримата поети — Сезан, Зола и Бай. Със своите стремежи и възторзи тримата се открояват рязко от останалите и будят известно недоумение у тях.

Работата им в училище не страда от това приятелство, напротив, то сякаш ги увлича в лудешка надпревара. На 10 август, когато се раздават отличията, ги удостояват с много награди. Особено Зола получава награда след награда, дори наградата за най-добър ученик в класа. Слабият ученик, от когото в начало на учебната година всички бяха вдигнали ръце, прескача един клас и минава направо за шести^[8].

Лятното слънце къпе полята около Екс. Сега водата привлича неудържимо неразделните другари. Те са се научили да плуват в пълния с тина басейн на колежа и сега, през лятната ваканция, бързат да отидат край малката река Арк, която лъкатуши на юг от града, сред ниските ливади на долината. Там прекарват с часове, гмуркат се съвсем голи — нямат дори гащета — във вировете, ловят жаби, търсят леговища на змиорки. Застават за малко на горещия пясък, докато поизсъхнат, и пак се хвърлят в реката, изпружват се във водата, опрели тил на някоя тревясала буца земя, наслаждават се на искрящите струи на водата и на светлината като млади езичници.

От време на време напускат бреговете на Арк и тръгват на разузнаване из околностите. Зола винаги е обичал природата около Екс. Обича плетеницата от хълмове, боровете, огласяни от острото цвърчене на щурците, маслиновите дървета, кипарисите, които внасят навред съзерцателна нотка. Той, парижанинът, пришелецът, заразява приятелите си със своята любов към тази ведра и пламенна земя, към заоблените възвищения, от чиито върхове ехото се носи и замира в долината като огромна вълна.

Чудна ваканция! Сезан прави сравнение и изведенъж домът на улица Матерон 14, на две крачки от банката, където родителите му са се пренесли за по-голямо удобство, започва да му се вижда студен и неприветлив. На 1 септември Луи-Огюст подновява договора си с Кабасол. Съдружниците са все така предприемчиви и безкомпромисни,

както в първия ден, и се разбираят прекрасно помежду си дори когато се случи да проявят някоя добре пресметната щедрост. Работата им постоянно се разраства. За тях не съществува несполука. Та нима може да се намери някой, който да ги надхитри? За такова нещо трябва наистина човек да е голям хитрец. В Екс просто недоумяват, като слушат да се разправя как някакъв марсилец взел голям заем от банката и го пропилял, та насмалко щели да го обявят във фалит. Нима съдружниците ще допуснат да пропаднат парите им? Не, разбира се, за нищо на света! Луи-Огюст полетява мигновено към Марсилия, поема ръководството на задлъжната фирма и зорко следи за най-дребните разходи. За нещастния дължник тази диктатура в собствения му дом сигурно не е била много приятна, но благодарение на нея той успява да заздрави разклатеното си положение и, разбира се, да се издължи на банката „Сезан и Кабасол“ заедно с лихвите.

Когато Луи-Огюст говори за цифри, заеми, договори, шконто, за пари, Пол Сезан — първа награда по аритметика — слуша, но нищо не чува: душата му още е опиянена от слънцето, от отблъсъците на светлината по скалите и по водовъртежите в реката.

Още със започването на новата учебна година Сезан и Бай, вече петокласници, са първенци; Зола също жъне успехи, макар да е прескочил една година, но поради кой знае каква антипатия към учителя си по литература проявява slab интерес към класическите езици, а показва предпочтение към положителните науки. Като се изключи това, неразделните са отличници по всички предмети, дори по вероучение. По този предмет ревностният Зола изпреварва Сезан, който все пак обладава искрена, макар и малко наивна вяра (първото му причастие в основното училище „Сен Жозеф“ е оставило у него един от най-ярките детски спомени). Има, разбира се, един предмет, по който Сезан получава не дотам добри бележки: в пети клас се преподава рисуване и детето, което преди години цапаше по „Magasin pittoresque“, сега, изглежда, не проявява особен интерес към четките и боите. Баща му сигурно не му се сърди за това.

Сезан наближава петнадесет години, а не се променя — възрастта не изправя неустойчивия му характер. Проявява същата опърничавост, има същите пристъпи на потиснатост и тогава се провиква полусериозно, полушеговито:

— Небето на бъдещето е доста мрачно за мен!

Има дни, когато поради тежкия му характер тримата неразделни едва не стигат до разрыв заради някоя дреболия. И това сигурно би станало, ако не беше дипломатичната намеса на Зола, който вече не може да се лиши от тази дружба, за когото дружбата е необходимост, един съкровен и изключителен култ.

И все пак, въпреки някои общи наклонности, неразделните са твърде различни един от друг. Това се вижда от работата им в училище. Бай е един от често срещащите се прилежни ученици, за които е лесно да се предвиди, че ще вземат с успех всичките си изпити. Сезан заляга не по-малко от Бай, той е по-разхвърлян, но и по-задълбочен. Усвоява учебния материал с „почти болезнена настойчивост“ и го запечатва завинаги в изключителната си памет. Що се отнася до Зола, той изпълнява училищните си задължения редовно и системно, но не отделя повече време за тях, отколкото е необходимо. За него домашните работи са задължение, което трябва да се изпълни, за да може после със спокойна съвест да се занимава с нещо друго. Само тогава се чувствува истински свободен.

През месец март 1854 г. спокойният иначе Екс е развълнуван от последиците на едно далечно събитие. Преди повече от две години Луи-Наполеон Бонапарт е извършил държавен преврат през нощта на 1 срещу 2 декември 1851 г. Обявена е Кримската война и този мартенски ден на полуострова са започнали военните действия. Френските войски минават седмици наред през Екс на път за Марсилия, откъдето ги товарят на кораби. В малкия град настъпва необичайно оживление; но истината е, че Екс не посреща войниците с отворени обятия. Човек може да ги види „насядали по тротоарите с квартирен билет в ръка да плачат от умора и озлобление“. Трябва да се намесят власти, за да заставят аристократи, търговци и дребни рентиери да дадат подслон на войниците и офицерите. Затова пък учениците им устройват овации. Вече не ги сдържа на едно място. Възбуда цари в класовете. Учениците мислят само за безкрайното шествие на кирасири, хусари и драгуни, за блестящите униформи и духовите музики, които придават празничен вид на града. Приходящите ученици стават в четири часа сутринта и с чанти на рамо вървят по цели километри подир войските по пътя за Марсилия. Понякога не усещат как отминават часовете и тогава въобще не отиват на училище. Всички са разсеяни и възбудени. Време е да започне вече лятната ваканция.

Бай получава първа награда за най-добър ученик в класа, Сезан — втора. Освен това Сезан получава и първа награда по латински, втора по гръцки, втора поощрителна по история и аритметика, както и първа поощрителна по живопис (по рисуване не е между отличилите се). Зола получава втора поощрителна награда за най-добър ученик, освен това и стипендия, която ще облекчи все по-влошаващото се материално положение на майка му (семейството се е пренесло от улица Белгард на улица Ру-Алферан), а сам той ще може с по-леко сърце да се отдава на летните забавления.

Сезан занася вкъщи получените като награда малки книги със синя платнена подвързия. На 30 юни, само няколко седмици преди това, се е родила втората му сестра Роза; детето изпълва къщата с плача си. Но Сезан не се застоява у дома. Неразделните са постоянно заедно — било край реката, било на излет из околностите на Екс. Тази година е завършен строежът на язовира по проектите на инженер Зола и той съвсем естествено става любима цел на техните екскурзии. За Зола язовирът на баща му е нещо като място за поклонение.

Затова много често неразделните тръгват на изток от града по прашния път за Толоне, паланка с бедни, кирличени къщи и само тук-там по някой тухлен зид и църква, „напомняща изоставена кошара“. Но слънцето позлатява къщурките, а високите, достолепни платани придават на селцето някаква поразителна величавост. На юг се стелят червени земи, които според преданието все още кървели от труповете на стоте хиляди варвари, дошли тук преди две хиляди години от бреговете на Балтийско море и намерили смъртта си в бой с легионите на Марий. На север започва проломът Енферне, където е издигнат язовирът — дива местност, нищо друго, освен голи хълмове с причудливи очертания, напечени от прежурящото слънце, истинска пустиня от камък и тръннаци, но и миризливи билки, от които жаркото слънце изтръгва благоухания. Тесни пътечки лъкатушат из тази пустош.

Неразделните често се изкачват на ниския връх, минават по залесения с борове склон, слушат как дърветата пращят от горещината и се наслаждават на песента на безброй щурци. Там, край пътя, стърчи странна недовършена постройка с готически прозорци, която наричат „Черният замък“ или „Дяволският замък“, защото в нея някога, според преданието, тайнствен алхимик се отдавал на съмнителни занимания.

Оттам се изкачват към каменоломната Бибемюс, от която се вижда целият язовир.

Каменоломната Бибемюс е известна от векове. Тя доставя хубавия жълт камък, от който са построени безброй къщи в Екс. Цели пещери се откриват в огромната скала, дървета стърчат сред каменните маси. По внушителния масив на карierата играят светлини и сенки, върху листата и нажежения камък трептят и се преливат нежни отражения, които я превръщат в някакъв чудноват паметник; тук плановете, хармонично съчетани или причудливо насечени, се наслагват едни върху друг в някакво поетично цяло. От тези височини пред неразделните се открива необятна гледка: лозята сред червените земи и ливадите по двата бряга на Арк, язовирната стена, която прегражда в пролома Енферне водна площ от 1500 декара — „малкото море“, както го наричат тримата приятели; по-нататък пред погледа им се разстилат покритите с пасища хълмове и сивосинкавите вериги на Сент Бом и Етоал, а току пред тях, в кристалночистия въздух, се издига синият конус на Сент Виктоар като планина от светлина — високи, царствени варовикови скали, в подножието на които някога са се разбили вълните на варварските орди.

Никъде другаде неразделните не могат да намерят такъв повод за възторг и опиянение, както сред величествената самота на тези места. Ден след ден те идват тук, бодро се катерят по каменистите пътеки и, притали дъх, се вслушват в безмълвната песен на тази земя. Изведенъж градът става сив и неприветлив, суетните грижи на неговите обитатели им се струват дребnavи. Сред тая самота те се чувствуваат сами, различни от останалите хора. Иска им се... в същност и те самите не знаят какво. Неясни мечти и неопределени амбиции ги хвърлят в странна възбуда. Опияняват се от поезията, надпреварват се да декламират стихове, на които им отговаря ехото в долината. Когато се връщат в Екс, не искат да видят никого, избягват другарите си, които се мъчат да минат вече за мъже и се разхождат по Авенюто, като подхвърлят глупави закачки на момичетата.

От такива забавления неразделните се ужасяват. Те обичат само излетите сред природата, обичат да се катерят по планината и лудешки да играят в реката. Понякога се затварят в просторната мансарда с широк прозорец, която Бай си е обзавел на третия етаж у дома; там са натрупани най-различни вещи, каквито обикновено се намират по

таваните: счупени столове, стари вестници, разнебитени мебели, смачкани гравюри. Този таван те са превърнали в свое царство, откъснато от света. Похапват от закаченото по гредите грозде, увличат се в безкрайно четене, опитват се да пишат стихове, а понякога загряват в реторти чудновати химически смеси. Стига им собственото въображение, за да се радват на света.

Вечер бродят по тихите странични улички, между чиито плочи никне трева. Меката светлина на газените фенери гали фасадите на старите къщи. Всичко мълчи. Само клокоченето на някой водоскок оживява нощната тишина. Всичко мълчи, но всичко им говори. Посребрен от лунната светлина, готическият портал на църквата „Сен Жан“ потрепва тайнствено в нощта. О, колко богат е животът, този тъй прост, но и толкова многообразен живот!

* * *

Сезан е на шестнадесет години, Зола на петнадесет, Бай на четиринадесет. Неразделните навлизат или са навлезли вече в преходните години на неблагодарната възраст. Но въпреки големите изменения, които пубертетът носи със себе си, в живота им сякаш нищо не се променя. В колежа както винаги учебните занятия се редуват със свободни часове. Само излиянията им са понякога по-шумни.

Слабо е да се каже шумни! Сезан и Зола се уговорят с Маргери, техен другар от колежа, да основат духова музика. Маргери не блести с особени способности, но е тъй наивно и трогателно доволен от себе си, че тримата го приемат на драго сърце в средата си. При това той също пише стихове. Пък и духовата музика не е ли само повод да се вдигне малко повече шум?

Ако не беше така, съмнително е дали Сезан би се съгласил да свири втори корнет — заедно с Маргери, първи корнет, и Зола, кларнет. Не защото Сезан не обича музиката; просто никак не го влече да бъде изпълнител. Неговите родители, за които музиката сигурно е повече социална, отколкото духовна потребност (дъщеря им Мария взема уроци по пиано), пращат Пол да учи музика при Понсе, капелмайстор и органист в катедралата „Сен Совьор“. През време на уроците Сезан

получава от своя учител малко похвали и повече удари през пръстите. Така или иначе духовото трио е добра идея, още повече че благодарение на него тримата другари си извоюват нещо като привилегировано положение в града. Те участвуват във „всички тържества“. Завърне ли се от Париж някой високопоставен сановник с Почетния легион на петлика, викат ги да свирят на тържественото му посрещане. Разнасят ли из града „светците, които докарват дъжд, или светите деви, които лекуват холерата“, обръщат се пак към тях да прибавят няколко прочувствени акорда към публичните молитви. За този им труд ги възнаграждават с някой и друг сладкиш. Но нима може в случая да се говори за труд? Те се радват, че им се отдава възможност да понапънат дробовете си.

Особено празникът „Тяло господне“ им доставя неописуема радост. В продължение на седмица целият град празнува и се весели. Безкрайни шествия се точат по украсените улици между редици столове, наредени по тротоарите. По всички прозорци се веят разноцветни знамена. Цяла седмица тримата музиканти Сезан, Зола и Маргери проглушават града с инструментите си; те са начало на всички процесии и първи стъпват по жълтурчетата и розите, с които децата пред тях посипват пътя на епископския балдахин от червено кадифе, начало на шествията на монасите и монахините, на девойките с бели премени, на покаяниците в сини раса и с островърхи продупчени качулки на глава.

Това шумно участие в градските тържества, изглежда, не задоволява напълно Сезан и Зола. Кръвта им започва да говори и други вълнения ги обземат. Но те не са като някои техни другари, които се осмеляват да заговарят девойките по Авенюто. За нищо на света не биха си позволили такова нещо, но дори да искаха, едва ли биха могли да го сторят; толкова са стеснителни, че веднага биха се забъркали и оплели. А тази стеснителност те се срамуват да признаят дори на себе си. Вдигат шум до небесата, надвикуват се, за да я заглушат. И сякаш за да си вдъхнат самоувереност и смелост, понякога отиват нощем с корнета и кларнета да правят уж серенада под прозорците на някоя хубава девойка, като в същност вдигат оглушителна врява. Хубавата девойка има папагал, който побеснява от тази какофония и креши пронизително. Разбира се, целият квартал се събужда и отвред се

сипят ругатни. Сезан и Зола примират от смях. Смехът не е ли понякога бягство от самите нас?

Но защо им е необходимо да бягат от себе си? Сезан и Зола и сега са отлични ученици. Щом им се отаде случай, тръгват на дълги излети из околностите на Екс. Правят какви ли не шеги, непрекъснато четат, пишат стотици стихове, с една дума, като че ли наглед не им липсва нищо, за да бъдат радостни и безгрижни. И все пак от време на време дълбоко униние помрачава радостта им, внезапна печал отравя безгрижието им. Чувствуват се потиснати. Обзема ги смътна тревога. „Ужасно нещо е животът!“ — повтаря Сезан.

Сезан и Зола гледат как другарите им ходят по кафенетата, където бършат „малките мраморни маси с ръкавите си“ и играят на карти за цената на консумацията. Съжаляват ги, но същевременно се възмущават от това губене на време и с благородна гордост заявяват, че никога няма да изпаднат в подобно състояние на затъпяване и ограниченост. Опиянени от дружбата си, от чудните планове, които чертаят за бъдещето заедно с Бай, те шепнат в унес магическите думи, които им откриват света на поезията, на красотата, на славата. Учат наизуст цели действия от „Ернани“ и „Рюи Бла“ и през летните дни декламират ролите си на брега на реката. Тези „чудни видения“ ги хвърлят в „опиянение, пълно с трепети и възторзи“. А привечер отиват възбудени, прехласнати „да гледат залеза на слънцето зад развалините, да гледат как животът замира при величественото лъжливо осветление на някое пето действие“.

* * *

На 13 август 1856 г., с раздаването на наградите, което тази година се извършва необикновено тържествено в присъствието на епископите на Екс и на Дижон, за Сезан и Зола свършва и животът в интерната. Отсега нататък те ще бъдат приходящи ученици, но за голямо тяхно съжаление Бай остава пансионер. Сезан (както и Бай) завършва трети клас, Зола — четвърти. И двамата са отрупани с лаври, получават първи награди за най-добър ученик. Сезан, който с изумителна лекота съчинява стихове както на латински, така и на френски (по поръчка, за десет сантима, този търговец измайсторява с

лека ръка сто латински стиха!), е най-добрият в класа по класически езици. Затова пък по рисуване се проваля напълно: никакво отлиchie, не получава дори най-малка похвала, докато Бай получава първа, а Зола — втора награда.

Краят на затворническия живот между четирите стени на колежа изпълва Сезан и Зола с безгранична радост. Отсега нататък за тях ваканциите и училищните занимания се сливат едва ли не в едно. Всеки летен ден, всяка неделя през учебната година излизат от града, забравят всичко чуждо на необятния им блян, пренасят се в някакъв вълшебен облак от пурпур и злато. Излетите им стават все по-дълги; двамата се категрат по стръмните склонове на Сент Виктоар, обикалят около двата отвора на кратера й — *garagai*, както го наричат на провансалски, — после поемат по пътя за Рокфавур и стигат чак до замъка Галис, чийто осеян с цветя парк е истински рай — *paradou*, отиват до живописното градче Гардан, чиито къщи са накацали по склона на един хълм с висока стара камбанария, продължават до доломитния стълб Пilon дю Роа, който стърчи сред планинската верига Етоал, спускат се още по на юг чак до дивия, стръмен, разяден от вълните и ветровете морски бряг край Естак, до отвесните червени скали, в които са впили корени самотни борове, чиито зелени върховеискрят под слънчевите лъчи между лазурното небе и кобалтовосинята морска шир.

Потеглят още в четири часа сутринта (този, който е станал пръв, събужда другия с няколко камъчета, хвърлени по капаците на прозореца), като всеки път си поставят все по-далечна цел и се заричат да изминат все по-дълъг път. Възторгът им от тези далечни излети няма край. Вечер се връщат в Естак, капнали от умора, но сияещи от блаженство, вървят „със сетни сили“, но разпалват гаснещата си енергия с някоя поема на Юго, като нагаждат уморените си крачки към ритъма на стиховете, „звукни като трели на тромпет“.

Естествено, през летните дни Бай е винаги с тях. Но „краката му вече тежат, плътта му е задрямала като на добър ученик-зубрач“ и той се задъхва малко, вървейки подир по-възрастните си приятели. Понякога неразделните повличат със себе си още някой другар, било Филип Солари или Мариюс Ру, когото Зола познава от пансиона „Нотр Дам“ още преди да постъпи в колежа, или пък по-малкия брат на Бай, десетгодишния Изидор, на когото оказват голямата чест да носи

торбите им. Предпочитат обаче да са сами. Приятелството им ги е отделило веднъж завинаги от другите. Излетите в планините са не само случай да изразходват енергията си, но преди всичко бягство от хората в пълния смисъл на думата, всеобхватно и символично отричане на града и цивилизацията — о, колко романтика има в тези жестове „а ла Жан-Жак Русо!“ От „омраза към града“ те понякога декламират „стихове под проливния дъжд, без да търсят подслон“. Наред с многото други проекти замислят да се установят на брега на Арк и „да живеят там като диваци, непрекъснато да се къпят във водата, като си носят пет-шест книжки, не повече“.

Една вечер те дори решават да не се върнат в Екс и да пренощуват в една пещера. Приготвят си постеля от трева, смесена с мащерка и лавандула. За зла участ, едва легнали, се извива силен вятър, който свисти и прониква в пещерата през цепнатините на скалата. В белезникавата светлина на луната подплашени прилепи се въртят над главите на неразделните. Вече не може да става и дума за спане и скоро приятелите започват да съжаляват за стаите си. Към два часа след полунощ вече не издържат, напушкат романтичното си леговище и поемат пътя за града, но преди това не се лишават от зрелището на голям нощен огън: подпалват тревата на временните си легла, благоуханните пламъци пращят и се губят в нощта сред гъмжило от прилепи, които „мяукат като шекспировски вещици“.^[9]

Настъпва есента и сега за неразделните ловът става нов повод за скитания. Този край не е кой знае колко богат с дивеч, няма фазани, нито яребици, от време на време само — рядко — някой заек; ловците се нахвърлят обикновено на косовете, чучулигите и врабците. Неразделните имат и пушки, и ловджийски чанти, но що за ловци са те? Изминават километри, без да гръмнат нито веднъж. Зола е „приятел на животните“, на Сезан пък не му дава сърце да стреля по малките птички с хубавата пушка, която е получил подарък от баща си. Най-често стрелят по някой стълб просто за удоволствието да чуят гърмежа. А стигнат ли до „някое изворче с четири върби, които са като сиво петно върху ярката земя“, оставят птичките на мира и започват да говорят за любов.

Любов? Те, поетите! Тези младежи по на осемнадесет, седемнадесет и шестнадесет години са прогонили дори жената от своя идеален мир. Страхуват се от нея, но се мъчат да си внушат, че този

сковаващ ги свян е само „суроно въздържание на възвишени момци“, унасят се в мечти и вече виждат във въображението си „красиви жени, срещнати на път, прелестни девойки, които се появяват внезапно в непозната гора и им се отдават през целия ден, а после изчезват като сенки в здрача“. Ако ловджийската чанта е празна, то поне главите им са пълни с мечти, а и чантата е натъпкана с книжки, които изпълват с чаровни видения самотата на тримата неразделни.

Един ден измежду кутиите с капсули и барут някой измъква книга от неизвестен автор, за когото не са чули и дума от никого, чието име дори учителите им избягват да произнесат пред тях: Алфред дъо Мюсе. Изведнъж в техните очи славата на Виктор Юго помръква. Отсега нататък не се разделят с Мюсе. Четат и препрочитат на глас стиховете му, чувствуват близки до душата си неговия изпълнен с духовита ирония романтизъм, „дързостта му на гениален хлапак“, неговия скептицизъм, предизвикателствата му и може би най-вече волите му. Мюсе става тяхна „религия“, този Мюсе, който е надал „вика на отчаяние на своя век“. Нима могат да слушат равнодушни този вик? С разтреперан от вълнение глас и със сълзи на очи тримата повтарят безкрай горестните „строфи, политащи с шума на размахани криле“.

Какво вълшебство крие светът на поезията! Неразделните сами пишат стихове след стихове. Зола дори мечтае да напише в три песни една обширна история на человека под заглавие „Веригата на съществата“, която да обхване миналото, настоящето и бъдещето на човешкия род. Той, Зола, ще стане поет. Поет ще стане и Сезан. И Бай. И тримата ще станат поети. Ще живеят над хората, далеч от жалките им амбиции, от тяхната злоба и глупост. Ще пишат, ще познаят славата и любовта. Един ден ще отидат в Париж и ще го покорят. Един ден чиста и непорочна любов ще утоли жаждата им за идеал. Затворил книгите, излегнал се на тревата край реката, Зола със заряян в небето поглед разкрива душата си, говори: той би искал „жената да се ражда като дивите цветя, сред вихрите, сред росата, да бъде като водно растение, на което вечният поток мие сърцето и плътта“; дава обет, че „ще се влюби само в девица, девица-дете, по-бяла от снега, по-чиста от изворна вода, по-дълбока и по-необятна в своята непорочност от небето и морето“.

Сезан и Бай мълчат, слушат и гледат как димът от първите им лули се губи в здрачината.

* * *

Преди около тридесет години, през 1825-а, град Екс е получил владението над старинния манастир на рицарите от ордена „Св. Йоан Малтийски“, превърнал го е в музей и е настанил там рисувалното училище, което съществува още от 1766 г. благодарение на щедростта на херцог дьо Вилар.

Курсът в рисувалното училище е безплатен. Обучението се води от музейния уредник Жозеф Жибер^[10], човек на петдесетина години, сам той художник, възпитан в най-строга академична традиция, специализирал се като портретист на духовници, генерали, испански инфанти и често удостояван с държавни поръчки. Между многото му ученици е и добричкият Филип Солари, който се готви за скулптор. Следвайки неговия пример, Сезан се записва във вечерния курс.

Луи-Огюст едва ли се е противопоставил на желанието на сина си да посещава рисувалното училище. За него рисуването, живописта, както и музиката, са изящни изкуства, с които децата на богати семейства имат право да запълват свободното си време. Дъщеря му Мария например рисува малки акварели. А Пол, щом това му прави удоволствие, нека ходи да се затваря след училище в стария Малтийски манастир под строгия надзор на Жибер; така е по-добре, хиляди пъти по-добре, отколкото да се шляе по кафенетата или да тича подир момичетата.

В рисувалното училище Сезан попада в съвсем нова за него среда. Повечето от младежите, които посещават това училище, се готвят за някоя професия в областта на изкуството. Мнозина искат да станат живописци, като например Огюст Трюфем^[11] — брат на скулптора Франсоа Трюфем, или пък синът на един беден обущар, Нюма Кост^[12], който е три години и половина по-малък от Сезан. Нюма е трудолюбив момък, учи в безплатното рисувално училище на християнските отци, а вкъщи неуморно чете и се самообразова. Сезан бързо се сприятелива с него, както и с десет години по-възрастния

Жозеф Вилвией^[13], приложен и разумен живописец с буржоазни вкусы, който в най-младите си години е бил ученик на приятеля на Енгър, художника Гране. Сезан се сближава и със седемнадесетгодишния Жозеф Юо^[14], чийто баща от гравьор на камеи и раковини е станал градски архитект на Екс. Жозеф Юо е момък с всевъзможни заложби; има влечеие към сцената, но и към архитектурата и рисуването. Всички му предричат най-блестящо, а — кой знае? — и най-славно бъдеще.

Понякога Сезан отива в музея да погледа изложените картини и статуи. Музеят в Екс е открит от 1838 г. Отначало там е имало само фрагменти от антични скулптури и картини от първия музен уредник Клериан. Постепенно сбирката се е обогатявала, особено през 1849 г., когато Гране завещал на родния си град някои от своите произведения и колекциите си. По-късно други дарения и завещания са увеличили богатството на музея. Сезан разглежда изложените картини, повечето от които са дело на не много известни френски и италиански майстори от 17. век, на така наречените „tenebrosi“ с техния усложнен маниер, близки до Караваджо и бароковите художници. Застоява се дълго пред „Картоиграчи“ — три фигури, обездвижени в добре уравновесени пози, — която според каталога на музея е от Луи Лъо Нен.

Както пред гравюрите на „Magasin pittoresque“, Сезан се унася в мечти и пред картините... Понякога взема четка и се опитва да възпроизведе по памет тази или онази картина от музея или някоя потънала в прах цветна литография, която е зърнал във витрината на антиквар...

* * *

През октомври 1857 г. Сезан и Бай постъпват в първи клас, Зола минава за втори. Той е завършил трети клас с блестящ успех: получил е първа награда за най-добър ученик, отличил се е по всички предмети, включително вероучение и рисуване. Сезан също е получил първа награда за най-добър ученик, но по тези два предмета няма дори похвала, каквато впрочем не е получавал през никоя учебна година. Сега Зола явно превъзхожда другарите си по френски език и литература. Във втори клас той получава за домашна работа някаква

тема, която по собствен почин разработва в стихове, и това съчинение прави толкова силно впечатление на учителя му по френски, че той му казва: „Зола, вие ще станете писател!“ Възможно е тези думи да са подхранили до известна степен мечтите на Зола за бъдещето.

За жалост материалното положение на семейството става от ден на ден по-тежко. Изпаднали в крайна мизерия, която ги притиска все повече и повече, Зола са принудени непрекъснато да се местят от квартира на квартира. От авеню Миним на края на града са се пренесли на улица Мазарин в едно до немай-къде бедно жилище от две стаички с прозорец към тясна уличка, затворена от развалините на старите градски стени. Семейството на Зола не притежава вече нищо, няма дори мебели, нищо, освен дългове и дългове. На всичко отгоре през ноември умира бабата на Емил. Тази енергична и сърцата жена (тя е от областта Бос край Париж), която е нямала бял косъм на главата си, не е знаела през живота си що е умора, никога не е изпадала в унижение пред злата съдба, винаги е намирала хиляди начини да облекчи немотията на семейството и е умеела да използува по най-добър начин осъдните семейни доходи. След нейната смърт положението им се влошава още повече, става едва ли не отчаяно. Госпожа Зола решава да замине за Париж и там да търси помощ от някогашните познати и приятели на покойния ѝ мъж.

Емил Зола остава в Екс сам с дядо си. Въпреки всички трудности, които преживява семейството, той не пада духом. На приятелите си говори за „непоколебимата си смелост“. Бедността никак не го плаши и той се зарича още отсега да отдаде целия си живот на „труд и борба“. Неразделните продължават екскурзиите си, разпалват се само при мисълта за мансардите, в които се раждат „великите идеи“. От някой самотен връх, далеч от омразния град, продължават да декламират поемите на Мюсе и виждат във въображението си своите бъдещи любими, „мургави и засмени девойки... богини на жътвата и гроздобера“ или пък „бледо русокосо“ момиче с „върбов венец на глава, което пристъпва отмаляло, сякаш всеки миг ще напусне земния живот“.

Понякога Сезан взема блока си, за да скицира някое случайно открито живописно кътче...

Неочаквано през февруари 1858 г. Зола получава от майка си писмо: „Повече не можем да живеем в Екс. Продай каквото е останало

от покъщнината. С парите все ще можеш да купиш третокласни билети за теб и за дядо ти. Побързай. Чакам те!“

С какви ли чувства Зола е прочел това писмо и е споделил съдържанието му със Сезан и Бай. Уви! Настъпил е краят на прекрасния им дружен живот. Но не, нищо не е загубено! Зола просто отива в Париж. Един ден ще го последват и другите двама. Един ден тримата пак ще се съберат там, в столицата, и рамо до рамо ще водят борбата, свързани в братска дружба и верни на младежките си мечти.

След един последен излет до Толоне и до язовира Зола се разделя с приятелите си и тръгва, пръв от тримата неразделни, „да търси — както казва той — венеца и любимата, които бог е предопределил за (техните) двадесет години“.

---

[1] Във френските училища класовете се броят от дванадесети до първи. — Б.пр. ↑

[2] Емил Зола е роден в Париж на 2 април 1840 г. ↑

[3] „Я виж, Сезановите ябълки! Те идват от много далеч!“ — ще каже по-късно художникът, намигайки, като припомня този случай. ↑

[4] С малки изключения цитираните в тази глава изрази или части от изречения са от Зола (вж. библиографията в края на книгата).

↑

[5] Бай е роден през 1841 г. ↑

[6] Подобно на болезнения ужас на Сезан от физическото докосване, този страх на Зола сигурно се е дължал на дълбоко запечатилото се у него впечатление от тленните останки на баща му, а вероятно и на един факт, забравен от Зола, но споменът за който останал в подсъзнанието му: през 1845 година, когато бил на пет години, родителите му се видели принудени да изгонят един от слугите си — дванадесетгодишен арабин, обвинен в опит за престъпно посегателство върху личността на малкия Зола. ↑

[7] В гръцката митология един от тримата съдници в ада. — Б.пр.

↑

[8] Сезан получава първа награда по латински превод, втора по история и география, и — за особена радост на баща му — първа по аритметика. ↑

[9] Из „Емил Зола, бележки на един приятел“ от Пол Алекси. ↑

[10] Жозеф Жибер е роден в Екс-ан-Прованс на 23 април 1808 г.

↑

[11] Роден през 1836 г. ↑

[12] Роден на 28 август 1843 г. ↑

[13] Роден на 6 август 1829 г. ↑

[14] Роден на 8 юли 1840 г. ↑

III. „И АЗ СЪМ ХУДОЖНИК“

Този ненаказан порок: живописта.
Един критик

Сезан може би не е предполагал, че заминаването на Зола ще му причини такава мъка. Навярно и Бай изпитва известна тъга, поне повтаря, че му е мъчно, задето Зола не е вече при тях, но само толкова. Отсъствието на Зола не му пречи да се готви за двойния си зрелостен изпит по естествени и по хуманитарни науки, на който смята да се яви в края на учебната година. Неговата тъга, по-скоро проявена външно, отколкото дълбоко почувствува, е нещо като условност, която съпровожда приятелството. Не така обаче изживява раздялата Сезан.

Той се чувствува самотен, изоставен. Не могат да му помогнат нито Бай, нито обичта, с която го обкръжават домашните му. Малко пресиленият весел тон на дългите му писма до Зола, в които се редуват набързо съчинени ученически стихове с не по-сериозна проза, не може да прикрие душевния му смут. Сякаш за да омаловажи мъката си, той прави прочувствени признания с ироничен тон: „Откакто си напуснал Екс, скъпи мой, тежка мъка ме гнети; не лъжа, вярвай ми! Вече не мога да се позная, станал съм муден, глупав и ленив.“ И действително учението вече не го влече, както преди, той работи без желание и слабите резултати са налице. С горест в душата копнее само за лятната ваканция, която ще му върне приятеля: „И тогава, да живее радостта!“

Впрочем и други неща измъчват Сезан по това време. Ако сега не заляга толкова в учението, това се дължи може би и на курса по рисуване. Във всеки случай при Жибер той напредва бързо и успехите му са безспорни. А ето че на всичко отгоре деветнадесетгодишният е влюбен — но в коя?

В жена приятна,

*мургава по цвят, с грациозна стойка,
с мъничко краче, с кожа на ръката
бяла без съмнение...*

„Заштото беше с ръкавици!“ — добавя Сезан, като обръща на шега любовното си увлечение. Нещастна любов! Скован само при мисълта, че трябва да предприеме нещо, Сезан „линее и мълчи“ и се задоволява да гледа отдалеч своята любима. Колко плах и непохватен е, колко несигурен е в себе си, когато трябва да вземе някакво решение! Той винаги се съмнява в себе си. В писмата си до Зола напразно се опитва с бомбастични шеги да омаловажи, да прикрие своята неувереност, тя постоянно излиза наяве. В любовта, разбира се, „няма да успее“, освен ако не го споходи „неочеквано щастие“. И на зрелостния изпит също. Бай ще издържи, но той — не! „Ще пропадна, ще се провала, ще затъна, ще се вкаменя, ще се погубя — ето какво ме чака.“

Въпреки всичко обаче младостта взема връх. В обърканите си писма до Зола Сезан съчинява десетки и десетки стихове, понякога малко нецензурни, но почти винаги изпълнени с духовити хрумвания. Говори му за всичко и за нищо, праща му римувани мъдрости, ребуси, разказва му с шеговит тон за големи и малки събития в Екс; описва например с жив хумор лошото време в града през май: температурата е 5 градуса, вали непрекъснато проливен дъжд, по улиците четат молитви и служат литургии, за да спре този летен потоп. Завъртя ми се главата от всичко това — казва Сезан. — Отвред чувам само „ога pro nobis“^[1]. Но тук-там неочеквано се прокрадва някое признание, кратко като въздишка, което внася странна нотка на горчивина в тези весели и забавни редове. „Някаква скрита печал ме е обзела“ — вмъква Сезан в писмото си между две остроумия.

В Париж Зола също е в плен на подобни чувства. Благодарение на Лабо, стар приятел на баща му, сега адвокат в Държавния съвет, той е успял да получи стипендия в лицея „Сен Луи“, където постъпва на 1 март. За Зола раздялата се оказва много жестока, навярно много по-жестока, отколкото за Сезан. Сезан поне е останал в Екс в близка и позната среда, в която винаги може да намери закрила. Със Зола съвсем не е така. В сивия, мрачен и враждебен Париж той се чувствува

чужд. Самотата го гнети. Отсега още чувствува, че не ще може да завърже приятелства, нито дори другарски връзки в лицея. Както някога в Екс, и тук е чужденец. По силата на нелеп парадокс той, когото в Екс са наричали „парижанчето“, тук става „марсилеца“. Подиграват се на акцента му. Отново и повече от всяка бедността е големият му порок. За тези буржоазни синове стипендиантът е преди всичко натрапник. Учениците в лицея „Сен Луи“, изтънчени още като деца от живота в големия град и от семейната среда, са, общо взето, по-будни от учениците в колежа „Бурбон“. Тези преждевременно просветени, ранозрели юноши говорят и се държат вече като мъже. Те са аrogантни, отнасят се с подигравателно съжаление към недодялания провинциалист и преселник — откъде се е домъкнал той Горгон-Зола? — който е вече на осемнадесет години, а още се влачи във втори клас и сякаш е паднал от луната, не знае нищо за новата литература, за която толкова много се говори днес, нищо не е чувал за новото изкуство, за театъра, нито пък за пикантните клюки в Париж.

Не стига, че Зола е загубил своите приятели, своята слънчева Прованс, но трябва да попадне и сред тия момчета, чието превъзходство го потиска. Той страда и се затваря в себе си, престава да работи, не готови домашните си работи, не учи уроците си, изостава. До вчера отличник, сега се нарежда сред последните в класа, както някога, преди да срещне Сезан. Единственото, на което не може да устои, е старият му демон — литературата и поезията. Понякога — малка отплата — преподавателят му по литература нареджа да се прочете пред класа негово съчинение. По останалите предмети обаче — пълен застой. В клас Зола се крие зад гърба на съученика си от предния чин и непрекъснато чете Юго, Мюсе; напоследък е открил Рабле и Монтен. И пише: пиеси в стихове, една комедия, на която поставя заглавието „Надхитреният класен надзорник“. Пише писма на Сезан и Бай, доверява им отчаянието си и настойчиво ги моли да му пишат по-често и по-дълги писма, постоянно ги упреква, задето са толкова нехайни в кореспонденцията си, особено Бай.

Семейство Зола живее сега на улица Мосю лъ Пренс 63. Преселването в Париж никак не е облекчило неволите им и когато Зола се прибира в полупразната квартира, заседналата в този дом мизерия го гнети и измъчва.

Кога най-после ще дойде лятната ваканция? Кога ще се озове пак край Арк, където е тъй приятно да се гмуркаш във вировете сред струи от пяна и светлина! Една юнска привечер той отива в една от летните плавални на Сена, но се връща „ужасен от това корито, където водата има цвят на сажди“.

Ваканцията! И тримата неразделни копнеят за нея. Сезан дори крои планове да напишат заедно със Зола голяма драма в пет действия „Хенри VIII, крал на Англия“. Но преди да пристъпят към този удивителен проект, трябва да мине страшното препятствие — зредостният изпит, страшно поне за Сезан, който от ден на ден се плаши все повече и вече предвижда „скорошния си провал“.

*Изтръпвам цял, когато виждам как не спират —
латински, гръцки — срещу мен да конспирират,
а също геометрия, история — отвред
ме гледат със заплаха изпитвачите безчет,
сърцето ми трепери пред властта им строга
и всеки миг нараства моята тревога!*

*И казвам: Боже, запази ме тоя път
от враговете, съюзени, за да ме гнетят,
пръсни ги, отърви ме от съдба горчива.
Молитвата ми, знам, не е благочестива,
но изпълни я, боже, много моля те сега,
пред твоите олтари вечно предан съм слуга...*

Краят на учебната година като че ли потвърждава мрачните предчувствия на Сезан: той получава само една утешителна награда за общ добър успех, една поощрителна по латински и нищо повече. Затова пък при Жибер — тази година сякаш всичко върви наопаки — е удостоен с втора награда по рисуване. Несъмнено „нашият старец“, както го нарича Зола, съвсем не се развива праволинейно като например Бай, който твърдо и неотклонно крачи към целта си. В края на юли Бай взема успешно зредостния си изпит по естествени науки, а на 14 август, тоест десет дни след Сезан, се явява и на втория изпит по хуманитарни науки. Сезан, както се е опасявал, пропада и ще трябва да

се яви отново на ноемврийската сесия, а това ще помрачи дългоочакваната ваканция.

Но дали е само това? Ще може ли наистина да се порадва на лятото, както е очаквал? Зола се връща в Екс. Неразделните, отново заедно, тръгват пак на весели излети. Но след първия възторг от срещата някаква сянка се плъзва над радостта им: заминаването на Зола за Париж през февруари не само е прекъснало тяхната дружба, но и, без да го съзнават, е сложило край на безгрижните им години. Сега и тримата са пред прага на мъжката възраст, на сериозния живот. На пръв поглед сякаш нищо не се е променило, къпят се в Арк, скитат по прашното поле под жаркото лятно слънце, излягат се под маслиновите дървета и боровете, декламират в лиричен унес поеми, смеят се и пеят, отново ходят до язовира Енферне, изкачват се на Сент Виктоар или Пilon дю Роа. Като че ли нищо не се е променило. Сезан и Зола се надсмиват, както някога, на лакомията на Бай; Сезан и сега е разточителен, както преди, и шеговито отвръща на Зола, който недоумява, като го гледа как изхарчва всичките си пари веднага, щом ги получи от баща си: „Какво! Да не искаш да ги оставя на родителите си, ако тази нощ взема да умра?“

Човек би могъл да си помисли, че неразделните просто са подновили старите си навици. Скоро обаче те ще трябва отново да се разделят. Зола ще се върне в лицето „Сен Луи“, Бай ще замине за Марсилия, за да се подготви за приемния конкурс в Политехническото училище. Само Сезан ще остане в Екс, за да следва право по желание на баща си. Скоро всеки ще тръгне по своя път. Жivotът на възрастните, сериозният живот ще ги грабне и ще разбие завинаги дружбата им. Така е! Каквото и да говорят, каквото и да правят, миналото е мъртво, игрите и смеховете, възторжените и чистосърдечни планове са вече само спомен от едно време, което никога няма да се върне. Понякога сподавена тревога помрачава радостта им — особено радостта на Зола и Сезан, радост по-искрена, но и по-крехка от радостта на Бай. Двамата не биха проговорили за нищо на света за тази тревога. Премине ли през съзнанието им, бързат да я прогонят, прихват да се смеят, песните им отекват по-шумни от друг път. Но напразно, тази неясна тревога, този страх от живота си остава в душите им, съпътствува ги неотльчно, винаги е готов да ги задуши.

* * *

На 1 октомври — твърде кратката ваканция е отминала като сън — Зола се връща в Париж. През ноември Сезан взема зрелостния си изпит, при това с оценка „много добър“. Той ликува, но само за кратко, защото сега ще трябва да се подчини на волята на баща си и да се запише в правния факултет:

*Уви! На правото мъчителния път поех.
— Не го поех, принуден бях да го поема!
Туй право, туй ужасно право, виждам, че с успех
през три години радостта ми ще отнема!*

Въпреки предвзетата им форма, в тези стихове няма много шега; правото е до немай-къде отегчително за Сезан. Сега голямото му желание е да рисува, да, да рисува (макар и бавно, тази страсти е вече узряла у него). Доверил ли се е той на родителите си? На романтичната си майка може би. Но ако неволно е смотолевил нещо пред баща си, Луи-Огюст сигурно е повдигнал рамене и е побързал да забрави за какво му говорят. Ето ти още една приумица на неговия потомък, който хвърчи в облаците! Но ако Пол държи да направи чест на баща си, крайно време е да почне да гледа по-сериозно на живота, защото животът не е шега! Разбира се, в правото Сезан влага само минималното усърдие, което е необходимо. Затова пък старательно преработва сборника със законите в двустишия, заема се да съчинява огромна поема из областта на митологията, а негодуването си изразява в Александрийски стихове:

*О право, кой ли те роди и дни злочести
ми отреди със тъй досадните Дигести?...
Щом има ад, ще трябва в него да поместите,
о богове, и онзи, който сбра Дигестите!*

Докато в Екс Сезан се окайва и роптае, в Париж, от шест седмици насам, Зола лежи тежко болен. След завръщането си от Екс е заболял от тифусна треска, придружен от бълнувания и виене на свят, от халюцинации и кошмари. Страхът, почувствува през лятната ваканция — защото това е същият страх, — отново го обзema, завладява го напълно, озарява с трескави сънища мрака, в който е потънал. „Не виждам нищо, освен непрогледна нощ. Странно нещо, сякаш се връщам от далечен път. Но дори не зная откъде съм тръгнал. Тресеше ме и треската препускаше в жилите ми като звяр... Точно така, спомням си добре. Все един и същ кошмар: виждам се как пълзя по безкраен подземен коридор. При силни болки коридорът изведнъж се затваряше, купища камънипадаха от свода и стените се стесняваха. Аз се задъхвах, обхващаще ме яростно желание да мина оттатък, нахвърлях се на препятствието с крака, ръце, глава, мислех си отчаян, че никога няма да мога да си пробия път през купищата срутени камъни, които непрестанно растяха...“ Когато оздравява, зъбите му са оголени до корен, устата му е разранена, не може да говори и е принуден да пише на плоча, когато иска да каже нещо. От прозореца на стаята си гледа афишите на отсрешната стена и открива, че вече не може да разчете буквите...

Сезан нищо не подозира за трагедията, която се разиграва в Париж. За боледуването на Зола той научава от техен общ познат, и то само най-общи неща, приказки за лекарства, температурни криви, но нищо, което да му подскаже ужаса, изживян от неговия приятел. „Тъй като си вече добре, здравей!“ — пише той на Зола през декември.

Животът му продължава раздвоен — разкъсан — между все по-омразните лекции по право, които посещава с нарастваща неохота, и курса по рисуване, където отново се е върнал и където сега работи по жив модел. Обмисля проекти, които сигурно биха разгневили баща му, ако можеше да научи нещо за тях; така например замолва Зола да се осведоми за конкурсите при Академията за изящни изкуства в Париж.

В курса на Жибер Сезан отново се среща със старите си другари Нюма Кост, Юо, Трюфем, Солари, Вилвией, а и с някои други, между които сина на Жибер — Оноре, и един доста самомнителен младеж на име Понтие. Освен това тази година в рисувалното училище се появява една нова и твърде колоритна личност — Жан-Батист-Матийо Шайан.

Този Шайан, син на селянин от Тре, е двадесет и седем годишен.

[2] „Бавната му походка, якият като на бик врат, обгорял и загрубял като гъон“^[3] издават недвусмислено селския му произход. Един ден през есента той напуснал родното си село и, облечен със светложълто памучно сетре и гащи, с тояга в ръка дошъл пеша в Екс. Какво го е накарало да дойде тук? Много просто: искал да стане „художник“. На Авенюто видял един полицай и го запитал „къде се събират художниците от Екс“.

— Художниците ли? — му отговорил полицаят. — Та знам ли аз? Във всеки случай надзърнете в „Кафе де Дьо Гарсон“. Там, във вътрешното помещение, се събират едни, които винаги вдигат голяма връвя. Не е чудно да са те.

Сведението било точно. „Художниците“ посрещнали наивника с шеговита благосклонност.

— Сигурно сте учили живопис в Художествената академия в Тре? — го попитал иронично Нюма Кост.

— Не, не съм учит — отвърнал високомерно Шайан. — Човек няма нужда да учи. Каквото е направил един, може да го направи и друг. Защо и аз да не направя това, което са направили Рембранд и Ван Дайк?^[4]

Въпреки това — само от снизходжение — Шайан се съгласил да придружи „художниците“ до Жибер.

Сезан се отнася приятелски към Шайан. „Добро момче — мисли си той — с известни поетични заложби, само че не е имало досега кой да го напътствува“. Какво собствено има пред вид Сезан, като говори за „напътствуване“? Може би обучение при учител като Жибер? Възможно е. Но самият той не си ли позволява понякога да критикува Жибер? И все пак проявява най-голямо смирение пред този академичен учител, отреден му от случая. Уроците по традиционен хуманизъм — вчера в колежа, а днес при Жибер — са за него непоклатими истини. В тях той намира опора; те крепят боязливия младеж, внасят ред, устойчивост, сигурност в мислите му. „Ужасно нещо е животъ!“

Ужасен — във всяко отношение! За Сезан жените са някакъв странен и загадъчен, колкото порочен, толкова и чаровен свят. Не е ли любовта, такава каквато Зола толкова пъти я е идеализирал пред Сезан и Бай, смешна химера, фантасмагория на духа? „Любовта, както я

разбира Мишле — пише ненадейно той на Зола, — чистата и благородна любов може би съществува, но не се среща често, признай, че е така.“ А при това Сезан е постоянно влюбен, дори никога не е бил тъй влюбен, както сега, но така или иначе не е мръднал нито крачка напред. През коледната ваканция Бай се връща в Екс и го увещава да приеме „реализма в любовта“. Сезан се впуска в дълги спорове с него; явно предпочита да спори за любовта, отколкото да действува. Но ето че от Париж идва зов за опомняне. „Реализъм в любовта ли! — се провиква Зола. — Каква недостойна за нашата младост мисъл!“ Мишле е прав и делото, което е започнал, „да върне мъжа към жената“, трябва да бъде продължено. Идеализъмът може да спаси света, той е едно от условията за човешкия напредък.

В този момент изразът на подобна вяра говори доста красноречиво за качествата на Зола, защото тъкмо сега той е в плен на дълбоко униние. Отвратен от всичко, безпомощен пред бъдещето си, той замисля нещо — без съмнение равносилно на самоубийство: да зареже учението и да потърси някоя дребна чиновническа служба. Но в последния миг се стресва, като вижда дълбоката „бездна“, която ще го погълне, изпада в паника. Изведнъж амбицията гошибва, разтърсва го и той се опомня, отдръпва се от жалкото съществуване, което го очаква, захвърля това „отчаяно, нелепо решение“. „Животът е борба — си казах аз, — да приемем борбата и да не отстъпваме нито пред умората, нито пред трудностите.“ Сега той ще подготви зрелостния си изпит по хуманитарни науки, а след това ще следва право, ще стане адвокат. Това ще бъде втората му професия, защото преди всичко друго той е роден за писател и ще стане писател.

Съображенията от материално естество и особено трудните условия, при които живее семейството му, сигурно оказват голямо влияние върху размишленията на Зола. Никакви грижи от подобен характер не вълнуват Сезан. Наистина бащината опека го гнети, понякога той възроптава срещу деспотизма на Луи-Огюст, но пък именно благодарение на баща си, чието богатство расте всекидневно, Сезан е осигурен срещу превратностите на живота. За него парите никога няма да бъдат грижа. Нещо повече! Тъй като Сезан не проявява никаква склонност към разточителство и в същност нуждите му са до немай-къде скромни, тъй като не е никак суетен и едничкото му

желание и истинско удоволствие е да се рее в мечти, той гледа на парите с пълно безразличие.

През 1859 г. баща му си позволява една прищявка. За нищожната сума от осемдесет хиляди златни франка купува имението "Жа дъо Буфан" („Убежище на ветровете“), принадлежало на губернатора на Прованс, граф дъо Вилар. Към имението, което се намира на километър и половина от Екс, по пътя за Рокфавур, води разкошна и впечатителна алея с кестенови дървета. Къщата е прекрасна постройка от 18. век: широка фасада, високи прозорци, покрив от червени керемиди в генуезки стил. Разположена сред голям парк, тя се оглежда във водата на голям басейн, украсен с делфин и каменни лъвове. Наоколо се простират 150 декара ливади и лозя; встани, под черниците, се гушат стопанските постройки. По-рано Луи-Огюст е наемал това име, за да го пренаемат от него в пазарен ден търговците на добитък за паша на животните си. Занапред той ще бъде негов господар, а освен това „Жа дъо Буфан“ ще бъде и лятната му резиденция. Заможните семейства в Екс имат за зимата къща в града и вила за лятото, когато в малкия град стане горещо и доста задушно.

В Екс научават не без злоба за тази покупка. В нея виждат перчене на парвеню. Но колкото и доволен да е от себе си Луи-Огюст, и у него, както у сина му, няма склонност към суeta. Селският му произход говори силно. И той като селяните се стреми само към осезаемите материални ценности, а самоизтъкването смята за детинска глупост. По-скоро би прикривал успехите си, отколкото да ги разгласява, изживява вътрешно своето удовлетворение, изпитва скрита, но затова пък толкова по-голяма гордост: каква наслада е да чувствуваш силата си, но да не я показваш и да се надсмиваш на другите! Така или иначе, на имението „Жа дъо Буфан“, което буди такава завист в града и дава повод за какви ли не клюки, той гледа като на дреболия. Осемдесетте хиляди златни франка, които е заплатил, са едва една десета или една дванадесета част от цялото му състояние, а може би още по-малко — кой знае? Пък и той няма никакво намерение да парадира с „Жа дъо Буфан“. Бившият собственик го е стопанисвал доста зле, паркът е занемарен, а в самата къща някои от стаите са в съвсем разнебитено състояние. Но какво значение има това за Луи-Огюст? Той сигурно няма да хвърли големи суми за скъпи ремонти.

Задоволява се чисто и просто да затвори необитаемите помещения, а що се отнася до парка, природата сама ще се погрижи за него.

Сезан, изглежда, е още по-равнодушен към новозакупения имот и дори не намира за нужно да съобщи за него на Зола. „Жа“ го привлича дотолкова, доколкото му предлага убежище, където може да се уедини и да работи на спокойствие. И наистина той не пропуска случай да ходи там. От стаите на горния етаж околностите на Екс се разкриват с особения си елмазен блъсък. Светлината сякаш изрязва и шлифова безброй плоскости по склоновете на далечните хълмове. Борове, кипариси, лаврови дървета и зелени дъбове извисяват мощна снага в прозрачната ведрина на въздуха. Тук се долавя суровата красота на провансалската природа, нейният лиричен покой, онзи химн на светлината и багрите, който Сезан познава добре.

Засега обаче Сезан скучава в Екс. Той копнеет за Париж, свързва любовните си блянове с мечтите си за живописта. Влюбил се е в младата шивачка Жустин, която, както сам уверява, е много красива. Само че Жустин „винаги извръща глава, когато го види“. „Щом я погледнеш, свеждаше очи и се изчервяваше. Веднъж, когато и двамата бяхме на една и съща улица, ми се стори, че тя се обърна и се отдалечи, без да погледне назад.“ Най-лошото обаче е, че това любовно приключение завършва преди още да е започнало. „Един ден — разказва Сезан на Зола — ме спира Сеймар, знаеш го, студент първа година като мен, ръкува се, хваща ме под ръка и ме повежда към улица Итали. «Драги мой — започва той, — сега ще те заведа да видиш едно мило девойче, което обичам и което ме обича.» Трябва да ти призная, че изведнъж облак мина пред очите ми, знаех си, така да се каже, че няма да ме грее, и не съм се лъгал, защото току-що бе ударило дванадесет часа и Жустин излезе от шивачницата, зърнах я отдалеч, а Сеймар ми я посочи и рече: «Ето я!» Повече нищо не видях, главата ми се завъртя, но Сеймар ме влечеше със себе си и се докоснах до роклята ѝ...“ И Сезан продължава да се оплаква: „О, какви мечти градях, та и още по-безумни, но виждаш ли, така беше: мислех си, ако не съм ѝ неприятен, ще заминем за Париж, аз ще стана художник, ще бъдем заедно. Мислех си, какво щастие ни чака! Мечтаех за картини, за ателие на четвъртия етаж, виждах те при себе си, как щяхме да се смеем тогава! Не ми трябва богатство, познаваш ме, мислех си, че с

няколкостотин франка бихме живели добре, но, за бога, всичко е било само велика мечта...“

Велика мечта наистина! Сезан се шегува, но горчивината на разочарованието оставя своя отпечатък върху въображението му. Най-после ваканцията наближава. Скоро ще дойде и Бай, чито писма стават все по-редки и по-редки, защото Бай работи усилено и няма време да пише на приятелите си. Когато Сезан научава за пристигането на Зола към края на юли, подскача от радост. „Виждаш ли, ако владеех добре високия скок, щях да докосна тавана, толкова силно скочих“ — казва дяволито той.

Докато подготвя зрелостния си изпит, Зола продължава да пише стихове. В лицея „Сен Луи“ се е сближил със съученика си Жорж Пажо, който му се струва, че го превъзхожда и по ум, и по въображение; постепенно е свикнал с новата среда. Подтикван от нуждата да намери признание, най-после се решава да прочете пред съучениците си едно стихотворение, което е посветил на императрицата. Вместо очаквания успех се изсипват сурови критики. Когато научава за това, Сезан избухва в комично-героичен тон срещу тия „нищожества“, които не са могли да оценят гения на приятеля му.

В началото на август Зола се класира втори на писмения изпит. Остават само устните изпити, които отдалечават срещата с приятелите му. За зла участ те не завършват благополучно. Зола не знае кога е умрял Карл Велики, а за изпитващия го по френски неговите възгледи за Лафонтен са чиста ерес; той пропада. Не е голяма беда! Ще прекара ваканцията в Екс и през ноември ще се яви отново на изпит в Марсилия.

Голяма е радостта на неразделните, когато най-после се събират отново. Какво ликуване! Използват всеки час, всеки миг, за да бъдат заедно. Изкуството и поезията, наред с любовта, са неизчерпаемите теми на разговорите им и двигатели на всичките им постъпки. Сезан рисува.

Зола също въздиша по едно момиче от Екс, което е нарекъл „Ефирната“, но и той като Сезан не се осмелява да разкрие чувствата си, а се заема да пише дълга любовна поема, озаглавена „Родолфо“. И той рисува. У Вилвией копира с молив две къпещи се жени по Жан Гужон, а в „Жа дьо Буфан“ помага на Сезан при изписването на един голям параван, четири метра дълъг и два и половина метра широк,

предназначен за кабинета на Луи-Огюст: от едната страна — сцени от селския живот, от другата — гирлянди и клонки с листа. Сега вече, когато излизат вън от града, Сезан никога не забравя да вземе блок или платно. Той е решил да нарисува една картина на тема „Разбойници“ и кара Зола, Батистен и Изидор Бай, цялата весела дружина, облечени в пъстроцветни дрипи, да му позират по двадесет пъти край язовира Енферне. На свой ред пък той става модел на Шайан, който си е научил да нарисува портрета му. Уви! Този портрет едва ли може да се сметне за постижение: бледожълтата боя е обезцветила бузите на Сезан, а дебел слой сива боя заоблачава челото му. Добрият Шайан има положително повече самочувствие, отколкото дарба. Колкото до бъдещия студент в политехниката, Бай, за да не остане назад от другарите си, той е намислил да взема уроци по литература, „да изучава математиката като поет, като философ“. Така, въпреки всичко, в поезията ще бъде равен на другарите си и напук на смътния страх, който го терзае, няма да се окаже недостоен за тях. Подобни намерения правят чест на „едрия мургав момък с правилно и малко подпухнало лице“^[5], който все по-трудно следва Сезан и Зола във възторжените им излияния и в още по-чудноватите им замисли.

Тази година Зола е използвал по-добре престоя си в Париж и е донесъл от там хиляди смешни истории. Щом като Сезан иска да стане художник, настоява Зола, той трябва на всяка цена да убеди баща си, че се налага да учи в Париж. Екс не може да му даде нищо. Буржоата в Екс са страшни еснафи. Жибер е невъзможен педант, а пък Лувър си остава незаменим. Освен това в Париж Сезан и Зола, окриляни от дружбата си, ще си помогнат взаимно в битката за слава. Зола притиска Сезан: говорил ли е той наистина, както се следва, на баща си за своето призвание и за влечението си към живописта?

Да, Сезан му е говорил. Разкрил му е амбициите си, въпреки че се страхува от него, въпреки че знае колко много баща му се огорчава, като го види с четка в ръка. Отначало Луи-Огюст като че ли не е вярвал на тази страсть към живописта. Какво! Значи, това не е било прищявка! Синът му наистина иска цял живот да цапа с бои! Но това е безподобна глупост! Не става тук въпрос за талант или за липса на талант. За Луи-Огюст да иска човек да рисува, все едно дали е Веронезе (дали въобще е чувал това име?) или Жибер, е вече само по себе си нелепост. Живописта не е работа за сериозен човек. Та какво са

художниците? Въшливи бохеми, които хората започват да хвалят едва когато умрат.

Луи-Огюст вдига рамене. Той просто не може да повярва, че синът му, този, който по силата на здравата логика ще трябва един ден да го наследи и да застане начело на банката, сериозно е намислил подобна дивотия. Тоя Зола да си върви по-скоро в Париж, защото злото идва до голяма степен от него, в това няма съмнение. Той и само той отклонява сина му от правия път и пълни главата му с химери. А и кой знае дали тоя син на разорен инженер не си прави някакви сметчици! Но злото идва от части и от майката, която просиява, щом чуе само думата художник. О, каква болна фантазия, каква романтичка душичка! Луи-Огюст вече ги вижда как двамата са се сдушили, как си шушукат и заговорничат и веднага мъркват, щом го видят. Но не, всичко ще мине. Всяко чудо за три дни! Пол ще размисли. Не е възможно този двадесетгодишен хлапак да упорствува дълго с такива неразумни намерения. „Не е възможно аз, Луи-Огюст, да съм създал кретен!“

Въпреки че баща му грубо го е нахокал и му е заповядал да продължи следването си, Сезан, закрилян и насырчаван от майка си и под влиянието на Зола, който прави всичко, за да укрепи волята му, продължава да крои планове за отиване в Париж — да кажем, най-късно през март.

* * *

Ваканцията продължава в това повищено настроение до началото на ноември. Бай заминава за Марсилия, където скоро ще отиде и Зола, за да се яви на зрелостния изпит. Този път той пропада още на писмените изпити и се завръща опечален в Париж, докато на 28 ноември Сезан взема успешно първите си изпити по право.

Сезан отново се връща към самотата си. Еднообразният живот в Екс му тежи непоносимо. „Както винаги — пише той на Зола, — все същото обичайно затишие обгръща с мрачните си криле нашия безличен градец.“ Той посещава без всякакво желание правния факултет, но и тази година се е записал в рисувалното училище. Живописта го завладява все по-властно. Ходи често в музея, където

копира някоя и друга академична картина, като „Шильонският затворник“ от Дюбюф или „Целувката на музата“ от Фрили, която интерпретира с малко необуздан устрем. За майка си, неговата нежна съюзница в борбата срещу бащата, рисува *Момиче с папагал*. Понякога, сякаш за да се освободи от натрапчивите си еротични представи, рисува голи жени, една *Присъда на Парис*, в която се долавят бурните желания на неопитния в любовта младеж, неудовлетворената страсть, която го изгаря.

Госпожа Сезан е окачила на лично място в стаята си *Целувката на музата*. Тази картина ласкае слабостта ѝ и тя особено много я обича. Луи-Огюст клати недоволно глава и говори на сина си: „Дете, дете, мисли за бъдещето. С гений се умира, но с пари се живее!“ Въпреки намръщения си поглед, въпреки че пази безкрайно ревниво авторитета си, дълбоко в душата си банкерът се измъчва, като вижда как страда синът му, но не се издава. Уви! Прав е Зола, като пише на Сезан, че „животът е топка, която не се търкаля винаги натам, накъдето иска да я тласне ръката“.

Сега повече от когато и да било Зола изпитва на собствен гръб правотата на тази мисъл. Тъй като е пропаднал на зрелостния изпит, са му отнели стипендията и той е принуден да прекъсне учението. Налага се да потърси някаква служба. Но той чувствува, че е неспособен да припечелва хляба си, отпада духом, затъва в меланхолия и апатия. Продължава ли да пише? Да, но без особено желание. Прекарва времето си в четене и пущене, тъгува по далечните си приятели и мечтае за недостижима любов. „Няма какво много да ти кажа — пише той на Бай през последните дни на декември. — Почти не излизам и живея в Париж като на село. Имам малка забутана стая, не чувам уличния шум и ако не виждах в далечината островърхата камбанария на «Вал дьо Грас», бих могъл да помисля, че съм още в Екс.“

През тези дни Вилвией се установява в Париж, но Зола няма желание да се срещне с него: Вилвией не е Сезан. Затова пък едно малко събитие събужда притъпеното му внимание: първият корнетист от някогашното трио в колежа „Бурбон“, Маргери, който също има известни литературни амбиции, е постъпил неотдавна като редактор във вестник „La Provence“ в Екс; един негов роман дори излиза там в подлистник. Зола бърза да опита щастието си в този вестник и изпраща няколко страници, разказа си „Влюбената фея“. Той, който „никога не е

обичал, освен в мечтите си“ и „никога не е бил обичан дори в мечтите на някого“, иска да пише за любовта, за зараждащата се преди брака любов и да изпълни цели триста страници с чиста, непорочна любов, в които да превъплъти „прекрасния си идеал“.

Благодарение на Лабо, който отново се застъпва за него, Зола очаква в началото на 1860 г. да го назначат на работа в управлението на митническите складове. Повече не може да търпи да е в тежест на майка си, „която едва смогва сама да се изхрани“. Занапред животът му ще бъде раздвоен. „Ето в какво положение се намирам аз — пише той на Бай, — ще си изкарвам как да е хляба и, ако не искам да се простя с мечтите си, ще работя нощем за бъдещето си. Борбата ще бъде дълга, но тя не ме плаши; чувствувам в себе си нещо и ако това нещо наистина съществува, рано или късно то трябва да излезе на бял свят. Така че няма място за въздушни кули; неумолимата логика на живота ме заставя да помисля преди всичко как да се нахраня, а след това ще се опитам да проумея какво в същност има у мен, може би много, може би нищо; ако съм се лъгал, ще продължавам да се препитавам от жалката си службица и ще живея със сълзите и мечтите, както толкова други хора на тая нещастна земя.“ Така поне разсъждава Зола в моменти на най-добро настроение, защото най-често той се отпуска, изпада в униние. Майка му отново се е преместила и този път квартирата е толкова тясна, че Зола е принуден да отиде да живее сам в хотел. Животът му се разстройва. Понякога стига до пълно обезверение, намира „детинско и отвратително“ всичко, което е написал досега. Париж е мрачен като картина на Шайан. Париж е само студена каменна пустиня, в която не му отговаря никакво ехо. О, само Сезан да можеше да дойде в Париж, да можеше да убеди баща си и да удържи обещанието си за среща през март? Единствена тази надежда крепи Зола. „Сломен съм, неспособен съм да напиша дори две думи, неспособен съм дори да вървя. Мисля си за бъдещето и го виждам тъй черно, тъй черно, че отстъпвам ужасен. Нямам пари, нямам професия, нищо, освен отчаяние. Няма на кого да се опра, няма жена, няма приятел до мен. Навред равнодушие или пренебрежение. Ето какво виждат очите ми, когато погледна към хоризонта...“ О, да! Само Сезан, само Сезан да дойде...

А през тези февруарски дни Сезан като че ли е съвсем близо до крайната победа. Най-после банкерът отстъпва пред упоритото

желание на сина си и пред волята на домашните си, които застават единни зад Пол. Но — има едно но! — преди да вземе окончателно решение, той ще се допита до Жибер, за да чуе неговото мнение, дали има смисъл сега Пол да замине за Париж. Защо собствено Луи-Огюст иска да се съветва с Жибер? Проява на елементарно благоразумие или хитрост на човек, който притежава дарбата да открива мигновено слабото място на противника си? Така или иначе, Жибер се показва доста въздържан пред бащата: заминаването на Сезан би го лишило от един ученик.

За Зола това протакане е лошо предзнаменование, още повече че Сезан, който от въодушевление лесно изпада в нерешителност, му задава страния въпрос: може ли наистина да се работи добре в Париж? Зола знае добре колко безпомощен е приятелят му по материалните въпроси и колко лесно могат да го разколебаят, затова бърза да му начертава в най-малки подробности една сурова и стегната програма, която да обори и последните доводи на Луи-Огюст: „Ето как ще можеш да разпределиш времето си: от шест до единадесет ще ходиш в никакво ателие да рисуваш по жив модел, после ще обядваш, а от дванадесет до четири ще правиш в Лувър или в Люксембург копия на шедьоври, които си избереш. Това прави девет часа работа на ден; смяtam, че е достатъчно и че при такъв режим резултатите няма да закъснеят. Виждаш, че ни остава свободна цялата вечер и ще можем да я използваме, както намерим за добре, без, разбира се, учението ни да страда от това. Неделен ден ще излизаме на няколко километра вън от Париж; има чудни места и ако имаш желание, ще нахвърляш на парче платно дърветата, под които ще обядваме.“ Зола, разбира се, не отминава паричния въпрос. Със сто двадесет и петте франка на месец^[6], които баща му е решил да му отпуска, той ще може, макар и скромно, да задоволява нуждите си. „Ето сега и сметката за твоите разходи: стая за двадесет франка на месец; обяд за 90 сантима и вечеря за 1 франк и 10 сантима, което прави по два франка на ден или 60 франка на месец; като прибавим и двадесетте франка за стаята, стават всичко 80 франка на месец. Освен това ще плаща за работата в ателието. Едно от най-евтините е ателието на Сюис — 10 франка, ако не се лъжа. Слагам още 10 франка за платна, четки и бои; това прави всичко 100 франка. Остават ти още 25 франка за пране, осветление, за хилядите дребни нужди, които неизбежно възникват, за тютюн и други

малки удоволствия; виждаш, че парите ще ти стигнат точно, и те уверявам, че не преувеличавам нищо, дори намалявам. Впрочем това ще бъде добра школа за теб. Ще разбереш какво струват парите и как един разумен мъж трябва винаги да може да се справя с всичко.“ Последното изречение очевидно е предназначено за Луи-Огюст. Впрочем Зола добавя: „Съветвам те да покажеш горната сметка на баща си; може би печалната действителност на цифрите ще го умилостиви да развърже малко повече кесията си. От друга страна, ще можеш тук сам да припечелваш по нещо. Етюдите, работени в ателиета, особено копията от Лувър, се продават на добра цена и дори да правиш само по едно на месец, ще можеш порядъчно да увеличиши сумата за дребните си разходи. Важното е да се намери търговец, но това е само въпрос на търсене. Пристигай смело; осигурил ли си веднъж хляба и виното, ще можеш без риск да се отدادеш на изкуството.“

За беда Жибер остава на своите позиции и, може би поради известен скептицизъм по отношение на Сезановите дарби, не препоръчва заминаването му за Париж; в Екс не е по-трудно да стане човек художник, отколкото в Париж. По този пункт, разбира се, Луи-Огюст не би желал да противоречи на един човек на изкуството. Въпросът е решен: Пол ще завърши най-напред право, а през това време ще може да учи рисуване и живопис. Тук в Екс има отличен учител, на негово разположение е и музеят, пълен със съкровища, въобще — отлични условия. Освен това напоследък сестричката му Роза се е разболяла и най-малко сега е моментът да напуска семейното огнище. Въпросът е приключен!

И все пак такъв въпрос не може да се приключи току-така! Съдбата на Сезан, на Пол Сезан, е поставена на карта и той, Сезан, знае това. Отвъд планините на Прованс, там някъде е Париж, градът на всички успехи в изкуството, защото за него Париж е Лувъра, царствените багри на Тициан, пищността на плътта у Рубенс, нощното великолепие на Рембранд. Той е хранил надежди и толкова по-тежко е сега разочарованието му. Вчерашната меланхолия днес е непоносимо страдание. Засегнат в живеца на своето същество, той мълчи, линее, не стои вкъщи, прибира се само за ядене и спане. В дома на Сезан животът става от ден на ден по-тягостен. Тази проклета живопис — недоумява бащата — била истинска болест! На трапезата Пол, мрачен,

сломен, затворен в себе си, упорито мълчи. Майката въздиша, като го гледа такъв.

Въпреки всичко Сезан продължава да рисува, но с болка в душата и с потиснат дух; само от време на време го разтърсва конвулсивен гняв и тогава той се нахвърля върху започнатата картина и с яростни жестове изстъргва и унищожава каквото е нарисувал. Съмнението се е вселило в него. Пръстите му са скованы, несръчни, безсилни да предадат това, което иска да изрази, да овладеят буйния поток от усещания и представи, който го пронизва, когато е с четка в ръка. Уморен и погнусен, той захвърля палитрата. Да не би Жибер да е прав? Кой, Жибер ли? Та Жибер преподава само по рецепти, които в повечето случаи не вършат работа! О, Париж! Париж, от който бащата иска да предпази сина си, защото се страхува от лошите познанства, от пагубния пример, от кафенетата, от леките жени! Париж! Париж! Но кой знае, може би и Париж няма да помогне...

„Живописта, която обичам, макар да не ми се удава...“ — пише между другото Сезан в писмо до Зола (писмата му са станали редки и той признава на приятеля си, че дори вече няма смелост да му пише). Тези думи поразяват болезнено Зола. „Какво, не ти се удава ли! — надава вик той. — Уверен съм, че се заблуждаваш по отношение на себе си.“ Но и Зола е смутен и разстроен. Разочарованието от несъстоялата се през март среща го угнетява дълбоко. В началото на април той постъпва на работа в митническите складове „Наполеон“ на улица Дуан с шестдесет франка месечна заплата. Там се отегчава до смърт. От девет часа сутринта до четири след обед вписва, прозявайки се, митнически декларации, преписва служебни писма. Сънцето, чиито лъчи едва проникват през мръсните прозорци на канцеларията, му навява носталгични спомени за изгубената свобода. Около него само прашни папки и чиновници, „повечето тъпи“. Но въпреки това невзрачно съществуване, което не престава да проклина, Зола се опитва да изрови малко от дълбоко потуления в душата си оптимизъм, за да го предаде на скъпия Сезан. Нека „уважаемият бъдещ велик художник“ не се поддава на отчаяние. Вярно е, че събитията не са се развили според очакванията им, но глупаво е да се мисли, че са загубили битката. Трябва да се действува тактично. Зола предписва на Сезан следната линия на поведение: „Трябва да задоволиш баща си,

като учиш колкото можеш по-усърдно право. Но трябва също така и мъжки да рисуваш — *unguis et rostro*^[7].

Като забелязва, че в писмата си двамата говорят повече за поезия и рядко за живопис и — кой знае? — като се обвинява в egoизъм, Зола решава отсега нататък да занимава Сезан само с неговата страст и му дава съвети. Може би Сезан има добри основания да не обсъжда със Зола проблемите на живописта и той навярно чете с изумление нескончаемите дисертации на приятеля си. Скъпият и тъй мил Зола, винаги отзивчив и вечно загрижен приятел, но пък какъв невежа в живописта! Никакъв усет! Какво недоразумение! Впрочем Зола сам признава: „В живописта мога само да различавам бялото от черното.“ Това не му пречи да изказва категорични мнения. Тъй като гледа на живописта като литератор и във всяка картина търси анекдота, той предупреждава Сезан в името на поезията да не се увлича по реализма, възхищава се от Гръз и от починалия преди година Ари Шефер, „гениален художник“, който е бил „страстен поклонник на съвършеното“.

Зола настойчиво умолява Сезан — какво си мисли той в същност? — да не се поддава на изкушението да прави от изкуството търговия, да не се увлича в производство на картини, работени набързо. „Реалистите все още правят изкуство и, макар и посвоему, работят съвестно. Но занаятчиите, тия, които рисуват сутрин, за да изкарат хляба за вечеря, са до немай-къде жалки.“ Накрая Зола споделя един свой сън: „Сънувах — пише той, — че съм написал хубава, божествена книга, която ти си илюстрирал с хубави, божествени гравюри. Имената ни блестяха със златни букви на корицата, свързани завинаги в братството на гения, така че оставаха неразделни за бъдещите поколения. Жалко, че това е още само сън.“

В края на април Луи-Огюст като че ли се показва по-човечен. Сезан бърза да уведоми Зола, който му отговаря: „Бъди твърд, без да проявяваш неуважение. Не забравяй, че сега се решава бъдещето ти и че щастието ти зависи от това.“ Но нима наистина небосклонът се разведрява? Един ден Луи-Огюст сякаш е готов да отстъпи, после обаче става още по-непреклонен. Тези непрекъснати колебания в настроенията му подкопават решимостта на Сезан. След Вилвией, когото Зола най-после се е решил да посети в понеделника след Великден, ето че и Шайан заминава за Париж, където ще работи в

ателието на стария Сюис. Шайан ще прави копия в Лувър! Щастливец е той, щастливец е, че е в Париж, щастлив е, че вярва в себе си. В скоро време и Трюфем ще замине за Париж. Сезан роптае. През великденската ваканция Бай идва в „Жа дъ Буфан“. Погълнат от тревогите си, угнетен, недоволен, Сезан го посреща зле. Едва благоволява да отвори уста. Бай си отива, смутен от студения прием. Измъчван от неясни страхове, напоследък той се е решил да запита Зола: „Ако един ден установите, че съм неспособен да дам външен израз на изкуството, било в живописта или в поезията, няма ли да ме сметнете недостоен за вас?“ Зола тутакси е отговорил: „А ако един ден установиш, че сме били неспособни да си създадем някакво положение, ще ни сметнеш ли за недостойни за теб нас, бедните бахеми, рисувача и драскача?“ Трябващ ли Сезан тъкмо сега да го посрещне така недружелюбно? Бай се оплаква на Зола, който бърза да го успокои, като същевременно препоръчва и на Сезан да бъде полюбезен; загрижен за тяхната дружба, той се старае да не накърни честолюбието нито на единния, нито на другия. „Стори ми се — пише той на Сезан, — че връзката, която те сближаваше с Бай, започва да отслабва, че една брънка от нашата верига се къса. В тревога съм и те моля да си спомниш за нашите весели излети, за клетвата, която си дадохме с чаша в ръка, да вървим през целия си живот ръка за ръка по същата пътека.“ Може би Бай не е точно такъв като тях, може би „не е излят по техния калъп“, но това не означава, че няма право на другарско отношение; той заслужава тяхното приятелство. Колкото до „бедния добричък Сезан“ — сега пък Зола пише на Бай, — трябва да му се прощава, защото „невинаги знае какво прави, както сам чистосърдечно си признава... Когато огорчи някого, не бива да се вини сърцето му, а злия дух, който замъглява разума му“. Като отправя сам най-предпазливи упреки на Сезан, Зола съветва Бай да бъде крайно въздържан: „Ще му пишеш редовно, без много да се сърдиш, че забавя отговорите си. Писмата ти да бъдат както преди сърдечни и преди всичко да не съдържат никакъв намек, никакъв спомен за малкото ви спречкване. С една дума, всичко между вас да бъде тъй, сякаш нищо не се е случило. Ние се грижим за човек, прекарал тежка болест, и ако не искаш болестта да се повтори, трябва да избягваме неблагоразумните постъпки.“

Колко убедителен иска да бъде Зола! В живота си той има само едно богатство, — дружбата си със Сезан и Бай. Службата в митническите складове му дотяга все повече. За да се поразвлече, понякога излиза в околностите на Париж, в Сен Клу, Сен Манде или Версай. Скоро обаче търпението му се изчерпва и той си подава оставката. Пред застоя предпочита мизерията. По този повод получава от Бай писма, пълни с учудване и недоумение.

Бай, дълбоко уязвен от недружелюбния прием на Сезан (който още не е подновил кореспонденцията си с него), все по малко разбира приятелите си. Поведението им го смущава — нима под „поезия“ са разбирали цялата тази непоследователност и тия безразсъдни прищевки? Този улегнал и банално благоразумен младеж, когото дори „бръмченето на муха“ не може да разсее, упреква Зола, че „не гледа трезво на действителността и не се старае да си създаде подобаващо и достойно положение“. Зола не закъснява с отговора си: „Драги мой, говориш като дете. За теб действителността е само празна дума! Къде си се сблъскал ти с действителността?... Аз искам да си създам положение, което да ми позволи спокойно да мечтая. Рано или късно ще се върна към поезията... Говориш ми за лъжливата слава на поетите, наричаш ги безумци, казваш, че няма да бъдеш глупак като тях — за едно «браво» да отидеш да мреш на някой таван. Какво богохулство!“ Макар че тези думи издават дълбоко непримирамо разногласие, Зола не иска да знае. Въпреки всичко той се вкопчва в тази дружба, която всяко ново събитие в живота на тримата като че ли разклаща все повече и повече. „Разбира се, различията във възгледите не бива да отслабват приятелството между нас!“ — заявява той.

Скоро обаче тонът се повишава. През юни Зола е принуден да признае, че няма търпение да чете дългите послания на Бай. „Думата положение — му пише той — се повтаря много пъти в писмото ти и именно тя най-много ме дразни. Последните ти осем писма са сякаш писани от забогатял бакалин и това страшно ме нервира“. И добавя с горчивина: „Писмото, което си ми пратил, не е писмо на двадесетгодишен младеж, на оня Бай, когото познавах... Искрен ли си ти? Вярно ли е, че не мечтаеш вече за свобода?... Че вече стремежите ти се свеждат само до материално благополучие? Ако е така, бедни ми приятелю, съжалявам те; тогава всичко, което току-що ти казах, ще ти

се стори, както сам заявяваш, лишено от смисъл, хладнокръвие и здрав разум.“

Този разрыв сигурно дава повод на Зола да се замисли и над отношенията си със Сезан. Има ли наистина право — се пита той — да пришпорва постоянно колебливата воля на Сезан, да се мъчи, да го изтъръгне от семейството му, от дрямката на родния му град, да се опитва да го тласне към съдбата му на художник? Никога Сезан не е бил в плен на по-дълбоко обезсърчение, както през този месец юни. Борбата с баща му продължава. Продължава и борбата му с живописта. Понякога, на края на силите си, той говори, че „ще захвърли четките на тавана“. О, живопис! Париж. В пристъп на страшен гняв Сезан се отказва от всичко. В отчаянието си се заравя отново в правото. Но бурята преминава. Той се връща към статива, за да се измъчва отново, защото може да живее само пред платното, защото е безсилен да разкъса веригите на отчаяната си страст към живописта, която нито го удовлетворява, нито го освобождава от властта си.

„Бог да ми прости, ако аз съм злият ти гений — му пише Зола, — ако те тласкам към беда, като ти възхвалявам изкуството и мечтите. Но не мога да го повярвам, не може в нашето приятелство да се крие демон, който ни влече и двамата към гибел. Така че събери кураж, вземи отново четките и дай воля на въображението си. Аз вярвам в теб; впрочем ако те тласкам към зло, нека то се стовари върху мен.“

Въпреки материалните трудности (той постоянно прави постъпки за никаква, каква да е служба, но безуспешно), Зола си е възвърнал непреклонната решимост. *Всичко или нищо* — това е девизът му. Или ще спечели битката на попрището, за което залага живота си, или ще я загуби, но няма да се отрече от себе си. Ще стане писател. „Не искам да вървя по ничий път — пише той на Бай; — не че имам амбицията да стана родоначалник на школа — такъв човек обикновено се ръководи от никаква система, — но бих желал да намеря някоя неизследвана пътека и да изляза от тълпата на драскачите в наше време.“ Уви! Нищо подобно у Сезан и това покрусява Зола. Никаква самоувереност, ни следа от ясна цел. Само буйни изблици, след това главоломно сгромолязване. Трескави лутания, следвани от дълбоко униние. „Аз съм храненик на Илюзиите“ — казва Сезан.

По стените на големия салон в „Жа дьо Буфан“ той е изписал четири картини, представящи четирите годишни времена, и ги е

подписал иронично „Енгър“. Ирония по адрес на уважавания майстор на академизма ли? Дързостта е безспорна. Но това е ирония и по адрес на собствените недостатъци. Веднъж Зола научава, че Сезан ще пристигне в най-близко време в Париж, друг път — че е на път да зареже окончателно живописта. „Ще говоря вече, за да не казвам нищо, защото поведението ми противоречи на думите“ — пише той на Зола един юлски ден.

Зола се дразни и упреква приятеля си в слабохарактерност. Неговата нерешителност е не по-малко, — а може би повече — причина за тези вечни колебания, отколкото съпротивата на баща му. Каква апатия! А и въобще Сезан занимава ли още баща си със своите намерения? Има ли дори той още някакви намерения? „Живописта не е ли за теб само прищявка, хрумнала ти в ден, когато си скучаел? Не е ли тя само средство за убиване на времето, тема за разговор, предлог да не учиш право? Ако е така, разбирам поведението ти; правиш добре, че не стигаш до крайности и не си създаваш нови неприятности у дома. Но ако живописта е твоето призвание, — а аз винаги съм вярвал в това, — ако се чувствуваш способен да дадеш нещо, след като си работил упорито, тогава ти ставаш за мен загадка, сфинкс, нещо невъзможно и неразбираем.“

Съвсем ясно е, че всичко между неразделните върви от лошо към по-лошо. Корабът им се пропуква от всички страни. Въпреки усилията на Зола да го успокои, Бай се смята осърбен. Твърди, че Зола го е нарекъл „кретен“. Това не е вярно, отвръща Зола. Но и той е принуден да признае, че Бай, който му пише „безнадеждно реалистични и благоразумни писма“, не е вече някогашният им весел другар. О, кога най-сетне ще може да осъществи намерението си и да отиде в Екс! Тогава, мисли си той, колко бързо ще успокои Бай и ще възпламени Сезан! А неговият живот никак не е весел. Напразно търси работа, няма пари. Малко хляб и сирене или хляб, натопен в зехтин — това е храната му. Преживява само, като дава в заложните къщи малкото вещи, които са му останали. Недояждането подкопава здравето му, постоянно е трескав, възбуден, болнав. Струва му се, че най-добрият лек е да отиде в Екс, но за жалост през цялото лято е принуден да отлага пътуването си. Една-единичка радост през това лято: Сезан и Бай са се срещнали в Екс и, изглежда, напълно са забравили дребните си недоразумения.

Към средата на октомври Зола се вижда принуден да изостави всяка мисъл за пътуване. Тази година няма да види приятелите си. Изтощен от гладуване, и той на свой ред рухва, изпада в пълна апатия, „отчаян, неспособен да мисли за каквото и да било“. Бай го е уведомил, че Сезан ще замине за Париж идната година през март. Зола обаче толкова пъти е бил лъган в очакванията си, че вече не вярва на нищо. Няма дори желание да занимава Сезан с проектите им да се съберат.

Но ето че в Екс, противно на това, което си мисли Зола, Сезан не е сложил оръжието. Не е престанал да върви към целта си, макар и с онези мъчителни криволичения, които толкова дразнят приятеля му. Баща му продължава да упорствува, но и той не е отстъпил. Бащиният авторитет се сблъска с пасивното упорство на сина. Сезан почти е престанал да посещава правния факултет. През цялата зима само е рисувал. Рисува в училището, в музея, в „Жа дьо Буфан“, рисува и на открито, седнал „върху заледената земя, нехаещ за студа“. Рисува навсякъде и по всяко време. Рисува по гравюри, по картини на Кюип и Ланкре, по една своя снимка прави автопортрета си, изписва лицето си мрачно, упорито, напрегнато, драматично. Рисува дори баща си седнал, като чете вестник, с кръстосани крака и с каскет на главата. Луи Огюст се е съгласил да му позира. Не е ли вече на път да признае поражението си?

Усещайки, че синът му ще му се изплъзне, в изблик на гняв бащата открыто и ядно обвинява Зола, че той е покварил сина му, че от „гнусни сметки“ и за лична облага го подмамва да отиде в Париж. Но това е и последният му коз. Вбесен от тези зложелателни обвинения, в края на април Зола подготвя защитата си и пише на Бай, за да се оправдае. Но това писмо няма да замине: рано сутринта на другия ден, още сънен, той чува гръмогласни викове. Някой вика името му по стълбите. Скача, втурва се, отваря вратата. На прага е Пол Сезан.

Луи-Огюст е капитулирал. Само преди два дни още нищо не е било решено. После, ненадейно Луи-Огюст казал „да“. Решил да придружи сина си до Париж, като вземе и дъщеря си Мария. Щом Пол иска на всяка цена да вкуси от бохемския живот, нека прави каквото ще. Може би, може би няколко месеца мизерия и гладуване ще подействуват по-добре от всички доводи, ще накарат тази твърда глава да погледне по-трезво на нещата. И Луи-Огюст извадил от шкафа

официалните си обувки (тези, които се лъскат с боя) и цилиндъра си.
Ще използува пътуването си, да навести парижките си кореспонденти.

„Не е възможно аз, Луи-Огюст, да съм създал кретен.“

---

[1] Моли се за нас (лат.). — Б.пр. ↑

[2] Роден на 13 февруари 1831 г. ↑

[3] По Зола ↑

[4] По Морис Рембо. ↑

[5] По Зола. ↑

[6] Малко повече от 310 нови франка. Очевидно банкерът-милионер не се е показал много щедър. Може би това е било още един начин да накара сина си да се поразмисли. ↑

[7] С нокти и зъби (лат.) — Б.пр. ↑

IV. ПАРИЖКИТЕ МАНСАРДИ

*Една вечер сложих Красотата на скута си.
— И ми се стори горчива. И я оскърбих.*

Рембо, „Един сезон
в ада“

Луи-Огюст не остава дълго в Париж. След като отсяда за два-три дни в един хотел на улица Кокийер близо до Халите, той заминава обратно за Екс заедно с дъщеря си. Пол ще получава сто и петдесет франка на месец, т.е. с двадесет и пет франка повече, отколкото е било предвидено първоначално. Сумата ще му изплаща Леидьо — парижки кореспондент на банката Сезан и Кабасол.

Най-после Сезан и Зола са отново заедно. Събудната се е голямата им мечта. Сезан наема мебелирана стая на улица Фьойантин недалеч от квартала на Пантеона, където живее приятелят му.

С изненада и с възхищение, но и с известно чувство на тревога той открива Париж от 1861 година. Двадесет и две годишният провинциалист, затруднен от провансалския си акцент, е попаднал изведнъж в друг свят, където всичко му е чуждо. Втората империя е в пълния си разцвет. Докато красиви куртизанки разоряват синовете на богати семейства и живеят в нагъл разкош, а безделни контета празнословят в „Тортони“ или в „Кафе Англе“, барон Осман е превърнал цял Париж в строителна площадка. На левия бряг на Сена, където живеят Сезан и Зола, са прокарали булевард Севастопол^[1], сега прокарват улица Рен, улица Екол, улица Монж, разкопават двореца на Юлиан при Клюни.

За Сезан, влюбен в тишината и системата, всичко тук е много шумно и много оживено. Париж действително е твърде странен град. От квартира на квартира Зола най-после е попаднал в един долнопробен хотел на улица Суфло, свърталище на проститутки, често обезпокоявано нощем от полицейски хайки. Ето едно друго лице на

Париж! Бедният Зола! Кой би могъл да си представи тази мизерия въпреки описанията в писмата му. В тях той никога не е казвал нищо конкретно за тази мизерия, за отвратителната сбирщина, за твърде характерните за такъв дом разговори и шумове, които проникват през тънките стени. Но въпреки всичко, въпреки разклатеното си от лишения здраве, въпреки невъзможността да си намери работа, въпреки изтъканото си, кой знае от кои години палто и единствения панталон, които съставляват целия му гардероб, въпреки всичко Зола не е загубил вяра в себе си! Той и сега е това, което иска да бъде — поет. Тъкмо през тези дни завършва една писма от около хиляда и двеста стиха. Един ден Париж ще бъде в краката му!

Зола, разбира се, бърза да заведе Сезан в Лувъра, в Люксембург, във Версай. „Какви чудеса има в тези великолепни сгради!... Всичко тук е поразително, зашеметяващо, удивително!“ — преценява Сезан. Но най-вече Салонът — о, ужас! — Салонът го изпълва с възхищение. Той възклицива в захлас пред платната на Кабанел, Жером, Месоние, Жан-Луи Амон, Пил и другите официални „майстори“, които през тази 1861 година излагат картини като „Битката при Алма“, „Императорът при Солферино“, „Фрина пред ареопага“, „Портрет на господин Руе, министър на земеделието“.

Без да губи време, Сезан се залавя за работа. Той има намерение да постъпи в Художествената академия и, за да се подготви за приемния изпит, се записва в ателието на Сюис, където ходи всеки ден от шест часа сутринта.

Ателието на Сюис, което наричат академията Сюис, се помещава на втория етаж на старо здание в Ил дьо ла Сите, на ъгъла на булевард Пале и Ке де-з-Орфевър^[2]. Основано е от стария Сюис, който е работил някога като модел. Много художници, и то най-големи майстори, като Дъолакроа, Курбе, Бонингтън, са се изкачвали по дървеното, мръсно и разнебитено стълбище към ателието — широко опушено помещение без други мебели, освен няколко дървени пейки. При Сюис не се преподава, там няма нито професори, нито коректори. Срещу скромна месечна вноска учениците имат на разположение модел: през първите три седмици на месеца — мъж, през последната — жена.

Мястото е интересно и доста колоритно. В същото здание работи зъболекар, прочул се с евтинията си (например за един франк вади зъб)

и с това, че работи бързо, макар и невинаги безболезнено за пациентите. Отдалеч, още от кея, се вижда огромната му таблица: „Сабра, зъболекар за народа“. Често се случва негови пациенти да събъркат етажа и да попаднат в ателието. Видели голяя модел, те побягват възмутени, изпращани със смях и подигравки от учениците на Сюис.

Академията Сюис е бунтарско огнище. Там злословят срещу Втората империя, критикуват най-изтъкнатите художници на деня; там кълни бъдещето. Начеващи живописци внасят непрекъснато семената на метеж или на нова вяра. Преди пет-шест години в това ателие е работил младият тогава Едуар Мане; тази година той — сега е на около тридесет години^[3] — излага за пръв път в Салона. Журито е приело две негови работи, една от които, „Китарист“, е много похвалена от Теофил Готие.

Само преди няколко месеца през академията Сюис е минал и някой си Клод Моне^[4]; сега той не е в Париж, отбива военна си служба в Алжир. В ателието този двадесетгодишен момък се сприятелил с родения в Антилите, на датския остров Сен Тома, Камий Писаро^[5], който още през 1855 г. се установил във Франция и се посветил на живописта. Писаро никога не се е записвал да учи в ателието на Сюис, но когато минава през столицата, често се отбива там да навести приятелите си.

Сезан сигурно изпитва известно стеснение в тази съвсем нова за него среда, толкова различна от атмосферата на рисувалното училище в Екс. За голямо щастие тук той се среща с един човек, който поне не се учудва на южняшкия му говор — един негов земляк с твърде гръмкото име Ашил Амперер. Още от първата среща двамата се сприятеляват.

Странно същество е Амперер. На ръст е джудже, към което природата се е показвала особено жестока. Върху дебел и безформен труп стърчи огромна глава с високо чело и дълга, буйна коса; гръденят кош е като сплескан, а гърбът е изкривен от остра гърбица. Краката са мършави като кокили. Но в това уродливо тяло гори пламенна душа. Наистина тази гротеска на природата е изтъкана само от гордост. Някаква трагична воля я оживява и преобразява. С нахлупена над очите шапка, с юмрук на кръста, бастун или чадър, подпъхнат под палтото като сабя, Амперер кърши колкото може късата си снага и в

безумното си и упорито желание да „порасне“ прави всяка сутрин по един час упражнения на трапец.

Унизеният има само една страсть — красотата, и то най-вече женската красота, която не му дава покой. С въглен, сангин или на платно той неуморно рисува с гальовно настървение меки, закръглени женски форми, моделира снажни задници, сякаш блян по плодовитостта. Десет години по-възрастен от Сезан, син на контрольор по мерките и теглилките при подпрефектурата в Екс, Амперер^[6] има една-единичка цел в живота: славата. И той като Сезан, но преди него, е минал курсовете на Жибер в Екс, а по-късно, през 1857 г. (когато Сезан е бил във втори клас в колежа „Бурбон“), заминал за Париж и оттогава живее в нищета. Никой не знае как преживява с петдесет сантима на ден, но, убеден в своя гений и неспособен да живее без блян, който го озарява, той за нищо на света не би се отказал от своя идеал.

Амперер води безконечни спорове със Сезан. Води го в Лувър пред картините на Рубенс, Тициан, Джорджоне, Веронезе. Като отмята назад дългата си грива и раздруска мускетарската си брадичка, той крещи от възхищение пред царете на колорита и на плътското великолепие, разпалвайки романтичното въображение на Сезан. Нима не е оправдана взаимната симпатия, породила се между двамата още в първите дни на тяхното познанство? Колко много си приличат те въпреки всичко, което може би ги разделя! Един и същ романтичен плам увлича и двамата. А нима голите тела на Сезан по своята съкровена същност се различават толкова много от актовете, които рисува Амперер? Не е ли рисуването на голи тела и за единия, и за другия нещо като освобождение? За младежа, който пред жената изгаря от желание, но е парализиран от непреодолимо безсилие, породено от свян и плахост, и за отритнатия и осмян от жените гном, чиито зеници понякога пламват с дива страст. Само по отношение на Дъолакроа двамата не стигат до съгласие. Сезан не отстъпва: Дъолакроа е майстор на майсторите; според Амперер той е по-малко от нищо, цапач в сравнение с Тинторето. Но какво значение има това! „Бива си го тоя Амперер!“ — така мисли за него Сезан.

Лека-полека Сезан си създава и други връзки в академията Сюис. Запознава се със симпатичния Антоан Гийме, младеж с тънки руси мустачки, живи очи, приветливо лице и представителна осанка, както

и с испанеца Франсиско Олер и Сестеро, родом от Порто Рико, който пък го представя на своя приятел Писаро.

Писаро — човек с прекрасен нрав, самата доброта — обиква веднага Сезан. Той намира, че работите му са наистина оригинални, и го насърчава да постоянноствува; по-нататък положително ще постигне добри резултати.

Тези приятелски думи несъмнено оказват благотворно въздействие върху младия художник. Ако той е научил нещо в Париж, то е, че за да стане истински художник, трябва да започне всичко изначало. Той не знае нищо, нищо, и с болка на душата си дава сметка за това. Каква глупост е направил, като е напуснал Екс, като е пренебрегнал очертания пред него път! Баща му е бил прав! Не е минал и месец, откакто е в Париж, и вече в моменти на униние — а те са много — Сезан говори сами за едно: да се приbere час по-скоро при домашните си и да постъпи на работа в някоя търговска фирма. „Не искам да пиша елегии в тези няколко реда — вмъква той в едно писмо до Жозеф Юо от 4 юни, — но трябва да призная, че не ми е много весело на сърцето. Жалкото ми съществуване ме люшка насам-натам... Мислех, че като напусна Екс, ще оставя далеч зад мен скуката, която ме преследва. А какво сторих? Смених мястото и скуката ме последва.“

Зола се измъчва, като вижда колко бързо се отчайва приятелят му. Упреква го в малодушие, но напразно. „Уви! — въздиша той в писмата си до Бай. — Отлетя онова време, когато бяхме в Екс на осемнадесет години, свободни и без грижа за бъдещето.“ Самият той не е в завидно положение. Но нищо, нито ужасната бедност, нито разклатеното му здраве, което все повече се влошава, нито неизвестността пред утрешния ден (ако не беше майка му, би постъпил в казармата), абсолютно нищо не може да помрачи радостта му от срещата със Сезан. О, как би желал да му помогне, да го посъветва! Как би желал Сезан да се опре на него! Как би желал да го води и направлява! За жалост Сезан като че ли никак не е склонен на такова нещо. Огорчен, недоволен от себе си, измъчен и мрачен, той се дразни от безкрайните приказки на Зола; тези „бръщолевения“ го карят да настръхва. Покровителственият тон на Зола го нервира, прави го още по-упорит. Да не би случайно Зола да иска „да му стъпи на врата“? Сезан, навъсен, мълчи, а понякога рязко прекъсва назиданията на

приятеля си или пък, загубил търпение, избухва и му крещи, че нищо не разбира.

Зола би желал да издаде в един том три свои поеми. Не че е доволен от тях, о, никак! но вече е, казва той, „уморен от мълчанието“. Жадува за успех, едничката му мисъл е как да преуспее, и то в най-материалния смисъл на думата. Тревогите на Сезан са от съвсем друго естество: терзаят го проблемите на живописта, големите и многобройни трудности, които изведнъж се изпречват пред него и го правят нервен, раздразнителен и сприхав. Зола, който не може да проумее това непостоянство, тази променчивост на настроенията, е разочарован в приятелските си чувства. Наблюдава Сезан с тъжно изумление, обвинява го във фантазьорство, твърдоглавие, липса на здрав разум. Оплаква се на Бай и в дълги писма излива огорчението си.

„Да убедиш в нещо Сезан — му пише той — е все едно да накараши кулите на парижката «Св. Богородица» да играят кадрил. Може би ще каже «да», но няма да мръдне на милиметър... Сякаш целият е излят от един къс, остър и твърд при докосване; нищо не може да го превие, нищо не е в състояние да го накара да отстъпи. Не иска дори да разговаря за това, което мисли; ужасява се от всякакво обсъждане, първо, защото приказките го уморяват, второ, защото би трябвало да промени мнението си, ако правото се окаже на страната на противника му... Иначе е най-доброто момче на света.“ И Зола завършва с тъга: „Вярвах, че с годините ще се промени, но го намерих такъв, какъвто го оставих. И така, линията ми на поведение е проста: никога да не преча на хрумванията му, най-многото да го съветвам по много заобиколен начин, да се осланям на доброто му сърце, за да продължи приятелството ни, да чакам той пръв да стисне ръката ми, с една дума, да се залича напълно, да го приемам винаги с радост, да го търся, без да се натрапвам, и да оставя той да реши дали иска по-голяма или по-малка близост между нас... Не мисли, че има някакъв облак между нас, ние сме още много привързани един към друг.“

Дружбата между Сезан и Зола, разбира се, съвсем не е прекъсната. Те се срещат, но вече по-рядко. Зола бе мечтал за дълги „излети“ из околностите на Париж, по бреговете на Сена, които да им припомнят скитанията из Прованс, мечтал бе за дружен, братски живот; тези хубави проекти са се разпръснали като дим. Наистина Сезан е започнал един портрет на Зола, но работи много нередовно,

само когато Зола се осмели да почука на вратата му рано следобед. Това е, изглежда, единственото време през деня, което отделят за своето приятелство. Сутрин до единадесет часа Сезан е в академията Сюис; веднага след сеанса отива да обядва, сам, за седемдесет и пет сантима, а следобед работи в ателието на Вилвией, който се е наредил доста удобно в Париж и му помага със съветите си; после вечеря и си ляга. И нищо повече! „На това ли се бях надявал!“ — въздиша Зола.

Напразни са усилията на Зола. Сезан бяга, губи се с дни. Никой и нищо не е в състояние да го успокои: нито новите му приятели от академията Сюис, нито скъпият му Зола, тъй трогателен с натрапчивата си привързаност, нито Вилвией и неговата очарователна, винаги засмяна румена жена, която го приема тъй сърдечно в своя дом на охолни буржоа, тихо убежище за Сезан (Вилвией работи при тъста си, декоратор на улица Севър), нито Шайан, който го забавлява за кратко време. През тези месеци, юни и юли, той се чувствува от седмица все по-угнетен и по-объркан. Продължава да рисува и да живописва при Сюис, при Вилвией, но се дразни и отвращава все повече от себе си и от всичко, което прави. Баща му е имал право! Да, имал е право! Четките се чупят сами в неспокойните ръце на Сезан.

Изнервен до крайност, той се премества от улица Фьойантин на близката улица Анфер. Бяга. Един ден Зола научава, че Сезан е решил да напусне Париж и да отиде в Маркуси в департамента Сена и Оаза. Това пък какво е? Да се оставиш така да рухнеш е безумие! Уморен, Зола повдига рамене.

А по това време самият той има голяма нужда от насырчение и подкрепа. Здравето му е сериозно раз клатено, страда от стомах, болят го гърдите, понякога „повръща кръв“. Успял е все пак да намери една дребна работа: преглежда коректурите на трудовете на някакъв икономист, който е обещал да го представи на писатели и дори да му намери издател. Борбата ще бъде дълга и трудна. Ще има ли сили да я продължи? От кого може да очаква насырчение в моменти на слабост! И Бай подобно на Сезан се окайва, и той проклина кариерата, за която се готови. Нима и тримата ще капитулират един след друг? „Не можете да си представите — пише Зола на Бай — колко ми влияе вашата слабост в борбата... Като ви гледам как се съмнявате в умствените си възможности и се смятате за некадърни, питам се дали все още аз не вярвам в моите способности само от самонадеяност, та се опитвам да

постигна това, което ви отчайва. Какъв зъл вята е повял над нас?... Воювали ли сме достатъчно, та да загубим вяра в победата, и трябва ли да отстъпим, преди да сме направили крачка напред? Казвам ви го направо: липсва ви смелост и обезсърчавате и мен; аз не съм се отрекъл като вас от младежките си блянове, не съм се простил с мечтите си за слава; аз още се държа, а при това съм най-изпадналият, най-закъсалият от всички...“

През август — изненада! — Сезан се връща от Маркуси и се хвърля в прегръдките на Зола. Сега двамата приятели са по шест часа на ден заедно. Зола е щастлив, но радостта му е помрачена: Сезан е станал още по-променчив от преди. По цял следобед може да си тананика една и съща глупава песничка, после изведнъж изпада в мрачно настроение и заявява, че ще си замине незабавно за Екс. Старае се да не се издава, но тази мисъл явно не го напуска, глажди го и това не убягва от Зола. Достатъчно е небето над Париж да се понавъси и Сезан изпада в носталгия по далечната си родна Прованс, мълъква и се намръщва. Гледа като втрещен платното или рисунката си, отпуска се и тогава у него бурно напира задрямалото за миг изкушение да захвърли четки и палитра, да се върне в тишината на малкия град, да си отвори дюкянче, да стане чиновник, да стане какво да е, но да избяга, да заглуши тия нелепи амбиции и да намери покой... С болка на сърце Зола удвоява усилията си да го убеждава, че ще извърши глупост, ако се върне в Екс.

„Ако му пишеш — съветва той Бай, комуто предстои да се яви на приемен изпит в политехниката, — помъчи се да му говориш в най-съблазнителни краски за предстоящата ни среща тук; това е единственото средство да го задържим.“ Дори с помощта на Бай — ще успее ли Зола в това? Той много се съмнява. Два пъти вече Сезан си е стягал багажа, но Зола всеки път е успявал да го разубеди и той пак се е хващал на работа. Но докога ще продължава това?

Последният път Зола си е послужил с една хитрост: за да задържи Сезан, го е помолил да продължи портрета му. Сезан е приел с радост. Уви! Радостта му бързо се изпарява. Пред платното нищо не върви по вкуса му, абсолютно нищо! Рисува и прерисува портрета, недоволен и сърдит. Ням, неподвижен „като египетски сфинкс“, Зола позира с безкрайно търпение. Понякога, през време на сеанса, някой леко почуква на вратата. Свъсил вежди, Сезан не оставя четките и с

още по-голямо настървение продължава да работи; неканеният гост тихо изчезва. Не, нищо не излиза от това и никога нищо няма да излезе! За да свърши най-сетне, нека Зола му позира за последен път и повече да не говорят за този проклет портрет! По дяволите живописта!

На следния ден в уречения час Зола пристига при Сезан. Заварва го да се суети разярен в стаята пред отворения куфар: изпразва чекмеджета, бълска каквото му се изпречи на пътя, нахвърля безразборно вещите си в куфара.

— Утре заминавам — казва той на Зола.

— А портретът ми?

— Портретът ти — отвръща Сезан — ей-сега го разкъсах. Отзарана исках да го пооправя, но ставаше все по-лош и по-лош и накрая го унищожих; а освен това заминавам.

Зола не казва нищо. Има ли смисъл да се говори?

Двамата приятели обядват заедно. Сезан се поупокоява, обещава да остане, но Зола е загубил всякакво доверие. Ако не тази седмица, ще замине идната, в това той е убеден. „Струва ми се дори, че така ще бъде по-добре“ — пише той на Бай. За Зола всичко е ясно. „Пол — заключава той с тъга — може би има гения на голям художник, но никога няма да има гения да стане голям художник.“ Сезан никога няма да бъде Сезан.

Скоро след това в Екс Луи-Огюст с лукаво присвити очи посреща блудния си син.

Луи-Огюст е победил.

---

[1] Днешният булевард Сен Мишел. ↑

[2] Тази сграда вече не съществува; на нейно място днес е полицейската префектура. ↑

[3] Мане е роден в Париж на 25 януари 1832 г. ↑

[4] Моне е роден в Париж на 14 ноември 1840 г. ↑

[5] Писаро е роден на 10 юли 1830 г. Остров Сен Тома е днес владение на САЩ, които са го купили от Дания през 1917 г. ↑

[6] Амперер е роден в Екс през 1829 г. ↑

V. „НЯМА ЛЕК ЗА НАШАТА СТРАСТ“

Щом съществувам, не съм друг.

Лотреамон, „Песни
на Малдорор“

Луи-Огюст е победил. Той е доволен, че е разрешил на сина си да опита щастието си в Париж, да направи този опит, който приключи така, както бе предвидил или, по-точно, както бе желал да приключи. Няма нищо по-хубаво — мисли си той — от един студен душ, който да измие от фантазьорите техните химери. Малко вероятно е вече Пол да изпадне в подобни детинщини: сега той е излекуван, и то излекуван както трябва! Личи си, че лекарството е свършило добра работа; достатъчно е човек да види Пол, за да се убеди в това.

Действително, отвратен от Париж и от живописта, Пол сякаш не чувствува никакво огорчение от провала си. Облекчението, което изпитва сега, удоволствието, че е отново в родната Прованс, радостта на майка му и на двете му сестри, та дори задоволството на баща му, което той може би малко демонстративно подчертава, всичко това го изпълва с чувство на безгрижие и покой. В края на краишата и той е младеж като всички други! Покорно Пол Сезан постъпва в банката на баща си, за да се подготви за бъдещата си кариера на финансист.

* * *

В канцелариите на улица Булгон Сезан работи; пред него са разтворени големите тефтери на банката. Лихви, акции, дивиденти, краткосрочни и дългосрочни заеми, сконто — цифрите играят пред очите му. Напразно се старае, напразно се опитва да се съсредоточи; вниманието му постоянно се разсейва. Отегчава се, веселото му настроение се помрачава, а понякога спомени от Париж се промъкват

коварно в съзнанието му: академията Сюис, сеансите при Вилвией, дългите речи на Зола и мечтите му за слава... Какво ли прави сега Зола? Двамата са се разделили доста хладно и оттогава не са си писали. Бай е приет в политехниката и сега е в Париж. В свободните си дни сигурно се вижда със Зола, излизат заедно... По дяволите, не бива повече да мисли за това! Не бива повече да мисли за нищо! Сезан въздиша с мисли, заряни надалеч, и отново се заравя в банковите тефтери.

При най-малкия повод той отсъствува от кантората. Скита из околностите, спира се пред гледките, които му са отдавна познати, но всеки път му се струват нови. Застанал неподвижен, напрегнал всичките си сетива, той се любува на цветовете и на формите, гледа с трепет боровете и маслиновите дървета, брулени безмилостно от есенния вятър, черните кипариси, устремили вретеновидни столове към светлината, червената земя на Толоне и там някъде в далечината, извисяваща се над всичко останало, въздушната и лека мекокаменна пирамида на Сент Виктоар — като порцелан, син или розов според часа.

Когато се връща в банката (без да каже дума, баща му следи зорко постоянните му влизания и излизания), тясната улица Булгон му се вижда някак зловеща. Сивкава светлина прониква през прозорците и пада върху посивелите тефтери. Сиво върху сиво. Еднообразие и скуча. „Ужасно нещо е животът!“ С досада Сезан отблъска тефтерите, пълни с непонятни магии. Мъртви цифри. Мъртво съществуване. С поглед, заряян в пространството, той неволно си спомня за блестящата женска плът в картините на Рубенс, за пламенните думи на Амперер пред творбите на Тинторето, „най-добрестния венецианец“. Картините в Лувър, в Люксембург, в Салона — какъв празник за очите! Моливът потрепва в пръстите на Сезан и върхът му чертае линии, скици... Не, не! Да не се поддава пак на това абсурдно изкушение! Не!

Но моливът се движи сам... „Няма лек за нашата страсть“ — е казала свeta Тереза.

* * *

Дълбоко загрижен, Луи-Огюст клати глава. Този път всичко е свършено. От известно време вече се досеща, че синът му ще му се изплъзне. По всяко време Пол се губи някъде; видяли са го в „Жа дъ Буфан“ да рисува прилекнал в тревата. Отново си е купил бои и платна. И пак ходи в рисувалното училище.

Баща и син се гледат мълчаливо. Както вчера Зола, така днес Луи-Огюст се убеждава, че думите вече не могат да помогнат. Досега Пол не е проявил и най-малък интерес към сделките, чийто механизъм (Луи-Огюст повдига съжалително рамене) остава съвършено неразбираем за него. Има ли смисъл да си губят времето в празни спорове? Напоследък в главната книга на банката Пол е написал едно двустишие:

*Зад гишето си Сезан банкерът, ужасéн,
вижда, че един художник бъдец е роден.*

Луи-Огюст е вече на шестдесет и три години. Ако работите се бяха развили, както се бе надявал, сега вече би могъл да помисли да се оттегли от банката, да предаде на своя наследник тайните и властта си. Уви! Сега няма кой да го наследи в банката. Живописта е отнела сина му. Тази безумна страсть е надделяла. Уви! Нека Пол става какъвто ще. В края на краищата, както казва майката, благодарение на баща си „малкият има нещо зад гърба си“.

Сезан работи в рисувалното училище, където се е съbral отново с приятелите си Солари, Нюма Кост, сега писар при един нотариус, с блестящия Жозеф Юо, който не се задоволява с успехите си при Жибер и е организирал в имението на Гаске любителски театър, наречен „Имперски театър при моста на Арк“; там той поставя комедии, които пише сам. Сезан излиза да рисува на открито с Нюма Кост, работи и в „Жа дъ Буфан“, където си е обзавел ателие в една таванска стая. Луи-Огюст се е примирил окончателно с призванието на сина си; най-доброто доказателство за това е, че не се противопоставя да пробият в стената широк прозорец за по-добро осветление на ателието, въпреки че този допълнителен прозорец не разкрасява особено външния вид на къщата.

Сега на Сезан му остава само да възобнови връзката си със Зола. Двамата приятели все още не са си писали. Само Бай е пратил няколко реда на Сезан в края на есента. От него Сезан знае, че Зола е все още без работа, но се надява в най-скоро време да постъпи в издателската къща „Ашет“. Сезан обаче съвсем не подозира в каква страшна неволя живее приятелят му.

В Париж през мразовитата зима на 1861 г. двадесет и една годишният поет-идеалист, който, „за да овладее формата“, продължава да пише със стотици александрини, е останал гол като тояга. Няма пари, няма хляб, няма дърва, за да се сгрее. Принуден да заложи и последните си вещи, остава дори без дрехи. Прозорецът на стаята му е заледен и той се бори със студа, като се увива в завивките на леглото („прави се на арабин“, както казва сам) и така дни наред се топли от собственото си тяло сред гнусната гълъч на вертепа. Живее само от трохи. Постепенно отслабва, заболява. Но е болен повече душевно, отколкото физически: страда най-вече като вижда как „пропилява не само настоящето, но и бъдещето си“. Въпреки ужасните изпитания обаче надеждата му да завоюва Париж не умира. „Духът бди и върши чудеса — казва той. — Вярвам дори, че в страданието израствам. Виждам и чувам по-добре. Придобих нови сетива, които ми липсваха досега, за да съдя за нещата.“

Негов познат от Екс го е свързал с малка група студенти в Латинския квартал, издаващи сатиричния вестник „Le Travail“, който води подмолна борба срещу режима на Втората империя. Тези студенти търсят поет. Зола им предлага свои стихове; приемат ги, поместват ги, макар техният обагрен с религиозно чувство идеализъм никак да не допада на главния редактор Жорж Клемансо, рязък и властен в движенията и словото си двадесетгодишен студент от Вандея. „Ако вестникът се задържи — мисли си Зола, — бих могъл чрез него да си пробия път.“ Но „Le Travail“ е под окото на полицията, която чака само удобен случай, за да го подведе под отговорност.

Ден след ден чака Зола писмо от „Ашет“. На това издателство го е препоръчал Буден, член на Медицинската академия и стар приятел на баща му. За беда писмото с назначението все още не идва. На 1 януари 1862 г. Буден замолва Зола да му направи една услуга и да разнесе в Париж новогодишните му честитки. Замаскирано благодеяние: Зола спечелва един наполеон. Той се вижда с Бай редовно всяка сряда и

неделя („...не се смеем дори“) и тогава двамата говорят за миналото, за бъдещето и понякога, сигурно дори често, за Сезан. Зола никога не е допускал, че още при първото препятствие Сезан ще се обезсърчи и ще зареже всичко. Какво малодушие! Пред борбата и славата Сезан е предпочел лесния път, който води към посредствеността, предпочел е жалкото благоразумие.

После изведнъж през януари пристига неочаквано писмо от Сезан: той е решил най-късно през март да се върне в Париж. Отново се е заел усърдно да рисува.

„Скъпи Пол — отговаря веднага Зола, — отдавна не съм ти писал, сам не зная защо. Париж не се оказа благодатен за нашето приятелство; може би то има нужда от слънцето на Прованс, за да вирее буйно. Навярно някакво нещастно недоразумение внесе хлад в нашите отношения. Въпреки всичко аз продължавам да те смяtam за мой приятел; мисля, че и ти ме смяташ неспособен да извърша подлост и ме цениш както преди... Но не за обяснения съм седнал да ти пиша сега. Искам просто да отговоря на писмото ти като приятел и да си поприказваме с теб, сякаш никога не си идвал в Париж.“

В ранната провансалска пролет Сезан рисува. Откакто е взел отново четките, той усеща, че се възражда. И би могъл да каже като Зола, че е израсъл в изпитанието, че вече вижда и чува по-добре. Сега той вниква в собствената си природа, разбира присъщата си неустойчивост, потребността от промяна, която не му дава покой и го тласка ту натам, ту насам. Сега, в Екс, мисълта за Париж не го напуска, но той знае, че щом се озове утре в Париж, ще го завладее пак мисълта за Екс. „Ще отидете другаде, но няма да бъдете по-добре“ — се казва в „Подражание на Исус Христос“^[1]. Нетърпеливият се наблюдава търпеливо. Той има нужда от Екс, има нужда и от Париж, нужна му е тази постоянна смяна, за да уталожи раздразнителността си, за да успокоява неудовлетворената си душа. От този ритъм той ще направи правилото на своя живот. Поучен от опита, ще превърне тази слабост в сила.

Така или иначе, противно на намерението си, през март Сезан не се среща със Зола в Париж. Може би предпочита да почака още, докато овладее, опитоми напълно демоните в себе си. Впрочем сам Зола смята да прекара няколко дни през това лято в Екс. Най-после през февруари той е постъпил при „Ашет“, отначало в експедицията, където е

опаковал колети. Не е минало много време и са забелязали способностите му: сега работи в рекламната служба на издателството. Въпреки повишението Зола продължава да въздиша по загубената си свобода. Във всеки случай започва да се съвзема. Сега пише с още поголямо усърдие, остава до късно през нощта, прекарва и празничните дни наведен над масата си.

Времето тече. Настъпва лятото. За известно време тримата неразделни са отново заедно в Екс. Сезан рисува изглед от язовира Енферне. Зола пише първите страници на „Изповедта на Клод“, роман, в който се описва с язвителна страст и горчивина една злощастна любов, пропит със спомени за довчерашните неволи. Но това е вече минало. Сега напред! Смело напред! Бъдещето, пълно с обещания, отново се усмихва. „Вярата се върна; аз вярвам и се надявам!“ — се провиква Зола.

През септември Зола се връща в Париж и започва пак да крои планове. Той одобрява намерението на Сезан да разделя времето си между Екс и Париж; намира, пише му той, че „по този начин ще се откъсне от влиянието на различните школи и, ако притежава известна самобитност, ще може да я развие“. Но сега Сезан да побърза. „Ще сложим ред в живота си — продължава Зола, — ще прекарваме заедно по две вечери в седмицата, а през останалите ще работим.“ И добавя: „....времето, през което ще бъдем заедно, няма да бъде загубено.“

Сезан обаче пристига в Париж едва към началото на ноември. Отново е трябвало да убеждава родителите си в необходимостта да замине, да увещава любящата си майка, загрижена за своя син, и да преодолява малко злопаметната съпротива на баща си. Казал им е, че иска да се подготви добре, за да се яви на приемния изпит в Художествената академия.

„Кориолан слуша молбите на майка си Витурия“ е тази година темата („глупава“, според Зола) за конкурса по живопис, която академията задава на кандидатите.

---

[1] Анонимно съчинение на латински, състоящо се от 4 книги: 1) Полезни съвети за духовния живот; 2) Съвети за душевния живот; 3) За духовната утеша и 4) Благочестив повик из светото причастие. Най-старите известни ръкописи са от 1424 и 1441 г. — Б.пр. ↑

**ВТОРА ЧАСТ
ГОДИНИ НА НЕТЪРПЕНИЕ
(1862–1872)**

I.

ЗАКУСКА НА ТРЕВАТА

Великият пингвински народ нямаше вече нито традиции, нито духовна култура, нито изкуство... Навсякъде цареше ужасна грозота.

Анатол Франс

Сезан се връща в Париж в настроение съвсем различно от онова, в което си бе заминал преди малко повече от година. Сега идва с облекчена душа. Чувството за собственото призвание се е утвърдило и укрепнало.

Още с пристигането си той се заема да уреди живота си в столицата. Тъй като е привързан към кварталите по левия бряг на Сена, настанява се на тихата улица Ест^[1] покрай разсадника на Люксембург, така че от прозореца си вижда шахматно подредените дървета. Разбира се, първата му работа е да се запише отново в академията Сюис, където започва веднага да работи редовно всеки ден от осем часа сутринта до един на обяд и от седем до десет вечерта. А тъй като Вилвией отсъствува временно от Париж, се обръща към неговия приятел Шотар с молба да поправя етюдите му.

За пръв път тримата неразделни са заедно в Париж. Виждат се често, насярчават се взаимно в амбициите си. Всяка вечер Зола пише в стаята си до полунощ. Поизоставил поезията, сега той съчинява разказ след разказ с надеждата някой ден да може да ги издаде. Службата му при „Ашет“ не може да бъде цел за него. Пък и там се отегчава. Така или иначе работата в рекламия отдел му позволява да влезе във връзка с много известни писатели като Тен, Сент Бьов, Мишле, Барбе д'Орвийи, Ръонан, Литре, Гизо, Ламартин и мнозина други, по-малко известни, но не по-малко интересни, като например Дюранти, непризнатият апостол на реализма в литературата, човек печален, леко язвителен, говорещ бавно и тихо, много тихо. Зола го слуша с жив интерес.

Неразделните се срещат със стари познати от Екс — с все тъй детински наивния Шайан, който продължава самоуверено да цапа с боите, без да търси съвет от когото и да било, с Трюфем, който миналата година е спечелил първа награда на конкурса по живопис в Екс и сега работи в Художествената академия. Сезан обаче не държи много на това познанство. Според един приятел на Трюфем той „развенчавал Дъолакроа“ и това е достатъчно, за да се раздразни Сезан: неговият идол трябва да се уважава!

Дъолакроа е сега на шестдесет и три години. Болен е и е към края на живота си. Но все още неговото изкуство среща твърде хладен прием. В нападките си срещу него противниците му се позовават на Енгър, макар в същност да хвалят Енгър повече на думи, отколкото да го ценят истински. Сега се приема и аплодира вялата живопис на плоския анекdot, с която бездарни подражатели се надпреварват да подслаждат действителността. Тази именно безлична, натруфена живопис се преподава и в Художествената академия. Макар да е получил първите си уроци по рисуване при конформиста Жибер и да се съветва с Вилвией и Шотар, живописци с най-академични разбириания, Сезан се смущава и дразни от това изкуство. Странно същество! А само до преди година и половина се възхищаваше от картините в Салона! Днес иска да постъпи в Художествената академия, а още отсега инстинктивно реагира срещу начина на обучение. Какво собственно иска? И той сам не знае.

Засега живописта е за него нещо като повод за изповед, средство да се освобождава от натрапчивите си представи. Той разтрива нервно боите и ги напластва върху платното, мъчи се да изрази чрез живописта непроницаемия, съкровен мир в себе си, изтрягва от мрачните дълбини на душата си безброй спотаени чувства, неизповедими, потиснати желания, трескави образи, в които натрапчива, болезнена еротика се преплита със зловещи хрумвания. Той заявява подигравателно: „Не ми трябват на мен жени, само ще ме объркват. Та аз и не зная за какво служат, винаги ме е било страх да опитам.“ Но подобно самоосмиване говори повече за вътрешна тревога, отколкото за непринудена ирония. Разтърсан от заключените в него сили, той рисува необузданни композиции, облива ги с приглушени, мрачни и бледи бои, в които само тук-там проблясват ярки петна. Сезан се дразни от неумението си. В него има повече

темперамент, отколкото знания, и той не смогва да превъплъти образите в себе си. Измъчва формите, изопачава анатомията, като я предава с гротескан, непохватен реализъм. Озлобява се от неподатливата материя, от своето безсилie да предаде представите, които мощно напират у него, а тромавото им отражение върху платното още повече го терзае, ожесточава го, платната му стават тежки и мрачни.

Сезан работи мъчително над всяка своя картина, трупа с ножа слой след слой върху платното, подсила, пресилва контрастите между светлини и сенки, моделира грубо обемите, в чиито хаос бурният му, още необуздан устрем внася някакъв своеобразен ред. Наистина странно същество е този разяждан от изострена чувствителност южняк, който в живописта се опитва по-скоро да изживее тази чувствителност, отколкото да я претвори върху платното; романтик по природа, но реалист по интелектуална нагласа, той се мъчи — патетично несръчни усилия! — да превъзмогне противоречивите тежнения, които го разпъват и разкъсват.

Ако понякога Сезан отпада духом, това сега не трае дълго. В началото на януари 1863 г., тоест два месеца след пристигането си в Париж, той пише на Нюма Кост и на Вилвией:

„Работя спокойно, спокойно се храня и спя.“

Заздравил е връзките с новите си приятели от академията Сюис — Амперер и Олер, с които излиза да рисува в околностите на Сен Жермен (там живее Олер), и особено с Писаро и Гийме.

С мъдрите си приказки Писаро го успокоява и ободрява. Едва ли има човек по-уравновесен и по-разсъдлив от Писаро. Неговата скромност, прямота, душевно благородство, спокойна увереност и находчиви съвети са източник на отмора и упование за Сезан, който в негово присъствие се умиротворява. Към Гийме^[2], четири години по-млад от него, Сезан се привързва по съвсем други причини: Гийме umee да го забавлява. Жизнерадостен, повърхностен младеж, за когото говорят, че има „сантиментална душа в тяло на побойник“, Гийме обича веселия живот и няма грижи за пари, тъй като баща му, едър виноторговец от Берси, му отпуска порядъчна месечна издръжка.

Непринудената възторженост на Гийме, остроумните шеги и веселяшката му приветливост допадат на Сезан и Гийме става един от постоянните му другари; двамата често излизат заедно.

Настъпва пролетта. Използвайки хубавите дни, Сезан и Зола отиват почти всяка неделя в околностите на Париж. Вземат първия влак, слизат във Фонтне-о-Роз, прекосяват осенято с цветя и ягодови насаждения поле и стигат до гората Вериер. Понякога се губят в нея. Но там откриват и нови неща, като например едно малко блато „с тръстика и плесенясала вода“. За тях то става „зеленото блато“ и неизменна цел на самотните им разходки. Докато Сезан се опитва да рисува блатото, Зола се изтяга под някое дърво, чете или мечтае, като гледа небето през листака. Вечер, на връщане, минават през Робензон, смесват се за миг от любопитство с шумната тълпа на това място на забавленията, където под клоните на стари кестени се гушат кръчмички.

Времето е меко. Латерни свирят безкрайни валсове. Под лампионите вихreno се носят бели муселини. Весел смях долита в нощта — „като тръпки“.

Безгрижно се весели парижката младеж...

* * *

Сезан пропада на приемния изпит за Художествената академия. „Рисува без чувство за мярка“ — заявява един от членовете на изпитната комисия. Сезан негодува, дълбоко огорчен от този провал, който за него е несправедливост. Но Писаро го утешава: нека запази спокойствие, изкуството, което преподават в Академията, е сковано от безплодни условия и не от това училище ще се роди новата живопис, живописта на бъдещето.

Новата живопис вече години наред воюва с официалните представители на изкуството, воюва и с конформистката буржоазна публика, която мисли само за пари и за материално благополучие, но е напълно лишена от художествен усет. Тази публика не признава таланта на Коро, както не признава и Дъолакроа, и настръхва само като чуе имената на Миле и Курбе. За нея всяка смелост в изкуството е подозрителна, всичко ново, самобитно я отблъсква. Журито на Салона,

чиято преценка е закон за колекционерите, отразява, като същевременно и утвърждава мнението на мнозинството. Миропомазаните майстори, които го държат под своята опека, натрапват упорито лошия си вкус при приемането на представените картини.

Всичко това предизвиква роптане и протести в средите на художниците, защото да бъде приет в Салона, да окачат картините му на хубаво място е сега за художника неотменимо условие, за да може да продава произведенията си. Затова и по правило работата на журито никога не протича в атмосфера на безпристрастие и спокойствие. Всеки негов член покровителствува своите приятели и ученици. Прилага се формулата глас за глас, тоест гласувай за моя човек и аз ще гласувам за твоя. Приемат и отхвърлят картини, без да ги погледнат. Големият брой творби — обикновено няколко хиляди — обърква още повече отровената и без това от интриги обстановка. Преди няколко години се е стигнало дотам, че журито, дали от недоглеждане, или от умора, отхвърлило творби на свои членове: просто не си дали труда да прочетат подписите под картините. За да не се повтори това, взели мъдрото решение в бъдеще членовете на Академията и наградените на минали изложби художници да не се подлагат на журиране и техните картини да се приемат направо, „*hors concours*“ — извън състезанието.

През тази 1863 година — Салонът ще се открие на 1 май — под давлението на някои свои членове журито проявява небивала суровост; то е особено безпощадно по отношение на всичко, което не е в духа на най-конвенционалния академизъм. Отхвърлят близо четири хиляди творби. Измежду недопуснатите е и Писаро, който на предпоследния Салон, през 1859 година, е имал честта да бъде приет с един пейзаж.

Сега пък Сезан утешава приятеля си.

Тази година обаче строгостта на журито предизвиква небивало брожение в редовете на художниците. Слуховете за всичко това достигат до Тюйлери и на 22 април императорът отива лично в Палатата на индустрията^[3], където както обикновено ще се състои изложбата. След бегъл преглед на отхвърлените произведения той нарежда — необикновено решение! — да бъдат показани и те на публиката, но на отделно място в Палатата. Така всеки сам ще може да прецени кое колко струва. Тази „изложба на недопуснатите творби“ ще се открие две седмици след Салона, на 15 май. Императорският декрет,

с който се учредява тази втора изложба, излиза на 24 април в „Le Moniteur“.

Той предизвиква немалка възбуда както сред художниците, така и сред публиката, която се вълнува от твърде противоречиви чувства. Едни възхваляват императора за неговия либерализъм, други го винят, защото виждат в декрета намеса в компетенцията на журито, трети пък не оспорват нито за миг правилността на това решение и още отсега се радват, че на слабите художници ще бъде даден суров и заслужен урок. Художниците, ако желаят, могат да се откажат от участие в изложбата и да оттеглят творбите си. Някои се колебаят, защото с участието си рискуват да се изложат на присмех и подигравки, сами да дадат право на академичните цензори. Ако ли се оттеглят от изложбата, пак ще дадат право на цензорите, сами ще потвърдят преценката им, като признаят своите слабости. Във всеки случай за художниците, които са в конфликт с представителите на официалното изкуство, такава дилема не съществува: на тях им се представя твърде добър случай да се обърнат направо към общественото мнение. Писаро, разбира се, е между тях. Три негови пейзажа ще бъдат изложени в Палатата на индустрията.

На 15 май в залите, отредени за отхвърлените, се събират няколкостотин художници, които излагат над хиляда картини, рисунки, гравюри, скулптури. Представените на любопитството на публиката произведения са най-разнообразни: тук до най-хубавото може да се види най-лошото. Журито, което въпреки всички коментари е крайно недоволно от императорския декрет, се е погрижило да постави най-безобразните работи на най-хубавите места. Едва открита, изложбата привлича огромна тълпа. Успехът ѝ е забележителен (седем хиляди посетители нахлуват в помещенията още през първия ден), толкова голям, че залите на официалния Салон остават почти празни, а хумористите заявяват, че на следващата изложба членовете на журито ще направят така, че да са сред отхвърлените. Този изключителен успех обаче е преди всичко успех на смеха. Насърчавана от пресата, за която всички тези произведения са смехотворни, тълпата отива на изложбата, за да се смее и забавлява. Изложбата става голямата атракция на Париж. Мъже и жени, хора от висшето общество, буржоа, жени с леко поведение, всички бързат да отидат там, предвкусвайки зрелището, предварително готови да осмиват и да се възмущават на

висок глас. В разговорите и под перото на журналистите тази изложба става салон на Победените, на Париите, на Отречените, на Смешниците, салон на Обречените, салон на Цапачите, салон на Отхвърлените. С последното наименование — „Салон на отхвърлените“ — тя ще остане известна в историята. Някои академици тихо и злъчно я наричат „Салон на императора“.

Разбира се, младите хора на изкуството се стичат масово в Салона на отхвърлените; Сезан е един от първите. Вярно е, че сред изложените произведения има много печално посредствени, затова пък никога не са били събиирани на едно място толкова много талантливи творби, принадлежащи към най-смелите течения на епохата. Публиката се надсмива еднакво на едните и на другите или, по-скоро, подигравките се сипят предимно върху най-яркото и най-новото. Едуар Мане, който преди две години е получил „похвала“ за своя „Китарист“, днес е между прокълнатите с три картини и три офпорта. Една от картините, „Баня“, предизвиква най-язвителните сарказми и най-възмутените коментари: обявяват я за безнравствена, защото представя двама облечени мъже и една гола жена, седнали на брега на ручей, край който се откроява силуетът на друга полугола жена. Говорят за недопустим „модернизъм“. На всичко отгоре картина е изпълнена технически по най-предизвикателен начин, при пълно отричане на академичните канони. Нито полутонове, нито точно очертани форми, нито сенки, добросъвестно намазани с битум. Свободен, възмутителен по своята простота маниер. Светли, ярко контрастни тонове, които намират за крещящи. Какво безсрание! На тази картина, която дори императорът е нарекъл „непристойна“, скоро прикачват на подбив ново име: „Закуска на тревата“.

Загубен сред възбудената, хилеща се, ругаеща тълпа, струпана пред картината на Мане, Сезан не снема очи от този поруган шедьовър, който след три века и половина просто повтаря темата на знаменития „Полски концерт“ на Джорджоне в Лувър. И изведнъж той се пренася далеч от официалните пошлости, от алегориите, от големите исторически сцени, от живописната екзотика, от сладникаво-наивните жанрови картинки с кухи наименования като „Сестра ми не е тук“, „Фру-Фру“, „Малкият сладкар“... Тази живопис несъмнено е много различна от онова, което сам той търси сега, но той е очарован от дързостта, от колорита, от изчистеното изпълнение, от спокойното

претворяване на действителността, която картината изразява с толкова хармония и трепетна чувствителност. Мане е майстор — мисли си Сезан, — а платното му, да, наистина, то е хубав „ритник в задника“ на господата от Института и Художествената академия, на тия „bozards“^[4], както ги нарича сега.

Той взема шумно и открито страната на Мане против филистерите, като си служи с най-остър език и нарочно натъртва акцента си. Свенливецът проговорва. Увлечен от убежденията си, чиято предизвикателна дързост съзнава, той ги раздува още повече, проявява открито желание да напада и оскърбява, сякаш булевардният шум около Мане коренно го е преобразил. Думите му се носят от уста на уста. Младите художници му ръкопляскат. Сезан, който обикновено не държи на облеклото си, сега от дух на предизвикателство стига до крайност и още повече занемарява външния си вид.

Естествено Зола го упреква за това. Той, който толкова дълго е страдал от изтърканите си дрехи, не може да проумее как е възможно човек сам да се изостави така. Негова работа! Въпреки всичко той придружава въодушевено приятеля си в Салона на отхвърлените, където двамата дълго разговарят пред изложените табла. Там те са на еднакво мнение по всички въпроси. И Зола като Сезан взема страната на Мане. И той се възхищава от „Закуска на тревата“. Но това, от което се възхищава той, е сюжетът, модернизмът, революционният порив, а не техниката, пластичната виртуозност, върху които Сезан с мъка се опитва да привлече вниманието му. Пред „Закуска на тревата“ двамата съмишленици се вълнуват от еднакви чувства, но единият говори за картината като живописец, другият — като литератор.

Като разкрива по най-очебиен начин различията, които безвъзвратно разделят зараждащата се живопис от склерозираното официално изкуство, Салонът на отхвърлените внушава на младото поколение художници съзнанието, така да се каже, че то съществува. В случайни срещи и разговори те сега се сближават, групират се, сприятеляват се. Буйният Гийме запознава Сезан с Фредерик Базил, син на протестантско семейство на богати лозари от Монпелие, дошъл в Париж да се отдае на своята страсть — живописта, а същевременно и да изпълни волята на родителите си, като следва медицина. Пристигнал е в столицата през ноември, по същото време, когато се е завърнал и Сезан. Това е двадесет и една годишен добродушен

исполин с благ поглед^[5], който надвишава с цяла глава приятелите си. От нежното му лице, засенчено от тясна, но гъста руса брада и увиснали мустаци, лъха особената меланхолия на хората, на които е съдено да умрат в пролетта на живота.

Базил се е записал в ателието, ръководено от професора в Художествената академия Глер. Но въпреки добрия си нрав и желанието да бъде изпълнителен, той твърде скоро загубва интерес към обучението там. Влече го живописта на Дъолакроа, на Курбе; в Салона на отхвърлените Мане е истинско откровение за него. Обзети от едни и същи чувства на възхищение, Сезан и Базил веднага се сприятеляват. Със сърдечната си любезнот и спокойна веселост, оживена от южняшка пламенност, Базил въздействува до немай-къде благотворно на Сезан.

На улица Кондамин в квартала Батиньол Базил държи общо ателие с един слабичък младеж, почти на неговата възраст, на име Огюст Реноар^[6], с когото се е сприятелил при Глер. Един ден той завежда в ателието Сезан и Писаро: „Воля ти двама от славната нова смяна“ — казва той на Реноар.

Син на беден шивач, Реноар е трябало още от тринадесетгодишна възраст да работи за прехраната си: рисувал на порцелан, декорирал ветрила, транспаранти, дори цели кафенета, за което му плащали доста малко. В желанието си да стане истински художник той започнал, въпреки големите лишения, да спестява по малко, та да може да стане независим, да посещава редовен курс по живопис и така да задоволи амбициите си. От една година вече е постигнал това. През април 1862 г. е влязъл в Художествената академия и сега работи при Глер. Но и той не се разбира с преподавателите си. Упрекват го, задето не бил наясно, че „палецът на крака на Германик трябва да изразява повече величие, отколкото палецът на прост въглищар“. Но най-много го корят за опасното му влечеие към цветовете. „Внимавайте да не станете втори Дъолакроа!“ — му казал веднъж разярен един преподавател. А един ден Глер го запитал възмутен: „Сигурно за да се забавлявате, сте се заели с живопис?“, на което Реноар отговорил съвсем чистосърдечно: „Но да, разбира се! Ако не се забавлявах, уверявам ви, не бих седнал да рисувам.“

Реноар и Базил се числят към малка, не особено дисциплинирана група, която работи на страна от останалите ученици на Глер. Като водач на групата се налага Клод Моне, който поради болест е трябвало да прекъсне военната си служба в Алжир и през ноември се е върнал в Париж. Клод Моне се познава с Писаро още от ателието на Сюис. Заставен от родителите си да получи академично образование, той едва прикрива своята неприязнь към Глер и подстрекава към бунт Реноар, Базил и още един техен другар от ателието — младия англичанин Алфред Сисле, чийто баща, богат търговски посредник, напразно се е мъчил да го насочи към търговска кариера^[7].

Тези младежи, които до вчера са били повече или по-малко сами, изолирани, сега разбират колко са близки и във възторзите си, и в ненавистта си, и така са придобили самоувереност. Зола, когото Сезан води по ателиетата, внася там фермента на собствените си въжделения. Тази войнствена атмосфера му допада и той вдишва с пълни гърди могъщия полъх на бъдещето. Тук се водят спорове, понякога твърде разпалени; отправят се предизвикателства. Тук се прекланят само пред Дъолакроа, Курбе, Мане, надсмиват се над официалните майстори за техни изказвания; разправят как веднъж Глер казал на Моне, като поправял негов етюд: „Не е лошо, никак не е лошо, но е твърде близко до харектера на модела. Пред вас стои набит мъжага и вие го рисувате набит. Той има грамадни крака и вие ги предавате такива, каквито са. Всичко това е много грозно. Не забравяйте, млади човече, че когато се рисува фигура, трябва винаги да се мисли за Античността.“ В тази войнствена дружба необщителността на Сезан доста се е посмекчила и сега той фучи, като натъртва провансалското си „р“, срещу „пррофесоррите с прразни глави“. В знак на бунт навлича червена жилетка — каква романтика! — и за ужас на Зола ходи да спи по пейките в градините, като за възглавница подлага обувките си. Той се готви за голямата провокация.

Сезан често се храни в една млекарница, където се събират млади студенти-живописци. Мъжът на съдържателката е чистач на градските канали и Сезан го замолва да му позира. Човекът отказва, защото бил много зает. „Но ти работиш през нощта, а денем си свободен“ — му казва Сезан, на което каналджията отвръща, че през деня си почива. „Е добре, тогава ще те рисувам в леглото“ — отсича Сезан. Чистачът се пъха под завивките, нахлузва нощната си шапка, но

скоро решава, че между приятели церемониите са излишни, захвърля шапката, маха завивките и позира съвсем гол в леглото. Сезан изписва

една картина, наситена със зловещ реализъм, в която поставя и млекарката, носеща на мъжа си чаша греяно вино. Картина до немай-къде язвителна, която „ще ги накара в Института да се пръснат от яд и злоба“. Гийме й измисля име: *Един следобед в Неапол или Греяно вино*.

Импулсиран от това раздвижване на духовете, една събота вечер Зола се решава да остави на бюрото на своя директор Луи Ашет ръкописа на томче стихове. Още в понеделник Ашет го повиква при себе си. Шестдесет и три годишният Ашет^[8] е преживял трудни младини по време на Първата империя. След разоряването на бащата майка му не се поколебала да стане перачка в имперския лицей (днес лицей „Луи лъо Гран“), за да може синът ѝ да се запише в лицея като пансионер. През 1819 г. той постъпил в „Екол Нормал“, където получил златен медал като отличник. Благодарение на енергичната му дейност основаната от него през 1826 г. издателска къща на улица Пиер Саразен укрепва и се разраства. Луи Ашет е прочел ръкописа на Зола и говори доброжелателно на младия автор: не може да издаде стиховете му, но го наಸърчава да постоянно съветва, съветва го да пише проза и, за да му докаже, че това не са празни думи, увеличава месечната му заплата на двеста франка. Трогнат, Зола започва да работи още по-усърдно.

Той отдавна е напуснал вертепа на улица Суфло и оттогава е сменял един-два пъти квартирата си. През юли наема тритайно жилище на улица Фьойантин 7. Там от жажда за приятелство, за човешка топлина, от потребност да вижда около себе си, както баща — децата си, хора, обединени от едни и същи мисли и опиянявани от едни и същи мечти, започва да събира на вечеря всеки четвъртък парижките си приятели. Всеки, който желае, може да дойде; трапезата е сложена за всички. Сезан, Бай, Шайан, познати от Екс, пристигнали за малко в Париж, Гийме, Писаро се срещат на тези дружески вечери. Менюто сигурно не е много богато; всички тактично доливат вода във виното си. Но тук цари радостта. Споровете продължават. Всички сътрапезници жадуват за успехи, „за слава“, както се провиква Зола, а не за земна храна. Изкуството, литературата, естетическите теории са единствените теми на разговорите, в които те разпалват амбициите си, говорят за мечтите си, наಸърчават се едни други в щастливо

съревнование и шумен кипеж. На тия вечери или, по-точно, през тези нощи, защото стават от масата късно след полунощ, Зола е в стихията си. Тези шумни вечери са като бдение с оръжие, чието подрънкане предвещава бъдеща победа.

Един четвъртък Бай и Сезан довеждат на улица Фьойантин един младеж от Екс, с когото са се запознали някога под платаните на Авенюто. Той е деветнадесетгодишен, син на богати родители. В Екс, след това в Париж, после пак в Екс е бил блестящ ученик, но сега не може да реши каква професия да си избере. Привличат го, интересуват го само литературата и изкуството, анализът на творбите и на душите, а голямата му любов е поезията (написал е много сонети, станси и безброй стихове). От време на време, за да подиша парижки въздух, прекарва по няколко дни в столицата. Съзерцателна, малко женствена натура, Антони Валабрег — така се казва той — спечелва веднага симпатиите на Зола. Зола го увещава да дойде в най-скоро време и да се установи на брега на Сена, за да се хвърли и той в борбата рамо до рамо със Сезан, Гийме, Писаро, с всички, които са около него, Зола, стиснали братски ръце и опиянени от надеждата — „всички в една риза“, както казва той. Никой не е излишен, за да превземат дружно Париж! Защото утре, и Зола тържествено обещава, големият, необятен Париж, този ръмжащ и капризен Париж, където животът неспирно кипи, ще бъде в краката им!

Когато си отива и последният гост, Зола разтваря широко прозорците, за да излезе гъстият дим от лулите; от третия етаж вдъхва дълбоко свежия нощен въздух и с погледа на Растиняк гледа, сияещ, заспалия град.

* * *

Наближава краят на 1863 година. Сезан работи без отид. Ходи често в Лувър, който е неговото училище. По онова време много художници посещават Лувър, за да правят копия; стативите им задръстват голямата галерия. Понякога и Сезан носи своя статив, но най-често се задоволява да съзерцава картините, като само набързо нахвърля някоя и друга скица в блокчето си. Скулптурите го привличат не по-малко от картините, най-вече могъщите лирични творения на

Микеланджело и на Пюже. „Ето един, който мирише на чесън“ — казва той за Пюже. „В Пюже се усеща мистралът; той именно оживява мрамора.“ През зимата Сезан копира „Ладията на Данте“ от Дъолакроа — може би с това иска да отдаде последна почит на стария майстор, починал неотдавна на шестдесет и пет години в усамотението на своя гений^[9]. Мълчалива и възторжена почит. Човекът умира, но делото му живее. Дъолакроа ще остане незабравим пример.

Сезан работи без отдих. „Косата и брадата ми са по-големи от таланта. Но не губя кураж и рисувам“ — пише той на Нюма Кост в началото на 1864 г. Нюма Кост е имал нещастието да изтегли лош номер при свикването на неговия набор и сега трябва да служи седем години в казармата. Сезан, чиито родители са го откупили с един заместник, съветва приятеля си да се яви в казармата преди набора, за да може да избере частта, в която ще служи, и заедно с нея да дойде в Париж. Бай, който познава много офицери, ще му помогне във всяко отношение.

Сезан няма намерение да се върне в Екс преди юли. Смята и да представи една своя картина на следващия Салон. Както уверяват, тази година журито щяло да бъде много по-снизходително и дори щяло да предвиди отделно помещение за кандидатите, „преценени като твърде слаби, за да участвуват в конкурса за наградите“, но въпреки това желаещи да излагат. В ателиетата се готвят трескаво за изложбата. Писаро, Реноар и Сезан ще представят на журито свои работи, но Моне, Базил и Сисле ще се въздържат. Няма да участвува и новият другар на Сезан от академията Сюис, Арман Гийомен, който въпреки осъдните си материални възможности е напуснал на двадесет и три годишна възраст^[10] скромната си служба в Орлеанска железопътна компания, за да се посвети на живописта. Сега, за да се препитава, той декорира транспаранти.

Действително тази година журито на Салона е настроено по-примириително. Приема две картини на Мане, които публика и критици посрещнат с буря от негодуване; приема и два пейзажа на Писаро и едно платно на Реноар, изпълнено наистина в доста мрачни тонове, та да гласува за него и Кабанел, авторът на „Раждането на Венера“, откупена миналата година от самия император (след закриването на Салона, обзет от угризения, Реноар ще унищожи сам картината си). Журито обаче отхвърля работата на Сезан.

Сезан, както изглежда, не се трогва много от това. Сега той е влюбен. Как ли жестоко го измъчва непохватността му в любовта! В отношенията си с жените той напразно се опитва да прикрива стеснителността си под „шумната маска на грубостта“^[11], остава си все така безнадеждно недодялан; става почти смешен с „отчаяното си жестикулиране и перчене“^[12], когато разкрива болезнената си чувствителност, мъчейки се да я сподави. Във всеки случай той, може би вече укротен, е обръснал брадата си в чест на своята възлюблена. Както съобщава Зола на Валабрег, Сезан е принесъл „в жертва този фъндък на победоносната Венера“.

По това време художникът рисува портрета на една млада жена — не е ли именно тя неговата любима? — чието пълничко лице е събудило у него вдъхновението, без което не може да твори, лице, което насища с драматизъм и болезнено напрежение. Тази Габриела-Елеонора-Александрина Меле, млада, сочна хубавица с чудни рамене, прелестна шия и ръце, свежи като планински извор, е на неговата възраст.^[13] Останала без майка, тя помага на леля си, която продава цветя на площад Клиши.

Зола обикаля около това момиче от народа, около тази пищна плът, която повдига у него буря от желания. Свенлив като Сезан, той навярно се стреми с такава дързост към целта само защото се страхува от самия себе си. Ако се изявява така необуздано, то е защото се съмнява, ужасно се съмнява в себе си. Всяка обикновена съдба би била за него мъчителна среща със собственото „аз“. Той се стреми към успех и слава само защото чувствува неосъзната потребност от осезаемата сигурност и закрила, които те носят, както и от спокойствието, което осигуряват или би трябвало да осигурят. Упорито търси тази осигуреност и спокойствие. Ако иска да победи света, то е за да победи най-напред собствените си страхове. Ако толкова силно се нуждае от приятелство, от сгряващите възторзи на другарската среда, то е защото би почувствуval още по-трагично своята безпомощност, останал сам със себе си. Той трябва да води армии в боя, за да забрави себе си сред шума и трясъка на това устремено към славата войнство. Амбицията, трудът, на които се е отдал, са за него средство да докаже силата си, да задуши чувството на слабост, което го гнети. Познавал ли е Зола други жени преди Габриела в библейския смисъл на думата? Може би. Сигурно е обаче, че и той, досущ като Сезан, изпитва същата

„страст на целомъдрения към женската плът, същото безумно влечеие към тъй силно желаната, но никога не притежавана голота“^[14]. С пламнали очи обикаля Зола около малката цветарка на площад Клиши. Габриела става негова любовница.^[15]

Но вече е юли. Както е възнамерявал, Сезан заминава за Екс заедно с Бай, а в Париж остава щастливият Зола: след три несполуки той най-после е намерил издател на един том разкази, вдъхновени от спомените му от Прованс — „Разкази за Нинон“. Книгата ще излезе през октомври в издателство „Ецел и Лакроа.“

---

[1] Тази улица днес не съществува. ↑

[2] Гийме е роден в Шантий през 1843 г. ↑

[3] Построена за Световното изложение през 1855 г., днес Палатата на индустрията не съществува. Тя била разрушена през 1900 г. при про карването на авеню Александър III. ↑

[4] Подигр. алтерация на „Beaux-Arts“ (изящни изкуства). — Б.пр. ↑

[5] Базил е роден на 6 декември 1841 г. ↑

[6] Реноар е роден в Лимож на 25 февруари 1841 г. ↑

[7] Сисле е роден в Париж на 30 октомври 1839 г., същата година, в която е роден Сезан. ↑

[8] Луи Ашет е роден на 1 май 1800 г. ↑

[9] Йожен Дъолакроа умира на 13 август 1863 г. ↑

[10] Гийомен е роден в Париж на 16 февруари 1841 г. ↑

[11] Зола, „Творбата“. ↑

[12] Зола, „Творбата“. ↑

[13] Габриела Меле е родена в Париж на 23 март 1839 г. ↑

[14] Зола, „Творбата“. ↑

[15] Някои може би ще ме запитат какво ми дава основание да отнеса към 1864 г. началото, останало впрочем и досега неизяснено, на връзката на Зола с бъдещата му жена Габриела Меле. Просто следният факт: в архива на Социални грижи в Медан се пази една снимка на госпожа Зола, направена от писателя през 1901 г., върху която е написано: „...за тридесет и седем години съвместен живот.“ Едно просто пресмятане дава годината 1864. ↑

II. ТЪРСЕНИЯ

Само първичната сила, тоест темпераментът може да доведе човека до преследваната цел.

Сезан, Писмо до
Шарл Камоан
22 февруари 1903 г.

Сезан не смята да остане дълго в Екс; само колкото да си отдъхне, да асимилира видяното и наученото и после ще замине отново. В този скъп за него град, където обича да се връща, той не се чувствува свободен както в Париж: семейната среда му тежи.

Макар и отстъпил пред желанието на сина си, Луи-Огюст е все още недоволен. Не само е дълбоко разочарован от това непонятно за него влечење към живописта, измамен в надеждите си, но и се дразни от коментарите, които — както се досеща — това увлечение не може да не предизвика. Разбира се, всички избягват да му говорят за двадесет и пет годишния му син, неспособен за нищо друго, освен да цапа с бои. Какъв глупак! Съвсем не е трудно да сеолови съжалението в очите на приятелите и насмешката в погледа на завистниците. Тъкмо в лицето на своя син ли трябваше да претърпи неуспех, той, който е самият пример за преуспяване в живота? Понякога, когато озлоблението му вземе връх, думите му стават кратки и зълчни. Сезан роптае. Въобще тягостна, непоносима атмосфера. Тук той се задушава, има чувството, че е попаднал в някакъв капан. Следят го, знаят къде ходи. Трябва да дава сметка за всяко свое действие. Било от недоброжелателство, или просто от нескромно любопитство, малкият град го дебне, одумва и най-дребните му постъпки.

Начинът, по който се облича, гневните му избухвания, предизвикателното му мълчание изненадват хората, някои се забавляват, други се възмущават. Я го вижти, малкия Сезан! Кой би

повярвял! Добре, че таткото е зад гърба му! Щастлив е, че се е родил с такъв баща! Сезан обаче не дава пет пари за богатството на баща си. Той не е като Зола, за когото „славата“ е също така и богатство, и буржоазно охолство, и разкошна наредба, и отрупана трапеза. Сто и петдесет — двеста франка на месец, за да живее, да си купува бои и платно, да се занимава спокойно със своята живопис — това е всичко, което му трябва. А тук не му дават това спокойствие. Тормозят го, следят го; въобще твърде много се занимават с него. Мнителен към всички, той едва се сдържа, ругае. Искат „да му стъпят на врата“! Всичко за него е тирания, като се почне от любовта на майка му, която го потиска с нежността си и срещу която ще трябва да се бори, когато реши да се върне в Париж.

Дори сестра му Мария се опитва да го задържи, да го прикове в тесния семеен свят, в този душен, затворен дом. Напоследък някакъв морски офицер я е ухажвал и поискал ръката ѝ, но родителите ѝ не одобрили този проект за брак; младото момиче се подчинило на волята им. Не дотам хубава, с грубовати черти, тя започва вече да пълне, изпада в някаква прекалена набожност, не пропуска църковна служба, сякаш се е обрекла на бога и моминството. Неомъжена, тя подчинява брат си и десетгодишната си сестра Роза на своя неудовлетворен властен нрав. Сезан роптае. Семейство ли? „Най-мръсните същества на света и най-вече до немай-къде досадни!“ Не го разбират, не разбират живописта, която в натрапчивата си обич снизходително му прощават само като някакво хрумване, като каприз на разглезнено дете.

Сезан бяга от дома. Ходи в музея да гледа отново картините, от които се възхищава, „Картоиграчи“, приписвана на Луи Лъо Нен, работите на Гране, автопортрета на Плюже с тъжна безнадеждност в очите, с право високо чело, очертано от редки коси, и две дълбоки гънки в ъглите на устата. Или пък скита из околностите на Екс, стига понякога до Естак, където майка му отдавна е наела от рибари една малка къща на църковния площад.

Този площад, потънал в сянката на платани, се издава като тераса над морето. Няколко едноетажни къщи се редят от двете страни на църквата с фасада от червени тухли. Сезан обича тишината и спокойствието тук. Тук е сам, тук се чувствува добре.

Още по-често обаче той се затваря в „Жа дъ Буфан“, където се разпорежда сам, по своя воля. Сложил е окончателно ръка на големия

салон и продължава да го украсява със стенописи, като понякога възпроизвежда в монументални размери върху стената гравюри от албуми.

Колкото до ателието му, там не позволява на никого да го беспокои. В него цари неописуемо безредие: празни туби, стари, негодни четки, недовършени или съдрани платна. Там Сезан прекарва часове, дни наред, опитвайки се да даде форма на образите, които го терзаят. Работи и от натура, но за него е по-интересно да изразява собствените си чувства. Това обаче не му се удава, той търси израз на нещата, които го вълнуват, на страстните пориви, които го разтърсват, трупа яростно пласт върху пласт, моделира живописната материя, сякаш е скулптурен релеф. Пред лицето на живописта той е като откривател на нов свят. Досега никой не му е разкрил и една тайна. Освен Жибер не е имал друг учител и всичко трябва да учи сам, всичко трябва да открива сам. Няма навик, който машинално да движи ръката му. Нищо не е лесно за него в тази яростна борба. Жестоко чиркуване! Той трябва сам да изнамири живописта. Понякога, отвратен от тези почти безплодни опити, се нахвърля вбесен върху платното, раздира го и с ритник го запраща в някой ъгъл на ателието. И пак започва. Започва с още по-голямо настървение.

Вижда се само с неколцина другари, със Солари, с младия адвокат Маргери, с Анри Гаске, сега хлебар, и с Валабрег, когото Зола не престава да вика в Париж. „Безпокоя се за Вас — му пише той — заради пакостното влияние на средата, в която се намирате.“ Сезан се среща и с младия естествоизпитател Фортюне Марион, който често го придружава при разходките му извън града.

Умен и буден младеж, отдал се изцяло на естествените науки, Марион още като дете проявявал интерес към вкаменелостите. Направил някакви открития в околностите на Екс и така привлякъл вниманието на местния учен Гастон дьо Сапорта, както и на професори от Марсилския университет; поразени от способностите му, те го назначили преди две години, в 1862-а, препаратор в природонаучния факултет. Тогава тъкмо започвал седемнадесетата си година^[1].

През тези две години Марион е завършил лицея и е влязъл в университета; сега подготвя дипломната си работа и събира материали за два научни труда, единият за древния човек около устието на Рона,

другият за фауната на Прованс през четвъртичната ера. Но този младеж проявява жив интерес и към музиката и живописта, сам той рисува по малко през свободното си време. Към Сезан, към човека и неговите творби, изпитва дълбоко възхищение. У Сезан долавя някаква особена сила. Убеден е, че когато Сезан успее да овладее тази сила, да я подчини на волята си, той ще стане един от великите художници на епохата. Поразен до дън душа от патетичната борба, която художникът води със себе си, той го придръжава, когато може, при обиколките му; слага статива си до неговия, слуша го с братско уважение да говори за живописта и в замяна му обяснява законите, които са определили състава и структурата на почвата в Прованс.

Към края на октомври Сезан получава един екземпляр от „Разкази за Нинон“, току-що излезли от печат. Зола в Париж продължава борбата, използува най-рационално създадените връзки, които, както пише на Валабрег, се старае да разширява все повече. Някогашният му съученик от пансиона „Нотр Дам“, Мариюс Ру, който сега е парижки журналист, е обещал да разтръби достойнствата на първата му книга в „Le Mémorial d'Aix“. Впрочем критиката, общо взето, е доста благосклонна към това произведение, което причислява към „изящния“ и безобиден жанр. Младите хора в Екс, които познават Зола или са чували за него, всички, които горят от желание да опитат щастието си в Париж, погълъщат книгата. В колежа някой си Пол Алекси, ученик в хуманитарния отдел, я чете захласнат в час, като се крие зад един речник... Най-после! Ето един от Екс, който е пробил! Ето един, за когото почва да се говори! Покоряването на Париж е започнало!

В „Жа дьо Буфан“, омагьосан от проблемите на живописта, Сезан чупи четките си и се бори настървено с платното.

* * *

В началото на 1865 г., след шестмесечен престой в Прованс, Сезан е отново в Париж.

Сега напуска левия бряг на Сена и се настанява в квартала Маре, на улица Ботрейи 22, в старата сграда Шарни. Фасадата на това здание от 17. век, в което живеят дребни чиновници, работници, хора от

средна ръка, е все още твърде представителна: доста хубава тъмнозелена врата със свод, по който се вижда дърворезба. Квартирана на Сезан е под самия покрив, в една мансардна стая на четвъртия етаж, към който води дървена стълба от дъното на двора (стълбище „Б“). Казал ли му е някой, че в тази къща преди шест-седем години е живял Бодлер? Бодлер, срещу когото лицемерното целомъдрие инсценира през 1857 г. нелеп процес за нарушаване на морала, е един от любимите поети на Сезан, който чете в оригинал Вергилий и Лукреций. Благодарение на изключителната си памет (въпреки че никога не е посещавал големите европейски музеи, той знае точно кой какво съдържа) Сезан може да рецитира без грешка цялата стихосбирка „Цветя на злото“.

*Такива красоти — картички предвзети,
нескопосни творби на век от вкус лишен,
краче с ток висок и пръсти с кастанети —
не биха те могли да очароват мен...
Кое могло би в мен възхита да извика?
О лейди Макбет, ти — в престъпността велика
и рожба на един Есхил необуздан,
и ти, велика Нощ, до днес неразгадана,
от Микеланджело която ни остана,
неща, създадени по мярка за титан.^[2]*

Вероятно Сезан е намерил тази мансарда чрез посредничеството на Олер, който държи под наем стая в същата къща. Сигурно двамата другари, вървейки по кея, често ходят заедно в академията Сюис, където Сезан е започнал да работи още с пристигането си в Париж.

Той се вижда отново с приятелите си и, разбира се, на първо място със Зола. Неспокоен, нервен като Сезан, Зола също има манията да се мести от квартира на квартира; през миналия месец юли е напуснал апартамента на улица Фьойантин. Оттогава живее на шестия етаж на улица Сен Жак 278 в жилище с тераса. И в новата си квартира той продължава да устрои своите „четвъртъци“, но сега не може да вдигне глава от работа. За нищо на света не би искал да загълхне малкият шум, който са вдигнали около него „Разкази за Нинон“,

напряга всичките си сили, използува и най-малката възможност, която му се представя.

При „Ашет“ Зола работи по десет часа на ден (Луи Ашет, уви, е починал миналата година и неговата смърт сигурно е причинила голяма болка на младия писател), но всяка седмица намира време да пише по една статия от сто до сто и петдесет реда за парижкия вестник „Le Petit Journal“ и да праща два пъти в месеца по една статия от петстотин до шестстотин реда на лионския „Le Salut public“; освен това иска да завърши колкото може по-скоро романа си „Изповедта на Клод“, който, започнат преди две-три години, все още дреме в чекмеджето. Зола е страдал твърде много от немотия, за да не проявява сега такъв страшен апетит. „Разбирате, че не пиша всичката тази проза за черните очи на хората — признава той на Валабрег... — Материалните съображения, разбира се, също си казват думата, но аз смяtam журналистиката за такъв мощен лост, че нямам нищо против да се обръщам в определени дни към голям брой читатели.“ Благодарение на сътрудничеството си в различни вестници Зола печели двойно колкото заплатата си, дори повече (месечният му доход сега възлиза навсякновено на около петстотин франка), а освен това е в постоянно досег с широка публика. Към тези две предимства се прибавя и трето: в своите критични статии той може да изразява публично възхищението си от писателите, които цени и уважава, и така да ги прави свои съюзници. „Сега трябва да вървя напред, на всяка цена да вървя напред. Написаната страница може да е добра или лоша, но тя трябва да излезе... Всеки ден положението ми се очертаava по-добро; всеки ден правя крачка напред.“

Тази войнствена треска е малко или много характерна за всички приятели на Сезан. Поради болест в очите от една година насам Глер е затворил ателието си. Моне, Реноар, Базил и Сисле са останали без учител. Моне е прекарал с Базил няколко месеца в Нормандия и е донесъл от там два морски пейзажа, които възнамерява да представи в Салона. Сега най-голямото му желание е да рисува на открито в гората Фонтенбло една „Закуска на тревата“. С Базил той държи общо ателие на улица Фюрстенберг, близо до някогашното ателие на Дъолакроа. Там ходят често Сезан и Писаро. Базил е много щастлив: най-после е получил съгласието на родителите си да изостави медицината и сега може да се отдае изцяло на изкуството. От време на време той ходи

заедно с Реноар на концертите на Жул Падьолу, където възторжено аплодират музиката на Вагнер, музика хулена не по-малко от живописта на Мане. Не разправят ли и за Вагнер, че пишел партитурите си, „като пръска, както му падне, мастилото по петолинията?“ През 1861 г. след три бурни представления са снели „Танхойзер“ от репертоара.

Сезан, съвсем естествено, е на страната на Вагнер. Той винаги е на страната на всичко, което се бори и съпротивлява. Но рядко има време да се занимава с друго, освен с живопис. При Сюис, вземайки за сюжет на картина един негър, постоянен модел на ателието, отговаряящ на името Сципион, той изписва едно забележително платно, композирано със солидна архитектоника. Под явното влияние на Дъолакроа картина е изградена с обемно уплътнени, внушителни форми. Доволен ли е Сезан? За пръв път той е съумял да овладее бурния устрем на ръката си. Но с какво безразличие се отнася към работите си, веднъж завършени! За разлика от Зола, който държи (това неотдавна го е казал) всяка негова страница, добра или лоша, да се отпечатва, вечно недоволният Сезан не иска и да знае за платната си. Пиле ги навсякъде; за него те са само упражнения. На Моне е подарил *Негърът Сципион*, на Зола много други платна, между които, не ще и дума, и портрета на хубавата Габриела.

Откриването на Салона наближава. Говори се, че и тази година журито ще бъде по-снизходително. За Сезан това няма значение. За него съществуват само два вида живопис: неговата, тоест „нахаканата“ живопис, тази, която той се надява един ден „да осъществи“ („О, аз съм дълбока вода!“ — говори той), и живописта на другите, на онези, които нямат „темперамент“. И логично заключава, че за господата от журито неговата оригиналност ще бъде предизвикателство; значи, ще го отхвърлят. Въпреки това той е на мнение, че трябва да се представят картини на журито, и то „с едничката цел да го поставят натясно“.

Картините на Сезан наистина биват отхвърлени. Все пак журито проявява голяма търпимост: приема картините на Реноар и Писаро, на Моне и Гийме, като последните двама ще участват по този начин за пръв път в Салона; допуснати са и двете картини на Мане, една „Ecce Homo“^[3] и едно голо женско тяло, наречено от него „Олимпия“ и високо оценено от Бодлер.

Картините на Мане, изпълнени в маниера на „Закуска на тревата“, предизвикват нова буря. „Каква е тази одалиска с жълт корем, този отвратителен модел, измъкнат кой знае от къде, и то представляващ Олимпия?“ — се провиква Жул Кларти. „Публиката се натиска пред разлагашата се «Олимпия» и страшния «Ecce Homo» на господин Мане като в морга“ — отбелязва от своя страна критикът на „La Presse“ Пол дьо Сен Виктор. Затова пък Моне има голям успех. Много се харесват двата му морски пейзажа. Заблудени от сходството в имената на двамата художници, някои привърженици на Мане, без много да му мислят, поздравяват автора на „Олимпия“ за двата морски пейзажа. Засегнат, Мане смята, че е станал жертва на „мистификация“; да се хвали Моне значи в същност да се черни косвено Мане.

В Салона Сезан не снема очи от „Олимпия“. Сега той се възхища от тази картина много повече, отколкото преди две години се е възхищавал от „Закуска на тревата“. За него „Олимпия“ е „нов етап в живописта“, начало на нов „Ренесанс“. „В нея е дадена живописната правда на нещата. Червеното и бялото ни водят към тази правда по път, който нашето чувство не е познавало досега...“

Мане наблюдава внимателно действителността и я предава обективно върху платното. Той наистина няма много „темперамент“, но благодарение на това преклонение пред реалното успява да „напипа верния тон“. Сезан приема урока. Да се преклони и той, да стане още по-последователен реалист, с други думи, да обуздае романтизма си, раздухван от дългата му дружба със Зола — това сега е задачата, която трябва да си наложи. Макар и още неясно, той е разbral, че пътят към величието минава през смирението. Залавя се отново за работа и рисува няколко натюромпорта — най-обикновени натюромпорти. Работи ги грижливо, борави по-често с четката, отколкото с ножа, избягва насложяванията, внимава в преходите, нюансира съотношенията на тоновете, като изоставя засега резките антитези на своята „нахакана“ техника. Живописта на Мане, която е проучил старательно, го научава на някои тънкости на занаята: например че е достатъчно да се изпише нож в косо положение към плана на изображението, означен със завеса, за да се получи предства за пространство, да се приладе дълбочина на картината.

Въпреки това Сезан продължава да следва романтичните си тежнения. Той наистина рисува *Хляб и яйца* като прецизен етюд, в

който човекът отсъствува напълно, но рисува и натюморти с черепи, в които, без да са споени в единство, се преплитат новоусвоената техника, стремежът към обективност и неовладените още романтични изблици, които дълбоко го разтърсват; работейки над тези зловещи натюморти, Сезан отново посяга инстинктивно към ножа и напластва бойте. Пастозни наслоявания има и в *Печка в ателието*, която повтаря тема, разработена преди него от Дъолакроа и Курбе; тяхното влияние е винаги живо в душата му.

Няма никакво съмнение, че какъвто и да е бил пластическият гений на Дъолакроа, в живописното направление, породено от романтизма, има много литература. Много литература има и у Сезан. Та нима би могло да бъде иначе? Не е ли най-добрият му другар от ранните години Зола, който днес бърза да напише „Изповедта на Клод“?

Отлетели са безвъзвратно онези времена... Годините малко по малко са излекували Зола от неговия романтизъм. Дали по своя воля или не, под натиска на обстоятелствата, носен от потока на годините, който неусетно търкаля и моделира хората, той е приел реализма, проповядван от Сезан и другите му приятели художници. Накъде върви той? Накъде вървят те? Кой би могъл да отговори? До вчера духовна храна за тях са били Юго и Мюсе; днес за тях съществуват само Мане, Бодлер: те вървят със своя век.

С поглед, отправен към миналото, Зола в началото на своя роман (който ще посвети на Сезан и Бай) се обръща към двамата си приятели: „Братя — провиква се той, — помните ли времето, когато животът за нас беше блян?... Спомняте ли си прохладните вечери в Прованс, когато, преди да се появят първите звезди, седяхме в още димящите от жарта на слънцето бразди?“ Всичко това е мъртво, завинаги мъртво. Носталгия! „О, оставете ме, оставете ме, да си спомня... Чувствувам как всичко в мен се бунтува, като сравнявам това, което е, с всичко онова, което вече го няма... Това, което вече го няма, е Прованс... това сте вие, това са сълзите и смехът ми; това, което го няма, са моите надежди и моите мечти, моята невинност и моята гордост. Уви! Това, което е, е Париж с неговата кал...“

Но трябва да се върви напред. Все напред!

* * *

Септември. Сезан е в Екс. Той много се е променил; приятелите му са поразени. „Този, когото смятахме за Ваш ням негър, проговори — пише Валабрег на Зола. — Развива теории, излага доктрини. И да не повярвате, дори слуша, когато му говорят за политика (искам да кажа, за политически теории), и отговаря, като се нахвърля със страшни думи срещу тираниите.“

През есента Сезан рисува портрет след портрет. Понякога му позира Валабрег. Но най-търпеливия модел той е открил в лицето на брата на своята майка, Доминик Обер, човек с пълно лице, почти грозно с дебелите си вежди, огромни мустаци и брада, изпъкнали скули и хълтнали очни кухини. Сезан го портретува много пъти, като, за да поразнообрази фигурата, го представя ту гологлав, ту с каскет или нощна шапчица, ту с монашески одежди или адвокатска тога. Маниерът в тези портрети, работени с нож, е тежък, неспокоен, в тях Сезан се връща към своя субективен романтизъм, към своя експресионизъм. В същност в тях той рисува повече себе си, а не се старае толкова да вникне в психиката на своя модел. Затова и за него те са преди всичко упражнения. Независимо от някои незначителни отклонения в подробностите в тях той развива все същата своя теза: внимание заслужава картината, а не моделът. Да не би Сезан да е разбрал вече или поне да предугажда, че картината съществува сама за себе си, че тя си има свои основания, свои собствени закони? Да не би да е разбрал вече, че сюжетът, „мотивът“, поводът нямат особено значение, че преди всичко, единствено има значение живописната творба със своите линии и багри, със своята експресивна форма? Картината е самостоятелна реалност. Сезан би рисувал кого да е, с това нищо не се променя. Той действително рисува кого да е и никак не се старае да предаде индивидуалните особености на модела. Моделът го интересува дотолкова, доколкото възбужда чувствителността му, доколкото подхранва творческия му нагон.

„Изповедта на Клод“ излиза през октомври и още с появата си става нещо като манифест на групата от Екс. Мариюс Ру ще представи романа в „Le Mémorial d’Aix“ и Зола, който държи не само на своята собствена реклама, но и на рекламата на приятелите си, го замолва по

този случай да напише нещо хвалебствено за Сезан и за Бай, на които е посветил книгата си: „Това ще направи удоволствие на близките им.“ — Не е нужно дълго да бъде молен Ру, за да надуе тръбата.

На 3 декември той провъзгласява в дописка от Париж:

Тук сме цяла група от Екс, все стари другари от колежа, всичките свързани от здраво и искрено приятелство; не знаем наистина какво ни е отредило бъдещето, но засега работим и се борим...

Господин Сезан — отбелязва по-специално той — е един от добрите ученици, които училището в Екс е дало на Париж. Той оставил у нас спомена за един неуморим труженик и съвестен ученик. Благодарение на постоянството си той ще се наложи тук като отличен художник. Голям поклонник на Рибера и Сурбаран, нашият живописец остава верен на себе си и придава на творбите си самобитен отпечатък. Виждал съм го в ателието му пред статива и ако още не мога да му предрека блестящия успех на неговите любими майстори, сигурен съм в едно: че творчеството му няма никога да бъде посредствено. Посредствеността е най-лошото нещо в изкуството. Останете си зидар, ако такъв е вашият занаят, но ако сте художник, бъдете съвършен или загинете от труд.

Господин Сезан няма да загине; той получи от училището в Екс твърде здрави принципи, тук намери твърде добри образци, самият той е твърде смел, твърде упорит в труда, за да не постигне целта си.

Ако не се страхувах, че ще изпадна в недискретност, бих ви казал мнението си за някои негови картини. Но неговата скромност не му позволява да се задоволи с това, което е направил, и аз не бих искал да засегна чувствителността му на художник. Ще почакам той сам да покаже на обществото своето Творчество. Тогава ще говоря не само аз. Той принадлежи към школа, която има привилегията да предизвиква критиката.

Паролата е била дадена вероятно и на Маргери, който също се занимава с литература; работи като адвокат, но в същото време пише водевили и комедии.

„Изповедта на Клод“ — обръща се Маргери към читателите на „L'Echo des Bouches-du—Rhône“ — е посветена на господа Пол Сезан и Ж. Б. Бай. Ние познаваме и двамата: те също са на път да си създадат име в науката и в изкуството.

За нещастие този път книгата на Зола далеч не се посреща тъй, както миналата година „Разкази за Нинон“. Според критиката реализмът на „Изповедта на Клод“ е „отблъскващ“ и, което е по-лошо, обявяват романа за неморален, причисляват го към опасните книги. Властите са обезпокоени. Прокурорът нареджа да се извърши обиск у Зола, който се е преместил на булевард Монпарнас 142. Ровят се в миналото му. Събират сведения при „Ашет“. Но в доклада си до министъра на правосъдието главният прокурор на Париж стига до заключението, че няма основание романът да се инкриминира за нарушение на обществения морал.

Историята е приключена, но е оставила последици. Положението на Зола при „Ашет“ е станало деликатно. Без да се колебае, в края на януари той подава оставката си. Отсега нататък ще изкарва хляба си само с литература и журналистика.

От всички тези главоболия на Зола до Сезан достига навсярно доста слаб отзвук. Вероятно е също така той твърде разсеяно да е прочел статиите на Мариюс Ру и на Маргери. В чисто материалния си аспект амбициозното бързане на Зола си остава за него нещо непонятно. Благодарение на своя баща той, разбира се, не е принуден като Зола да се бори за съществуването си. Безразличен към капризите на случая, той може да се отдае изцяло на суровата борба със себе си, откъснал се от останалото, и да насочи всичките си сили към едно по-далечно бъдеще. Ще дойде ден — провиква се той — „когато един оригинално изписан морков ще предизвика цяла революция“.

Приятелят му Марион се е запознал с младия немец Хайнрих Морщат^[4], когото баща му е изпратил в Марсилия, за да навлезе в тайните на търговията. Този двадесетгодишен младеж е влюбен в музиката и е пламенен почитател на Вагнер. В края на декември Сезан и Марион го поканват за Коледа в Екс, за да могат да се насладят на музиката на още неразбрания голям композитор.

Един ден, когато се почувствува подготвен за това, Сезан би желал да изпише в израз на почит към Вагнер една картина, която ще нарече *Увертюрата на „Танхойзер“*.

---

[1] Марион е роден в Екс-ан-Прованс на 10 октомври 1846 г. ↑

[2] Ако се съди по един екземпляр на „Цветя на злото“, върху който Сезан е правел свои бележки и по-късно е подарил на Лео Ларгие, любими негови стихотворения са били: „Фарове“, „Идеал“ (от което е горният цитат), „Sed non satiata“, „Мърша“, „Котки“, „Веселият мъртвец“, „Стремеж към небитието“. ↑

[3] Ето човека! С тези думи Пилат предава Христос на евреите — Б.пр. ↑

[4] Хайнрих Морщат е роден в Канщат край Щутгарт през 1844 г.

↑

III. БИТКИ

Сега вече знаем колко непопулярни са скъпите ни идеи.

Зола, „Моят Салон“,
посвещение на Сезан

Когато се завръща в Париж през февруари, Сезан попада в голямо оживление. Зола е напуснал „Ашет“ и току-що е постъпил в най-четения булеварден вестник — „L'Evénement“ на Иполит дъо Вилмесан.

Зола е правил постъпки при Вилмесан още миналата година: „Желанието ми е... да преуспея колкото се може по-бързо — е писал той тогава направо на един от близките сътрудници на Вилмесан. — Воден от това желание, си помислих за Вашия вестник като за единствения ежедневник, който може най-бързо да осигури известност. Затова се обръщам открито към Вас... Както ми е известно, Вие обичате да изprobвате хората, да откривате нови редактори. Изпитайте мен, открийте мен! Във всеки случай на Вас ще принадлежи първенството.“ Писмото е останало без отговор. Сега Зола предприема нова атака; пуска в ход връзките, които си е създал в „Ашет“, моли за застъпничество Людовик Алеви^[1]. Изненадан и заинтригуван, подушил внезапно нещо, Вилмесан се съгласява.

Необикновена личност е този Иполит дъо Вилмесан! Исполин на ръст, той има руменото и охранено лице на човек, който обича удоволствията в живота, и говори с неизчерпаемата словоохотливост на търговски пътник. Неспокоен, излиятелен, весел и жизнерадостен, понякога вулгарен, обича рекламата, обича да смява хората, с една дума, човек на живота и на гръмогласния смях. Щастлив е, когато може да отприди енергията си, когато се вълнува, когато губи и печели, не може да живее без скандали и сплетни и час по час възклика: „И тая си я бива!“ — приказка, която се носи по булевардите на Париж. Пълен

с идеи, той издава вестник подир вестник. „L'Événement“, вечерен ежедневник за десет сантима броя, е последното му творение.

Вилмесан пълни вестниците си със скандални и колоритни истории, със сензации, мъчи се да привлече и задържи читателя, като възбужда всеки ден любопитството му. За него всички средства са добри, особено най-ярките, най-шумните. Възнаграждава царски редакторите си, когато е доволен от тях, но усети ли, че авторитетът им пред публиката спада, безмилостно се освобождава от тях. У него има и бруталност, и благородство. Зола му е допаднал. Той му предлага новата за времето си идея за библиографска хроника във вестника. Вилмесан го назначава и за да представи новия си редактор на читателите на „L'Événement“, пуска на 31 януари една шумна статия в обичайния си стил, продиктувана от реклами съображения, статия от типа на тези, които могат да създадат човека или да го унищожат: „Ако новият ми тенор успее, толкова по-добре. Но ако се провали, няма нищо по-просто: той лично ме увери, че в такъв случай сам ще се оттегли и аз ще зачеркна ролята му в репертоара си. Казах.“

При „Ашет“ Зола е получавал двеста франка на месец. Вилмесан, ако е доволен, ще му плаща по петстотин. „И тоя си го бива!“ Зола не е на себе си от радост. Атаките, които „Изповедта на Клод“ са предизвикали срещу него, повишават настроението му, вместо да го угнетят. „Вече съм известен — пише той на Валабрег. — Страхуват се от мен и ме нападат... Аз вярвам в себе си и вървя бодро по пътя си“. Няма съмнение, някогашният меланхоличен идеалист е мъртъв. Времето на чиракуването е свършило. Започва времето на решителните битки.

То започва за всички! От Екс Сезан е донесъл различни картини и смята да представи в Салона две от тях, едната — портрет на Валабрег. Но той няма никакво желание да го приемат. Напротив, би се обидил, ако го харесаха господата от журито. Ако, за да получат благоволението на тия господа, някои художници им представят най-безличното, на което са способни, Сезан нарочно избира онова, което най-много би ги раздразнило. Приятелите му живописци приветствуват неговата дързост и сигурни, че ще го отхвърлят, „се готвят да го акламират“.^[2]

Впрочем говори се, че журито за Салона през 1866 г. щяло да бъде крайно взискателно. Начинът, по който критиката и публиката са

посрещнали миналата година „Олимпия“, прави компромисите не само излишни, но и опасни: прояви ли твърде голяма търпимост, журито в края на краишата самò ще стане за смях. От друга страна, на младите художници им е дотегнало да бъдат зависими от този трибунал, чиято компетентност оспорват. Те настояват да се възстанови Салонът на отхвърлените, измислят за тази цел да организират подписка. Естествено не всички са тъй прями като Сезан, чието поведение е съзнателно предизвикателство и откrito нападение срещу журито. Според нрава си едни хитруват, други роптаят, трети заплашват, повечето се тревожат от бъдещия развой на събитията. Навсякъде цари трескава възбуда. Зола, който след успеха си при Вилмесан си е възвърнал самоувереността и хапливостта, сега се възпламенява при мисълта за възможно сражение. От новия си шеф той твърде скоро се е научил, че публиката трябва да се държи в напрежение, да се изненадва, да се смайва всеки ден. Урок, твърде лесен за Зола! Сега повече от всяко той бърза да премери силите си с тълпата, да започне с нея разгорещения диалог, за който се чувствува призван. Той обича борбата заради самата борба. Има нужда от бури и мълнии. Като заячава колебливите още убеждения, борбата заглушава плахия вътрешен глас и изтиква някъде надълбоко съмнението в себе си. Борбата означава да забравиш себе си, да се самоутвърдиш, най-после да бъдеш *ти* — човекът, който искаш да бъдеш.

Не е трудно да си представи човек шумните четвъртьци у Зола. Сезан е един от най-буйните. Не могат вече да го познаят, брадясал, с рошава коса, наперен с червената си жилетка, той съвсем явно парадира с грубостта и небрежността си. Крайните му схващания, южняшкият му вкус към самохвалството и вродената му свенливост образуват доста изумителна смесица. „Куа, куа, куа!“ — грачи той по минаващите свещеници.

Къде е някогашното набожно дете? Нахлупил „черна, опърлена, безформена шапка“ на чорлавата си глава, наметнал „огромно палто, някога светло кестеняво на цвят“, но сега избеляло от дъжда и нашарено на „широки зеленикави ивици“, с твърде къс за него панталон, изпод който се виждат „сините му чорапи“^[3], Сезан с повод и без повод ругае гръмогласно. „Вземете китка моркови, да, китка моркови, разгледайте я отблизо и внимателно, нарисувайте я наивно, тъй както лично вие я виждате, и кажете няма ли да бъде по-хубава от

вечните блудкавости на академията, от онази лигава живопис, която не се стесняват да приготвляват по рецепти?“ В ателието си на улица Ботрей той живее сред ужасяващо безредие. Тоалетна маса, диван, стар, разнебитен шкаф, няколко изтърбушени стола — това е цялата мебелировка заедно с една печка, пред която се трупа сгурия от миналата година. Сезан е забранил да се мете в ателието му, „да не би прахът да полепне по неизсъхналите още картини“. Навред — разхвърляни четки, туби, неизмити чинии, тенджери с полепнало по тях фиде; „гъст порой от ескизи“ се спуска от стените към пода, където се трупа на „куп от безразборно нахвърляни платна“. Тук-там, където е останало празно място по стените, модели са оставили адресите си, „написани с тебешир“ с детински почерк, „надраскани във всички посоки“^[4].

Горките модели! Какво ли търпение трябва да проявяват към този двадесет и седем годишен художник, който се отнася с тях като високомерен, нацупен, груб, циничен младеж, уж не им обръща внимание, но ги гледа, като се събличат, и му се завива свят, а понякога не издържа и ги изхвърля полуоголи на стълбището, после застава отново пред статива си и с пламнала душа „ги обладава в ложето на своите картини“^[5], обзет от бяс, като хипнотизиран, озверен, проклинащ живописта — „този кучешки занаят“, или пък безумно ликуващ и крещящ от опиянение: „Когато рисувам, сякаш се гъделичкам.“

Сезан е все тъй променчив, „сутрин е весел, а вечер — нещастен“. Сега обаче у него взема връх пламенността, някаква свирепа жизненост, която го тласка почти сляпо напред. Той тръби наляво и надясно веруюто си. Енгър ли? „Той е безкръвен.“ Примитivistите? „Картички за молитвеници.“ Би трябало да изгорят Художествената академия, да изгорят Салона, да изгорят дори Лувър и всичко да започне изначало. „О, живот, живот! Да го почувствуваш и предадеш такъв, какъвто е, да го обичаш заради самия него, да виждаш в него едничката истинска, вечна и променлива красота, да не ти идва глупавата мисъл да го облагородяваш и така да го скопяваш, да разбереш, че тъй наречената грозота не е нищо друго, освен ярка черта на характера, да твориш живота, да твориш живи хора, само така и само така ще бъдеш бог!“

Каква връява, дявол да го вземе, на тези вечери у Зола! Той отново е сменил квартираната си, напуснал е булевард Монпарнас (близкото стрелбище го смущавало, когато работел) и сега се е настанил на улица Вожирар близо до театър „Одеон“ срещу градината на Люксембург, в петстаен апартамент с тераса, „истински палат“, където живее с майка си. Гостите в четвъртък са се увеличили с още няколко фигури от Екс. Валабрег, който все още не се е решил да се установи окончателно в Париж, живее от месец март в един хотел на улица Вавен, а и Филип Солари е успял тази година да се „добере“ до столицата: получил е наградата „Гране“ на Екс, която се дава на даровити млади художници от града.

Мършав, анемичен, кокалест, с тясно чело и жълто, грозно, вече набръчкано лице, Солари изкупва неблагодарната си външност с детската кротост в своите светли очи. С безгрижно разточителство той бърза да похарчи наградата си от хиляда и двеста франка. Изпратил е в Салона един бюст на Зола, при отливането на който е помагал сам Зола, придружен от Сезан.

Салонът! В момента той е единствената тема на разговор. Вече са се подочули някои подробности. Пейзажистът Добини, който тази година е член на журито, се опитал да се застъпи за Сезановия портрет на Валабрег. Отговорили му ядовито, че това било бояджийство с пистолет. Спорове, шумни провиквания. В гнева си Добини заявил, че предпочита „смелите картини“ пред „нищо и никаквите платна, приемани всяка година в Салона“. За жалост трябвало да отстъпи пред волята на мнозинството. Картината на Сезан е отхвърлена.

Сезан не иска и да знае, още повече че по същото време е изживял голяма радост, пред която приемането на картина му бледнее: представили са го на Мане. Мане е видял негови натюроморти в ателието на Гийме и ги е намерил „умело изпълнени“. Голяма е радостта на Сезан. Но въпреки шума, който вдига около себе си, той обича да премълчава нещата, които наистина го вълнуват дълбоко. Изживява радостта си тихо, без излияния.

Впрочем той е малко изненадан от личността на Мане, защото този революционер — среден ръст, руси коси, тънки устни, — е в същност булеварден кавалер, който никога не излиза без цилиндър, бастун и ръкавици, денди, постоянен посетител на кафене „Тортони“. Син на едри буржоа, този остроумен по светски мъж с изискани,

изтънчени парижки маниери е революционер по неволя. Дразни се от неуспехите си в Салона, от скандала, който съвсем неволно е предизвикал; би предпочел спокойна официална кариера и последователен възход от почести към почести. Сезан недоумява. Не му ли липсва малко „темперамент“ на тоя Мане?

В първите дни на април журито оповестява решението си. Ненапразно са се опасявали от неговата непреклонност. Приело е картините на Моне и Сисле, благоволило е да допусне една от двете картини на Базил, който за пръв път се е осмелил да се представи. Неохотно е приело и един пейзаж от Писаро (Добини е трябвало да воюва, за да го допуснат), но безпощадно е отхвърлило работите на Реноар, Гийме, Солари и, разбира се, на Сезан, а също и на Мане, който е изпратил своя „Флейтист“.

Надига се гневен протест. Какво става със Салона на отхвърлените? Добини лично е посъветвал Реноар да пуснат петиция, с която да искат възстановяването му. Още преди да обявят резултатите, нетърпелив да узнае каква съдба са му отредили, Реноар отишъл при Палатата на индустрията и причакал на излизане членовете на журито; когато Добини излязъл, той му се представил, но като приятел на Реноар, понеже се стеснявал да каже името си. Тогава научил, че картината му е отхвърлена. „Но какво искате! — обяснил Добини. — Ние бяхме шестима за него срещу всички останали. Кажете на вашия приятел да не губи кураж, картината му има големи качества. — После добавил: — Би трябвало да пусне петиция и да иска да се открие изложба на отхвърлените.“

Сред младите художници цари брожение. Винаги привърженик на радикалните решения, може би с одобрението на приятелите си и вероятно с помощта на Зола, Сезан пише по свой почин писмо до главния интендант по изобразителните изкуства граф Ньоверкерк, с което настоява да се възстанови Салонът на отхвърлените. Той и приятелите му се надяват, че едно такова съвсем необичайно писмо не може да остане без никакъв отзук. Но нищо подобно: пълно мълчание. Граф Ньоверкерк навсярно никак не държи да се компрометира с тези цапачи, отхвърлени от председателствуваното от него жури, па макар и само да им прати отрицателен отговор; навсярно за него те всички са от рода на Миле, чието изкуство — и той не крие

това — го „отвращава“, тоест „демократи, хора, които не сменят бельото си“.

Това презрително мълчание е най-сигурното средство да се вбесят недоволните и да се раздуха войнственото настроение на Зола. Защо — мисли си той — Вилмесан да не му възложи рецензията на тазгодишния Салон? Той ще каже истината в очите на журито, ще разкрие пороците на този институт, ще защити приятелите си, ще вдигне небивал шум. Сезан, Гийме, Писаро, всички ще му дадат необходимите данни. Особено Гийме, който е малко обиден, задето не са го приели в Салона, но във всичко това предвкусва шумния фарс, се наема да му събере най-точни сведения за журито, за начина, по който се избира то, за неговите методи на работа. Какъв хубав скандал се очертава!

„И тая си я бива!“ Вилмесан приема предложението на Зола.

На 19 април Зола (под псевдонима Клод — името на героя на неговата „Изповед“) открива с рязък език кампанията, обявява „безмилостния процес“, който ще започне срещу журито. Той не крие намеренията си: много хора ще бъдат засегнати, тъй като е „решил да разкрие ужасни и жестоки истини“, но — признава той — „аз ще изпитам съкровена наслада, като разтоваря душата си от натрупания гняв“. Същия ден — съвпадението сигурно не е случайно — Сезан отправя до Ньоверкерк второ писмо, което странно напомня стила на памфлетиста от „L'Événement“.

Господине,

Напоследък имах честта да Ви пиша по повод на две мои картини, които Журито отхвърли.

Понеже още не сте ми отговорили, смятам, че се налага да се върна повторно на съображенията, които ме накараха да се обръна към Вас. Впрочем, тъй като сигурно сте получили първото писмо, не е нужно да повтарям тук доводите, които сметнах за необходимо да Ви изложа. Ще се задоволя да Ви кажа отново, че не мога да приема незаконната присъда на колеги, на които не съм дал мандат да ме оценяват.

Пиша Ви следователно, за да насоча повторно вниманието Ви върху моята молба. Желая да се обърна направо към публиката и картините ми да бъдат изложени въпреки всичко. Струва ми се, че в желанието ми няма нищо прекалено, и ако попитате художниците, които се намират в моето положение, всички ще Ви отговорят, че не признават Журито и че искат по един или друг начин да участвуват в изложба, която да бъде достъпна за всеки, който работи сериозно.

И тъй, възстановете Салона на отхвърлените! Дори да бъда сам, горещо желая публиката да узнае, че не държа да ме смесват с господата от Журито, както и те, изглежда, не желаят да ги смесват с мен.

Очаквам, господине, че ще благоволите да не запазите мълчание. Струва ми се, че всяко прилично писмо заслужава отговор.

Отговаря ли този път граф Ньоверкерк? Може би. Във всеки случай нечия ръка е написала върху полето на писмото: „Това, което иска, е невъзможно. Изложбата на отхвърлените се оказа по всеобщо мнение твърде неподобаваща за достойнството на изкуството и няма да бъде възстановена“. Зола минава в нападение. На 27 и на 30 април, тоест в навечерието на откриването на Салона, той излиза с дълга, остра до безцеремонност статия против журито, този странен ареопаг, разпоредител със съдбините на френското изкуство, съставен в мнозинството си от посредствени хора, от склерозирани и завистливи художници, „чието малко изкуство има малък успех, но които здраво стискат този успех със зъби, ръмжат и се заканват на всеки техен колега, който се осмели да се приближи“. Те „осакатяват изкуството и представят на обществото осакатения му труп“. „Аз моля най-настоятелно всички мои събрата — пише Зола в края на статията си — да се присъединят към мен, за да стане гласът ми още по-мощен и да имам силата да наложа да се отворят отново салоните, в които публиката отиваше да съди и съдии, и осъдени.“ На 4 май Зола атакува отново, като този път обединява собствените си идеи с идеите на своите приятели, най-вече с тези на Сезан, и оповестява естетическите

си убеждения. Развива ги надълго и се провиква: „Живеем във време на борба и на трескаво напрежение, имаме наши таланти и наши гени“, но нима се интересуват от всичко това съдниците в Салона? Салонът и тази година е „сбирщина на посредствеността: там има две хиляди картини, но няма и десет мъже“.

Статиите на Зола всяват смут и тревога, възбуждат страстите. Коментират ги по ателиетата. Спорят за тях по булевардите. С обичайната си безцеремонност Сезан шумно изразява своята радост. „Дявол да го вземе — неуморно повтаря той, — хубаво ги е наредил тези посерковци!“ Мане, с когото Зола се е запознал напоследък, приема на дълго посещение писателя у себе си, показва му картините си, излага му своите разбирания за изкуството. Зола се разпалва: същинската си рецензия за Салона той ще започне — не е ли това само по себе си чудесно предизвикателство? — с една статия за художника, за когото Салонът не иска и да чуе. В нея ще изрази възхищението си от автора на „Олимпия“, от художника, на когото всички се присмиват, но чието място „в Лувър е запазено“ редом с Курбе, там, където е мястото на „всеки художник с оригинален и ярък темперамент“. Статията за Мане излиза на 7 май.

Този път Зола е минал всякакви граници. Дъжд от протестни писма се изсипва върху бюрото на Вилмесан. „Още няколко статии в този стил — пише анонимен читател — и, не се съмнявам в това, много от Вашите интелигентни читатели (каквото и да си мисли г. Клод, все още са останали някои) ще се откажат от вестник, който ги смята за малоумни и кретени.“ „Господин Клод учтиво нарича идиоти тези, които се смеят пред картините на г. Мане — пише друг читател, който се е подписал «абонат буржоа, макар и художник». — Но защо г. Мане не се задоволява да бъде просто посредствен? Защо трябва да бъде и вулгарен и смешен? Защо неговите изплесканни фигури сякаш излизат от чувал с въглища? Гледаме със съжаление неволната грозота; но как да не се смеем на предвзетата грозота?“ Заплахите за отказ от абонамента не спират. Настояват Вилмесан „да повдигне равнището на критиката, като я повери в чисти ръце“.

Вилмесан, чиито предвиждания за шумен скандал са далеч надминати, бие благоразумно отбой. Споразумява се със Зола: Зола ще пусне само три от предвидените първоначално дванадесет статии; същевременно някой си Теодор Пелоке, приближен на журито и

предан на официалното изкуство, ще напише и той три статии. По този начин „L'Evénement“ ще задоволи всички: и клиентите, които се радват на скандала, и тези, които се възмущават, тоест ще раздухва пожара и ще го гаси. Но устремът на Зола е пречупен. Каквото прави той, Пелоке го разваля. Какъв смисъл има да продължава? На 20 май, при втората статия, той се отказва от борбата, но не изчезва, без да вдигне шум. Като прави изводите от досегашната си кампания, той пише: „Обвиниха ме в богохулство, задето твърдях, че цялата история на живописта доказва, че само темпераментите господствуват над вековете... Извърших страшно кощунство, като непочтително засенах дребните знаменитости на деня... Обявиха ме за еретик, понеже разбих жалките котерийни догми и утвърдих великата художествена вяра, която казва на всеки живописец: «Отвори очите си, пред теб е природата; открий душата си, пред теб е животът...» Обвиниха ме в светотатство и ерес, защото, погнусен от лъжата и посредствеността, потърсих мъже в тази тълпа от евнуси... И затова съм днес осъден.“ Днес Зола е принуден да свие знамената. Добре, тъй да бъде, той се оттегля от борбата, но като обявява война: „Аз защищавах г. Мане, както през целия си живот ще защищавам всяка честна личност, която бъде нападната. Аз ще бъда винаги на страната на победените. Води се открита борба между неукротимите темпераменти и тълпата. Аз съм за темперамента и нападам тълпата...“

В тези статии Зола е говорил не само за Мане. Говорил е и за Писаро: „Вие сте художник, когото обичам.“ Говорил е и за Моне: „Ето един темперамент, ето един мъж сред тълпата евнуси!“ Но никъде не е споменал името на Сезан. Затова пък събира статиите си в малък сборник, наречен „Моят Салон“, който посвещава на приятеля си.

„Знаеш ли ти — му пише Зола в посвещението си, — че ние сме били революционери, без да знаем това? Сега мога да кажа високо онова, което си говорехме съвсем тихо в продължение на десет години... За нищо на света не бих унищожил тези страници; сами по себе си те не струват много, но те бяха, тъй да се каже, пробният камък, с който изпитах общественото мнение. Сега вече знаем колко непопулярни са скъплите ни идеи...“

* * *

Наистина борбата на Зола, която е и борба на Сезан (не признава ли това Зола негласно в дългото си посвещение?), не завършва с победа, но тя като че ли допринася за още по-тясното сплотяване на малката дружеска група. Само преди седем-осем години неразделните се катереха заедно по каменистите пътеки на провансалските планини. Това време е отлетяло; днес те са мъже. Нищо обаче не се е променило. Не се е променило нищо, нали? И сякаш за да се убедят в това, те потеглят за Бенкур, далечно селце на брега на Сена, оттатък Руан — тръгват да намерят отново младостта си.

През юни и юли Сезан, Зола, Бай, Солари, Валабрег, Шайан, Мариюс Ру, цялата група от Екс, кой за по-дълго, кой за по-кратко, всеки според задълженията си, участвуват в безгрижното бягство от големия град. Нахлуват в селцето, превземат странноприемницата-бакалница на старата Жигу. Сега реката е тяхна.

Бенкур — това са няколко жълти къщурки, които се низат по протежение на близо два километра по двата бряга на Сена зад дълга завеса от тополи. Наоколо ниви, ливади, гористи хълмове. Сред Сена — островчета, обрасли с буйна трева. Стар сал се поклаща на скърцащи вериги. Мястото е уединено, непознато на парижани. Тук провансалците се отдават на шумни веселия, които прогонват изплашените гарги. Не излизат от водата, плуват, гребат, ловят риба, забавляват се с каквото им попадне, устройват си шеги, играят като ученици...

Хубавата Габриела, която Зола представя вече като своя жена, е също тук. Габриела е, разбира се, „един от другарите“. Нищо не се е променило. Не се е променило нищо, нали? Някогашните мечти са все тъй ярки. Вечер, след ядене, приятелите от Екс се изтягат върху сламата в дъното на гостилничарския двор, спорят до полунощ за изкуство и литература и пушат лули. Сблъскват се различни теории. Подхвърлят се яростни, но приятелски реплики. Сипят се хули по знаменитостите на деня. Разгорещяват се при мисълта за бъдещето, което се открива пред тях, „опиват се от надеждата да сринат един ден всичко, което съществува“.^[6]

Много скоро след „Моят Салон“, излязъл неотдавна, Зола издава, без да си поеме дъх, сборник литературни статии, който озаглавява „Моите омрази“ (в действителност съдържанието е много по-умерено, отколкото подсказва гръмкото заглавие), освен това е започнал нов

роман, а на всичко отгоре възnamерява да напише през следващите седмици книга на тема „Художествената творба и критиката“. Той е неуморим, трупа проекти след проекти. „Нямам търпение и искам да вървя още по-бързо напред“ — заявява той възпламенен. Колкото до Сезан, Сезан, когото Зола е забравил да спомене в „Моят Салон“ — ами че Сезан работи! Зола уверява в това Нюма Кост: „Той върви все по-уверено по оригиналния път, по който го е тласнала природата му. Храня големи надежди в него. Впрочем ние смятаме, че още десет години няма да го приемат в Салона. Сега се мъчи да създава големи творби, да рисува големи платна по четири на пет метра“.

Нищо не се е променило. Не се е променило нищо, нали? Някогашните мечти са все тъй ярки. Сезан работи. Много често е недоволен от себе си, но това не ще му попречи някой ден да създаде големи творби. Някой ден. По-късно... „Храня големи надежди в него“ — уверява Зола. Зола, който може само да утвърждава или само да отрича, Зола, който е станал художествен критик, без да разбира нищо от живопис.

Зола, който без да се вълнува, легко заинтригуван, легко обезпокоен, гледа платната, над които се измъчва със злоба в очите и ругаещ неговият приятел Сезан.

---

[1] Романист и либретист, племенник на композитора Фромантал Алеви (Б.пр.). Писмото на Зола до Алеви от 22 януари 1866 г. се пази в библиотеката на Френския институт (ръкопис 4490, док. 352, 352 б). ↑

[2] Писмо на Марион до Морщат от 28 март 1866 г. ↑

[3] Зола, „Търбухът на Париж“. ↑

[4] Зола, „Творбата“. ↑

[5] По Гаске. ↑

[6] Зола, „Един фарс или Божеми на летуване“ ↑

IV. „ТОЙ МЕЧТАЕ ЗА ОГРОМНИ КАРТИНИ“

*Обичам Ви, както трябва да се обича —
отчаяно.*

Мадмоазел   дъо
Леспинас

Малката „колония“ от Бенкур се разпръсва. Зола се връща в Париж, Бай заминава да прекара отпуската си в Екс. Скоро, в началото на август, за Екс ще заминат и Сезан и Валабрег.

Още разгорещени от битките през пролетта и от оживените спорове в Бенкур, Сезан и приятелите му вдигат голям шум при завръщането си в Екс през това лято на 1866 г. Пращащ от здраве, Сезан развява по Авенюто „брата на революционер и страшно дълга коса“^[1], която вече започва да пооредява. Сега той се радва на известен престиж в родния си град. Марион го посреща като герой. В неговите очи Сезан „все повече израства“. Приятелят на Валабрег, Пол Алекси, който преди две години е бил в клас „Разкази за Нинон“, също се възхищава от Сезан. Син на богат нотариус от улица Катр Дофен^[2], той е започнал да следва право със същия интерес, какъвто е проявявал на времето и Сезан. Сега е на деветнадесет години^[3] и единственото му желание е да замине час по-скоро за Париж, за да стане литератор. Той страстно завижда на Сезан. Кога най-после ще успее да убеди своя баща, нотариуса, че само поезията може да направи живота достоен за живееене?

Този весел бунтарски шум, доста необичайно явление за малкия град, привлича вниманието. „Започват ужасно да любезничат с нас. Дори ни поздравяват“ — пише Марион на Морщат. Един местен поет стига до там, че в „L'Echo des Bouches-du—Rhône“ посвещава стихове на Сезан. Сезан буди любопитство. Искат да видят негови картини. Той е подарил свои работи на неколцина души, които след това са побързали да ги охулят, и сега е непреклонен. Помолят ли го да покаже

платната си, единственият отговор отсега нататък е едно звучно „Да ви...“, с което прогонва натрапниците, изпаднали в трагикомичен ужас. Неговите съграждани „му късат нервите“^[4]. Презрението му към тях е явно. Въпреки това „или може би именно поради това“^[5] той е станал нещо като личност в града. Млади живописци, които са имали случая да видят негови платна, подражават на маниера му, захвърлят четката и се надпреварват да наслояват боите с ножа. Някои уж добре осведомени хора говорят дори, че било твърде възможно да му поверят в скоро време управлението на музея. „Куп задници!“ — възклика приятелят му Марион.

Сезан се чувствува в разцвета на силите си. Започва една *Увертюра на „Танхойзер“*, спомен от срещата му с Морщат и израз на почит към Вагнер. Само за един предобед нахвърля ескиза.

„Великолепна картина“ според Марион: „В нея се чувствува както бъдещето, така и музиката на Вагнер“ — пише той на Морщат. Но Сезан сигурно не е толкова доволен от нея; той ще се върне пак на тази тема. Отново рисува портрети. Портретува баща си, който неотдавна е започнал шестдесет и деветата си година. Рисува го в цял ръст, рисува го и седнал на високо кресло, облечено в бял кретон на бледолилави цветя, кръстосал крака и четящ „L'Evénement“ (вестникът, разбира се, фигурира като приятелски поздрав към Зола). Портретът е голяма композиция (два метра на метър и двадесет), в която Сезан е приковал модела си в иератична поза и се домогва към обективност: старае се да не забрави урока, получен от Мане.

В същия формат той рисува и приятеля си Амперер. Това джудже с уродливата си фигура обаче е истинска карикатура, толкова прилича на жалък шут, че в портрета Сезан ще не ще се връща към романтичния си маниер; напластвава пастозно синия халат, червената жилетка и виолетовите му гащи; Амперер е опрял на котлонче смешно слабичките си крака, а над огромната му валчеста глава Сезан е написал с големи букви: Ашил Амперер, художник.

Тези значителни произведения говорят безспорно за нарасната самоувереност. Както обикновено обаче след дръзките пориви идват пристъпи на умора и унимие. Близките му го дразнят, дразнят го съгражданите му, какво ли не го дразни? Тъй като не е принуден да се грижи за прехраната си, той не е никак склонен към компромиси. Нищо не може да пречупи неблагодарния му характер. Измъчва го

безпаричието, в което често го оставя баща му, още повече че никак не умее да слага ред в личните си разходи. „Още по-тъжен съм, когато нямам пари“ — пише той на Зола, като му благодаря за един заем. Добре, че майка му, неговата вярна съучастница, му дава от време на време скришом по някоя банкнота.

С изключение на някой и друг излет до хълмовете Сезан и приятелите му прекарват времето си по редовна и твърде еднообразна програма. След като са работили цял ден, Сезан пред статива, Марион над своята геология, а Валабрег — с поезията, вечер се срещат в „Жадьо Буфан“, вечерят, разхождат се малко и си лягат.

В края на септември музеят в Екс се е обогатил с колекцията на Бургиньон дъо Фабъргул и Жибер поканва Сезан, Бай, Марион и Валабрег да я разгледат. „Всичко ми се видя лошо — бележи Сезан меланхолично. — Това е много утешително!“ Щастлив е Зола, който се хвърли стремглаво и гръмогласно в литературната битка, макар и с малко еснафска влюбеност в успеха заради самия успех, но сега върви непрекъснато напред! А той, Сезан, в каква каша се е забъркал? Какво собствено е живописта? Изникват все нови и нови проблеми. Като гледа картините от сбирката на Бургиньон дъо Фабъргул, как да не си спомни например за пейзажите на Моне, живописвани на открито? Няма съмнение, че на тези картини от стари майстори им липсва „верният и преди всичко оригинален аспект, който дава природата“. Да, това е безспорно, картините, работени в ателие, никога не могат да се сравняват с пленерните платна. „Като рисуваме външни сцени, фигурите си контрастират по удивителен начин, а пейзажът е великолепен. Виждам чудесни неща...“ — разсъждава Сезан. Но в природата преобладава сивото, както твърди Писаро, а това сиво „се постига ужасно трудно“. Щастлив е Зола!

Сезан е нарисувал дванадесетгодишната си сестричка Роза как чете на куклите си и не е недоволен от картина; окуражен, замисля една по-смела композиция „на пленер“, под открито небе: Марион и Валабрег потеглят за „мотива“. Но този проект надхвърля възможностите му, а и самите модели този път не са много въодушевени, поне Валабрег, който на 2 октомври пише на Зола: „Ужасно ни е изписал!“

Времето се разваля. Вали. Сезан изпада в апатия, „малък застой“. Без причина. „Обзема ме всяка вечер след залез-слънце, а и вали...

Оттам и лошото настроение.“ Сега дори не чете. „А между нас казано — пише той на Зола, — това «изкуство за изкуството» е голяма лъжа.“ Мрачен, Сезан изоставя четките за четири-пет дни, бездействува. „Ужасно нещо е животът!“

За щастие в началото на октомври в Екс пристига веселият Гийме с жена си Алфонсин. Преди година той е прекарал цял месец в градеца; Прованс му харесва и сега идва пак. С приветливия си нрав Гийме приема всичко откъм веселата му страна. Това, което Сезан вижда в черно, той го вижда в розово: времето е прекрасно, хората са приятни, Сезан е тръгнал по добър път, картините му са отлични и така е с всичко останало. В повишеното си настроение Гийме не се страхува да подразни дори Луи-Огюст и да го упрекне, задето не проявява по-голяма щедрост към сина си. Да не би случайно собственият му баща, винотърговецът от Берси, да е така стиснат?

Темпераментният Гийме ободрява Сезан. Двамата художници често ходят да работят заедно по възвищенията около язовира, като вземат със себе си и Марион. Но Сезан, въпреки възторженото одобрение на Гийме, се отвращава от картините си. „Застой, пълен застой!“ На 2 ноември той признава на Зола, че е развалил прословутата картина с Марион и Валабрег и че не е успял да изведе на добър край и картината *Вечер със семейството*. „Но ще упорствувам и може би при друг случай ще успея“. От досада се залавя отново с портрети, кара всеки ден да му позира вуйчо Доминик, който смирено прави всичко, за да му угоди, докато Гийме

„непрекъснато го дразни с жестоки шаги“.^[6] Всеки следобед Сезан нахвърля нов портрет на вуйчо си. Но и Валабрег трябва да позира, да се поизмъчи като модел — и то за какво? Сезан тъй „силно е напластил боите“, че портретът на Валабрег напомня „статуята на кюрето в Шанфльори, когато я бяха намазали цялата със смачкани черници“. Тъй като Гийме е бил ученик на Коро, той често говори на Сезан за големия пейзажист. Но Сезан цени Коро не повече от Енгър. „Не намираш ли, че на твоя Коро не му достига темперамент“? — му забелязва той и като се връща на портрета на Валабрег, отсича категорично: „Светлата точка на носа е чист цинобър!“

* * *

Януари 1867 година. Сезан се връща в Париж, вероятно заедно с Гийме. Преди да напусне Прованс, е изпратил една своя картина на някакъв марсилски търговец на картини, който ще организира изложба. Валабрег, който е останал в Екс, пише на Зола: „Около тази картина се вдигна голям шум, хората се трупаха на улицата, тълпата беше смаяна. Искаха да научат името на художника. В това отношение се получи известно раздвижване и малък успех поради раздрazenото любопитство. Но иначе — добавя той — мисля, че ако бяха подържали по-дълго време картината, щяха да разбият витрината и да раздерат платното.“

Въпреки привидната си самонадеяност Сезан преживява болезнено тези унижения. По всичко личи, че Валабрег не цени много работите му. Сезан чувствува, че дори Зола е разочарован. С течение на времето всичко това се отразява на духа му, но той не показва нищо и прикрива огорченията си под маската на насмешливо пренебрежение. Парадирането, както и грубостите и гневните изблици пред картините са в същност защитна реакция. „Никога не мога да завърша нещо, никога, никога!“ Оплаква се постоянно и наистина изпитва неудовлетвореност, но е склонен да я попресилва, говори наляво и надясно, че нищо не може да изведе на добър край, така, както би желал. „Доста черно е пред мен небето на бъдещето!“

Зола наблюдава с тревога приятеля си. Да не би бедният Пол да е просто скован от липса на достатъчно способности?

През последните месеци писателят се е сближил много с Мане. У Мане той обича и человека, и художника. Цени у него изискаността, изтънчения ум, живостта, непринуденото държане. От една година насам Мане и приятелите му посещават редовно, и особено в петък, след като привършат работата си в ателието, кафене „Гербоа“ на Гранд Рю де Батиньол 11, близо до известния ресторант на стария Латюиl.^[7] Имат две запазени маси вляво от входа. Там се събират и разговарят Гийме, Базил, понякога Писаро и неколцина други художници като Фантен-Латур и язвителния Дега, човек на хапливите „приказки“, литератори и критици, като Дюранти, Теодор Дюре, писателя Леон Кладел и... разбира се, Зола, който е един от най-редовните. Гийме се опитва да привлече и Сезан, но Сезан не се чувствува никак добре в тази среда. Тя плаши непохватния провинциалист, какъвто той си е останал въпреки всичките си чудатости, плаши го и го дразни. Тези

редовни посетители на „Гербоа“ му вдъхват недоверие. „Всички са мръсници, облекли се като нотариуси!“ — казва той намръщен на Гийме. Разговорите на „групата от Батиньол“ (това прозвище са прикачили на приятелите на Мане) му се виждат твърде хитроумни и повърхностни.

Там се шегуват, разменят се остроумия, а понякога и доста хапливи реплики, особено между Мане и Дега, реплики, забулени с усмивки, които изострят още повече наглостта. Тези прекалено блестящи престрелки не са по нрава на Сезан. „Остроумието ме дразни“ — заявява направо той. Дразни го най-вече Мане с ироничните си духовитости, с изисканата си елегантност и маниери на чистокръвен джентълмен, с двувърхата си, изящно подстригана брадичка, с ръкавиците от шведска кожа, крещящите панталони и къси сака, най-сетне с класовата си суетност и пренебрежителна насмешливост. Впрочем за Сезан този Мане, в когото е зяпал Зола, не е чак толкова оригинален. Няма за две пари въображение: реши ли да нарисува картина, винаги гледа да заимствува от друг. „Сбирщина скопци!“ Сезан ходи рядко в „Гербоа“. Когато се отбие случайно там, прави се на селяк и нарочно пресилва недодялаността си; още с влизането сваля сакото си и „с едно твърде характерно движение на кръста“ придърпва нагоре панталоните си, като демонстративно стяга червения си колан. Здрависва се с всички, но когато стигне до Мане, сваля шапка и изрича носово:

— Не ви подавам ръка, господин Мане, не съм се мил от седмица.^[8]

После сяда настрани. Свъсил вежди, през цялата вечер не проговорва нито дума, сякаш е потънал в дълбок сън. Слуша ли какво се говори? Като че ли не. Но достатъчно е някой да изкаже мнение, което го засяга, и той тутакси напуска мълчанието си; внезапно почервял, неспособен да се владее, се нахвърля с яростни думи върху дръзналия да се обади еретик или пък троснато става и напуска заведението, без да се сбогува. Такова държане е, разбира се, крайно неприятно за компанията в „Гербоа“. Сезан ли? Грубиян, дебелак, невъзможен тип, сякаш не живее между хора! Какъв варварин!

Зола е много загрижен от тези прояви на приятеля си. Сезан очевидно не върви по добър път, би трявало да се помъчи да овладява импулсите си; ако продължава така, „успехът“ му ще бъде още по-

труден. За да „се успее“, не стига само талант. Трябва да умееш да разпределяш времето си, да следваш неотклонно предначертаната кариера. Бохемщината не води до никъде. Зола знае това тъй добре, че самият той се стреми с цялото си същество към сигурност, към буржоазно спокойствие. Две жени се грижат сега за неговия дом, майка му и хубавата Габриела, с която вече живеят като съпрузи. Макар и това положение да е нередно, то отговаря на едно дълбоко негово убеждение. Някогашният почитател на Мишле е останал верен поне на един от своите идеали: моногамията в любовта. Първата любима жена трябва да остане завинаги любимата жена. Габриела е и ще бъде тази жена. По въпросите на пола Зола изпитва същото смущение, същия страх като Сезан. Идеализът му в любовта е прикритие на сподавени страхове. Зола е „от хората, които нямат смелостта да скъсат... от омраза към промяната, от ужас пред неизвестността“.^[9] Но ако въздига тези си страхове в идеал, той обосновава този идеал с никаква висша изгода: тъй като моногамията е гаранция за спокойно съществуване, за Зола тя е „необходимо условие за добрата работа, за редовния и сериозен труд на големите днешни творци“. Любовта между Зола и Габриела може би не е толкова силна, колкото здравата връзка между тях позволява да се предположи, може би те си дават един на друг „повече успокоение, отколкото любов“, а може би между тях съществуват тягостни спомени. Във всеки случай и двамата пазят мълчание по онова, което — кой знае? — би могло да ги разедини, да ги раздели, и са съвършено единни по целите, които си поставят заедно в живота. Габриела желает също тъй силно успеха, както Зола. Хладно разсъдлива, трезва, амбициозна, Зола може да бъде сигурен, че тя ще го подкрепя във всичките му борби. Тя иска да забрави миналото си на момиче от народа. Никога не говори за него. Скъсала е всички връзки с близките си, с още живия си баща. Сега е жена на писател, който върви към известност, а може би и към слава, към охолство, а може би и към богатство, негова грижовна спътница, сякаш родена за ролята, която е поела: да освобождава съпруга си от грижите на всекидневието, да му осигури „дом, изпълнен с нежност“, нещо като обител, където той да може, отърсил се от дребните тревоги, да посвети живота и енергията си, всичките си мъжки сили на творчеството, щом като и без това е решил да пише, вместо да живее. Сега Габриела следи за протокола на „четвъртьците“, грижи се за

техния успех. И тя като Зола, а вероятно повече от него, се дразни от бахемското държане на Сезан. Пред него предпочита, разбира се, хора като любезния и привлекателен Гийме.

Въпреки това неодобрително отношение към него Сезан си остава такъв, какъвто е. Тази година общата изложба в Салона придобива особено значение. По същото време в Париж ще се открие Световно изложение и се предполага, че то ще събере около четиридесет хиляди изложители, ще привлече огромен брой посетители. Ще повлият ли с нещо миналогодишните статии на Зола върху журито, ще го предразположат ли към известна снизходителност? Този въпрос си задават всички млади художници с изключение, поне привидно, на Сезан.

Решил да надмине предишните си предизвикателства, Сезан избира за журито на Салона две от най-непривлекателните си картини, едната от които е *Един следобед в Неапол или Греяно вино*, рисувана преди четири години. Но не му стига това. За да подчертва провокационния характер на решението си, изчаква последния час на последния ден, определен за приемане на картините, натоварва ги на една ръчна количка и, придружен от неколцина приятели, ги откарва до Палатата на индустрията. Там бавно сваля платната от каручката, размахва ги тържествено сред виковете и смеха на струпалите се при входа млади художници.

Тази демонстрация вдига наистина известен шум, но едва ли може да повлияе върху решението на журито. Кой е този Сезан? Екзалтиран тип, луд! Във всеки случай, противно на очакванията, журито (в него тази година не участвува Добини) проявява небивала досега строгост.

Миналогодишната кампания на Зола не само не е разведрила атмосферата, но е направила официалните съдници още по-непреклонни. Разбира се, те отхвърлят картините на Сезан. Отхвърлят и работите на Писаро, Реноар, Сисле, Базил, Гийме. Отхвърлен е дори Моне, който при това е представил една майсторска творба, рисувана изцяло „на пленер“ — „Жени в градина“. Сезан е вбесен, че журито се е осмелило да не приеме картината на Моне. Но и всички негодуват. Младите живописци от групата не могат повече да търсят тази зависимост от „капризите на администрацията“.^[10] За успокоение на съвестта, но без да си правят никакви илюзии, подписват петиция, с

която отново искат да се възстанови Салонът на отхвърлените. Но защо, защо наистина не се опитат да организират сами, на свои разноски, собствена изложба? Някои от по-възрастните им колеги, като Курбе, Добини и Коро, одобряват инициативата, дори обещават подкрепата си, като изпратят свои картини на тази изложба. Поради липса на средства обаче проектът не се осъществява.

А ето че по повод на отхвърлените си картини Сезан е станал прицел на подигравки от страна на двама журналисти от „L'Europe“ и „Le Figaro“. Ако продължава все така да оригиналничи, скоро ще се покрие с незавидна слава. Зола пламва. В „Моят Салон“ не е говорил за Сезан, все още стои озадачен пред картините на Сезан, но се притичва на помощ на осърбения, и то с толкова по-голяма охота, тъй като тази година е трябвало „да се откаже от мисълта да пише рецензия за Салона“. „Le Figaro“ от 12 април дава място на следното негово обяснение:

Става дума — пише Зола — за мой приятел от детинство, за един млад художник, чийто силен и самобитен талант ценя особено високо.

Поместили са в „L'Europe“ един откъс, в който се говори за някой си господин Сезам, изложил уж през 1863 г. в Салона на отхвърлените „два кръстосани свински крака“ и на когото тази година не са приели картината *Греяно вино*.

Трябва да ви призная, че под маската, която са му надянали, едва можах да позная някогашния си съученик господин Пол Сезан, който никога не е рисувал свински крака, поне досега. Правя тази уговорка, тъй като не виждам защо да не се рисуват свински крака, както се рисуват пъпеши и моркови.

Действително тази година наред с работите на много и достойни други художници бяха отхвърлени и две картина на господин Пол Сезан: *Греяно вино* и *Опиянение*. Поискало се на господин Арнолд Мортие да се пошегува по адрес на тези картини и ги описал с напъни на въображението, които му правят голяма чест. Зная, че това

е забавна шега, на която не следва да се обръща внимание. Но какво да ви кажа, никога не съм могъл да разбера този странен начин на критикуване, състоящ се в това, да се подиграваш на доверие, да осъждаш и да осмиваш неща, които дори не си видял. Държа да заявя, че описанията на господин Арнолд Мортис са неточни. Поне това.

С влизането на хубавата Габриела в дома му задълженията на Зола са се увеличили. Той е напуснал квартирата си на улица Вожирар и сега живее в Батиньол, в квартала на Мане. Въпреки войнствените си жестове и той като Сезан изживява моменти на обезсърчение. „Няма да повярвате колко лесно изпада човек във внезапно униние при тежкия занаят, който върша“ — признава един ден той на Нюма Кост. Често на „четвъртьците“ се чуват оплаквания от тежките времена. „Нишо не върви.“^[11] От книгите все още се получават незначителни доходи. „Изповедта на Клод“ е излязла само в хиляда и петстотин екземпляра. За да може да преживява, Зола е принуден все повече да сътрудничи във вестниците, да работи за пари. Едновременно с новия си роман „Брак по любов“ той пише набързо за провинциалния вестник „Le Messager de Provence“ един роман в подлистници, изпълнен с невероятни приключения и озаглавен „Марсилските потайности“. Пише го с чувство на досада и отвращение. Но поне успява да закърпи бюджета си. На всичко отгоре се надява със съдействието на Мариюс Ру да преработи „Потайнностите“ за театралната сцена. Валабрег^[12] го упреква, задето така проституира с таланта си. Зола му отговаря: „Засега се нуждая преди всичко от две неща: реклама и пари. Разбира се, можете да правите каквото искате с «Марсилските потайности». Зная какво върша.“ Валабрег обаче поздравява Зола за енергичното му застъпничество в полза на Сезан: „Пол е дете, което не знае нищо за живота. Вие сте негов настойник и покровител — пише му той. — Вие бдите над него и той върви, хванал се за ръката Ви, сигурен, че ще бъде винаги защитен... Жребият му е да създава картини, както Вашият е да го създадете в живота!“

Дали защото това е истина, дори в съзнанието на самия Сезан, той ходи понякога да рисува у приятеля си в Батиньол? Там работи над голямото си платно *Похищението*, което представя тъмнокож мъж,

сграбчил в прегръдките си припаднала бяла жена. Тази картина, от която лъха необуздана чувственост, Сезан подарява на Зола. Дори я подписва и датира вероятно защото не е много недоволен от нея. Но достатъчно е да я види човек, за да се убеди, че Сезан още далеч не се е освободил от романтизма си. „Пол работи много — пише Зола на Валабрег. — Той мечтае за огромни картини.“ Когато обикаля по парижките улици, Сезан се взира с жаден поглед в стените на църквите, на гарите и халите, в тези големи стени, които би искал да покрие с огромни фрески. „Какво място можеш да заемеш! Да покориш тълпата, да откриеш нов век, да създадеш ново изкуство!“ Но живописта, живописта — „Когато става дума за тая проклета живопис, бих могъл да заколя баща си и майка си“, — живописта му се изплъзва. Тя го подлудява с възторзите, разочарованията, гневните изблици пред платното, когато то не му се удава, както би желал. Ругатни, счупени четки, раздрани платна — така работи той обикновено. Рисува като в изстъпление, ожесточен, зъл и раздразнителен, съсира се от работа, съсира и моделите си с безкрайните сеанси, които им налага, „за да ги освободи припаднали, мъртви от умора“. А когато спре да рисува, „рухва с отмалели крака и празен стомах“. От време на време обаче го пронизва дива радост. „Когато аз си одобря някоя картина — провиква се той в пристъп на гордост, — това е нещо по-сериозно, отколкото ако тя мине през всички журита на света.“^[13]

Към края на май майка му идва в Париж. Сезан се връща в Екс заедно с нея през юни, по същото време, когато Валабрег напуска окончателно Прованс, за да се установи в столицата; благодарение на приятелската препоръка от Зола той ще постъпи в редакцията на „L'Artiste“ на Арсен Усе.

Както Зола е писал напоследък на Валабрег, Сезан „трябва много да работи и има голяма нужда от настърчение“; той смята да прекара три месеца в Екс „в най-дълбоко усамотение“. И наистина, едва пристигнал в Екс, Сезан се затваря в „Жа дьо Буфан“. През това лято на 1867 г. той се вижда почти само с Марион и по-рядко с Алекси. Всичките му приятели са в Париж. Той рисува. От сутрин до вечер рисува. Захванал се е отново с портрети, които Марион преценява като „наистина хубави; не ги наслоява с ножа, а са все така силни и ярки, само че изпълнени с по-голямо майсторство и по-приятни за окото“.

Възхищението на Марион от Сезан расте непрекъснато. Тъй като в процеса на своите търсения Сезан работи и акварели, Марион се удивява, че и при акварела приятелят му постига такива забележителни резултати. „Тези акварели — пише той на Морщат — са нещо невиждано по колорит и с такова странно въздействие, каквото въобще не съм очаквал от акварела.“ Не по-малко странно е впрочем и самото възхищение на Марион от Сезан.

Забелязва ли го Сезан? Наред с Писаро, който все така отблизо следи развитието му, единственият човек на света, който прозира дълбокия смисъл на неговите усилия, е именно този млад геолог на двадесет и една години, публикувал неотдавна един след друг два забележителни труда. Често в Париж, та дори сред приятелите си, Сезан се чувствува сам, като чужденец. Понякога, в минути на умора и досада, му иде да се откаже от всичко. Какъв смисъл има да упорствува в тази безплодна борба? Тук, в „Жа дьо Буфан“, в пека на провансалското лято, сред покоя на слънчевия юг, огласян от песента на щурците, той се чувствува добре. Чувствува се добре, когато е сам с платното си, сам с мечтите си, далеч от суетния шум на хората. Нима не би било проява на мъдрост, ако се откажеше от всичко, останеше тук и се отдадеше на блажено безгрижие? Както казва майка му, „той има нещо зад гърба си“. Свободен е. Ще рисува. За себе си. Само за себе си. Както за себе си пее щурецът...

Към средата на август става вече цял месец, откакто Зола не е получил писмо от Сезан. По това време Мариюс Ру е в Марсилия, където преговаря с дирекцията на местния театър „Жимназ“ за постановката на „Марсилските потайности“; Зола го замолва да отиде да види Сезан. Мариюс Ру остава разочарован от срещата. Сезан го приема приятелски, разговаря любезно, но си остава загадъчно потаен по всичко онова, което го засяга лично. Говори за общи неща или с тайнствени недомълвки; Ру признава, че му е невъзможно да проумее смисъла на думите му, ако въобще имат смисъл. „Пол е за мен истински сфинкс“ — пише озадачен той.

Естествено Сезан е много по-откровен пред Марион, който всеки ден открива у него очевиден напредък. Засега художникът работи над втори вариант на *Увертура на „Танхойзер“*, този път в много светла тоналност. Марион е възхитен и пише на Морщат: „Такава картина е достатъчна, за да се създаде име“.

Зола отива в Марсилия, за да присъствува на първите представления на „Марсилските потайности“. Уговарят се със Сезан и се върнат заедно в Париж. На 6 октомври Сезан и Марион придружават писателя на премиерата. Зола намира писесата си „отвратителна“. Това мнение се потвърждава и от публиката. Щом пада завесата, залата се оглася от освирквания. На 11 октомври Сезан и Зола пристигат в Париж.

* * *

Този път Сезан не отива да живее на улица Ботрейи. Неустойчивостта му като че ли се задълбочава. Недоволен, сърдит, той постоянно сменя квартирите си, напуска улица Шеврьоз, за да отиде на улица Вожирар, от улица Вожирар се премества на улица Нотр Дам де Шан.

Зола наблюдава приятеля си. Не е ли на път Сезан да провали живота си? Той вечно се оплаква, че не може да „постигне“ нищо, постоянно говори за „безсилие“. Безсилие! Точно тази дума му подхожда, уви! Зола изживява като свои терзанията на Сезан. Впрочем всеки неудачник го трогва до сълзи; та знае ли човек къде в изкуството започва лудостта?^[14] Самият той се разкъсва от съмнения, вярата му в собствените сили е много по малка, отколкото би могло да се заключи от самоуверения шум, който вдига около себе си. Само че той сподавя тревогите си, обуздава страховете си и върви все напред и напред... Понякога се осмелява наистина да посъветва Сезан — но опитайте се да поспорите с този човек! Сезан винаги си въобразява, че искат да поsegнат на свободата му, да „му стъпят на врата“.

При това би трябало да знае колко трудна е борбата, която им предстои. Ето пример, пак са започнали да хулят Зола, този път за романа му „Тереза Ракен“ (новото заглавие на „Брак по любов“), излязъл през декември. „Локва от кал и кръв — пише «Le Figaro» за тази книга. — Господин Зола... вижда жената такава, каквато я рисува господин Мане: цялата в кал с розов грим.“ Но Сезан сякаш не иска и да знае за трудностите на борбата. Не полага усилия да се владее нито в отношенията си с хората, нито в работата си. Дори да се бе отказал да прави кариера, да не гонеше успеха, пак не би се държал другояче.

Сега Сезан и Солари живеят едва ли не заедно. И двамата са същите безгрижни фантазьори. Разбираат се отлично, още повече че прекрасният Солари, мечтател в будно състояние, който не слиза от облаците, се подчинява на всички приумици на приятеля си. Няма по-сговорчиво същество от него! Двамата поделят месечната си издръжка, която пропилияват още в първите дни на месеца, и като останат без пари, карат, както могат. От Екс са пратили на Сезан дамаджана зехтин, която в гладните дни на зимата 1867–1868 година е най-важният им запас. Топят в зехтина „дебели“ филии хляб и си облизват „ръцете чак до лактите“.^[15]

Солари готви за предстоящия Салон голяма статуя, представяща негъра Сципион от академията Сюис в борба с кучета. Нарекъл е творбата си „Войната за независимост“. Един ден Зола завежда Мане да му покаже статуята. Но в помещението е студено и Солари запалва печката. От топлината глината се размеква и статуята, поддържана от слаба арматура като дръжки на метли, крака на столове и други подобни, се свлича. Какво от това! Вместо да представя прав негър, символ на войната за независимост, тя ще изобразява просто заспал негър. „Това са те реалистите!“ — ликува Сезан.

Въпреки метаморфозата статуята на Солари бива приета от журито на Салона. Тази година то действително показва особено голяма търпимост. Приети са всички — Солари, Мане, Писаро, Базил, Реноар, Моне и Сисле, всички с изключение, разбира се, на Сезан, който и този път не е допуснат.

— Щом е така — казва той, говорейки за членовете на журито, — аз ще продължавам вечно да им тикам все такива под носа!

А приятелите си живописци, които искрено или просто от приятелско съчувствие го поздравяват за представената картина — вероятно вторият вариант на *Увертюрата на „Танхойзер“*, — Сезан уверява, че последните му платна са много по-хубави.

Колкото и да се старае да се абстрагира от собствените си възгледи за живописта, колкото и ниско мнение да има за членовете на журито, Зола — и той не може да го скрие — започва да съзира нещо обезпокояващо в постоянните неуспехи на Сезан. Журито наистина е враждебно към новаторите, но все пак всички, кой по-лесно, кой по-трудно, влизат след някоя и друга година в Салона. Тази година цялата група ще може да се представи на публиката. Всички, освен Сезан.

При това, ако въобще е имало някога благосклонно жури, то е тазгодишното, благодарение на благотворното влияние на Добини.

На изложбата ще бъдат представени хиляда триста седемдесет и осем творби повече, отколкото миналата година. Процентът на отхвърлените е незначителен. Както казва критикът Кастаняри, един от групата в „Гербоа“, „вратите на Салона бяха отворени тази година почти за всички, които се представиха“.^[16] Впрочем няма съмнение, че масовото допускане на художници в Салона е успех за младата школа. Разправят, че граф Ньоверкерк не можел да се успокои и нарекъл изложбата от 1868 г. „Салон на пришълците“.^[17] Това е триумф за Мане и за новата живопис, но и триумф за Зола, който не само може да се поздрави за приноса си в тази победа, но ще бъде представен в самия Салон сред художниците, които е подкрепял, с портрета, нарисуван от отличния му приятел Едуар Мане. Връзките на Зола с новата живопис са толкова очевидни, че новият вестник „L'Événement illustré“ му предлага колоните си за рецензия на Салона.

Реценцията на Зола обаче разочарова донякъде художниците. Дали по собствено желание или защото са му наложили, Зола се въздържа да говори за живописците, чито творби го „дразнят“. Като кади тамян наляво и надясно, той отбелязва предимно успехите на своите приятели. „Успехът на Едуар Мане е пълен — установява той между другото. — Не смеех да си го представя тъй бърз, тъй достоен.“ На статиите му обаче липсва шилото на борческия дух, патосът на пламенната защита. Те не предизвикват нито интереса, нито отзука на предишните му рецензии.

Първата статия излиза на 2 май, а когато на 16 юли излиза последната — възхвала на Солари, — Сезан вече от три седмици е в Екс.

* * *

Обградена от бледолилави хълмове, равнината е сякаш позлатена от светлина. Почти няма жива душа. Само от време на време се мяркат дребнички черни силуести, които пъплят бавно по пътищата сред ниви и лозя. Никакъв шум, освен неспирната песен на щурците и понякога лекият повей на вятъра, който полюлява сребърните листа на

маслиновите дървета. Тишина, слънце, самота. Сезан работи в „Жа дьо Буфан“.

Работи, напълно забравил времето. Ако случайно пише на някой приятел, датира писмата си приблизително, с неопределени изрази като „към първите дни на юли“ или „понеделник вечерта“. Живее, сякаш откъснат от света. Та кого вижда той, освен Марион и още по-рядко Алекси, който е решил да избяга в Париж без съгласието на родителите си и със семейните си разправии развлеча Сезан? Понякога излиза вечер на Авенюто, но в същност не желае да види никакъв познат. Въпреки неуспехите си в Салона — в Екс не може да не се е чуло за тях — Сезан, винаги „непримирим към лошите живописци“^[18], изпитва само презрение към местните художници, включително и Жибер. „Всички са некадърници“ — казва той. Ако не е в ателието си в „Жа дьо Буфан“, той броди самoten из околностите, сяда замислен пред язовира Енферне или в подножието на планината Сент Виктоар. Понякога нощта го заварва далеч от Екс. Какво от това! Ще помоли някой селянин за гостоприемство за през нощта и ще пренощува в „плевня“.

Сега Сезан живописва често на открито в парка на „Жа дьо Буфан“, по бреговете на Арк или другаде, но продължава да работи и над големи композиции в ателието. Намислил е да използва различните портрети, рисувани през последните години, за да изобрази приятелите си сред пейзаж. Дори има намерение, ако успее да направи тази картина, както би желал, да я предложи в хубава рамка на музея в Марсилия. Ще посмеят ли да я откажат?

Тишина, слънце, самота. Сезан рисува, откъснал се от всяко ежедневие, изпаднал в пълно безразличие към всичко, което не е живопис. Марион, единственият свидетел на мъките и упорството му, пише през есента на Морщат: „Сезан работи все така упорито и се мъчи с всички сили да овладее темперамента си, да го подчини на правилата на едно улегнало майсторство. Ако постигне целта си, драги мой, скоро ще можем да се възхитим на прекрасни и завършени творби.“

Късна есен. Сезан започва да мисли за връщане в Париж. Но толкова е погълнат от проблемите, които се мъчи да разреши, че вече не знае докъде е стигнал. „Ще си отбележа на лист хартия какво имам

да правя и кои лица трябва да посетя, и ще задрасквам едно по едно; така няма да пропусна нищо.“

* * *

Когато пристига в Париж към средата на декември, Сезан заварва Зола претрупан от работа и доста притеснен. Писателят все още трудно смогва да осигури издръжката на семейството си. Издал е нов роман, „Мадлен Фера“, любопитно произведение на тема „отпечатъка“, който жената запазвала завинаги от първия си любим^[19]; тримата герои напомнят някак странно, макар и косвено, Зола, Сезан и Габриела. Романът предизвиква възмущение сред читателите. Прокурорът нареджа да се спре печатането му в подлистници. Въпреки нашумелия скандал книгата не се продава. Но какво собственно е „Мадлен Фера“, ако не един роман повече? Зола се пита дали въобще ще постигне нещо, ако просто продължава да трупа година след година книга върху книга? Неспокоен е, измъчват го натрапчиви мисли. Споменът за Балзак и за неговата „Човешка комедия“ не му дава покой. „Днес — разсъждава той — може да се въздействува на читателската публика само с многотомен труд, с могъщо творчество.“ От месеци насам той обмисля проекта за една широка фреска, в която да разкаже „естествената и социалната“ история на едно семейство през Втората империя, „Ругон-Макарови“. Така ще възстанови начинанието на Балзак. При изграждането на това произведение ще използува в най-голяма степен спомените и наблюденията си. Ще опише Екс под името Пласан. От приятели, от стари и нови познати ще вземе характерни черти и ще обрисува главните си герои и второстепенните лица. И Сезан, разбира се, ще бъде представен в тази творба. Той ще бъде художникът, а Луи-Огюст — „надменният, студен и педантичен скъперник, буржоа и републиканец“. Зола мечтае: ще трябва да посвети отделна книга на Сезан и като изходи от неговата личност, да моделира една от най-ярките фигури в тази фреска, да опише драмата на „големия, но пропаднал художник“, на един „незавършен гений“, на един „войн на несътвореното“^[20], „ужасната драма на един интелект, който се самоизяжда“.^[21]

Не е ли това характеристика на Сезан? Тази пролет журито на Салона отново е отхвърлило работите му. Впрочем, изглежда като че ли самият Сезан е все по-недоволен от собствените си опити. „Чудно нещо е живописта — въздиша Гийме, като говори за него. — Не е достатъчно да си умен, за да рисуваш добре. Но с течение на времето той ще успее, не се съмнявам в това...“

Наистина през тези дни на 1869 г. Сезан, бунтуващ се срещу себе си, продължава своите търсения. Започва да се лекува от „романтичната гангрена“^[22] и той знае това. Проучва още веднъж последните етапи от историята на живописта и макар в стремежа си да постигне реалистична обективност невинаги да успява да коригира романтичните си увлечения в портретите и особено в композициите, това все пак му се удава в много от натюрмортите. В този жанр той често се издига до едно вече забележително майсторство, при което вярното и точно наблюдение се съчетава с ярко изпълнение. Вярно е, че натюрмортът отговаря най-добре на неговите цели. Не е така с композициите, които са плод на въображението му; те са твърде много просмукани от неговата природа, от вътрешния му мир, затова и емоционалният елемент съвсем естествено е пречка за тяхното изграждане. В натюрморта, лишен по самото си естество от неспокойната сила на чувството, Сезан може да се отаде изцяло и единствено на живописните проблеми, тъй като не е в плен на темата.

Зола притежава един часовник от черен мрамор, вероятно спомен от баща му. От този часовник и още няколко предмета — раковина, ваза, чаша за чай, лимон — Сезан създава един натюрморт, ярка и силна творба, която по своята простота и пластичен градеж е сигурно една от най-големите му сполучки, откакто е започнал да рисува.

Подарява го на Зола. Но Зола отвръща вече очи от платната на Сезан. В негово лице той вижда художника, разкъсван от трагичен конфликт със своето изкуство, човека, който проклина и се измъчва от „дълги, отчаяни усилия“^[23], героя на една от бъдещите си книги, над която вече работи въображението му. Впрочем въодушевлението на писателя от живописта фактически се е изпарило, откакто е стихнала борбата, която го е породила. Сега той мисли само за своите „Ругон-Макарови“, не го интересува нищо друго, освен „огромният труд, за който мечтае на всяка крачка“^[24]. От месец май е започнал да пише

първия том, „Кариерата на Ругонови“, и си налага системна работа с редовността на машина.

Пол Алекси, решил се най-после да напусне бащиния си дом, пристига през септември в Париж. Валабрег го завежда у Зола на улица Кондамин в Батиньол. Обкръжен само от художници, нещо, което започва да му тежи, Зола го приема с нескрита радост. Двамата се разбираят отлично. Сезан се възползува от случая и рисува един интериор: *Алекси чете на Зола*. Посвоему картината е реплика на портрета на Зола от Мане. Но ученикът е надминал учителя си. В това платно нежността на тоновете се съчетава със сила на темперамента, присъща само нему: Сезан започва да става голям художник тъкмо в момента, когато Зола вече го смята за поразен от неизлечимо творческо безсилie, за човек „покосен от творчеството си“.^[25]

* * *

Сезан рядко е отсъствувал толкова дълго от Екс. Към началото на 1870 г. е изминала вече цяла година, откакто е напуснал Прованс. Какво става с него?

Този намръщен и саможив мъж, на когото жената вдъхва страх и недоверие, но при вида на женска плът му се завива свят, не е устоял — как е могло да се случи това? — на прелестите на един случаен модел, на хубавичката Мари-Ортанз Фике, едра русокоса девойка с привлекателна фигура и черни замечтани очи. Той е на тридесет и една години, тя — на деветнадесет. Родена в Салине в департамента Юра на 22 април 1850 г., Ортанз е дошла още като малко момиче в Париж с родителите си. Преди няколко години е починала майка ѝ: баща ѝ е дребен чиновник. Самата тя работи в книговезница, но допълва доходите си, като ходи от време на време да позира при художници. Като модел притежава едно голямо качество, поне според Сезан: търпение. Отегчава се, когато позира, понеже е жива, весела и приказлива, но покорно се подчинява на всички изисквания. Дали с това си покорство е успяла да проникне в интимния мир на Сезан? Във всеки случай не с никакъв вкус или разбиране за живописта, защото живописта никак не я интересува.

Истината е, че в този решителен момент за творческия живот на Сезан младата Ортанз, без самата тя да го съзнава, играе много важна роля. Тя внася устойчивост и ред в живота на художника. Благодарение на нея стихийната чувственост на Сезан се утвърждава, той се освобождава от натрапчивите представи, които го измъчват. Сега вече е съвсем близо до онова, което страстно е желал: да овладее вътрешните си изблици, за да се домогне до изкуството, за което мечтае, което предугажда — единствената му истинска страсть на този свят.

Сезан знае, че вече е близо до целта си. Надсмивайки се над своя романтизъм, той изписва една *Модерна Олимпия*, карикатура на картината на Мане, в която изобразява себе си как съзерцава една оперетна одалиска. Платното не е кой знае каква сполучка, но това не го вълнува. Достатъчно е само да постоянно съществува. В кафене „Гербоа“ Мане веднъж го попитал какво готви за Салона и получил следния отговор:

— Гърне с лайна!

По случай тазгодишната изложба Сезан е решил отново да провокира журито, както преди три години, и занася в Палатата на индустрията портрета на Амперер и един акт, и то в последния ден — 20 март. Посрещнат го с подигравателни овации. Журналистът Сток, който се намира случайно там, му задава няколко въпроса, на които той отговаря с ироничен тон, като изповядва дълбоките си убеждения:

— Да, драги господин Сток, рисувам както виждам, както усещам, а имам много силни усещания. И те усещат и виждат като мен, но не смеят. Правят живопис за Салона. Аз съм смел, господин Сток, смел съм. Смяя да отстоявам възгледите си — и добавя пророчески с подигравателна усмивка, — а който последен се смее, се смее най-добре.

Както и се полага, журито отхвърля картините на Сезан. „От това обаче никак не се поболях“ — пише той на свой приятел в Екс, на когото дори съобщава, без да придава особено значение на този факт, че журито приело представените картини от сина на Жибер, Оноре, както и от Солари, Базил, Сисле, Реноар, Писаро, Мане и още много други. В Салона през 1870 г. Фантен Латур излага една голяма композиция, „Ателие в Батиньол“, в която е представил около застаналия пред статива си Мане някои от редовните посетители на

„Гербоа“, между които Зола, Реноар, Моне, Базил. Сезан, разбира се, не е между избраниците.

Разтревожен от слуховете за близка война, на 31 май Зола сключва брак с Габриела Меле в кметството на XVIII градски район в Париж. Свидетели са приятелите от Екс — Солари, Ру, Алекси и Сезан.

Няколко дни преди това Зола е получил следното писмо от Теодор Дюре:

Напоследък чувам да се говори за един художник на име, мисля, Сезан или нещо подобно, който бил от Екс и чиито картини били отхвърлени от журито. Струва ми се, че Вие ми говорихте на времето за някакъв съвсем ексцентричен художник от Екс. Не е ли същият, когото тази година не са приели в Салона?

Ако е така, бъдете така добър, моля, да mi дадете адреса му и една кратка препоръка, за да мога да се запозная с художника и с работата му.

В навечерието на сключването на брака си, на 30 май, Зола отговаря на Дюре:

Не мога да ви дам адреса на художника, за когото mi пишете. Той живее много затворено, намира се в период на търсения и според мен е прав, като не допуска никого в ателието си. Почакайте, докато сам се открие.

---

[1] Писмо на Марион до Морщат от 28 август 1866 г. ↑

[2] Днес улица 4 септември. ↑

[3] Пол Алекси е роден в Екс на 16 юни 1847 г. ↑

[4] Писмо на Гийме до Зола от 2 ноември 1866 г. ↑

[5] Писмо на Гийме до Зола от 2 ноември 1866 г. ↑

[6] Писмо на Валабрег до Зола от ноември 1866 г. ↑

[7] Кафене „Гербоа“ става по-късно биария „Мюлер“ на авеню Клиши 9, но от 1957 г. и тя не съществува вече. ↑

[8] Спомени на Моне, предадени от Марк Елдер в „В Живерни при Клод Моне“. ↑

[9] Различните цитати в този пасаж са по Зола („Мадлен Фера“ и „Творбата“). ↑

[10] Писмо на Базил до домашните му от пролетта на 1867 г. ↑

[11] Писмо на Зола до Валабрег от 10 декември 1866 г. ↑

[12] По това време редактор в „Le Messager de Provence“. — Б.пр.

↑

[13] Различните цитати в този пасаж са от Зола, „Творбата“. ↑

[14] Това признание се намира в „Творбата“. ↑

[15] По Жоашен Гаске. ↑

[16] Кастаняри, „Салоните“, т. I: „Салонът от 1868 г.“ ↑

[17] Кастаняри, „Салоните“, т. I: „Салонът от 1868 г.“ ↑

[18] По Зола, „Творбата“. ↑

[19] Тази теза е окончателно отхвърлена. ↑

[20] Зола, „Творбата“. ↑

[21] Зола, „Кариерата на Ругонови“, ръкопис, лист 62. ↑

[22] Зола, „Творбата“. ↑

[23] Зола, „Творбата“ ↑

[24] Зола, „Творбата“ ↑

[25] Зола, „Творбата“. Картината на Сезан Пол Алекси чете на Зола е намерена случайно през 1927 г. в тавана на къщата на писателя.

↑

V. ПОКОЯТ НА МОРЕТО

Запитали Сиес: „Какво правихте по време на революцията?“ — „Живях“ — отговорил той.

19 юли 1870 година! Правителството на императора обявява война на Прусия. Империята на Наполеон III се клати. По време на погребението на журналиста Виктор Ноар, убит от Пиер Бонапарт през януари, тълпата е крещяла по булевардите: „Да живее републиката!“ Насърчаван от императрицата, Наполеон III се е хванал на въдицата, която му е хвърлил Бисмарк на 13 юли с прословутата телеграма от Емз.

„Дори войната да трае цяла година, и копче за гамashi няма да липсва на нашите войници!“ — заявява маршал Льобъоф. В същност човек трудно може да си представи по-голяма неподготвеност. Нищо не е предвидено: във военните складове няма нито провизии, нито муниции, нито дрехи, липсват санитарни коли; на генералните щабове са раздали карти на Германия, но са забравили да им дадат карти на пограничните зони. Невероятно безредие. Мобилизацията се извършва най-безразборно. Войниците не могат да открият частите си, а генералите не знаят къде се намират полковете им, които понякога съществуват само на книга. Свикват жандармерията, но тъй като не разполагат нито с оръжие, нито с дрехи за мобилизираните, ги карат да се обучават с дръжки на метли, а поради липса на офицерски кадри прибягват до случайни инструктори. На първа линия успяват да изпратят само двеста и петдесет хиляди войника. Председателят на министерския съвет Емил Оливие приема войната „с леко сърце“, и тя започва, но започва зле.

Всички тези събития, които разтърсват Франция, сякаш не съществуват за Сезан. Той е напуснал жилището на улица Нотр Дам де Шан 53, където е живял с Ортанз, без много шум е заминал за Прованс и е настанил Ортанз в Естак, в къщата на църковния площад. За

връзката си с тази жена вероятно се е доверил на великодушната си майка, но Луи-Огюст не знае нищо. Той би изпаднал в яростен гняв, ако научеше за тайната на сина си; веднага би предположил, че Ортанз е авантюристка, съблазнена само от неговото богатство. Луи-Огюст е вече на седемдесет и две години и се е оттеглил от работа; в съгласие със съдружника си Кабасол е ликвидирал банката.

Сезан живее в Естак с Ортанз, но много често прескача до Екс за два-три дни. По всичко личи, че не са го вписали в наборните списъци. Впрочем мобилизацията в Прованс се извършва до немай-къде нехайно и това забавя още повече свикването под знамената. Към общото безредие тук се прибавя и безразличието. За този край войната е нещо далечно, което не засяга населението, въпреки катастрофалните известия, които неспирно идват от изток, където френските войски през август търсят поражение след поражение.

Сезан не иска и да знае за всичко това. Той рисува. Никога досега природата около Естак с огромния, огледален залив и с веригата на околните възвищения не му се е виждала така красива. В далечината лежи в позлатена мъгла сивата Марсилия с пристанището си, с вълнолома, с корабните мачти и с ниския хълм Нотр Дам дьо ла Гард, който се откроява на фона на нагънатия масив Марсейвер. По-наблизо, в подножието на каменистите хребети, сред червената земя пушат тухларниците на Сент Анри. По крайбрежието на Естак къщите се издигат на стъпала по стръмните улички чак до хаотично струпаните скали, ослепително бели на светлината, върху които трептят изумрудените петна на боровете. Отвъд тях погледът среща само островърхи чукари, урви, прорязани във варовика, вълни от разядени от пороища стръмни хълмове и само тук-там по някоя изоставена къщурка, загубена сред огнената пустош. На юг се простира морето като просторно тихо езеро, по което, облени от блясъка на слънцето, се носят скалисти острови като мечти...

Покой.

Сезан рисува. Той работи на открито, мъчи се да се откъсне от себе си, да предаде върху платното само това, което открива погледът му, наблюдава различията в тоновете и плановете — овладява, опитва се да овладее вътрешния си устрем. Сред скалите, сред необятния покой на морето и небето Сезан рисува.

Като нестройна гълч достигат до него новините от войната. На 2 септември при Седан Наполеон III се е предал на противника с осемдесет и три хилядна армия. Два дни по-късно в Париж обявяват република. В Екс, в десет часа вечерта, републиканците нахлуват в кметството, раздират портретите от стария режим и разтурват общината, като избират с акламации нов общински съвет, в който влизат не само Луи-Огюст, но и Бай и Валабрег, също избягали от Париж, и съученикът на Сезан, сега търговец на дървено масло, Виктор Леде.

Изненада за Сезан: в Естак пристига Зола с майка си и Габриела. Идва да търси убежище в Прованс за двете жени. Пруските войски напредват към Париж. Габриела се е уплашила. Била „толкова изплашена“^[1], че на 7-и Зола, силно разтревожен, напуснал набързо Париж. Романът „Кариерата на Ругонови“ е започнал да излиза в подлистник в „Le Siècle“ през юни, но настъплението е прекъснало публикуването.

Войната е прекъснала и работата над втория том на „Ругон-Макарови“ — „Плячка“. Сега Зола няма сърце за работа; събитията го разтърсват дълбоко: „Тази ужасна война — казва той — изби перото от ръката ми.“ Миналия месец на 5 август, е написал една статия в „La Tribune“, озаглавена „Да живее Франция!“, в която с несдържан патос и без страх от последиците е изказал погнусата си от режима на империята. Имперският прокурор го е подвел под отговорност; защастие империята агонизира. Но ето, не е ли именно сгромолясването на тази империя логичният завършек на цикъла „Ругон-Макарови“! Зола е уверен в това и често повтаря на Сезан: „Нашето царство наближава.“

Междувременно той не се отделя от Сезан, който е все така безучастен към събитията и рисува, непрекъснато рисува, сякаш нищо не се е случило. Благоуханията на хълмовете се смесват с аромата на морето. Вечер, след обедния пек, когато заливът потъне в мрак, хилядолетна тишина настава по тия закътани места. Рибарски лодки се прибират в пристана от тихото море...

Останал без пари и изнервен от принудителното бездействие, Зола иска да се върне в Париж, след като вече е настанил майка си и Габриела на сигурно място. Събитията обаче го изпреварват: на 17 септември започва обсадата на Париж. Зола се разделя със Сезан,

заминава за Марселия и се настанява на улица Акс 15. Влиза във връзка с Арно, директора на „Le Messager de Provence“, който е публикувал „Марсилските потайности“, и заедно с избягалия от Париж Мариюс Ру решават да издават ежедневника „Марсилеза“ по пет сантима броя. Привличат и Валабрег за сътрудник.

Правителството е решило да се бори докрай. Петстотин хиляди души защищават Париж. На 7 октомври Гамбета напуска столицата с балон, за да организира отбраната на останалата територия на страната, да събере и хвърли нови войски срещу прусаците. Въпреки капитулацията на Базен, предал се на 27 октомври при Мец със сто и седемдесет хиляди войника, войната продължава по всички фронтове. Водят се битки по Лоара, около Париж, на север и на изток. Дори градският съвет в Екс издава една прочувствена прокламация: „На оръжие, граждани, да вървим всички като един!“

Но Мариюс Ру не крие от Зола, че в тези войнствени призови има повече празен шум, отколкото действителна воля за героизъм. Бай и Валабрег влизат в мобилизационния съвет в Екс, на който е възложено да свика националната гвардия. Според Мариюс Ру би било смешно да се гледа сериозно на работата им в този съвет. „Напред, храбри рогоносци!“ По всичко личи, че и Луи-Огюст не се престарава в новата си длъжност. В протоколите на почти всички заседания на общинския съвет е отбелязано срещу името му: „Отсъствува по неизвестни причини.“ Все пак жена му е една от дамите, под чието покровителство е местеният клон на Международното дружество за подпомагане на ранените от войната.

Голяма новина за Сезан на 18 ноември: градският съвет в Екс, решил да поднови състава на надзорната комисия на рисувалното училище, го е избрал тържествено с петнадесет гласа от всичко двадесет (най-много гласове са подадени за него). Голяма новина ли? Изборът интересува Сезан не повече, отколкото и събитията. Той се явява на заседанията на комисията толкова, колкото и баща му участвува в общинския съвет.

Невъзмутим, забравил всичко друго, Сезан рисува в Естак или в Екс. При лошо време работи над портрети, а рисува и сцени с повече фигури, отличаващи се с модернизъм, за които взема идеи от илюстрациите в модните журнали на Ортанз и на сестрите си. Тези жалки илюстрации му стигат, за да възбудят въображението му. Но

нима е необходимо да се пришпорва въображението на Сезан? „Нямам нужда от възбудителни средства — заявява той. — Аз сам набирам сили.“ Сега изписва портретите си със същата обективност, с която изгражданатюромортите: в очите му на живописец моделът е като мъртва природа, лицето е все едно ябълка, и то като ябълката позволява да се проникне в тайните на природата.

Вестник „Марсилеза“ не се продава. Зола предвижда скорошния му край и си е наумил да стане подпрефект на Екс, прави постъпки за тази цел. Но за жалост местната гражданска администрация е също тъй разстроена, както и военната. Никой не знае кой е назначил сегашния подпрефект на Екс. Притиснат от нуждата, Зола загубва търпение. На 12 декември оставя майка си и Габриела в Марсилия и замина за Бордо, където се е установило правителството на Националната отбрана. Там се опитва да ускори назначаването си, но губи времето си в напразни постъпки. Най-после на 19 декември, поради липса на нещо по-добро, приема службата секретар на един от министрите, Гле-Бизоан, с когото се е запознал някога в „La Tribune“. Осигурил се по този начин за близките месеци, Зола гледа с оптимизъм на дните след войната: „С малко повече ловкост — пише той на Мариюс Ру на 22 декември — ще се завърнем триумфално в Париж.“

Войната обаче продължава. Войските на генерал Шанзи водят отчаяни боеве по течението на Лоара. На 27 декември прусаците започват да бомбардират изгладнелия Париж, където завърналият се от заточение Юго се изстъпва като поет-олимпиец и пише звучните стихове на „Ужасната година“:

„Този век е на подсъдимата скамейка и аз съм негов свидетел.“

Вали дъжд. Вали сняг. Ужасен студ сковава цялата страна — на юг, на север, в Екс и в Париж. В Естак морето е сиво и бурно, небето оловно; боровете и скалите са изчезнали под мръсна, мрачна, жълтеникова снежна пелена. Мобилизацията продължава навред. Издадена е повиквателна заповед за Сезан.

Сезан обаче не бърза да се отзове. През изтеклите седмици са го виждали редовно в Екс. Започват да говорят по негов адрес. Някои

завистници се питат защо синът на банкера не е облякъл още униформа. Пращат жандарми да го търсят в „Жа дъо Буфан“, където майка му предпазливо отговаря: „Замина преди два-три дни. Когато науча къде е, ще ви съобщя.“ Само че тъй като Сезан нехае и по време на кратките си престои в Екс въобще не крие, че се е оттеглил в Естак, властите скоро научават за това. Доносчиците, които не знаят какво е военното положение на Зола и че той е напуснал вече Естак, съобщават и за него. На 2 януари бащата на Мариюс Ру научава в кафенето от един словоохотлив жандарм, че са пуснали четирима жандарми и един ефрейтор със заповед да претърсят околностите на Марсилия за отклонили се от мобилизационно назначение. Между другите е споменал имената на Сезан и Зола.

Какво става с тази хайка за отклонили се мобилизиранi? Възможно е Бай и Валабрег да са направили своето в мобилизационния съвет, а може би и самите жандарми не са търсили много усърдно Сезан, както впрочем и той не се укрива много усърдно. Защото Сезан въобще не се крие. Войната, мобилизацията са за него нещо съвсем недействително. Дори зимата, от която всички се оплакват, е за него възможност за нови етюди. Той рисува, изучава природата, задава си въпроси след въпроси, разкъсван между противоречивите тежнения, между двете враждебни същества, които съжителствуват у него: от една страна, изпълненото с жар и въображение същество, обзето от лирична възбуда, което инстинктът е тласнал в един разтърсван от мрачните бури на желанията свят, от друга — разумното и методично същество, решило да подчини хаоса на нещата и тяхното неизчерпаемо многообразие на повелята на интелекта.

Впрегнал цялата си воля, Сезан иска да примиря непримиримостите, да съгласува инстинкта с разума, да ги претопи в единна реалност. В тези януарски и февруарски дни, когато започва топенето на снеговете, той рисува *Снегът се топи в Естак*: под бурно небе непокорни борове, струпани като разярени зверове сякаш се борят срещу бялата лавина.

В тази ярко реалистична творба участвува и вътрешният мир на нейния творец. В нея говори както буйният пламък на художника, така и неподвижността на света, която той е искал да пресъздаде. Но достатъчно ли е това? Пламенният порив не е сила. Колко много

липсва още на Сезан: трябва да учи рецепти, да овладее до съвършенство техниката, която все още му убягва, да се подчини на строга дисциплина, за да може да обуздае експлозивната сила на темперамента си и да я оползотвори за целите на едно пламенно и ведро изкуство, спокойно и величествено като крилата победа.

Поражение при Ман, поражение при Сен Кантен, поражение при Дуб. На 23 януари Париж капитулира. Франция е загубила войната. Жандармите няма вече да беспокоят Сезан.

Измит от снега, Естак се възражда. Къщи с червени керемиди, скали, борове, море — каква затрогваща красота! Сезан рисува.

* * *

Май. От 14 март Зола е в Париж, у дома си в Батиньол, където през войната са живели за известно време бежанци. След като напразно се е опитвал да получи в Бордо назначение в друга подпрефектура, той е подхванал отново журналистическата си дейност и по-късно се е приbral в Париж. На 18 март „Le Siècle“ започва пак да печата в подлистник „Кариерата на Ругонови“. Зола се е опасявал да не би единственият ръкопис да се е загубил през време на войната. В същия този ден, 18 март, избухва въстанието на Парижката комуна.

Повече от два месеца Зола живее в Париж в смут и тревога под непрекъснатия грохот на оръдията. Два пъти го арестуват: веднъж въстаниците, втори път — правителствените. Пред заплахата да го задържат трети път като заложник, той успява да избяга в Бониер, където дочаква края на тежките дни. Правителствените войски удавят в кръв въстанието и разгромяват Комуната на 28 май. Зола се връща, горящ от нетърпение да работи, да издава, сега още по-амбициозен от преди. „Ние сме писателите на утрешния ден“ — се провиква той. А Сезан? Къде е Сезан? Месеци наред Зола не е получавал никакви известия от него. Тъй като Пол Алекси заминава за Прованс, Зола го натоварва да потърси общия им приятел.

Алекси отива в Естак. Там няма и следа от Сезан! Хазяите казват, че е заминал за Лион „да дочака, докато Париж престане да дими“. Празни приказки, се досеща Зола! Той настоява Алекси да иде и се осведоми лично в „Жа дъ Буфан“. Най-после, в началото на юли,

връзката е възстановена. На 4 юли Зола пише на Сезан: „Днес съм пак спокоен в Батиньол, сякаш съм се пробудил от лош сън... Никога не съм бил така обнадежден, никога не съм имал такова желание за работа. Париж се възражда. Както много пъти съм ти казвал, нашето царство наблизава. Моят роман «Кариерата на Ругонови» е под печат. Нямаш представа с какво удоволствие преглеждам коректурите... Малко ми е жал, като виждам, че не всички глупци са избити, но пък се утешавам при мисълта, че нито един от нас не е загинал. Сега можем отново да подемем борбата.“

Нашето царство наблизава! Сезан повдига рамене. Така или иначе, ще трябва и той скоро да отиде в Париж. Ще остане в Прованс още колкото да завърши през това прекрасно лято на 1871 г. един пейзаж, който не върви много добре, и ще си стяга багажа. Вече дълго време не е виждал Лувър!

---

[1] Писмо на Зола до Едмон дьо Гонкур от 7 септември 1870 г. ↑

**ТРЕТА ЧАСТ
ПОРУГАНИЯТ ХУДОЖНИК
(1872–1882)**

I. ПО БРЕГОВЕТЕ НА ОАЗА

Тайната на силните е, че са в постоянно напрежение.

Барес

В Париж Сезан и Ортанз се настаняват на улица Шеврьоз 5, в къщата, където живее Солари.

Столицата лекува раните си от двете обсади. През дните на Комуната Солари е участвувал заедно с Курбе при събарянето на Вандомската колона и сега работи по възстановяването на Лувър. Художниците от Батиньолската група са имали различил участ по време на войната. Противно на това, което Зола твърдеше в писмото си до Сезан, един от тях, и то не най-малко надареният, е паднал убит: Базил. Постъпил в III зуавски полк, Базил е загинал на 28 ноември при атаката край Бон-ла-Роланд. Гийме е служил в жандармерията. Реноар, мобилизиран като кирасир, е гледал коне в Бордо и по-късно в Тарб — работа, доста неприятна за него. След 4 септември Мане постъпил в артилерията и като генералщабен офицер се озовал — ужас! — под заповедите на полковник Месоние, който, изглежда, и в мундир не бил забравил неприязната си към художника Мане и, както казват, не пропускал да възлага на подчинения си опасни мисии. Художниците от Батиньол не са горели с еднакъв патриотичен плам. Както Сезан се е спотайвал в Естак, така и Моне е потърсили убежище в Лондон. Там той се срещунал с Добини и Писаро и се запознал с търговеца на картини Дюран-Рюел, който проявява голям интерес към новата живопис.

Започват отново да се събират в „Гербоа“, но много художници от групата са далеч от Париж. Погълнат изцяло от „Ругон-Макарови“, Зола идва все по-рядко на тия срещи. Сезан почти не се мярка там.

Впрочем той като че ли нарочно се държи на страна. Постоянни мърмори, постоянно е навъсен и няма никакво желание да общува с хора. Почти не се среща със Зола. Възможно е настъпилият обрат в

личния му живот да влияе върху сегашните му настроения. От няколко месеца Ортанз е бременна. Ето го вече обвързан! Обвързан! Наистина ли е искал да се обвърже? Наистина ли е искал този брак? Нещата са се завързали от само себе си, почти без да разбере как е станало това. „Ужасно нещо е животът!“

В това отношение Сезан прилика на Зола: и той е „от онези, които нямат смелостта да скъсат“, и за него първата любима жена си остава, по неволя, завинаги любимата жена. Но за разлика от Зола, който от всичко това гради някаква идеална философия и житейски принцип, Сезан неохотно приема неизбежното и в гнева си ругае, недоволен от хората и от себе си. Един декемврийски ден Солари чува, че търят мебели по стълбището на къщата: без да се е обадил, Сезан се изнася, отива да търси другаде илюзорно спокойствие. Разбира се, Солари се спотайва и не се показва „от страх — както разправя покъсно шеговито на Зола — да не смути напускащите“.

Сезан се настанява на улица Жусийо 45 в едно малко жилище на втория етаж, чиито прозорци гледат към винарските хали. Кварталът не е от най-тихите. Още призори започват да търкалят бъчви и бурета и се вдига голям шум. Сезан не иска и да знае; той работи. От жилището си рисува изглед от винарските хали; забележителен етюд, изграден със замах, но равната тоналност, почти само в сиво и кафяво, и остро експресивният рисунък издават мрачното настроение и възбудата на художника по това време.

В началото на новата 1872 година, на 4 януари, Ортанз ражда момче, което бащата признава и вписва в регистрите на кметството на V парижки район под името Пол. Малко по-късно, през февруари, Ашил Амперер внася малко разнообразие в живота на Сезан. Гномът е решил отново да опита щастието си в Париж и моли Сезан за гостоприемството. Сезан отзивчиво му предлага да сподели с него малкия „кът“.

И така, едва пристигнал от Екс, художникът на женската голота се настанява на улица Жусийо. Тясно жилище, дете, което постоянно реве, и на всичко отгоре гост! Сезан скоро започва да съжалява за великодушния си жест. Но и Амперер не е много очарован. Той смята, че Сезан „се е подредил доста зле“. Освен това непрестанният шум от винарските хали е непоносим за него: „Олелия, която може да разбуди и мъртвите!“ Нищо не е в състояние да разколебае вратата на Амперер в

собствения му гений, той е решил на всяка цена да наложи своята живопис, да възтържествува над „големите на деня“, да срази тоя „звяр“ — буржоазното изкуство. За него Салонът е обетованата земя. Но той смята, че за да успее да проникне в него, не бива да се въздържа от хлопане по вратите. И започва да прави посещения след посещения; да виси в приемните на министерствата, да преследва високопоставени личности независимо от това, дали ги познава или не. Най-изумителни хрумвания се раждат в главата му. Има намерение да се представи и на Юго, на „великия Виктор, на великия поет на революцията“ и да му занесе папките си, като го помоли „да избере два мотива за Салона“. Амперер не се бои от нищо и от никого. „Не се плаша от титана“ — казва той, когато говори за Виктор Юго.

По всяко друго време тази самоувереност, съпроводена от наивно красноречие, може би би забавлявала Сезан. Днес обаче тя го дразни и скоро става неизбежното: съжителството се оказва невъзможно. Амперер е пристигнал в Париж на 18 февруари. Не минава месец и той напуска улица Жусийо. „Напушам квартирата на Сезан — пише той на приятели. — Налага се. В това отношение не можах да избягна съдбата на другите. Заварих го изоставен от всички. Няма вече нито един разумен или привързан към него приятел. Зола, Солари и всички останали — за тях вече не става и дума“. А Сезан? „Той е най-чудноватият продукт, който човек може да си представи, истинско чудовище (в научния смисъл на думата).“

Все пак Амперер не може да скъса окончателно със Сезан, защото е дал неговия адрес, на който журито ще изпрати решението си. Тази година Сезан като че ли не иска да знае за Салона. В постоянен конфликт със себе си, измъчван от бурния растеж на своето изкуство, той е твърде много погълнат от проблемите си, за да мисли сега за представяне пред журито. Впрочем тази година се въздържат от участие и Моне, Писаро, Сисле. Дюран-Рюел купува техни картини и те вече не се интересуват толкова от битката за Салона. Общо взето обаче, художниците възлагат големи надежди на първия Салон на Третата република. Мислят, че смяната на режима ще доведе и до промяна в привичките на журито.

Ако биха попитали Зола, той сигурно би разсеял тези илюзии. Миналата есен прокурорът на републиката го е призовал и го е поканил да преустанови да печата като подлистник в „La Cloche“

втория том от своята поредица — „Плячка“, книга, която обвиняват в безнравственост; иначе вестникът е щял да бъде подведен под отговорност. Режимите си отиват, но приспособленчеството остава. Скоро художниците сами се убеждават в това. Журито на Третата република не проявява по-голямо разбиране за новата живопис от журито на Втората империя. Нещо по-лошо дори: и жури, и публика смятат, че новаторските опити подриват установения ред, всичко, което не е строго академична живопис, е живопис а ла Курбе, живопис на комуни, живопис подозрителна, опасна, застрашаваща устоите на обществото^[1]. Недоволните настояват да се открие Салон на отхвърлените, но и сега искането им остава без последствие, както по времето на Ньоверкерк.

* * *

Преди войната Писаро е живял в Лувсиен недалеч от акведукта при Марли. През време на обсадата на Париж прусаците ограбили къщата му и я превърнали в кланица, а от намерените там платна направили касапски престилки. След като се завръща от Лондон, Писаро решава да се установи другаде. От няколко години го привлича долината на Оаза с реката, тучните ливади, горите, овошните градини, облачните небеса. За един живописец пленерист местността предлага най-разнообразни мотиви. Освен това отдавна там живее и Добини. Писаро избира градчето Понтоаз и се настанява на улица Ермитаж 26.

Решителен привърженик на работата под открито небе, на пленерната живопис, той отстранява от палитрата си „черната боя, асфалта, сиенската земя и охрите“ и се мъчи да убеди приятелите си, че непосредственият допир с природата неизбежно ще се отрази благотворно върху изкуството им. Както и преди, той е убеден в дарованието на Сезан и го кани настойчиво да дойде в Понтоаз.

Сезан изпитва дълбоко уважение към Писаро. Повече от всичко той цени у него уравновесения характер, здравия разум, добродетели, от които самият той е лишен. Не по-малко го привличат скромността, сдържаността и доброжелателството, което Писаро проявява към него с толкова такт. Сега, с това малко дете, Сезан не би могъл да се върне в Екс. От друга страна, нима тъкмо Писаро не е човекът, който в този

труден етап на неговото творческо развитие може да му помогне със съветите си? Сезан се възхищава от чувството на смирение, с което Писаро застава пред природата. Като оглежда изминатия път, той разбира, че трябва да надхвърли стадия, до който е стигнал. Защото всичко досега е било и не може да не бъде само етап в развитието му. Той трябва още да се бори със себе си, да си наложи по-голяма обективност. А за това му липсва техника, техниката на занаята, която ще научи от Писаро. През лятото Сезан заминава заедно с Ортанз и сина си за Понтоаз и се настанява в предградието Сент Уан-л'Омон, в хотел „Гран Серф“ на улица Бас 59.

В Понтоаз Сезан попада в най-благоприятна атмосфера. Писаро е надхвърлил четиридесетте и съвсем естествено се държи като повъзрастен към тридесет и три годишния си колега — по-възрастен, но до немай-къде внимателен и тактичен. Той отлично разбира характера на Сезан. Със своята скромност и с вроденото си добродушие той лесно обезоръжава сприхавия и раздразнителен провансалец и съвсем непринудено създава условия за отлични отношения. В скромната къща на улица Ермитаж, за която се грижи, незабележима и също тъй любезна, госпожа Писаро, Сезан се чувствува като у дома си.

Писаро, Сезан и още двама-трима художници, които се навъртят по тия места, образуват малка дружеска група. В нея влизат някой си Белиар, младият Виктор Виньон и от време на време Гийомен, когото гладът е накарал да постъпи отново на служба в Управлението на пътищата и съобщенията в Париж. Околностите на Понтоаз, свежите и ведри пейзажи на Вексен, толкова различни от тръпчивата провансалска природа, успокояват Сезан. С умиротворена душа той поставя статива си до статива на Писаро и работи, слушайки съветите на приятеля си.

Писаро намира палитрата на Сезан твърде мрачна. „Никога не живописваме достатъчно светло“ — е установил още отдавна Добини. „Рисувай винаги само с трите основни цвята и с техните непосредствени производни!“^[2] — говори Писаро на Сезан. Самият той живописва с дребни мазки, за да предаде баграта с цялата й сила и да обгърне изобразявания предмет с трептението на въздуха и светлината. Защото за него предметите са част от светлинната среда, в която се къпят; собственият им цвят, с други думи, „локалният тон“ се изменя под въздействието на светлината. Хиляди отражения, рефлекси,

играят върху предмета. Хиляди отражения оцветяват и сенките, които никога не са черни. Освен това в светлината формите се разлагат. Природата, такава каквато тя се представя пред нашето око, е само видимост, но именно тази видимост трябва да се скрепи върху платното. Само там е истината.

Писаро съветва Сезан да застане пред пейзажа и да изрази съвсем просто и непреднамерено това, което вижда, да предаде непосредственото си зрително възприятие, без да се опитва да го тълкува по какъвто и да било начин. Съветва го да се откъсне от собственото си „аз“, да се превърне просто във внимателен, добросъвестен, наблюдател на външната действителност. Сезан слуша и, убеден в превъзходството на този метод, прилежно изпълнява съветите.

Той е толкова убеден и въодушевен, че за да усвои по-добре техниката, която препоръчва Писаро, се заема да копира една негова картина — изглед от Лувсиен. В сегашния момент няма по-добра техника за него. С никаква друга техника не би могъл да постигне това, към което се стреми сега — да покори вътрешните сили у себе си. Сезан разбира днес, че ако само „темпераментът“, тоест първичната сила може да доведе човека до преследваната цел, то не по-малко вярно е и това, че всяка неовладяна сила е безплодна, енергия, която се пилее: действителна може да бъде само дисциплинираната, овладяната сила.

На Сезан обаче му е доста трудно да усвои този метод на търпелив анализ, който му препоръчва Писаро. Темпераментът му го увлича против волята му. Докато Писаро, който е повече добросъвестен работник, отколкото богато надарена натура, може без усилие да наблюдава обективно природата и спокойно да „кълве“ платното с леки удари на четката, Сезан непрестанно се улавя, че пак „лепи“ нервно боите на плътни мазки. И тогава започва още по-упорито да се бори срещу старото в себе си. Писаро е уверен, че той ще успее, и пише на Гийме: Сезан „ще смае мнозина художници, които побързаха да го осъдят.“

Не само Писаро е на това мнение. Същата година недалеч от Понтоаз, в Овер-сюр-Оаз, се е настанил един интересен човек — доктор Пол-Фердинан Гаше. Той е на четиридесет и четири години^[3], горе-долу на възрастта на Писаро. Упражнява лекарската си професия

в Париж на улица Фобур Сен Дени, където е и живял, преди да дойде в Овер. По семейни причини му се наложило да потърси къща на село. Малко преди войната, в 1868 година, се оженил и сега младата му жена, майка на тригодишно момиченце, очаква второ дете, но е заболяла от туберкулоза. Затова през месец април доктор Гаше купува в Овер на улица Весно голяма двуетажна къща с обширна градина на тераси, някогашен девически пансион, и оттогава живее ту в Париж, ту край бреговете на Оаза.

Особен човек е доктор Гаше. Облеклото му прави впечатление на всички. В Овер го срещат със синьо палто на военен санитар от 1870 година; през лятото носи бял каскет, а зиме — кожен калпак. Боядисва косите си жълти и в слънчеви дни се разхожда под бял чадър със зелена подплата. Решителен противник на всякакъв конформизъм и жаден за всякакъв вид знания, доктор Гаше изповядва във всичко най-необичайни и най-неправоверни идеи. Свободомислен социалист, той прилага в медицината новата за това време хомеопатия, интересува се и от френология, и от хиромантия.

Още на младини се е занимавал с живопис. Рисува, гравира и постоянно търси средите на художниците. Твърди, че бил потомък на фламандския живописец Ян Мабюзе. Поддържа връзки с Добини, който също живее в Овер, а и с Домие, оттеглил се полусяляп в съседното селище Валмондоа. Разбира се, както в живописта, така и във всяка друга област предпочитанията на доктор Гаше са на страната на всичко ново и революционно. Той се възхищава от Курбе, посещава пивниците, където се заражда изкуството на бъдещето, познава и високо цени Мане, Моне, Реноар, Дега и, естествено, Писаро. Пълен с енергия, той увлича с пламенността и сърдечността си. Уверен е, че ще настъпят по-добри дни за човечеството и, филантроп по душа, лекува безплатно бедните в градеца. Прибира болни животни и живее сред кучета и котки. Запознал се е със Сезан у Писаро и там е видял негови картини. За него няма никакво съмнение, че Сезан е художник от голяма величина. И тъй като постоянно търси дружбата с талантливи художници, увещава Сезан да се премести в Овер, където ще може да наеме малка къща и ще бъде по-добре, отколкото в хотелска стая в Понтоаз.

Предложението допада на Сезан и през есента той се пренася в Овер. Настанява се близо до семейство Гаше, с което е в най-добри

отношения. Доктор Гаше е импулсивна натура, но Писаро го е предупредил своевременно, че ако иска да поддържа връзки с художника, трябва да се отнася много внимателно към него, да избягва споровете, да не произнася известни думи, да не му досажда с присъствието си и, най-вече, да не му дава никакъв повод да помисли, че иска „да му стъпи на врата“, да държи сметка за ужаса на Сезан от всякакъв допир, да не го докосва дори. Доктор Гаше изпълнява най-добросъвестно тези съвети.

Искреното възхищение на лекаря от етюдите на Сезан скоро изпълва художника с доверие и го предразполага. Сега за пръв път той попада в среда, която проявява жив интерес към изкуството му. И наистина, като се изключи Марион, кой досега е гледал сериозно на Сезан? Тук Писаро и Гаше го обграждат с неизменно внимание и топли грижи. Критикът Дюре, на когото преди две-три години Зола бе отказал да съобщи адреса на Сезан, пише през декември на Писаро, че „би желал да види нещо от Сезан“, ако това е възможно, защото в живописта повече от всякога търсел „редки екземпляри“. Писаро му отговаря веднага: „Щом търсите редки екземпляри, Сезан ще Ви задоволи, тъй като работи твърде страни етюди, съвсем необикновени по виждане“. Дори Добини, който един ден се разхождал по брега на Оаза и видял Сезан да рисува, по-късно разправя: „Видях нещо съвсем необикновено, от един млад, неизвестен, някой си Сезан.“

Впрочем за всички художници сега духа вятърът на оптимизма. В началото на 1873 г. платната на Писаро достигат при разпродажби в Париж порядъчно високи цени. За едно от тях са дали дори деветстотин и петдесет франка! „Започваме да пробиваме“ — заявява Писаро на Дюре.

Сезан се е успокоил. Овер и околностите му харесват с тишината и спокойствието си — нещо много важно за него. Оаза тече под сянката на дълги редици тополи, а къщите, повечето със сламени покриви, се низкат в долината край ливадите или са накацали по склоновете на брега сред овоощни градини, към които водят стръмни пътеки. Сезан усмирява сприхавия си нрав, работи със съредоточено внимание. С удивление открива чудното богатство на природата, чудно за онзи, който умеет да я наблюдава търпеливо — и с любов. Лирика, високопарни изповеди... колко празна риторика е имало в тях! Сезан не търси вече пресилените, малко наивни ефекти, които с евтин блъсък

са предавали усещанията му. Потапя се в съзерцание на „мотива“ и се опитва да вникне в безкрайните му отсенки. Скромна цел, за която е достатъчен и най-обикновеният предмет, най-простият пейзаж. И става чудо! Тъкмо когато реши да бъде само прост тълкувател на природата, неин слуга, Сезан се изявява така пълно, както никога досега. Ако пред платното той се отъждествява с пейзажа, то върху платното пейзажът се отъждествява със Сезан. Откривайки богатството на природата, Сезан открива и богатството, което е у самия него, и тогава едното и другото се сливат в единство. Чудно единство, което говори с езика на багрите.

Сезан търпеливо учи азбуката на този език. Търпеливо и с изостряща се зрителна възприемчивост навлиза в сложния свят на цветовете около него. Тези дни на 1873 година в Овер-сюр-Оаз са дни на ведрина и умиротворение. Той забива статива си пред къщите със сламени покриви, пред нивите, пред пътищата и рисува. Рисува къщата на доктор Гаше, къщата на стария Лакроа, която тук наричат „къщата на обесения“. Той, който някога стихийно излепваше картините си, сега работи бавно, методично, полага всяка мазка след внимателно предварително обмисляне.

Задачата съвсем не е лека. Вечно недоволен, Сезан поправя, подобрява, полага една върху друга мазките, които се наслояват върху платното и го раздробяват на безкрайно множество от нюанси, придават му пищната топлота на изящен емайл. Наистина пътят е безкраен. Сезан навлиза все по-дълбоко в реалния свят, а този свят става все по-богат и по-разнообразен, отколкото е предполагал, и художникът се задълбочава все повече в търсенията си. Ден след ден, седмица след седмица, дори месец след месец работи над едни и същи картини, за да отиде още по-надалеч, да направи още една крачка напред. „Оставете вече тази картина, Сезан, готова е, не я пипайте повече!“ — му казва понякога доктор Гаше, убеден, че ако Сезан продължи да поправя картината си, ще я развали. Впрочем светът около художника се мени; дърветата, небето и земята се променят с всяко годишно време и някои Сезанови табла, над които художникът е работил твърде продължително, са отразили това незабележимо преобръщение...

Отношенията между Сезан и Гаше са все така приятелски. Сезан често отива на улица Весно да нарисува някой натюроморт. Докторът

поставя на негово разположение плодове, стомни и кани, италиански фаянсови съдове, гравирани чаши и всевъзможни други предмети. За него госпожа Гаше откъсва от градината цветя, които художникът подрежда в холандски вази от Делфт.

Един ден доктор Гаше разговаря със Сезан за Мане и неговата „Олимпия“, към която лекарят храни безгранично възхищение. Раздразнен малко от излиянията на своя приятел, Сезан грабва палитрата и тутакси, със светкавична бързина, нахвърля една реплика на онази *Модерна Олимпия*, която бе нарисувал преди три години. Тогава картината не беше много сполучлива, но днес, укрепнал от упоритите всекидневни упражнения, Сезан изгражда пред слизания поглед на доктор Гаше една изящна творба с блестящи, ярки тонове, с нежни мазки, от която лъха обаянието на една изтънчена чувственост и най-тънка ирония. Докторът приветствува възторжено това виртуозно постижение.

Художествените си произведения доктор Гаше подписва с фламандското име „Ван Рисел“, което значи „от Лил“. Той е обзет от истинска страст по офорта, който предпочита пред маслената живопис. Купувайки къщата в Овер, най-после е можал да осъществи едно желание, което дълги години е тайл в душата си: едва настанил се там, той превръща плевнята в гравьорско ателие, обзаведено с всички необходими пособия и материали. Но доктор Гаше не само се посвещава на офорта, но е и възторжен пропагандатор на тази графична техника. Понякога заедно с него гравират Гийомен и особено Писаро. Разбира се, Гаше би желал да привлече и Сезан към офорта. Най-после Сезан отстъпва пред настойчивите му увещания и първата му работа върху медна плоча е репродукция на „Изглед от Сена“ от Гийомен, притежание на Гаше, а след това гравира и един автопортрет на Гийомен („Гийомен на хляб и вода“). След още три опита обаче Сезан изоставя офорта, който очевидно не му допада.

С приятелството си доктор Гаше не само насърчава Сезан и му вдъхва вяра, но от време на време му помага и по-осезателно, като купува от него някоя и друга картина. Сигурно не плаща високи цени, но и това е голяма помощ за художника, чието материално положение сега не е никак блестящо. За своите нужди и за изхранването на Ортанз и детето Сезан все още трябва да разчита само на скромната ергенска издръжка, която му отпуска неговият баща.

Като го гледат с тези огромни обувки, с каруцарската пелерина, със стария каскет или пожълтялата сламена шапка, едва ли някой би допуснал, че това е син на богат банкер. Вярно е, че Сезан проявява пълно безразличие към облеклото си. Но въпреки че се облича небрежно и носи пропити дрехи, не му липсва известна представителност. Той е едър, има снажна фигура на тънки крака, пристъпва енергично с изправена глава. Огромна занемарена брада покрива лицето му, но това лице е оживено от необикновения блъсък на живи, неспокойни очи. Въпреки вечната си неудовлетвореност, сега той е уверен, че се е добрал до истината в живописта, и благодарение на тази увереност понася по-леко и без много да роптае материалните несгоди. Скромните му доходи го принуждават дори да икономисва платното и боите, и той често рисува на обикновен картон вместо на платно.

Уважението, с което се отнасят към него Писаро и Гаше, е за Сезан голяма морална подкрепа. За това си уважение двамата приятели му дават постоянно доказателства. Веднъж Сезан не може да плати сметката си при бакалина Рондес на улица Рош в Понтоаз и в притеснението си предлага да му се издължи с няколко картини. Обезпокоен, Рондес се осведомява от доктор Гаше за стойността на това необичайно предложение.

— Вземете картините — отговаря му докторът, — един ден ще струват много скъпо.

Някой си Руло, учител в местното училище, където ходят синовете на Писаро, също купува по препоръка на Писаро картини от Сезан. Писаро, дори повече от Гаше, е за Сезан истински баща: „Нещо като дядо Господ“ — казва с благодарност провансалецът.

Човек с убеждения донякъде социалистически, Писаро е поддържал преди войната от 1870 г. редовни отношения с един дребен търговец на бои, изповядващ сродни идеи. Този Жулиен Танги или, както го наричат по свойски, „чиочо Танги“, е бретонец и сега е на около петдесет години.^[4] Произлиза от крайно бедно семейство на тъкачи от района на Сен-Брийок и отначало е работил като гипсаджия. По-късно се оженил за една колбасарка и продавал кървавици в Сен Брийок.

Десетина години преди войната се заселил в Париж и работил известно време в Западната железопътна компания. През 1865 г.

постъпил като разтривач на бои в известната фирма „Едуар“ на улица Клозел. Малко по-късно започнал да работи за собствена сметка, сам си приготвлявал боите и ги разнасял на клиентите по разните места, където по това време се навъртали художниците-пленеристи като Моне и Писаро.

Така се запознал с Писаро. За зла участ събитията около Парижката комуна объркали работите на Танги. Не е известно как точно са се развили нещата, а и самият той сигурно не може да каже нищо положително, но факт е, че през дните на Комуната бил пленен с оръжие в ръка в редовете на комунарите, след което го изпратили в Сатори, изправили го пред военен съд и го осъдили. Насмалко щели да го разстрелят, но го откарали в Брест. Доскоро е лежал в затвора и само благодарение на застъпничеството на своя земляк, художника академик Жобе-Дювал, парижки общински съветник, бил освободен и се върнал в столицата, където подел отново стария си занаят. Тъй като фирмата „Едуар“ се изместила от улица Клозел, Танги се възползвал от случая и отворил магазинче на същата улица, на номер 14. Писаро му водил клиенти и той именно го свързал със Сезан.

Художникът и търговецът бързо се сприятеливат. Картините на Сезан се харесват на Танги, вълнуват го с оригиналния си облик, с новия дух, с трактовката си, която коренно се различава от приетата в официалната живопис, с една дума, будят у него възторг и симпатия с революционния си характер. Няма по-добър човек от стария Танги. Под тромава и малко безлична външност — той е пълен и непохватен, с едро лице и големи ръце — се крие блага и отзивчива душа, която издават сините, детски наивни очи. Винаги е готов да услужи на приятел, винаги е готов да даде стока на кредит на беден художник и да продължава този кредит до безкрайност.

Посвоему Танги е стоик. „Който живее с повече от петдесет сантима на ден, е негодник“ — обича да казва той. В тази фраза се отразява цялото му същество, добрината му, но също и бунтарството му. Защото откакто се е сражавал в редовете на комунарите и е лежал в затвора, добрият Танги се е причислил към революционерите. Като търговец на бои подпомага художниците, които са отхвърлени от официалните представители на изкуството. Тези художници са *неговите* художници. Те правят светла живопис; той защища светлата живопис. Наивен и добродушен бунтар, Танги свързва

светлата живопис с революцията. Да работиш за тържеството на светлата живопис, значи да работиш за сияйното бъдеще на човечеството. Танги обича светлата живопис и ненавижда „кафеникавия сос“, толкова обичан от буржоата.

Отсега нататък Танги ще набавя платно и бои на Сезан, на господин Сезан, както почтително назва той. Само че художникът все няма пари и Танги приема той да му се издължава с картини, които се опитва да продава в магазинчето си на улица Клозел. За Сезан тази спогодба е, разбира се, добре дошла. Ако можеха и другите да проявяват такъв интерес към картините му! Колко хубаво би било благоприятните изгледи в началото на 1873 г. да не останат празни надежди!

По това време в средата на младите художници цари голямо оживление. Миналата пролет журито на Салона се е показало твърде строго и не е допуснало много от представилите се художници. Живописците от Батиньолската група обаче не са пострадали от това, те просто не се явили, убедени, че журито няма да промени дотогавашното си отношение. Изключение е направил Мане. Но успехът на Мане на официалната изложба само утвърждава позицията и убежденията на останалите художници от групата. Защото ако Мане тържествува, това се дължи само на картината му „Чаша бира“, картина, която не е, в никакъв случай не е крачка напред в сравнение с предишните му работи.

Рисувана под влиянието на Франс Халс, „Чаша бира“ дъха „на старо“. Мане тържествува, но този успех е от съмнително естество, защото потвърждава, че официален успех може да се постигне само с цената на задължителни компромиси, тоест като се сипе „вода в бирата“. Младите художници трябва да привлекат публиката вън от Салона. Неколцина колекционери започват да се интересуват от тяхната живопис, на разпродажби някои от картините им достигат сравнително високи цени. Защо тогава да не организират сами своя колективна изложба?

Така те биха влезли в пряк допир с публиката и тя би получила ясна представа за смисъла на техните търсения, много по-пълна, отколкото в Салона, където картините им, ако въобще ги допуснат, обикновено се губят сред множество най-различни други платна. Още преди войната те са замисляли подобна изложба, но тогава не са могли

да я организират поради липса на средства. Днес условията са други; минало е много време. Младите художници трябва да се опитат да излязат от изолацията, в която има опасност да останат завинаги под диктатурата на журито. В началото на 1874 г. някои нови обстойтелства ги заставят да поемат риска: Дюран-Рюел продава все по-трудно техните картини и се вижда принуден да преустанови всякакви откупки. Но има нещо по-сериозно: много колекционери, негови постоянни клиенти, са оттеглили доверието си от търговеца, откакто той е започнал да се интересува от такива като Писаро, Моне, Сисле и тем подобни, тъй като са убедени, че е загубил всякакво критично чувство, ако не направо и ума си. След краткия период на следвоенен подем във Франция бушува стопанска криза, която още повече влошава и без това тежкото положение на държавната хазна, а създава грижи и на художниците, обезпокоени за непосредственото си бъдеще.^[5]

* * *

През последните месеци Сезан вероятно се е срещал само случайно в Париж със Зола, който продължава да работи напрегнато и неуморно над „Ругон-Макарови“. Достойно за похвала постоянство, тъй като за момента поне резултатите, изглежда, не възнаграждават упоритостта на писателя. Първите два тома от цикъла, „Кариерата на Ругонови“ и „Плячка“, не са дори удостоени с вниманието на литературната критика. В печата не се появяват почти никакви отзиви, а продажбите едва вървят. На всичко отгоре издателят на Зола е фалирал. Новият му издател Шарпантие е пуснал преди няколко месеца третия том, „Търбухът на Париж“, но и той като другите се посреща с безразличие. Нищо! Зола продължава още по-упорито, още по-методично, не става от масата си, работи с воля, която нищо вече не може да сломи. В пещта на исполинския си труд, който ще осъществи въпреки всички препятствия, той хвърля всичко, което е видял, преживял, научил. В „Кариерата на Ругонови“ е описан Солари. В „Търбухът на Париж“ под името Клод Лантие е скицирал портрета на Сезан. Засега това е само скица на героя, която някой ден, по-късно, Зола ще разработи основно, за да опише „с измъчена и окървавена от

състрадание“ към своя стар другар душа „провала на гения...“, „ужасното терзание на творческото безсилие...“

---

[1] През дните на Комуната Курбе като председател на Федерацията на художниците побързал да закрие Художествената академия и Академията за изящни изкуства. ↑

[2] Нека припомним, че *основни* се наричат цветовете, които не могат да се разлагат: жълто, червено и синьо. Т. нар. *съставни* цветове произхождат от смесването на два основни цвята: оранжево (от червено и жълто), зелено (от жълто и синьо) и виолетово (от червено и синьо). Най-издържаните съчетания произлизат от съпоставянето на един основен с един съставен цвят, в състава на който не влиза въпросният основен цвят, например синьо и оранжево, червено и зелено, жълто и виолетово. Тези цветове се наричат тогава *допълнителни* помежду си. При смесването на равни количества допълнителни цветове се получават неутрални сиви тонове, а при неравни количества — т. нар. *пречупени* (убити, приглушени) тонове. ↑

[3] Доктор Гаше е роден в Лил на 30 юли 1828 г. ↑

[4] Танги е роден в департамента Кот-дю-Нор, близо до Пледран, на 28 юни 1825 г. ↑

[5] Вж. „История на импресионизма“ от Джон Руайлд. Този забележителен труд, в който е описана с най-големи подробности, година по година, историята на френското изкуство от 1855 до 1886 година, е неизчерпаем източник на документи и ценни сведения. ↑

II. ПУБЛИКАТА

Успехът е всичко, монсеньор, и все пак какво доказва той? Нищо... Той зависи от мястото, от времето, от обстоятелствата.

Елемир   Бурж:
„Птиците отлитат и
цветята умират“.

В очакване на изложбата, замислена от приятелите му, Сезан се връща в Париж и се настанява в една малка двуетажна къща на улица Вожирар 120.

Скоро ще трябва да замине за Екс, където родителите му отдавна го очакват. Сега, през пролетта на 1874 г., стават вече три години, откакто е напуснал Прованс и дългото му отсъствие от Екс не може в края на краищата да не породи съмнения у стария банкер. „Писах ви вече — опитва се Сезан да обясни на родителите си, — че ми е много приятно да съм при вас, много повече, отколкото можете да си представите, но прибера ли се в Екс, вече не се чувствувам свободен, защото когато пожелая да се върна в Париж, винаги трябва да водя борба; и макар да не възразявате категорично против заминаването ми, твърде болезнено преживявам нежеланието ви. Много бих искал да не се накърнява свободата ми на действие и ако бях уверен в това, с още по-голяма радост бих побързал да се върна при вас.“

Колкото и истина да има в тези уверения, Сезан, разбира се, премълчава главната причина, която го задържа далеч от Екс. Никак не му се иска да остави сами в Париж Ортанз и малкия Пол, към когото изпитва най-топли бащински чувства. От друга страна, би било твърде рисковано да ги заведе в Прованс. Затова непрекъснато отлага заминаването си, страхувайки се, че в Екс ще се помъчат да го задържат прекалено дълго. Оттук и оплакванията му, и каузата, която пледира: ще отиде в Екс, но щом пожелае, ще го оставят да замине.

Засега много би искал баща му да поразвърже кесията си, да увеличи месечната му издръжка поне на двеста франка, защото едва успява да посреща нуждите на семейството си и своите лични разходи. „Така ще мога да оползотворя напълно престоя си в Екс — продължава той писмено, като го увърта малко несръчно. — Тогава ще mi бъде още по-приятно да работя в Прованс, чиято природа mi предлага толкова материал за моята живопис. Повярвайте mi — настоява той, — че моля татко да удовлетвори молбата mi и тогава, уверен съм, ще мога да продължа при вас етюдите, които толкова желая да направя.“

Много от приятелите на Сезан са още по-бедни от него. Без помощта на състоятелния Дега и на Анри Руар, инженер, увлякъл се по живописта, изложбата сигурно не би могла да се състои. Трудно е наистина да се искат големи вноски от участниците. А и на колко спорове е предмет тази изложба! Преди всичко водачът на групата, Мане, който признава само официалния път през Салона, решително отказва да участвува. „Никога няма да се изложа да участвувам заедно с господин Сезан!“ — казва той като последен аргумент. За него Сезан е „зидар, който може с мистрията си“.

Мане не е по-благосклонен и към Реноар, когото смята за „порядъчен човек, залутал се в живописта“.^[1] Писаро едва успява да из действува допущането на Сезан, който за останалите си колеги е художник с твърде дързък — или твърде посредствен — талант. Действително някои от членовете на групата, най-вече Дега, се опасяват, че публиката ще бъде силно раздразнена от представените произведения.

Между тях и останалите участници няма пълно съгласие и за да се ограничи влиянието на последните, предлагат да се поканят колкото е възможно повече изложители и най-вече утвърдени художници, излагачи в Салона. Тъй като по този начин се намалява значително вноската на всеки участник, успяват най-после да привлекат на своя страна и останалите си другари.

Тази мярка обаче не успокоява достатъчно някои живописци, които отклоняват поканата, като например Гийме, който започва да се отрича от старите си увлечения като от младежки грехове и проявява все по-голямо предпочтение към почестите и печалбите пред смелостта и свободата: в Салона през 1872 г. послушанието му е било възнаградено с похвална грамота. Търканията показват ясно, че

групата не е еднородна. Опасяват се да не ги обвинят, че искат да основат нова школа, а Реноар стига дотам, че отхвърля безличното име „Капюсин“, с което Дега предлага да назоват групата. Изложителите просто ще се представят пред публиката под твърде безобидното наименование „Анонимно кооперативно сдружение на живописци, скулптори, графици и др.“

Най-след нещата постепенно се избистрят. Дега се е сетил за името „Капюсин“ поради това, че фотографът Надар се е съгласил да преотстъпи на художниците просторните си помещения на булевард Капюсин 35, на ъгъла с улица Дону. Тук изложбата на „Кооперативното сдружение“ ще се открие две седмици преди Салона, на 15 април, и ще продължи един месец. Ще бъде отворена за публиката от десет часа сутринта до шест часа след обед и от осем до десет часа вечерта. Определят вход един франк.

Писаро, отколешен поборник за равенство, предлага да се впише в устава следната клауза: „След като картините се наредят по величина, мястото им на изложбата се определя по жребий.“ Експонатите, общо сто шестдесет и пет на брой, носят подписите на двадесет и девет художника. Към групата, състояща се от Сезан (той излага *Къщата на обесения*, един пейзаж от Овер и *Модерната Олимпия*), Моне, Реноар, Сисле, Гийомен, Дега и Берта Моризо, се присъединяват художници, които в очите на публиката не се отклоняват много от официалните норми, повечето поканени от Дега.

Вероятно Дега има известно право да се опасява от начина, по който ще бъде приета и оценена тази проява. Такава инициатива е вече сама по себе си нещо изключително. Тя говори за независимост по отношение на журито на Салона, единственият признат авторитет по въпросите на изобразителното изкуство. Тя утвърждава волята да се скъса с традицията и следователно представлява предизвикателство: подобна мисъл може да се роди само в главите на заблудени и заслепени хора, от които с право може да се очаква всичко — братя по дух на онези, които са избивали заложници и са палели по време на Комуната.

И наистина, веднага след откриването изложбата отприщва буря от враждебни нападки, истинска експлозия от подигравки и саркастични подмятания. Тълпата нахлува в помещенията на Надар, бълска се пред окачените табла, заплашва или се киска. Противно на

очакванията на Дега, публиката никак не се интересува от картините, изпълнени в обичайния маниер, и се застоява само пред работите на „непримиримите“.

Тях, „непримиримите“, и само тях искат да видят. Боже мой колко е „ужасно“, колко е „глупаво“, колко е „мръсно“! „Това не може да се нарече живопис“.^[2] На всички тия самозвани художници „им хлопа дъската“.^[3] Това са все хора с болни очи, каквито се срещат сред истериците в болницата Салпетриер. Този вижда всичко във виолетово, онзи открива „бръснарско синьо в цялата природа“.^[4] Не са ли за оплакване! Смехове и кикотене. Искате ли да знаете как рисуват тези художници? Чисто и просто напълват пистолета с боя и стрелят от упор срещу платното; после им остава само да си сложат подписа! Шарлатани!

Разбира се, сериозните критици се въздържат да пишат за този панаир на бездарни картини, отличен материал за сатиричните вестничета. Малкото съдници, които благоволяват да отворят уста за изложбата, си служат с резки и жълчни изрази. Има и такива, които правят похвални усилия да проявят известно разбиране и понякога дори откриват известни достойнства в произведенията било на Реноар или Моне, било на Писаро или Дега. Но по-далеч не могат да отидат. За Сезан не става и дума. Както пише художественият критик на „Rappel“ Жан Прувер, няма жури на света, което „някога, дори на сън, да е смятало за възможно“ да приеме негова картина. Сезан ли? О не, моля ви, да не говорим за Сезан! Ставайки изразител на общото мнение, Марк дъо Монтифо пише без заобикалки в „L'Artiste“: Сезан е „нещо като луд, който се тресе в делириум tremens, когато рисува“.

Този скандален успех привлича вниманието на „Charivari“. Един от редакторите на списанието, Луи Льороа, открива в залите на булевард Капюсин тема за забавна статия, която публикува под заглавието „Изложбата на Импресионистите“, като по този начин посвоему кръщава „непримиримите“.

Луи Льороа разказва в статията си как разглеждал изложбата заедно с измисления от него Жозеф Венсан, награден пейзажист, ученик на Бертен.

Неблагоразумният (Жозеф Венсан) дойде без лоша помисъл. Очакваше да види живопис като живопис, добра или лоша, по-скоро лоша, отколкото добра, но не и такава, която представлява покушение над добрите нрави в изкуството, над култа към формата и почитта към старите майстори. Форма ли! Стари майстори ли! О, защо ни е всичко това, бедни ми приятелю! Ние всичко премахнахме.

Първия удар Жозеф Венсан получи в първата зала от „Танцьорка“ на г. Реноар.

— Колко жалко — каза той, — че този художник, който има известен усет за колорит, не рисува по-добре: направил краката на балерината мъхести като коприната на полите.

— Намирам, че сте много строг — възразих аз. — Напротив, рисунъкът с много стегнат.

Ученикът на Бертен помисли, че иронизирам, и само повдигна рамене, без да си даде труд да ми отговори.

Направих възможно най-наивна физиономия и го заведох неусетно пред „Разорана нива“ на г. Писаро.

Като видя този страхотен пейзаж, добрият Венсан помисли, че пенснето му се е замътило. Изтри го внимателно и го сложи отново на носа си.

— За бога! — провикна се той. — Какво е пък това?

— Както виждате... слана покрива дълбоки бразди.

— Това са бразди, а? А това слана? Чисто и просто е изстъргал палитрата си и е разхвърлил равномерно стърготините върху мръсно платно. Съвсем объркана работа, няма ни начало, ни край!

— Може би..., но в нея има импресия.

— И таз добра! Хубава импресия! А това какво е?

— „Овощна градина“ от г. Сисле. Обърнете внимание на малкото дръвче вдясно. Колко е весело и свежо! Забележете импресията...

— Стига с тая ваша импресия! И това ако е картина...

Обиколката на изложбата продължава в същия дух. Пред „Булевард Капюсин“ на Моне Жозеф Венсан започва да се киска:

— Ох! И тоя си го бива... Ето това се казва импресия или аз нищо не разбирам... Само че благоволете да ми обясните какво представляват безбройните черни петънца в долната част на картина?

— Пешеходци — отговорих аз.

— Значи и аз приличам на такова петно, като се разхождам по булевард Капюсин?... Гръм и мълния! Вие май се подигравате с мен, а?

— Уверявам ви, господин Венсан...

— Но тези петна са получени по същия начин, по който боядисват камъните около чешмата: паф, паф, паф! Както му дойде! Нечувана работа, ужасно нещо! Слушайте, ще получа удар.

Под въздействието на тази живопис Жозеф Венсан скоро започва да бълнува, сам става „импресионист“. Когато стига пред един морски пейзаж от Моне, наречен „Импресия, изгрев-слънце“, ученикът на Бертен се провиква:

— Ох, ето го! Знам си го аз, на дядо симпатията! Разбира се, „Импресия“! Казах си, тъй като и аз вече чувствувам импресията, не може да няма импресия и в картина... Каква свобода, каква лекота на изпълнението! Но дявол да го вземе, и най-лошите тапети са по-докарани от този пейзаж!

Модерната Олимпия на Сезан е последният удар, който го довършва:

Класическият мозък на добрия Венсан, атакуван едновременно от толкова много страни, не можа да издържи и той съвсем се побърка. Спра се пред полицая, който бди над всички тези съкровища, и вземайки го за портрет, го подложи на най-строга критика:

— Как ви се струва? Не е май много сполучлив — започна той, като повдигна рамене. — Отпред две очи, нос, уста... Виж, импресионистите нямаше да си губят времето с такива подробности. Ако беше Моне, щеше да направи най-малко двадесет парижки полицаи с материала, който художникът е прахосал по това лице!

— Я, вие, не се спирайте! — му каза „портретът“.

— Чувате ли! Дарил го дори със слово! Сигурно дълго е работил, докато го изкальпи!

И за да придае известна тежест на естетическите си разбирания, добрият Венсан започна да играе пред слисания полицай индианския танц на скалпа и да крещи колкото му глас държи:

— Иху, ху, ху!... Аз съм импресията, която крачи с ножа за кръвно отмъщение в ръка, аз съм „Булевард Капюсин“ на Моне, „Къщата на обесения“ и „Модерната Олимпия“ на Сезан! Ху, ху, ху!...

Сезан е по-добре възнаграден за своите усилия от другарите си. Сега за пръв път парижката публика може да види негови творби: приемът безспорно е много окуражителен! Но Сезан като че ли не се вълнува много от този прием и от подигравките, които се сипят всеки ден върху трите му платна. Или пък си дава такъв вид. Впрочем той е измежду малцината изложители, които успяват да продадат картина.

Един ден в изложбата на тези художници, които, откакто е излязла статията на Льороа, наричат на присмех „импресионисти“^[5], влиза петдесетгодишен човек с представителна външност и открит поглед. Пред *Къщата на обесения* той започва малко озадачен да клати глава. Картината очевидно не му харесва, дори го шокира. Пред сина си, който го придружава, той се опитва да обоснове впечатлението си. Но докато говори и разглежда картината в подробности, тя постепенно

го завладява. Завладяна го с архитектониката си, с колорита, с експресивната си сила. „Ние решително нищо не разбираме — възклика внезапно той. — Има нещо от най-висок порядък в това платно. Трябва да купя нещо от този художник.“ И граф Арман Дориа, големият колекционер, който двадесет години преди това е защищавал Коро, побързва да купи *Къщата на обесенния*.

Има един човек, който би могъл да отговори на нападките срещу «импресионистите»: Зола. Но Зола не се интересува вече от живописта, нито от тези, за които някога се е борил. Наистина той отива от време на време на изложбата на булевард Капюсин, но само за да си вземе бележки, които един ден ще му послужат като материал за романа с главен герой Сезан, само за да наблюдава тъпата, хилеща се тълпа, чиито реакции писателят веднага си отбелязва. «Бутаха се с лакти, превиваха се от смях... Всяка картина жънеше успех посвоему, викаха се отдалеч, за да си покажат някоя още по-смешна, непрекъснато се носеха остроумия от уста на уста... Лицата почервениха от топлината, лица с глупаво зяпнали уста на невежи, дошли тук да съдят живописта; по тях бяха изписани невежеството, нелепите размишления, цялата тъпota и злоба, които буржоазното тъпуумие може да роди пред една оригинална творба.»^[6] Зола мисли само за «Ругон-Макарови». Издадените досега четири тома, от които последният, «Превземането на Пласан», току-що е излязъл от печат, нямат успех. Никой не ги купува.

Има ли Зола намерение да поговори със Сезан за картините му? Малко е вероятно. Що се отнася до творчеството на художника, Зола ще пази отсега нататък благоразумно мълчание. Въпреки това основно разногласие двамата остават верни на старата си дружба. Тази година Зола е възкресил тази дружба в «Нови разкази за Нинон» и е разказал някои и други спомени от Екс. Малко по малко обаче животът ги разделя, както вече ги е разделил от Бай (но какво собствено става с Батистен Бай?). Днес Сезан се среща само с художници, Зола — само с литератори. Художникът рядко ходи на четвъртьците у писателя. Още повече че госпожа Зола като че ли не изпитва особена симпатия към него, нещастния, неспособният живописец, който е тъй немарлив към облеклото си и не знае мярка на езика си. А някогашната цветарка от площад Клиши сигурно е още по-малко расположена към Ортанз... Неподходящи връзки!

Най-после Сезан решава да се върне в Екс, щом се закрие изложбата. Обещава на Писаро да отиде да се сбогува с него в Понтоаз. Може обаче да се предположи, че Сезан не посреща подигравките толкова спокойно, колкото си дава вид. Вероятно не му е до разговори с когото и да било, та дори с най-близък човек. Един ден в края на май той напушта Париж, без да се обади на никого.

---

[1] По Волар ↑

[2] Преценка на О'Скар в „Courrier de France“ от 6 април 1877 г. ↑

[3] Преценка на някой си Гишар в писмо до майката на Берта Моризо. ↑

[4] Преценка на Юисман, изказана в книгата му „Модерното изкуство“. ↑

[5] Все пак що се отнася до новата живопис, думата „импресия“, ако не и „импресионизъм“, е била вече отдавна в употреба. Ето например какво пише Теофил Готие за Добини: „Много е жалко, че този пейзажист... се задоволява само с някаква *импресия* и пренебрегва до такава степен детайлите.“ За същия художник Одilon Рьодон е казал нещо подобно още през 1868 г.: "... живописец на момента, на *импресията*,“ Дори кръстили Добини «шef на школата на *импресията*». От друга страна, през 1863 г. Кастаняри пише за Йонгкинд, че у него «всичко почива в *импресията*». Впрочем и Мане употребява често думата *импресия* по повод на собствените си произведения. (Цитатите са от «История на импресионизма» на Джон Руналд.) ↑

[6] Зола, «Творбата» ↑

III. ОСВИРКАНИЯ И МЪЛЧАНИЕ

*Ние искаме да стигнем до обширни
неочаквани пространства
където разцъфтятата загадка чака оня
който би желал да я откъсне
съществуват там огньове нови цветове
невиждани
хиляди видения неуловими
на които трябва плът да се даде.*

Гийом Аполинер

Възрастта никак не смекчава нрава на Луи-Огюст. Властен на младини, седемдесет и шест годишният старец става истински деспот. Непреклонната упоритост, която никога е намирала отдушник в банковите сделки, сега склерозира в дребнава заядливост. Обзет от маниакално скъперничество, старият банкер бди над всичко, тършува навсякъде, не вярва на никого и на нищо. Тридесет и пет годишният му син е все така безпомощен пред него, както в детските си години.

Впрочем Луи-Огюст не може да прости на този син, който не само е измамил надеждите му, но с цапаниците си днес е станал за посмешище на парижките вестници. Старецът се отнася към него с някакво гневно съжаление, противоречи му във всичко, изпитва особено удоволствие да отхвърля молбите му и на първо място, разбира се, молбата да увеличи месечната му издръжка; непрекъснато умува дали да го пусне да замине пак за Париж или не. Естествено, отваря тайно всичките му писма, така че Сезан не може да получава новини от Ортанз и малкия Пол.

Въпреки тези неприятности Сезан е доволен от престоя си в Екс. Щастлив е, задето е отново при майка си, на която вероятно е доверил, че е станал баща. Не по-малко е възхитен, като гледа отново пейзажите на родната Прованс; те му потвърждават, че баграта е действително

«мястото, където си дават среща нашият мозък и вселената». Затова и скоро забравя парижките си огорчения и започва да рисува с ведра душа, сигурен в себе си, сигурен в избрания път. Когато научава отвестниците, че Гийме се е поддал окончателно на академичните съблазни и тази година е получил в Салона медал втора степен, заявява: «Ето това доказва, че когато човек върви по пътя на Добродетелта, винаги бива възнаграден от хората, но не и отживописта.»

Оноре Жибер, който от 1870 г. е заместил баща си като директор на музея и рисувалното училище в Екс, един ден изказва желание да посети ателието на Сезан. Прочел е някои статии за «импресионистите» и иска «сам да види докъде е стигнало падението на живописта». Сезан е в толкова добро настроение, че веднага се съгласява, но иронично предупреждава Жибер, че няма да получи съвсем точна представа «докъде е стигнало злото», ако се задоволи да разгледа само неговите «изделия»; за тази цел би трябвало «да види работите на големите престъпници в Париж». «След това дойде при мен — разказва Сезан на Писаро — и когато му казах например че вместо да моделирате, вие изучавате тоновете, и се опитах да му обясня всичко това с пример, той затвори очи и ми обърна гръб. Каза ми обаче, че е разbral всичко, и ние се разделихме доволни един от друг... Впрочем той е добър момък и ми каза да постоиствуам, защото търпението било майка на гения и т.и. и т.н.»

Знойно лято — на 9 юли в Париж е 34 градуса на сянка! Сезан работи. Към края на юни Валабрег му донася от Париж писмо от Ортандз. На улица Вожирар всичко е наред и «малкият» е здрав. Успокоен, Сезан работи. Рисува пейзажи. Но разработва тези провансалски пейзажи сякаш са от околностите на Понтоаз или Овер: облачни небеса, сочна зеленина, форми, разляти в неуловимото сияние на омарата, много зелено.

Днес ученикът на Писаро е истински художник —“импресионист”. Но за разлика от другарите си Сезан, по естествена наклонност, характерна за латинеца, не може да се задоволи просто да предава „импресии“; той чувствува дълбока потребност да организира платното си, да внесе в него ред, ритъм, единство, да го насиiti с интелектуалност. От „импресионизма“ той наистина е научил всичко или поне основното, най-вече решаващото значение на баграта, но в

„импресионизма“ има известно тежнение към външното, което неясно го смущава, и той се опитва, съзнателно или не, да го превъзмогне. Сезан работи.

* * *

Въпреки затрудненията, които създава баща му, и въпреки че при други обстоятелства навярно охотно би продължил престоя си в Екс, защото тъкмо сега толкова проблеми го занимават пред статива, Сезан се връща при Ортанз още през септември. Няколкото месеца на усамотение и размисъл, прекарани в Екс, са му се отразили много благотворно. Сега бъдещето му се вижда изпълнено с обещания. Какво го интересуват крясьците на няколко глупави палета! Сезан си казва, че неизбежно ще дойде ден, когато ще признаят качествата на неговата живопис.

Толкова е уверен в това, че доверява на майка си неща, за които обикновено мълчи, тъй като засягат изкуството му. „Започвам да се чувствувам по-добър художник от всички около мен, а ти знаеш, че не току-така съм си създал добро мнение за себе си. Предстои ми още много да работя, но не за да стигна до онази завършеност — пояснява Сезан, — от която се възхищават глупците. Защото това, което ценят днес, е занаятчийската работа, а такова произведение не е художествено и е пошло. Трябва да довършвам работите си заради удоволствието да рисувам по-правдиво и по-умело. И повярвай ми, все пак настъпва ден, когато човек се налага, и тогава ще има по-ревностни и по-убедени почитатели от тия, на които се харесва празната показност.“ Сезан говори с надежда дори за материалната страна на успеха, на своя бъдещ успех. „Сега времето за продажби е много лошо, буржоата стискат парите си, но и това ще мине“ — заявява уверено той.

Никога Сезан не е бил толкова сигурен в себе си. Високото чело, открило се още повече поради преждевременна плешивост, дългите до тила коси, гъстата брада, черните, замечтани очи, сега всичко у него издава сила и зрелост. Корабът му стига до пристана. Както пише на майка си, трябва само да продължи да изучава природата внимателно, по-добросъвестно и всеотдайно и един ден ще осъществи

съкровеното си желание да стане изключителен художник — неговата заветна цел.

В Париж обаче той заварва приятелите си в твърде незавидно положение. Злостните критики, предизвикани от тяхната изложба през пролетта, сега носят плодовете си. Не могат да продадат нищо и ако въобще намерят купувач, дават картините си какви-речи за хляб, понякога за четиридесет франка и дори за още по-малко. Най-онеправданите живеят в тежка мизерия. Трудностите, последица от обществената изолация, на която „импресионистите“ са станали жертва, сплотяват още повече техните редици. Когато могат, помагат си взаимно; приятелството ги свързва и ги сгрява. Черни времена! В тия безрадостни дни един-единствен светъл лъч: през лятото се запознали с двадесет и шест годишния Гюстав Кайбот, който се посвещава всецяло на тяхната кауза.

Кайбот^[1] произхожда от едратата търговска буржоазия. След преждевременната смърт на баща си преди една година е наследил доста голямо състояние и, освободен от грижи за препитанието си, може сега да се отдава свободно на многобройните си интереси. Млад, неженен мъж, той страстно се увлича например по мореплаването и корабостроителството, но има и други слабости: градинарството, филателията... и живописта. Преди година е издържал успешно приемния изпит за Художествената академия и е постъпил в курса на Бонà, но скоро се разочаровал от официалното изкуство, което се преподава в академията, и, едва постъпил, престанал да го посещава.

Това лято се е запознал с Моне, Реноар, а после и с цялата група на „импресионистите“. Възхитен от таланта им, той прави каквото може, за да облекчи съществуването им. Слаб, кестеняв, с малко тъжни сиви очи и бледо лице с изящни черти, Кайбот е човек с крайно изискани обноски, съчетани със забележителни морални качества: скромен и услужлив, надарен с честен и открит характер, проницателен ум и чувство за справедливост и мярка. Към новите си приятели се отнася като истински меценат, често им предлага подслон и ги кани на трапезата си, заема им или направо им дава пари и, което е най-важно, доста често купува техни картини.

Особени съображения диктуват тези откупки. За Кайбот те са преди всичко начин да служи и той изявява предпочтение към онези картини, от които никой не се интересува. „Щом никой не я иска, ще я

взема аз“ — обича да казва той. Но щедростта му, разбира се, не може да облекчи всички неволи.

И в дома на Зола Сезан не намира по-спокойна атмосфера. Авторът на „Ругон-Макарови“ тъпче с яростно нетърпение на едно място, очаква успеха. За шестте месеца, откакто през май е излязла книгата му „Превземането на Пласан“, са се продали само хиляда и седемстотин екземпляра и, което е още по-лошо, нито един критик не е благоволил да напише нещо за книгата; нито една рецензия — Зола фучи. Това лято, през най-големите горещини, е започнал петия си роман от серията „Ругон-Макарови“ — „Грешката на абата Муре“. Действието се развива в Параду, тоест в имението Галис близо до Екс, където някога са ходили често на излет със Сезан и Бай. Ще има ли този път повече читатели? Тласкан от неудържимото желание да си завоюва публика, отаден тялом и духом на творчеството си, упорит, сякаш хипнотизиран от поставената цел, с всяка написана страница той все повече се разпалва и изпъльва книгата си с лирични образи, с пищни описания, с трескава еротика, стигаща до пароксизъм. Зола казва, че сега го е обзела напълно „страстта на точния анализ“.^[2] Какво говори! Ако Сезан се е излекувал от своя романтизъм, той, Зола, напротив, въпреки желанието си като че ли затъва още повече в него.

Без да губи време, Сезан се залавя за четките. Изучава старите майстори, заимствува от тях, за да изпише някои платна, които за него са нещо повече от упражнения: чрез тях търси да прозре основните начала на живописта. Вече все по-малко го задоволява мимолетното в „импресионизма“, това гонене на неуловимите игри на светлината, господството на непосредственото и ефимерно зрително възприятие.

Под разнобагреното трептене на светлината той чувствува нужда да изрази непреходната устойчивост на реалния свят. С цялото си същество отказва да приеме сетивните възприятия в сувор вид. За него е безусловна повеля да ги анализира, да ги подложи на проверката на разума, за да може, изхождайки от тях, да изгради някакъв ред. Достигнал бавно и по лъкатущен път до най-новото в изкуството на своето време, Сезан усеща смътно как скритите у него сили го влекат към неизвестни брегове. „Импресионизъмът“ е бунт и завоевание. Но този бунт, това завоевание ще се изпълнят с истински смисъл — предугажда той — едва когато станат звено в приемствеността на

традицията, едва когато, обновявайки тази традиция, ѝ вдъхнат нов живот. Потънал в мълчание, с палитра в ръка, Сезан размишлява.

За него имат значение преди всичко тези търсения. В същност успехът сам по себе си, успехът като самоцел, не го блазни, въпреки че и той като всеки художник съвсем естествено търси признание. Успехът за него не е цел, той може да бъде само следствие. Затова и Сезан се усмихва на вечното недоволство и оплаквания на Зола, затова и твърде малко се интересува от плановете на приятелите си художници.

Тези негови приятели искат да организират през току-що започналата 1875 година нова колективна изложба. Но в желанието си да извлекат някаква материална изгода, решават най-напред да се проведе колективна разпродажба на техни творби в Отел Друо. Сезан не участвува в това начинание и няма основание да съжалява за това. Разпродажбата, която се състои на 24 март, протича сред невероятно безредие. При всяко наддаване развилятата се тълпа вие от възмущение. В залата се бълскат, разменят се остри реплики, стига се едва ли не до сбиване.

За да може заседанието да продължи, оценителят се вижда принуден да повика полиция. Най-лошото е, че въпреки усилията на някои колекционери като Кайбот и Теодор Дюре, които защищават „импресионистите“ и се мъчат да повдигнат цените, разпродажбата завършва с истинска катастрофа. Седемдесет и трите картини, представени от Реноар, Моне, Сисле и Берта Моризо, достигат смешно ниски цени. Критикът на „Le Figaro“ Албер Волф използува случая да каже на новите художници какво мисли за тях: „Импресионистите правят впечатление на котка, която се разхожда по клавиатурата на пиано, или на маймуна, докопала кутия с бои.“

При тази шумна враждебност на публика и критика, надминала всичките им опасения, другарите на Сезан се обезсърчават и се отказват от замислената изложба. Затова пък разпродажбата в Отел Друо им донася приятелството на един дребен колекционер, възторжен почитател на Дъолакроа, редактор в Главната дирекция на митниците — Виктор Шоке.

Наистина сред малкото участници в наддаването, имащи смелостта да се опълчат срещу развилятата се тълпа, те са забелязали един висок мъж на средна възраст, с посребрели коси, слабо, кокалесто

лице на аскет, но с пламък в хълтналите, трескави очи, който с вирната брадичка бойко ги е защищавал, без обаче да прекрачва границите на благоприличието.

Кой е този човек? Още на следващия ден Реноар научава това, от едно писмо, с което митническият чиновник му се представя, поздравява го за картините му и го пита дали би приел да нарисува портрета на госпожа Шоке. Миналата пролет пожелал да посети изложбата на булевард Капюсин, но приятели го разубедили. Сега влязъл случайно в Отел Друо и никак не съжалявал за това! Картините на Реноар му напомняли малко за творбите на скъпия му Дъолакроа, от когото притежавал значителна сбирка. Между Реноар и Шоке се поражда веднага взаимна симпатия. Шоке е образец на истинския колекционер, който не се интересува нито от модата, нито от търговската стойност на творбите, а още по-малко от възможностите да се спекулира с тях.

Той не е човек с големи доходи. Търпи лишения, пести от храната и облеклото си, за да купува картини. Няма дори зимно палто, но притежава във висша мяра нещо, което парите не могат да дадат:

вкус. Купува само каквото му харесва, онова, което му подсказва чувството, купува заради удоволствието, което изпитва, от вътрешна потребност. За него изкуството е необходимост, същност на живота му.

Шоке е имал възможност да се издигне в служебната йерархия, но отказал да се самозаточи в някой граничен департамент. Предпочел да остане в Париж, за да може да се рови на воля из вехтошарските магазини, по антикварите и търговците на щампи, в сандъците на букинистите. С верния си усет за изкуството, с безпогрешната сигурност на своите преценки, с неуморното си търпение, а и благодарение на глупостта на една епоха, пренебрегнала дори един Дъолакроа, той е успял да натрупа съкровища в жилището си на улица Риволи срещу градината на Тюйлери. Реноар остава изумен, когато открива в дома му истински музей: двадесет платна и безброй акварели и рисунки от Дъолакроа, картини от Курбе, Мане и една очарователна от Коре, мебели от 16. век, в стил Луи XIII, от епохата на Регентството, в стил Луи XV, Луи XVI, цяла колекция старинни часовници, неверски и лотарингски фаянс, порцелан от Севър, от Индийската компания, от Турне, от Шантый, от Сен Клу...

Още при първата си среща с Шоке Реноар помисля братски за Сезан: ако някой може по достойнство да оцени творчеството на Сезан, това е Шоке. Един ден той го завежда на улица Клозел в магазина на Танги да види картините на художника от Екс. Реноар не се е изльгал. Шоке мигновено реагира, избира една картина *Къпещи се жени* и я купува веднага.

— Колко добре ще стои между Дъолакроа и Курбе! — възклика той.

Очарован от придобивката си, Шоке се връща с Реноар на улица Риволи, но на прага на жилището внезапно го пронизва тревожна мисъл: ще одобри ли жена му покупката?

— Слушайте, Реноар, направете ми една услуга. Кажете на жена ми, че тази картина е ваша, а като си тръгвате, ще забравите да я вземете. Така Мария ще има време да свикне с нея и тогава аз ще ѝ призная, че е моя.

Признанието не закъснява, тъй като Шоке горещо желае да се запознае лично със Сезан. Изповядал веднъж греха си, той моли Реноар да покани художника на *Къпещи се жени* у дома му. Срещат се двама влюбени в живописта.

— Реноар ми каза, че сте обичали Дъолакроа — се провиква Сезан още от вратата.

— Боготворя го — отговаря Шоке. — Сега ще разгледаме всичко, което имам от него.

И без да се бавят, колекционерът и живописецът тръгват да разглеждат една по една картините в апартамента, вадят акварели и рисунки от чекмеджета и кутии. Навред се разпиляват произведения на Дъолакроа — по мебелите, върху розовата коприна на креслата Луи XVI, по килимите. Коленичили, Шоке и Сезан се взират в творбите на майстора, възхищават се, възклициват. И изведнъж, под напора на толкова вълнения, не издържат и се разплакват. Начало на едно голямо приятелство.

Отсега-нататък Сезан ще намира у Шоке „морална опора“. Шоке прекрасно разбира насоките на неговите търсения в изкуството. За него Сезан е големият майстор на съвременността. Заговорят ли в негово присъствие за живопис, той бърза да вмъкне в разговора двете думички, които изразяват голямата му страсть:

— А Сезан?

Сезан става „неговият художник“. Много често, понякога заедно с Реноар, Сезан вечеря у Шоке. Новите приятели са постоянно заедно, приятелството им се подхранва от една обща, почти религиозна страст: Дъолакроа. Впрочем Шоке е толкова скромен, толкова любезен, толкова дискретен и отзивчив в отношението си към Сезан, че когато е с него, художникът забравя страхът да не му „стъпят на врата“. От само себе си се разбира, че той ще нарисува портрета на Шоке. Не рисува ли под негово влияние и *Апомеоз на Дъолакроа*? Така или иначе, в тази си картина той поставя Шоке до Писаро, Моне и самия себе си.

От януари насам, откакто е напуснал улица Вожирар, Сезан живее на остров Сен Луи, където се е настанил и Гийомен в бившето ателие на Добини на Ке д'Анжу 13. Сезан работи заедно с него по кейовете на Сена, но най-често излиза да рисува сам.

От кого би могъл да получи днес някаква помощ? Тъй като невинаги разполага с модели, често кара жена си да му позира, а се рисува и неуморно сам. В тези автопортрети няма и следа от егоцентризъм. Те не са изповед, в тях Сезан не се домогва да разкрие собствената си тайна; той е твърде безразличен към правдата на собствения си образ. Рисува себе си, както рисува чиния със сладкиши или ваза с цветя, за да изясни известни технически възможности и да ги провери. Същото е и с разните етюди на *Къпещи се жени* и *Къпещи се мъже*, в които се преборва с трудните проблеми на композицията (не идват ли тези сюжети от спомените му за някогашните излети по бреговете на Арк?).

Тези платна са за Сезан етюди, прости етюди, упражнения с оглед на творбата-идеал. Друга стойност за него те нямат. Малкият Пол, който е на три години и половина, има неограничено право да пробива и да къса колкото си ще от тях. На това опустошение Сезан отвръща само с очарована усмивка. „Синът отвори прозорците и комините, разбира малкият дявол, че това е къща!“ — възклика той. И все пак в игрите си детето унищожава много по-малко платна, отколкото художникът в гнева си.

Погълнат изцяло от поставената задача, която с всеки изминат ден става все по-сложна и повдига непрестанно все нови и нови въпроси, Сезан живее като отшелник. Единствените му разходки са към улица Клозел, където отива от време на време да навести Танги, да

си набави бои и да остави за продажба няколко картини, които смята за не съвсем лоши. Понякога, ако срещне там някой другар, отива с него в кафене „Нова Атина“ на площад Пигал, където сега се събират старите клиенти на „Гербоа“. И там не се задържа дълго.

Сега повече от всяко Сезан се ужасява от пивниците, от разните събирания, от празните приказки, които се говорят там. С редки изключения предпочита да общува с обикновени, скромни хора, отколкото с художници, понеже те не говорят за живопис и затова не им се случва да изтърсят авторитетно някоя глупост за нея. Самомнителността го отвращава. Впрочем ако в „Нова Атина“ някои художници и критици са в течение на неговите търсения и разбираят тяхното значение, други, като например жълчният Дюранти, никак не крият насмешката и съжалението, които буди у тях неприветливият художник с изцапани от боя дрехи. „Щом като слага толкова много зелена боя в картините си — язвително шепне Дюранти, — сигурно си въобразява, че един килограм зелена боя е по-зелена, отколкото един грам.“^[3]

Тъй като постоянно страни от хората, Сезан постепенно губи допир с действителността. Щом остави палитрата, го обзema тревога, защото навлиза в един чужд на терзаещите го проблеми свят. Тогава сигурно прави впечатление на смахнат човек. Става все постеснителен и по-плах. А колкото повече се бори с непохватността си, толкова по-ярко проличава тя.

Най-малкото затруднение го хвърля в безкрайни колебания. Всичко го сковава. Един ден получава покана за вечеря от Нина дъо Вилар, млада, хубава жена, отлична пианистка и истинска „царица на бохемите“^[4], която търси обществото на художници и артисти. При нея всичко е непринудено — никакви церемонии. Вечеря се без протокол. Гостите сядат кой където обича, за закъснелите притоплят гозбите. Мнозина от посетителите на кафене „Нова Атина“ посещават този гостоприемен дом. Вероятно някой от тях е дал адреса на Сезан.

Поканата обърква до немай-къде художника. Най-сетне, след хиляди колебания, той се решава да отиде в определения ден в дома на Нина дъо Вилар на улица Моан в Батиньол. Пристига пред вратата. Позвънява. Никой не отваря. Звъни отново. Пак никой не идва да му отвори. Озадачен, не знае какво да предприеме, когато изведнъж вратата се открехва и една млада прислужничка, още неглиже, с

незакопчан корсаж, с прелестни, падащи до коленете руси коси, го запитва какво желае. Сезан е дошъл много рано. Забъркан, смутен от вида на прислужничката, той промърморва някакви неясни извинения, после побягва, като се ругае: „Не мога да се оправя, никога не съм умееал да се оправям. Ужасно нещо е животът!“

Така или иначе, Сезан започва да посещава дома на Нина дъо Вилар. И него, както много други хора на изкуството, го привлича задушевната атмосфера на това място, където среща много познати лица. Там често сядат до Пол Алекси или до доктор Гаше, а още по-често до младия музикант Кабанер, който от пръв поглед се е увлякъл по неговата живопис.

Този Кабанер, подобно на Шоке, Гаше и Танги, става един от най-пламенните защитници на Сезан. За съжаление мъдрите глави не гледат много сериозно на мнението му, защото Кабанер е известен не толкова като музикант, колкото с остроумните си реплики, които повечето хора вземат за наивни, без да долавят съзнателния хumor в тях. Чуден човек е Кабанер! Прави му чест наистина, че се възхищава от Сезан; но колкото за себе си, той никак не се самозаблуждава, че не е постигнал нищо в попрището на изкуството.

Надарен с богато въображение и самобитен талант, Кабанер, за разлика от Сезан, не е съумял да развие вродените си заложби, оказал се е неспособен да се впредне смело в работа, неспособен за малките, безкрайно малки всекидневни усилия, на които в крайна сметка се дължат големите постижения. Чуден човек без съмнение! Кatalанец от Перпинян, нисък, слаб, с болезнено бледо лице, с особен недостатък в говора (произнася „з“ вместо „ж“), този шагаджия неуморно иронизира другите, а навярно още повече себе си. Когато хвалят качествата му като музикант, отговаря:

— Мен ще ме запомнят преди всичко като философ.

Понякога заявява:

— Баща ми беше човек от типа на Наполеон, но не толкова глупав.

За този мистификатор, който лесно успява да се представи за такъв, какъвто не е, приятелството е нещо цяло и неделимо. Сезан може да бъде сигурен, че ще намери в негово лице здрава „морална опора“.

1876 година. Изминали са петнадесет месеца, откакто Сезан е напуснал Екс. Време е вече да помисли да се прибере за няколко месеца при домашните си, за да приспи подозренията на своя баща. Какво би станало с него, ако банкерът го лишише от издръжка? Мине ли тази мисъл през главата му, тя го смразява. Впрочем той знае, че не може да осигури по какъвто и да било начин препитанието си. Не е способен за нищо друго, за никаква работа, освен да рисува тия жалки, все още тъй несъвършени картини, станали за посмешнице на глупците. Ще бъде като кораб без кормило, ако Луи-Огюст в момент на раздразнение реши да прекъсне издръжката му.

Тази година приятелите на Сезан ще се опитат с нова изложба да събудят интереса на публиката. Сезан няма да участвува. Защо? При това той продължава да поддържа добри връзки с другарите си. В началото на годината представя Моне на Шоке, като по този начин прави на Моне същата услуга, за която е задължен на Реноар. Както и на миналогодишния Салон, така и сега изпраща една своя картина, която журито, разбира се, отхвърля. Но защо Сезан не участвува в колективната изложба? Причините не са известни. Факт е, че при откриването на изложбата през април той е вече в Прованс.

* * *

Мрачно време в Прованс. Влажна пролет. Непрекъснато вали, понякога е мразовито. В „Жа дьо Буфан“ реколтата на плодовете е напълно компрометирана. Лозята са попарени. Настроението на Луи-Огюст трябва да е доста мрачно, защото за него крушата е круша, ябълката е ябълка. „Виждате ли предимствата на изкуството? Картината остава“ — мисли си подигравателно Сезан.

Благодарение на каталозите и вестниците, които му праща Шоке, Сезан може да следи какво се пише в Париж за изложбата на приятелите му (тя е открита на улица Льо Пелтие в помещението на Дюран-Рюел). Отзовите в печата са отвратителни. Сезан сигурно много внимава статиите да не попаднат в ръцете на баща му, особено „дългата и злостна критика на господин Волф“ в „Le Figaro“:

„На улица Льо Пелтие не ѝ върви — пише с присъщия си сарказъм влиятелният критик. — След пожара в Операта^[5] сега ново

бедствие сполетя квартала... Там са си дали среща петима-шестима умопобъркани, за да излагат произведенията си. Група нещастници, между които и една жена, всички поразени от безумието на амбицията. Някои избухват в смях пред такива неща, но на мен ми се свива сърцето... Ужасно зрелище на човешката суeta, стигаща до лудост.“ И Волф продължава в цяла колона със същия тон, като обвинява „членовете на този кръжец на висшата суетна и шумна посредственост“, че са „издигнали в принцип отрицанието на всичко онова, което съставлява изкуството. Забутили са стара четка на дръжка за метла и са си направили знаме... Познавам някои от тези тягостни импресионисти: те са очарователни, дълбоко убедени в себе си млади хора, които сериозно си въобразяват, че са намерили своя път. Зрелището е печално“.

Въпреки че лошото време продължава, Сезан е започнал да излиза из околностите на Екс. Още веднъж съпоставя наученото досега с тези пейзажи, в които от година на година вниква все по-дълбоко. Колко различни са те от местата, по които работят приятелите му — малките селца в Ил-дьо-Франс, бреговете на реките, тучните ливади, заоблените хълмове, където всичко е покой, лениви води, отражения, светлинен прах! Тук, в Прованс, земята е сурова, тук е царството на минерала: строго очертаните форми се вплитат една в друга в логичен ред. Тук всичко е мощ, точност, неизменност. За да се предаде конкретната материалност на тази земя, „импресията“ положително не е достатъчна. Трябва да се открие непреходното. Художникът трябва да строи и престроява, да не се задоволява с мимолетната видимост. Сезан поставя все по-строги изисквания пред изкуството си.

В началото на юни той отива в Естак. Жителите на селцето го гледат с неприязън. „Ако можеха да убиват с поглед, отдавна да съм свършен“ — говори не без ирония той. Но какво го е грижа? Той е тук сред самотата на хълмовете и морето, радва се на пълен душевен покой и има колкото си иска време да размишлява над проблемите на живописта.

„То е нещо като карта за игра — обяснява той на Писаро. — Червени покриви на фона на синьо море... Сънцето е толкова силно, щото ми се струва, че предметите се открояват не само като бели и черни силуети, но и сини, червени, кафяви, виолетови. Може да се лъжа, но ми се струва, че това е пълна противоположност на

моделирането.“ Шоке, на когото в Париж Сезан е нарисувал портрета с богата и плътна фактура, му е поръчал два малки „мотива“. Сега той работи с увлечение над тях, почти съжалява, че скоро, към края на юли, ще трябва да се върне в Париж. Тъй като борът, маслината, кипарисът, лавровото дърво запазват зеленината си, провансалската природа почти не мени облика си и създава условия за онези продължителни усилия и проучвания, от които Сезан чувствува все по-голяма нужда. „Има мотиви, които изискват три-четири месеца работа“ — твърди той. Ето защо се зарича, когато има възможност, да се върне за по-дълго време в Естак. Никога не е разбирал по-ясно колко жизнено необходима е Прованс за изкуството му, толкова самобитно и вече толкова различно от изкуството на неговите приятели.

Съзнава ли Сезан, че се отдалечава безвъзвратно от другарите си импресионисти? Би било доста странно, ако не си даваше сметка за това. Но той храни към колегите си твърде голяма признателност, за да може да ги отрече и да се раздели с тях. Без тях, без Писаро, той нямаше да стане художникът, който е днес. Той си остава тихен брат в борбата, ще продължава да излага с тях. Но за разлика от тях той все още смята, че Салонът е обетованата земя. Сезан няма да се откаже от надеждата да влезе в официалната изложба. Нима може вечно да му препречват достъпа до нея? Нима може да не дойде ден, когато и в Салона най-после ще оценят достойнствата на картините му? Минали са години, безвъзвратно е минало времето на яростните нападки и предизвикателства към Салона. Сега художникът премисля нещата и решава да представя в бъдеще на журито — както сам казва — „най-нейтрални“ картини.

* * *

В Париж, където Сезан пристига през август, се говори само за един човек, само за една книга. Човекът е Зола, книгата е „Вертер“. Достатъчни са били три месеца, за да блесне името на Зола. През март писателят е публикувал шестия том от цикъла „Ругон-Макарови“ — „Негово превъзходителство Йожен Ругон“, но книгата е имала слаб успех подобно на предишните романи. На 13 април в. „Le Bien public“ започва да печата като подлистник седмия роман „Вертер“. Още от

самото начало това произведение става предмет на екзалтирани спорове. Потресаващата картина на нравите в романа се окачествява като скандал. Възмущение, заплахи, невъобразим шум! Масови откази от абонамента на „Le Bien public“. Стига се дотам, че на 6 юни вестникът се вижда принуден да преустанови печатането на романа. На 9 юли „La République des Lettres“ на Катюл Мандес отново почва да печата „Вертел“. По вестниците карикатуристите се забавляват до насита с новия „човек на деня“: с огромна глава върху дребничко тяло, с пенсне и войнствено развята брада Зола поздравява Балзак! Зола е завоювал славата!

През времето, докато Сезан е бил в Прованс, не е настъпила никаква промяна в обществената оценка за импресионистите. Та кой вярва в тяхното бъдеще, с изключение на неколцина чудаци? Обвиняват Зола, че се наслаждавал на порока, обвиняват го в безнравственост, в порнография. И така да е! Не могат обаче да отрекат таланта му, макар и да го упрекват, че злоупотребявал с него. В същия ден — и това е знаменателно, — в който нарича импресионистите „умопобъркани“, Албер Волф заявява, че „Негово превъзходителство Йожен Ругон“ е „творба на писател от величина“. „Съгласен съм, че на автора му липсва тект — добавя той, — но произведението му представлява много голям интерес и стойността му е неоспорима.“ А на импресионистите не признават никакъв талант. Дори тези, от които би следвало да очакват най-голямо разбиране, са твърде сдържани в положителните си оценки. Дюранти, редовният посетител на кафене „Нова Атина“, който следи внимателно тяхното развитие, е издал напоследък малка брошура, озаглавена „Новата живопис“. Ето какво представлява за него групата: „Оригинали и наивници, мечтатели наред с проницателни наблюдатели, простодушни невежи наред с учени, които искат да се върнат към простодушието на невежите; истинско живописно сладострастие за тези, които познават и обичат живописта, наред със злополучни опити, които късат нервите; в мозъка на един никнат идеи, а от четката на друг блика почти несъзнателно дързостта. Ето това е групата“ — заключава Дюранти. В края на краищата Албер Волф има на кого да се позове!

Ако приятелите на Сезан не бяха попаднали на предания Кайбот, който не жали ни средства, ни труд за тяхното дело, повече от вероятно

е, че не биха имали скоро възможност да покажат картините си на публиката. Наистина Кайбот настоява на всяка цена да се организира изложба през следващите две години, най-късно през 1878-а. Интересен човек е той! Едва двадесет и осем годишен, а вече мисли за смъртта. „В нашия род умират млади“ — често казва той. До такава степен е обзет от тази мисъл, толкова е уверен в близкия си край, че през есента написва дори завещанието си. Тъй като не иска след неговата смърт приятелите му да бъдат лишени от помощта, която им е осигурявал досега, разпорежда от наследството му да се отдели необходимата сума — тридесет или четиридесет хиляди франка, ако е нужно и повече, — за да се обезпечи „при възможно най-добри условия“ провеждането на изложбата през 1878 година. За него няма никакво съмнение: мястото на импресионистите е в Лувър. Откакто ги познава, той е купил много техни картини, на които също иска да осигури достойна съдба. Тях завещава на държавата. „Само че — уточнява той, — тъй като държа това дарение да бъде прието, и то по начин, щото картините да не отидат нито на някой таван, нито в провинциален музей, а в Люксембург и по-късно в Лувър, необходимо е, преди да се изпълни настоящата клауза, да мине известно време, докато публиката, не искам да кажа — разбере, но приеме тази живопис. Този период може да бъде най-много двадесет години. Дотогава картините ще се съхраняват от брат ми Марсиал, а в негово отсъствие — от някой друг от моите наследници.“

Мислите за смъртта не пречат на Кайбот да се посвети с най-голяма енергия на подготовката на замислената изложба. Есента и зимата минават в напрегната работа. „Изложбата ще се състои, трябва да се състои“ — пише през януари той на Писаро. Оказва се обаче много трудно да се намери подходящо помещение, тъй като Дюран-Рюел е отдал под наем галерията си за цялата година. С рядко упорство Кайбот успява да преодолее всички трудности и влага в цялата работа толкова жар и настойчивост, че изложбата ще може да се открие не следващата година, не след шест месеца, а още тази пролет.

Ще могат ли този път публиката и критиката да оценят значението на новата живопис? Би трябвало да се очаква, че с броя на изложените картини и с тяхното качество изложбата ще обезоръжи много от хората, настроени враждебно към групата. Впрочем сега групата се явява по-еднородна. Този път ще излагат не „кооперирани“,

а „импресионисти“. Това име се е наложило по такъв безспорен начин, че по внушение на Реноар приятелите на Сезан решават да нарекат изложбата си ясно и недвусмислено „Изложба на импресионистите“, като възприемат официално прозвището, дадено им преди три години от Луи Льороа. Ясно и недвусмислено, защото това означава според Реноар да се каже на публиката: „Тук ще намерите онзи вид живопис, който не ви харесва. Ако влезете, толкова по зле за вас, няма да ви се върнат петдесетте сантима вход.“

Изпълнени с вяра, всички се готвят да изпратят в изложбата най-хубавите си творби. Що се отнася до Сезан, той ще представи петнадесетина платна измежду тия, които преценява като най-сполучливи: натюморти, етюди на цветя, портрета на Шоке, една женска фигура, етюд на къпещи се, акварели. Така публиката ще има възможност да си състави цялостна представа за неговите търсения, да съди за умението му и за средствата на неговото изкуство.

Сега той е на тридесет и осем години и несъмнено е крайно време да престанат да го смятат за смешен бояджия, крайно време е да разберат, че в негово лице се ражда един необикновен художник. Щастлив е Зола! Той поне осъществи своите въжделения. Жадуваше за слава, мечтаеше за богатство, искаше да раздвижи широката публика, да разтърси масите. Всичко постигна отведенъж. Успехът на неговия „Вертер“, излязъл като отделна книга през февруари, е огромен. Целият печат се занимава с този роман. Изданията следват едно подир друго. Когато на 4 април в просторния апартамент на втория етаж на улица Льо Пелтие 16 се открива третата изложба на импресионистите, Зола се чете навсякъде и от всички, Зола е писателят, за когото се говори най-много във Франция.

Какъв ослепителен блясък на улица Льо Пелтие! В редицата обширни зали с високи тавани е подредена чудна сбирка от картини с ярки багри, хубави, слънчеви, младежки творби. Пролет на живописта! В първата зала картини от Моне и Реноар посрещат посетителя. Тук са изгледите от гарата „Сен Лазар“ на Моне, малко по-нататък — неговата „Бели пуйщи“, тук е „Люлката“ на Реноар, а в големия салон — композицията му „Бал в Мулен дъо ла Галет“. Големият салон — най-хубавото, почетното помещение — е отреден за Сезан и за Берта Моризо. Тук има картини от Гийомен, пейзажи от Сисле — „Мостът при Аржантъй“ и „Наводнение в Марли“, там — изгледи от Понтоаз и

Овер на Писаро, картини на Кайбот и Моне. Дега заема една от галериите. Около двеста и четиридесет творби, подбрани с вкус и умение, дават представа за най-новото и най-автентичното в импресионизма, който, желан или не, съществува.

И наистина първите посетители — напливът е голям и публиката е, общо взето, много изискана — проявяват по-голяма въздържаност, отколкото при миналите изложби. „Дори тези, които бяха дошли с намерение да критикуват всичко, се спираха пред не една картина и трябваше да признаят възхищението си“ — пише критикът на „Le Siècle“. Някои отиват дотам да твърдят, че импресионистите, обръщайки се по този начин към публиката, проявяват „известна дързост“, но че поведението им „е доказателство за искреност и добра воля“. С една дума, всичко като че ли върви на добре и, както пише „Courrier de France“, „човек би могъл да помисли, че враждебността в миналото е била само несръчен, малко грубоват израз на дълбоко изумление“.

Уви! Импресионистите биха много избързали, ако почнеха да ликуват, защото въпреки няколкото умерени статии печатът скоро се развихря срещу тях. За да направи малко реклама на изложбата, по съвета на Реноар младият Жорж Ривиер пуска за времето, докато ще бъде открита тя, малък вестник, наречен „L'Impressionniste“.

Още в първия брой на „L'Impressionniste“ от 6 април Ривиер отправя отворено писмо до „Le Figaro“, в което отбелязва със съжаление, че с редки изключения вестниците са „единодушни в своето отрицание“. От този момент настъпва рязък обрат в настроението на публиката. Насърчавани, насьсквани от барабанния огън на жълчните критики в пресата, и сега, както в миналото, враждебни тълпи нахлуват и се бълскат с викове и подигравки в помещението на улица Льо Пелтие. „Невъзможно е да застане човек за повече от десет минути пред някоя от най-нашумелите картини в тази галерия, без да усети, че му се повдига... Може би затова някои любители казваха: Не може да се отрече, че има «доста приповдигнати работи» — пише в «Sportsman» някой си Барбуйот.

Сред нестихващите нападки, сред тълпата, която неспирно пълни залите на улица Льо Пелтие, нараненият в най-съкровените си чувства Шоке се опитва да се бори. Той е неотльчно тук всеки ден, от сутрин до вечер. С цялото си красноречие, неуморим, вежлив, любезен,

понякога с ирония, понякога с жар, но винаги настойчив, се мъчи да убеждава присмехулниците и негодуващите, подигравачите и разгорещените и да им доказва пред самите картини колко грешат, като се нахвърлят така върху тези майсторски творби. Усилията му обаче в повечето случаи остават напразни: смятат го за безобиден маниак.

По улица Льо Пелтие, по булевард де-з-Италиен вестникопродавци разнасят «*L'Impressionniste*», но никой не го купува. В него виждат само още едно предизвикателство, само шум на хора, жадни за реклама, които искат на всяка цена да примамят клиенти.

Изложбата е отворена от пет часа след обед и от време на време привечер, след като тълпата се е разотишла, Сезан се отбива на улица Льо Пелтие. Там заварва обикновено някой от приятелите си, Шоке, Реноар, Кайбот, Писаро или Ривиер. Сяда мълчаливо до тях, слуша с наведена глава и зареян поглед. Възбуден от споровете през деня, Шоке се опитва да го убеди, че това неразбиране на публиката скоро ще престане, че очите на хората непременно ще се отворят, но Сезан стои замислен и само поклаща глава.

Тази година приятелите му са пожелали да изразят уважението си към него и са му запазили почетното място в изложбата — най-добре осветената стена в големия салон. Но Сезан е на почетно място и в хулите, които най-упорито сипе върху него ликуващата или възмутена тълпа, както това бе станало преди три години. Картините му, особено портретът на Шоке, са «гвоздеят» на изложбата. Щом само ги видят, и смеховете и подигравките избухват от само себе си. Сезан е луд, «чудовище», комунар, размирник. Дори тези, които Шоке с много приказки е успял да разколебае, проявяват пълна невъзприемчивост пред картините на провансалеца, гледат ги и мълчат. Дори критиците, които се стараят да степенуват донякъде преценките си и издават щогоде снизходителни присъди над Моне, Реноар или Писаро, са безмилостни спрямо художника от Екс.

Сезан? Непримирим, до немай-къде вироглав, фанатик — пише «*Le Petit Parisien*». Като гледаме неговите *Кънещи се*, женската фигура, мъжкия портрет, трябва да признаем, че нашето впечатление от природата е съвсем различно от неговото.“ А прословутият Льороа от „*Charivari*“ пише: „Ако посетите изложбата с жена в по-особено положение, минете набързо покрай *Портрет на мъж* от господин Сезан. Тази необикновена глава с цвят на хастар за ботуши може да ѝ

направи толкова силно впечатление, че да предизвика жълта треска у плода ѝ, преди да е видял бял свят.“ Роже Балю от „*La Chronique des Arts et de la Curiosité*“ отсича: „Когато децата се забавляват с хартия и бои, рисуват по-добре.“

Сезан мълчи — дълбоко наранен. Какво получава за упорития труд, с който е овладял изразните си средства? Какво получава за това, че с цената на страшна борба със себе си се е домогвал до все по-голямо и по-съзнателно майсторство, че е впрегнал цялата си воля и се е изкачвал бавно, търпеливо, целенасочено, стъпало по стъпало към върховете? Само оскърбления, подигравки и огорчения!

За да отговори на жестоките нападки срещу Сезан, Жорж Ривиер публикува в „*L'Impressionniste*“ следната гореща защита на художника:

От петнадесет години насам господин Сезан е най-нападаният и най-оскърбяваният художник от страна на печата и публиката. Няма обиден епитет, който да не е бил лепван към името му, а произведенията му са станали повод за безумен смях, който не спира. Един вестник нарече изложения тази година *Портрет на мъж*

,Шоколаденият Билоар“.^[6] Този смях и тези крясьци са плод на зложелателство, което не се опитват дори да прикрият. Застават пред картините на г. Сезан само за да се кикотят. Що се отнася до мен, аз не познавам живопис, която да дава по-малко повод за смях от неговата... Господин Сезан е художник, и то голям художник. Хора, които никога не са хващали четка или молив, говорят, че не знаел да рисува, и го упрекват в недостатъци, които в същност са изтънчено майсторство, постигнато с цената на огромни знания... Има нещо внушително в правдата на красивите и толкова изискани в тонално отношение натюрморти. Художникът вълнува с картините си, защото самият той изпитва пред лицето на природата силно вълнение, което с умение предава върху платното.

По-нататък Ривиер цитира следното мнение на свой приятел:

Художникът на *Къпещи се мъже* принадлежи към расата на гигантите. Тъй като не се поддава на никакво сравнение, намират за по-удобно да го отричат, но историята на изкуството познава много уважавани майстори като него и ако нашето време не му отдаде заслуженото, бъдещето ще го постави редом с равните нему, редом с полубоговете на изкуството.

Сезан повдига рамене. Когато тръгва за дома и се отправя към далечния квартал Плезанс, където живее сега, стъпките му отекват тежко в нощната тишина.

„Ужасно нещо е животът!“

* * *

Сезан не е бойка натура. Той е от хората, които, щом ги нападнат, отстъпват и бързат да изчезнат. Шумът, предизвикан от картините му, го натъжава дълбоко, но заедно с това поражда у него непреодолим копнеж по тишината. Стига! Стига! Да го оставят най-после на мира! Да не се занимават повече с него!

В същност начинът, по който са го приели, не се е отразил на самочувствието му. Той продължава да отдава голямо значение на своите търсения, но постигнатото досега му се струва все още толкова далеч от бленувания идеал, че се пита дали въпреки всичко няма поне известна истина в злостните критики и дали постигнатите резултати не са все още твърде недостатъчни, каквото и да мислят приятелите му. За Сезан изкуството е нещо толкова сериозно, че към него трябва да се пристъпва с пълно смирение. Не е ли сгрешил, като се е показал толкова самонадеян? Погнусен до дъното на душата си от циничните крясъци, които е предизвикал, мрачен, огорчен, Сезан си казва, че трябва да изчезне и да работи в усамотение, докато най-после дойде денят, когато ще може да заяви: „Аз съм Сезан!“

Натюрморти, автопортрети, портрети: Сезан неспирно се връща към обичайните си теми. Неспирно рисува Ортанз, седнала в голямо

червено кресло, веднъж като шие, друг път с отпуснати ръце, на фона на маслиненожълтите тапети на сини цветя в жилището им в Плезанс.

Семейството живее на улица Уест зад гарата Монпарнас. Там Сезан води твърде уединен живот. Приятелите му са се решили на нова разпродажба в „Отел Друо“, но той е отказал да участвува. Достатъчно е станал за смях на улица Льо Пелтие! Пък и вместо да им помогне, сигурно би им попречил с присъствието си. При това и той като всички има голяма нужда от пари. Синът му расте, сега е вече на пет години и грижите на бащата растат съответно. Наистина Ортанз понякога шие, за да увеличи доходите на семейството, но въпреки това вкъщи често са без пари.

В такъв момент на притеснение Сезан взема голямата картина *Къпещи се мъже си почиват*, от която е що-годе доволен и тръгва да търси купувач. По пътя среща случайно Кабанер. Музикантът пожелава да види картината и Сезан безцеремонно я опира на една стена на сред улицата.

— Доста сполучлив етюд, нали? — казва художникът.

Кабанер възклика възхитен: и за него, както за Реноар, картината е „бисер“. Трогнат до сълзи, Сезан забравя паричните грижи и намерението си да продаде платното, и го подарява на приятеля си. „Много е щастлив“, казва той, че картината му ще отиде „у човек, който я харесва“.

Сезан работи често в Понтоаз при Писаро или пък ходи да рисува заедно с Гийомен в парка „Иси-ле-Мулино“. Но каква разлика сега между неговите картини и платната на приятелите му импресионисти!

Месеците и годините минават, а импресионистите все повече се задоволяват само с това, да предават вълшебството на светлината. Върху платната им предметите се разлагат и се превръщат в багрени видения, в които пари, дим, отражения играят някакъв танц на преливащи се цветове. На светлината те постепенно са пожертвували всичко. Пренебрегнали са повече или по-малко пространството — основен проблем на цялата живопис от Ренесанса насам, чиито характерни средства са перспективата и изкуството на светлосянката; почти са се отказали също така да предават обемността на предметите и дори реалността на материята! А това Сезан не може да допусне. Не

може да допусне да се пренебрегват едни или други елементи на природата за сметка само на един.

Впрочем селският атавизъм у него му вдъхва инстинктивно недоверие към привидността и блъсъка. Като всички селяни и той притежава дълбоко вкоренен усет за действителността. Именно тази действителност иска той, живописецът, да предаде, и то в нейната цялост, без да я лишава от каквото и да било. Той наистина е научил много от импресионистичния анализ на светлината, но сега се стреми към синтез, в който да се претопят всички разнообразни елементи на действителността, който да държи сметка както за капризите на светлината, така и за редуването на плановете в пространството, за формата на вещите и за тяхната материалност.

Освен това интелектът също трябва да си каже думата. С насладата на поети импресионистите се задоволяват да отразят спонтанно, с цялата им свежест непосредствените си възприятия от природата. И тук Сезан не може да допусне просто да вземе без всякакво усилие онова, което му поднасят сетивата. „Художникът — заявява той — не записва чувствата си, както пее птичката; той композира.“ Единството, към което се стреми Сезан, се постига само със строга дисциплина и воля, само с духовно себеотрицание. Усещанията трябва да се обработят и да се превърнат в стил. Целта на картина е не може да бъде само да отрази света с неговите преходни и видими особености; тя трябва да отрази и неговия вътрешен строеж, да изтръгне от привидния хаос на нещата скрития в тях ред.

Сезан наистина рисува същите сюжети като Писаро, например пътеката в Равин или хълма Бъоф в Понтоаз, или пък блатото Сьор в Они, близо до Понтоаз, но творбите, които създава, приличат на тези на приятелите му само по яркостта на колорита. За другите цветът е цел, за Сезан сега е само отправна точка — елемент, който ще му помогне да открие целокупната и неделима истина на живописта.

Сезан знае, че само в Прованс може да открие тази истина. Ето защо е решил да замине за Прованс още през зимата и да остане там по-дълго време — но този път, колкото и рисковано да е това, ще вземе със себе си Органз и сина си.

Зола, когото успехите са освободили от материалните неволи (напоследък издателят му е броил осемнадесет хиляди и петстотин франка за тридесет и петте първи издания на „Вертер“), прекарва това

лято в Естак, почива си, яде „без мярка“ буйабес^[7], миди, подлютени ястия, „всевъзможни прекрасни боклуци“... и пише новия си роман „Любовна страница“.

Сезан го натоварва да предупреди майка му за неговите намерения, без обаче банкерът да узнае нещо. „Помоли я — пише той на Зола — щом дойде декември, да ми намери съвсем малко двустайно жилище в Марсилия, разбира се, с евтин наем, но в някой квартал, където няма много убийци. Нека пренесе там едно легло и необходимото бельо, два стола...“ Сезан обаче скоро се отказва от първоначалните си намерения, защото „цялата комбинация“ му се струва „доста трудна за изпълнение.“

Художникът се отдава всецяло на търсенията си. Живее в Париж, но сякаш въобще не е там. Седмици наред не се среща с никого. В кафене „Нова Атина“, където съвсем е престанал да ходи, някои от редовните посетители въобще не са го виждали. Около името му вече се създава легенда. Разправят се разни анекdotи, чийто смехотворен герой е той — смахнат и вманичен художник. Една вечер Сезан излиза в града и неусетно се озовава на площад Пигал. Влиза в „Нова Атина“. Синята му работна престишка, платненото сако, цялото изцапано с боя, мазната, продънена шапка предизвикват истинска сензация. „Постигна успех!“ — пише с насмешка Дюранти в едно писмо до Зола.

Но ако Сезан прави такова впечатление в „Нова Атина“, не така мисли за него един млад борсов агент, с когото го запознава Писаро. Този двадесет и девет годишен посредник работи в банка Бертен на улица Лафит, живее доста нашироко, но е в плен на живописта. Учил е в академията Колароси и миналата година е представил една картина в Салона, която дори била приета. Академичното изкуство обаче не го задоволявало и той се увлякъл по новата живопис. Запознал се с Писаро, който го посвещава в теориите на импресионизма. Писаро го свързва със Сезан.

В същност Сезан не допада особено на новия си познат, който се дразни от небрежния му вид, от грубостите му, от недоволството му от себе си, криещо твърде голяма гордост. Но какъв голям майстор е този охулен живописец! Младият борсов посредник също не е по вкуса на Сезан, облича се твърде елегантно (Сезан не може да понася добре облечените хора). Той купува от време на време картини от Писаро, от

Сезан и от техните приятели. В техните очи това навярно е най-голямото достойнство на този колекционер, който рисува в свободното си време и се казва... Пол Гоген.

* * *

О, Прованс! Колко хубаво би било да узрееш там, далеч от шума на Париж, в усамотение и покой, мечтаното дело!

В началото на март Сезан заминава за Прованс с Ортанд и малкия Пол.

---

[1] Кайбот е роден в Париж на 19 август 1848 г. ↑

[2] „Нови разкази за Нинон“. ↑

[3] По-късно Гоген ще пише: „Един килограм зелена боя е по-зелена от половин килограм. Млади художнико, трябва да се позамислиш над тая простира истина.“ ↑

[4] По Лео Ларгие. Нина дьо Вилар е родена през 1843 г. ↑

[5] От 1821 г. парижката опера се помещавала на улица Льо Пелтие; тя изгоряла напълно през нощта на 28 срещу 29 октомври 1873 г. ↑

[6] Става дума за портрета на Шоке. Билоар е убиец, когото гилотинирали на 26 април същата година, защото убил и насякъл на парчета една жена в Монmartр. ↑

[7] Провансалски специалитет: варена риба във вода и бяло вино, подправена с чесън, домати, зехтин и пр. — Б.пр. ↑

IV. БУРИ

Доброто ми семейство, в същност отлично за един нещастен художник, който никога не е могъл да направи нещо...

Сезан, Писмо до
Зола,
1 юни 1878 г.

Усамотение и покой! Сезан се лъже много, ако си въобразява, че ще ги намери тук. Още с пристигането си Ортанз и малкият Пол усложняват до немай-къде живота му със своето присъствие.

По начало Сезан живее в Екс, но желае да работи в Естак. Страхува се да не започнат да го одумват и да не би нещо да стигне до ушите на Луи-Огюст, затова предпочита благоразумно да стои сам в Естак. Настанил е Ортанз и сина си в Марсилия, на улица Ром 183, и губи времето си в непрекъснато сноване между Екс, Естак и Марсилия, които са все пак доста отдалечени едно от друго: десетина километра делят Марсилия от Естак и около тридесет — Екс от Марсилия, свързани наистина от три години насам с железопътна линия.

Освен това с държанието си Луи-Огюст заставя Сезан да бъде крайно предпазлив. Старата лисица може би е подочула някоя и друга приказка за връзката на сина си и го дебне зорко, за даолови и най-малкото потвърждение на подозренията си. Донесе ли раздавачът в „Жа дьо Буфан“ писмо за „художника“, бърза да го отвори.

Сезан, поставен натясно, сега е по-тих от водата, по-нисък от тревата. Повечето време прекарва в Екс и се явява редовно на трапезата — това го изисква впрочем баща му. Луи-Огюст е на осемдесет години, Сезан — на тридесет и девет (вярно е, голямата глава, доста оплешивяла на темето, и наедрялата му фигура го състаряват), но баща и син се държат така, сякаш художникът е все още ученик! Бедният Сезан!

Не му стига тази жалка игра! Някогашният му съученик Вилвией е напуснал окончателно Париж и се е установил в Екс, където сега работи с няколко ученика над картини на религиозни теми, предназначени за училищата на ордена „Сен Сюлпис“ в колониите. Щом видят Сезан, учениците на Вилвией започват да подмятат осърблания, подиграват се на дългите му коси и може би още повече на незавидната му слава на „импресионист“. Вилвией сигурно не е пропуснал да им посочи Сезан като самото олицетворение на побъркан художник.

Мъка!

И мълчание!

На всичко отгоре към средата на март малкият Пол заболява от възпаление на лигавицата. И това не е всичко! Тъкмо в този момент на най-големи грижи Луи-Огюст отваря едно писмо на Шоке до Сезан и внезапно се натъква на доказателство за прегрешенията на сина си. Какво му е хрумнало на Шоке да говори в писмото си за „госпожа Сезан и малкия Пол“? Луи-Огюст, вън от кожата си, но тържествуващ, беснее, крещи, обвинява, нахвърля се върху виновника и го уверява, че скоро ще сложи ред в безпътния му живот. Притиснат до стената, Сезан лъже с отчаяно упорство и се опитва да отрича очевидните факти. Банкерът заявява, че ще намали издръжката му. Щом няма никакви задължения, щом твърди, че е сам, стигат му сто франка на месец! Сто франка! Сто франка ще му дава, може би и още по-малко, а може би и нищо вече няма да му дава!

Сезан е в ужас. И без това е в толкова тежко материално положение. Дълговете му при Танги растат постоянно. Преди да напусне Париж, е подписал на търговеца на бои полица за 2174, 80 франка! Какво ще стане с него, ако банкерът изпълни заканите си? В Марсилия малкият има нужда от лекарства. А какво да работи, за бога, какво може да работи, за да изкарва прехраната си?

Нито за миг не му минава през ума мисълта за парадоксалното положение, в което се намира, защото по закон той вече има право на своя дял от наследството; при ликвидацията на банката Луи-Огюст е прехвърлил състоянието си на децата, за да им спести по-късно данъка върху наследството. Разбира се, той смята всичко това за приста формалност: нека някой се опита да оспори пълната му и неограничена власт върху имуществото!

Сезан дори ме мисли, пък и не би се осмелил да предяви правата си, за да смекчи яростта на своя баща. Какво може да направи, боже мой? Смутен и объркан, той се обръща към единствения човек на този свят, който би могъл да му помогне: Зола! „Бъди тъй благосклонен към мен — пише му смирено Сезан — и ако смяташ за възможно, гледай да ме настаниш някъде около теб или другаде благодарение на влиянието си.“ Зола сигурно гледа не по-малко скептично от самия Сезан на способността му да изкарва прехраната си и затова с обратна поща го съветва да направи всичко, за да запази и занапред издръжката от баща си, като същевременно му предлага, ако се наложи, да му помогне с пари, та да може да преживее трудния момент. Зола никога не е отблъсвал човек, който се е обръщал за помощ към него.

Успокоен донякъде от това писмо, Сезан все пак продължава да живее сред непрекъснати тревоги. Отношенията между баща и син са все така обтегнати. Сезан упорито отрича, а това още повече вбесява стария банкер и той непрекъснато дебне, рови, разпитва познати, упорито търси нови доказателства, които най-после ще сломят виновния.

Намерили са се очевидно добри души, които са го осведомили за съществуването на внучето. „Казва, че щял да ме избави от него“ — пише Сезан на Зола. И става двойно по-предпазлив. Един ден обаче не се стърпява и, разтревожен за здравето на малкия, отива в Марсилия; като вижда, че детето е по-добре, се успокоява. За зла участ на връщане обърква разписанието на влаковете и изпушта влака за Екс. Не му остава друго, освен да мине пеша тридесетте километра от Марсилия до Екс, за да бъде на всяка цена вкъщи на вечеря. Толкова бърза, че закъснява само с един час.

В края на март Сезан все още не знае каква съдба му готви баща му. Ако Луи-Огюст бе искал да си играе със сина си като котка с мишка, сигурно не би постъпил другояче. По това време Сезан получава известие от приятелите си импресионисти, които възнамеряват да организират нова изложба и го канят да участвува в нея. Засега Сезан има много други грижи. При това миналогодишната изложба е оставила толкова болезнен спомен у него, че подобни прояви вече никак не го въодушевяват. С враждебността и язвителните коментари, които предизвикват, те могат само да го дискредитират и да му попречат да осъществи амбицията си — един ден да бъде

официално признат за добър художник, да бъде допуснат в Салона, където впрочем и тази година е изпратил една картина. От друга страна, постиженията му са все още толкова незадоволителни! А и какво общо би могло да има още между неговата живопис и изкуството на приятелите му? Сезан отклонява поканата, но тъй като не иска приятелите му да помислят, че ги осъждат, замолва Зола да занесе в изложбата картината с черния мраморен часовник, която му е подарил преди войната. Скоро след това научава обаче, че изложбата няма да се състои.

В началото на април Луи-Огюст му дава само сто франка за месеца. Сезан напразно възразява, макар че в същност и тези сто франка не е очаквал, но не получава нито сантим повече. И така, принуден е да помоли Зола да изпрати шестдесет франка на Ортандз.

От време на време художникът прескача до Марсилия. Веднъж пътува във влака с Жибер. По едно време, като гледа в далечината планината Сент Виктоар и скалите, издигащи се над Борекъой, възкликва:

- Какъв прекрасен мотив!
- Линиите са премного уравновесени — отвръща Жибер.
- Тия хора гледат само с професорски очи — мърмори Сезан.

Но сега Сезан няма сили да реагира. Миналогодишните подигравки на публиката и вестниците, подмятанията на учениците на Вилвией, ироничното презрение на съгражданите му и най-вече отношението на баща му отекват болезнено у него и го изпълват с тъжно смирение. „Работя; малко резултати, а съм много далеч от главната насока“ — пише накратко той на Зола.

Наистина нищо не върви! Майка му, неговата единствена опора в борбата с баща му, заболява тежко, но това никак не омилостивява Луи-Огюст и на 1 май той брои на сина си сто франка, колкото му е дал и за април; Сезан отново е принуден да се обърне към Зола за нов заем от шестдесет франка. Няколко дни по-късно Зола уведомява приятеля си, че журито е отхвърлило картината му. „Много добре разбирам — пише той тъжно на Зола, — че тази картина не можеше да бъде приета, защото моята отправна точка е твърде далеч от преследваната цел, тоест изображението на природата.“

И все пак като че ли настъпва известно разведряване. Здравето на майка му се подобрява и тя скоро се вдига на крака. От друга страна,

въпреки упорството си Луи-Огюст не се е добрал до нищо положително и Сезан се надява, че в края на краищата баща му ще се умори от това дебнене. Въпреки постоянните увещания банкерът отказва категорично да увеличи издръжката на сина си и това засега е най-голямата грижа на Сезан. Ще трябва пак да моли за помощ Зола. През юни, сигурно за да спести нещо от наема, той настанява Ортанз и малкия Пол в друго, по-малко жилище на улица Вийо Шмен дьо Ром 12^[1]. През първата половина на юли се измъква от Екс, за да придружи майка си в Естак, където тя отива да възстанови здравето си. Така той ще се избави за известно време от постоянните натяквания на баща си, а и ще може на воля да позаговорничи с майка си срещу стария самодържец в „Жа дьо Буфан“.

Майката на Сезан не изпитва кой знае какви чувства към Ортанз. В нейните очи Ортанз не може да бъде друго, освен натрапница, отнела сина й. Но тя е човечна и при спомена за собствените си младини приема свършения факт. Особено обожава малкия Пол, когото е виждала няколко пъти, и е безкрайно щастлива, че има внуче. Сезан се успокоява и дори започва да крои планове: ако не се случи нещо неприятно, тази зима ще отиде да живее в Марсилия, а напролет, „когато атмосферата се позамътва“, ще замине за Париж; после, ако Зола му разреши, ще отиде да поработи в околностите на Медан, където приятелят му тия дни си е купил малка къща.

Нова беда! В „Жа дьо Буфан“ се получава писмо за Сезан от парижкия му хазянин на улица Уест. Луи-Огюст го отваря и чете: като напуснал Париж, Сезан дал ключа на квартирата на приятеля си Антоан Гийом, обущар от улица Вожирар; сега в Париж има Световно изложение и по този случай дошли от провинцията гости на обущаря, разни роднини и познати, които той настанил у Сезан; хазянинът се обезпокоил и решил да пише на художника за станалото, като го упреква, че приютява „чужди хора“, без да го е уведомил предварително. От това писмо Луи-Огюст заключава, че синът му „укрива разни жени в Париж“. „Тази история започва да прилича на водевил!“ — заявява Сезан.

Но синът е не по-малко упорит от бащата. Воюва с него, за да му разреши да се настани през зимата в Марсилия. „Така ще мога да продължа някои етюди, които правя в Естак, откъдето ще се завръщам колкото се може по-късно“ — убеждава той баща си. Нищо не помага!

Банкерът не отстъпва. Напротив, става още по-непреклонен, след като в началото на септември раздавачът донася в „Жа дьо Буфан“ трето компрометиращо писмо, този път препратено от Париж в Екс и адресирано до Ортанз от баща й.

„Виждаш ли докъде стигна работата? — пише Сезан на Зола. — Продължавам да отричам упорито и само благодарение на това че името Ортанз не се споменава в писмото, мога да твърдя, че то е за кой знае коя — друга — жена.“

И най-после: светъл лъч! „Татко се е захласнал по една прелестна млада прислужничка у дома в Екс“ — пише Сезан. Любовта разведрява стареца, който престава да се занимава със сина си и съвсем неочеквано му дава триста франка. „Невероятно!“ — признава Сезан, като въздъхва с облекчение. Сега най-после ще може да поработи сравнително спокойно.

* * *

Към края на септември майка му се връща в Екс за гроздобера и оставя Сезан в Естак. Всяка вечер художникът отива да нощува в Марсилия, където е настанил семейството си близо до централния пазар на улица Ферари 32, и всяка сутрин се връща да работи в Естак. Впрочем Марсилия никак не му допада. „Марсилия е френската столица на зехтина — пише той не без хумор на Зола, — както Париж е столицата на кравето масло. Не можеш да си представиш нахалната самомнителност на това свирепо население, за нищо друго не мислят, освен за пари. Казват, че печелели много, но са до немай-къде грозни — благодарение на съобщителните средства отличителните черти на тукашния тип ще се заличат напълно, поне външно. След няколкостотин години ще бъде съвсем излишно да се живее, всичко ще бъде плоско и изравнено. Но малкото, което е останало, все още радва сърцето и окото.“

Един ден Сезан среща случайно Юо, някогашния съученик от рисувалното училище. Колко далеч е отишъл Юо! Станал е архитект, на два пъти, през 1865 и 1866 г., е получил златен медал в Салона и оттогава участвува в изложбите, без да се представя на журито, „извън конкуренцията“. Сега заема в Марсилия отговорната служба на главен

архитект-инспектор на Строителната компания. Към Сезан, разбира се, той се държи доста резервирано. По време на разговора случайно запитва художника дали се вижда още със Зола.

— Понякога — отговаря шеговито Сезан.

Дали получава писма от Зола.

— Да, напоследък — отвръща подигравателно Сезан.

Юо е изумен! Той никак не е очаквал, че прочутият писател ще поддържа все още връзки с този опърпан бояджия, станал за смях на всички. Подава му веднага визитната си картичка и го моли в най-скоро време да го посети. „И така виждаш, че е полезно човек да има приятели“ — пише Сезан на Зола, като му разказва с ироничен тон за срещата си с Юо.

Друг път Сезан вижда отдалеч пред вратата на Факултета по естествени науки някогашния си почитател Марион, който, едва тридесет и две годишен, е вече професор по зоология. Сезан обаче не се приближава към него. Станал е мизантроп; твърде много удари е получавал, за да не се пази и да не се бои, че ще го посрещнат грубо и с присмех. И все пак Марион проявяващ някога най-приятелски чувства към него. „Да ида ли да го видя? — се пита Сезан. — Има още време.“ И като се позамисля, добавя: „Няма да бъде искрен по въпросите на изкуството, може би против волята си.“

Дълбоко в себе си Сезан сега се страхува от преуспелите в живота. Толкова му е по-добре с онези, които като него са станали жертва — на хората, на съдбата, на собствените си блянове. Понякога се среща с Амперер, който в Екс живее в най-безутешна нищета. Дори замолва Зола, ако му е възможно, да намери за Амперер „някаква, най-дребна службица“.

Но ето нови беди! Сезан дълго ще помни тази 1878 година! Есента започва зле. В началото на ноември Ортанз трябва бързо да замине за Париж.^[2] Това пътуване налага да се искат отново сто франка на заем от Зола. В продължение на повече от месец, до средата на декември, Сезан остава сам с малкия Пол в Естак. Живее в постоянен страх да не би баща му някой ден да пристигне ненадейно, защото Луи-Огюст е започнал отново да разузнава, след като за миг чаровната усмивка на младостта го е отклонила от неговата идея-фикс. На всичко отгоре времето е ужасно: вятър, облачно небе, развълнувано море — Сезан не може да работи. Принуден да си стои вкъщи, той чете

добросъвестно и внимателно, както впрочем върши всичко, „История на живописта в Италия“ от Стендал. Колкото до малкия Пол, той е „ужасен във всяко отношение“ — казва галъвно баща му.

Най-после Ортанз се връща от Париж. Времето се оправя. Семейната буря също затихва. Сезан се залавя отново за четките.

„Както казваш, тук има много хубави гледки — пише той на Зола. — Едва ли бих могъл да ги предам, аз започнах малко късно да виждам природата, но въпреки това тя дълбоко ме вълнува.“

Смирение. Меланхолия. След няколко дни, на 19 януари, Сезан навършва четиридесет години.

---

[1] Днес улица Итали. ↑

[2] Причината за това внезапно пътуване до Париж си остава неизвестна. „Ортанз — пише Сезан на Зола — е имала някакво малко приключение в Париж. Не мога да ти го разправя в писмо, ще ти разкажа, когато дойда в Париж. Впрочем дребна работа.“ ↑

V. ПРИМИРЕНИЕ

*И рекох: кой би ми дал криле гълъбови? Бих
отлетял и бих се успокоил; далеч бих се
отстранил и бих останал в пустинята.*

Псалм LIX, 7–8

Когато през март се завръща в Париж, Сезан заварва групата на импресионистите доста разединена. Реноар и Сисле са решили да опитат щастието си в Салона и по този начин са се самоизключили от предстоящата изложба на импресионистите — четвъртата, — която ще се открие наскоро на авеню дьо л'Опера. Мнозина от членовете на групата са категорични: двойното участие е недопустимо, да се изпращат картини на официалното жури е равносилно на предателство.

Сезан не е разтревожен много от това решение на групата. Той пак ще направи опит да влезе в Салона, няма намерение да се представя още веднъж с импресионистите. За него въпросът е решен веднъж завинаги; не иска вече да участвува в изложба на импресионисти, та дори само с една картина, за да не намали шансовете си пред журито на Салона. И когато Писаро се опитва да го предума, той тутакси отклонява поканата под предлог, че „изпратените от него картини в Салона ще предизвикат затруднения“.

По същото време той прави „едно малко посещение за опипване на почвата“ на Гийме, който благодарение на компромисите си е станал важна личност в официалните кръгове на изкуството: сега е член на журито. Сезан, прегълънал срама, го замолва да се застъпи за него пред колегите си — „коравосърдечните съдии“.

Странна постъпка наистина, толкова повече, че Сезан не храни абсолютно никакво уважение към повърхностните произведения на Гийме, нещо, което вероятно не е скрил пред него, пък и е неспособен да премълчи. Странна и, нещо повече, унизителна постъпка. Но сега

Сезан е готов на всичко, за да влезе в Салона, който при това подигравателно нарича „Салона на Бугро“. Навярно се надява, че приемането му в Салона ще означава преоценка на неговия случай, признание и звучна плесница за Академията. Да, готов е на всичко, само не да превие глава, нито да прави онези компромиси, които са най-доброят пропуск в очите на журито. Отзовчивият и сърден Гийме, винаги добър другар, обещава да се застъпи горещо за Сезан.

След разговора с Гийме Сезан напушта Париж през април и се установява в Мельон. Оставя на Танги ключовете от жилището си на улица Уест, за да може да показва картините на купувачи, — ако такива случайно се появят.

* * *

В Мельон Сезан води най-уединен и затворен живот. Рисува — това е всичко. Рисува, сякаш се е откъснал от света. Посвещава се всецяло на задачата, която вече смята за своя в изкуството, задача необикновено сложна и трудна: да претопи в едно, ако е възможно, светлината, разлагаша предметите, и техния вътрешен строеж, който им придава реалност в пространството; да се опита да съчетае баграта — завоевание на импресионистите, с формата — наследство от великите класици; да съгласува с противоречивите им изисквания рационалните построения на класицизма със сетивното обаяние на импресионизма; да се издигне до онзи синтез, при който възприятие и размисъл взаимно се стимулират; да се опита да примери революцията и традицията, като превъзмогне едното и другото — с една дума, както казва самият той, „да направи от импресионизма нещо устойчиво и трайно като изкуството в музеите“.

Сезан е до такава степен погълнат от работата си, че дните му текат съвсем еднообразни. От време на време получава по някое писмо. (Въпреки подкрепата на Гийме върху него пак се е стоварила „сухата гилотина“, както шеговито се изразява той: журито е отхвърлило картината му.) Понякога за кратко време отива в Париж. Това са единствените развлечения в монотонния му живот. През юни, по покана на Зола, прекарва около две седмици в Медан.

Миналата година, като е писал на стария Флобер за покупката на къщата в Медан, Зола му е пояснил, че е купил нещо като „зайчарник“. „Само девет хиляди франка — добавя той. — Казвам Ви цената, за да не си помислите, че е кой знае какво. Литературата ми заплати тоя скромен подслон на село, който има единствената заслуга, че е далеч от железопътна гара и че наоколо няма никакви буржоа.“ Но „зайчарникът“, построен някога от един управител на „Кафе Америкен“, бързо се преустроюва. Зола постоянно го разширява и престроява, тъй като сега прекарва там осем месеца от годината.

Това селце с двеста жители, потънало в зеленина край брега на Сена, става главната квартира на Зола; там романистът приема безбройни посетители, приятели, почитатели, литератори, театрали, артисти и художници, издатели, директори на вестници. Изтръгнат от отшелническия си живот, Сезан сигурно изпитва известно смущение сред шума и оживлението в Медан, които съставляват щастietо на Зола.

Успехът, парите са позволили на писателя да задоволи най-съкровените си желания. Сега той е освободен от материални грижи и може да се разгърне напълно. Сезан, който винаги се е задоволявал с една крива маса, с какво да е легло, с изтърбушен стол, гледа списан просторния кабинет на Зола (десет метра дълъг, девет метра широк, и пет и половина метра висок), където майсторът работи, седнал на кресло в стил Луи XIII, пред огромно бюро край монументална камина, на чийто димник, носен от два каменни исполина, е написано с големи златни букви „Nulla dies sine linea“.^[1]

Прекомерен лукс цари навред в къщата на Зола, истински музей на наивната показност и романтичните излишества — мебели, претрупани с фаянсови фигурки и вази, статуетки, предмети от бронз, мед и слонова кост, дърворезби, миниатюри наред с рицарски доспехи и огромни gobлени по стените. Тук си дават среща всякакви стилове, епохи, страни, размесени с доста съмнителен вкус: арабски, готически, японски, венециански, оригинали и имитации, старинен църковен амвон над една ниша, окачен на тавана ангел от слонова кост с разперени криле, прекрасна статуетка от 18. век редом с някаква керамика без стойност, пазарски кимона и стари литургични одежди. Ако преди идването на Зола в Медан не е имало нито един буржоа,

сега вече не е така. Сезан има чувството, че е дошъл на посещение у министър.

Зола се държи със Сезан все така приятелски, все така сърдечно и внимателно, както преди. Сега може би е дори прекалено внимателен към стария си другар, на когото щастието не се е усмихнало. Бедният Сезан! А какви мечти лелеяха някога в Екс заедно с Бай! Но такъв е животът, убива едни, издига други. Вместо някогашните му приятели днес чужди хора образуват триумфалната свита на Зола. С изключение на верния Алекси, който се увлича повече по жените, отколкото по перото, днес нито един от последователите на писателя, нито един от тези, които завистниците наричат „господата Зола“, не е от Екс — нито Сеар, нито Еник, нито Юисман, нито онзи набит веселяк, страстен гребец, любител на хубавите вина и вкусните ястия и голям женкар — Ги дьо Мопасан. Бедният Сезан! Бедният гений, провалил се в изкуството! Любезността на Зола издава дълбоко съчувствие.

Въпреки непривичната за него атмосфера в дома на Зола, въпреки непрестанните посещения на много или малко важни личности, които го смущават и които избягва, Сезан се чувствува сравнително добре в Медан. Околностите са прелестни: ливади, овощни градини, дълги редици тополи и върби по брега на Сена. Той ходи да рисува край реката, сред тишината, нарушавана понякога само от свирката на влака или от пискливата сирена на влекач.

* * *

Към 20 юни Сезан се връща в Мельон. Започва отново отшелническия си живот.

Става рано, ляга малко след осем вечерта и непрекъснато рисува. Работи седмици наред над един и същ мотив. Нищо вече не е леко и просто за него. С течение на годините расте и взискателността му, която поражда все нови и все по-големи трудности. Най-малката мазка повдига безброй проблеми. Спира се преди всяко докосване на четката, измъчва се над платното, а понякога, уморен от упоритото напрягане, отчаян, че не постига търсения резултат, захвърля картината или в пристъп на гневно разочарование я унищожава. Сега за него съществува само една възможност: да доведе до върховно

съвършенство започнатата творба — или да я остави незавършена. Средни постижения за него няма. Сезан въздиша и тика нагоре скалата си.

През октомври отруденият пак си позволява едно малко развлечение. Поисква от Зола билети за пиесата, поставена по романа „Вертеп“, която се играе от януари насам в театър „Амбигю“. Връща се много доволен от представлението. „Бях на най-хубавото място — пише той на Зола, като му благодари — и въобще не заспах.“

Есен. Зима. През тази 1879 година зимата е необикновено сурова, а на това отгоре почти навсякъде не достига гориво. През декември температурата спада до 25 градуса под нулата. Натрупаният сняг се превръща в лед. Сезан не обича да рисува снежни пейзажи, защото снегът се топи бързо, и не успява да завърши картина си. Но тази зима студът се задържа и Сезан отива да рисува в близката гора Фонтенбло, където има достатъчно време да наблюдава с опитното си око и да пресъздава върху платното безбройните рефлекси, плъзгащи се по белия сняг. Всяка мазка прибавя нещо към чудното богатство на нюансите, с които Сезан насища платното, като нито за миг не престава да ги подчинява на общата хармония. Въпреки пищния колорит и тази строго изградена картина радва с обаятелната си простота.

За Сезан светът се свежда до размерите на неговото платно. Той не вижда нищо друго. Жivotът му е затворен — херметически.

Зола изпраща на приятеля си всички свои книги, щом излязат от печат. Сезан най-добро съвестно потвърждава получаването им и дори се опитва в писмата си да прави нещо като литературна критика. Така през февруари получава новия роман на Зола „Нана“.

„Великолепна книга — пише Сезан, — но жалко, че вестниците сякаш предварително са се наговорили да не пишат нищо за нея. Наистина в нито един от трите малки вестника, които получавам тук, не съм видял отзив за книгата. Тази констатация малко ме огорчи, защото такова мълчание показва прекомерна незаинтересованост по въпросите на изкуството или целомъдрено, но преднамерено равнодушие, което обаче не проявяват при други случаи.“

Зола сигурно се е позасмял, като е прочел писмото. В каква пустиня се е залутал Сезан, та не е чул и най-слаб отзук от невероятния шум, предизвикан от „Нана“? От четири месеца насам

всички говорят за този нашумял роман и за неговата героиня, куртизанката Нана. Откакто са излезли първите подлистници в „Le Voltaire“ през октомври, около книгата кипят бурни спорове: едни са въодушевени, други — възмутени. Небивала реклама раздухва страстите в цяла Франция, лепят се афиши, пръскат се проспекти, разнасят се хвърчащи листове, вестниците печатат огромни обяви, по булевардите хора носят големи плакати, името на Нана „е дори на газовата горелка по будките, от която хората си палят цигарите“.^[2] Едни възхваляват до небесата натурализма на Зола, други го порицават. Враговете на писателя го обвиняват в необуздано влечеание към всичко, което е безнравствено и долно. Вестниците гъмжат от карикатури. По улиците пеят песнички за Нана: *Belle Nana, fais pas ta tata; Nana, la Vestale de la place Pigalle; La femme à papa, c'est Nana...* Нана е в устата на всичко. Навсякъде човек се натъква на Нана. Нана... Нана... Нана! Както казва Сеар: „... това се превръща в мания, в кошмар“. На 15 февруари пускат „Нана“ по книжарниците и за двадесет и четири часа се разграбват петдесет и пет хиляди екземпляра.

Но за този невероятен успех, който донякъде сlisва и самия Зола, Сезан не знае нищо. Досега не е чул нищо — абсолютно нищо — за „Нана“. В приятелските си чувства към Зола дори се измъчва, че нарочно отминават с мълчание новата книга на приятеля му.

В гората Фонтенбло безмълвните дървета хвърлят нежна синева от сенки върху топящия се сняг.

* * *

През март Сезан се връща в Париж и отново се настанява на улица Уест, само че този път на петия етаж на номер 32.

В Париж той продължава да живее също така затворено, както в Мельон. Разнообразие за него е само някоя и друга среща с Танги, Зола, Гийомен и нещастния Кабанер, когото преследва зла съдба: заболял от туберкулоза, той е принуден да свири на пиано в едно кафене на авеню Ла Мот-Пике, за да се препитава. Сезан, разбира се, ходи често в Лувър, където се застоява дълго пред картините на Пусен.

Ето, такова нещо трябва да постигне, трябва да повтори „Пусен изцяло от натура“.

В ателието си той рисува натюморти и автопортрети, но прави опити и в композицията — венеца на класическото изкуство, като рисува къпещи се мъже и жени. Работи без модел и използва стари скици, за да си припомни формите на човешкото тяло. Той просто не може да работи с модел. Един ден повикал в ателието си една професионална моделка, но като я видял как се съблича и после се изправя съвсем гола пред него, се объркал. „Струва ми се, че се смутихте, господине“ — му казала кратко моделката, думи, които никак не го успокоили. Неспособен да държи четка в ръка, той отпратил младата жена. „Ужасно нещо е животът!“

Неведнъж Зола се опитва да „изведе“ приятеля си, да го запознае с хора, да го въведе в общество, но напразно. Скован от стеснителността си, Сезан избягва многолюдните събирания, непознатите лица го плашат. Веднъж Зола успява да го заведе у своя издател Шарпантие на улица Грюонел, където си дават среща всички знаменитости на Париж: Рошфор, Сара Бернар, Муне-Сюли, Гамбета, Масне, Жул Фери, без да се смятат писателите и литераторите при издателството като Едмон дьо Гонкур, Октав Мирбо, Алфонс Доде... Но Сезан за нищо на света не би отишъл втори път у Шарпантие, които при това са особено благосклонни към художниците и подпомагат приятеля му Реноар с поръчки за портрети.

Сред това блестящо общество от остроумни и интересни хора, сред всички тези имена, които някои мразят, но от които всички се боят, Сезан още по-остро чувствува собствените си недостатъци. Не знае как да се държи, не знае какво да говори и без да иска, казва неуместни неща или постъпва нетактично.

Естествено Зола не упорствува дълго с приятелските си опити. От три години той живее в буржоазен квартал на улица Булон, в обширен апартамент, мебелиран по същия начин, както къщата в Медан. Там той често дава приеми и веднъж поканва Сезан. За нещастие художникът не е сметнал за необходимо (а вероятно дори не е и помислил) да облече по-подходящи дрехи. На всичко отгоре мълчи през цялото време и показва явно, че гостите на Зола, повечето с фракове, премного изискани за него, го отегчават и дразнят с превзетите си обноски и остроумни приказки. Накрая се решава да

каже нещо и без да се съобразява с каквото и да било, се провиква към Зола с прикрит присмех:

— Кажи, Емил, не ти ли се струва, че е много горещо? Позволяваш ли да си сваля сакото?

Коренните различия между Сезан и Зола, които сега се проявяват все по-ярко, привидно не се отразяват на отношенията им. Впрочем Сезан гледа колкото може по-малко да досаждда на приятеля си. Никога не се е опитвал да наложи Ортанд в дома на Зола, където очевидно не искат и да знаят за нея. Не се опитва да налага и себе си. Би предпочел въобще да не го виждат. Няма съмнение, че славата на Зола го смущава малко, дори го плаши. В писмата му до писателя често се прокрадват многозначителни фрази. „Оставам с признателност, твоят някогашен съученик от колежа през 1854 година“ — пише му той на 1 април.

Въпреки застъпничеството на Гийме в журито Сезан отново не е допуснат до Салона. Но журито приема картините на Реноар и Моне, който също е решил да не участва повече в изложбите на импресионистите. Поставят обаче картините им на толкова лошо място и толкова очевидно е враждебното отношение на организационния комитет към тях, че двамата художници решават да пратят писмено оплакване до министъра на изкуствата.

За тази цел Реноар и Моне замолват Сезан да се обърне към Зола и да го убеди да помести писмото им в „*Le Voltaire*“, като напише няколко думи за въведение. „Тези няколко думи — уточнява Сезан — ще имат за цел да изтъкнат значението на импресионистите и да обърнат внимание върху любопитството, което те предизвикаха.“ Но Сезан бърза да добави, че не би желал с нищо да повлияе на решението на Зола: „Принуден съм често да те моля за услуги, с което сигурно ти досаждам, но сега предавам само чужда молба и нищо повече.“

За Зола случаят е добре дошъл, за да може да приключи кампанията, която бе подел някога, преди четиринацет години, в „*L'Événement*“, но тогава не можа да завърши. На 18, 19, 21 и 22 юни той пуска в „*Le Voltaire*“ серия статии, в които с повишен тон протестира срещу отношението към Реноар и Моне и с целия авторитет, който е придобил, оповестява мнението си за живописта на импресионистите. „Наричат ги смешници и шарлатани, които се подигравали с публиката и безсрамно рекламирали произведенията си,

когато те, напротив, са строги и дълбоко убедени наблюдатели. Мнозина, изглежда, не знаят, че повечето от тези борци са бедни хора, които умират в нищета, от труд и изтощение. Странни смешници са наистина тези мъченици на своята вяра!“

Зола констатира впрочем, че не се стесняват да ограбват импресионистите, че хитреците, които ги отричат, рисуват в техния маниер — „Летят с нашите криле“, находчиво казва Дега, — но като подслаждат този маниер и фабрикуват картини с „коригиран, омекотен импресионизъм, достъпен за тълпата“. И Зола продължава: „Импресионизмът е вълната на модерното, която неудържимо се надига и постепенно помита Художествената академия, Института, всички рецепти и всички условности...“

Наистина, като се позамисли човек, не може да не се учуди, че с течение на времето импресионистите не са успели да се наложат. Не е ли истина, че големите творци биват един ден възнаградени за своите усилия? Ето например сам той, Зола, не възтържествува ли в края на краишата напук на всички препятствия и хули? Това без съмнение е така, но същите онези, които са принудени да признаят неговия талант, не приемат импресионистите. Какво заключение се налага тогава? Каквото и да казват, не е възможно публиката, която издигна във висините „Вертер“ и „Нана“, изведенъж да ослепее, не може веднъж тя да бъде добър, друг път лош съдник. Налага се, уви, да приемем фактите, колкото и мъчителни да са те. Ако импресионистите упорито тъпчат на едно място, то е защото в крайна сметка постиженията им още не са на висотата на целите, които си поставят, то е защото „... нито един художник от тази група не е превъплътил убедително и окончателно новата формула, която те всички внасят твърде смътно в творбите си... Всички са само предшественици. Геният не се е родил още. Хората виждат към какво се стремят и им дават право, но напразно търсят да видят шедъвъра, който ще наложи формулата и ще накара всички да преклонят глава“.

Тези изявления естествено не се посрещат добре от импресионистите. Сезан обаче ги приема, защото мнението му за импресионизма в основни линии не се различава много от мнението на приятеля му. От друга страна, той няма основание да упреква Зола за това, което е написал лично за него (това е първото публично изказване на Зола за живописта на Сезан): „Господин Пол Сезан, човек

с темперамент на голям художник, който все още търси своя маниер, остава по-близо до Курбе и Дъолакроа.“ Наистина, той трябва още много да работи, за да напредне! Зола е прав и дори от приятелско чувство е смекчил, твърде много е смекчил преценката си за него.

Странно нещо е животът! Сезан въздиша. Животът смазва хората, а знае и да им се надсмива! Тръгваш да покоряваш света и, защото си на двадесет години, вярваш, че ще го преобразиш според детските си мечти... вървиш, после оstarяваш и изведнъж — каква подигравка! — виждаш с болка в душата, че си измамен в мечтите си. Но вече е късно! Сезан е срещнал Солари, който тъне в мизерия като Кабанер и Амперер. От всичките приятели в Екс, от старите съученици само Зола е осъществил амбициите си. Щастлив е Зола, трижида щастлив! И все пак... да, и все пак! В голямата къща в Медан, където Сезан отива през юли, Зола е повече от всяко на върха на величието си, истински „крал Волтер“ в своите владения. Но нима този, който се явява пред безбройната публика, е истинският Зола? Този човек изгаря от желание за нещо, сам той не знае какво, винаги е нащреќ, измъчван от страхове, бои се от смъртта, от утрешния ден, навсякъде вижда зловещи предзнаменования, търси шума, защото мрази тишината. Говори, поучава, напада, бори се, обявява безпрекословни формули, които се подемат от карикатуристите: „Републиката ще бъде натуралистична или ще загине!“ Мегаломания и съмнение в себе си. Този дворец в Медан, който Зола непрекъснато разширява, не е ли той в неговите очи преди всичко конкретно доказателство за постигнатия успех, свидетелството, от което се нуждае, за да се убеди, че сам той съществува, че тежи на тая земя? Какво чувство на неудовлетвореност подхранва книгите му? От какви бездни се развихря тази чувственост, която разгаря огъня на творчеството му? От каква преизподня се ражда това влечеение към бедствието? Опиянение от плътта. Упоение от смъртта. Всеки живот е несполучка. Успехите не са успокоили Зола. Той пише, за да се упои, да намери забрава, но и да отприщи чудовищата в себе си, да живее, да потъва със затворени очи в непрогледни води. Живот без усмивка. Неизлечима неспособност да се порадва на каквото и да било, да се отаде на сгодата в живота. Меланхолия, която се превръща в язвителност. От време на време в погледа — остьр, почти зъл блъсък. А понякога, когато падне вечерният здрач —

изповеди, които не би направил пред никого, но несъзнателно крещи пред милионите си читатели, като смята, че говори само на себе си:

Чуй какво ще ти кажа, приятелю! Ти може би ми завиждаш, защото ми потръгна в работата, както казват буржоата; да, започнах да издавам книги и да печеля пари, но знай, че това ме погубва... Често съм ти повтарял, но ти не ми вярваш, защото за теб, който твориш с толкова мъка и не можеш да спечелиш публиката, щастietо съвсем естествено се състои в това да работиш много, да те гледат, да те хвалят или да те хулят... О, дано те приемат в следващия Салон, да влезеш в шумотевицата, да нарисуваш още картини и тогава ще ми кажеш дали това ти стига, за да си щастлив... Чуй ме, работата погълща живота ми. Тя ме лиши постепенно от майка, от жена, от всичко, което обичам. Тя е бацил, който се промъква в главата и разяжда мозъка, напада тялото, крайниците, разсипва ме целия... После всичко започва отново и отново, докато най-сетне пукна, вбесен от себе си, задето не съм имал повече талант, задето не съм оставил една поне по-завършена, повъзвищена творба, а само съм трупал планини от книги; и когато дойде моментът да скlopя очи, ще ме измъчва ужасното съмнение дали наистина това е била моята задача, дали не е трябвало да тръгна наляво вместо надясно, и тогава последната ми дума, последният ми вопъл ще бъде да поискам да започна всичко отначало... О, кой ще ми даде живот, втори живот, за да може работата наново да ми го отнеме и пак да ме погуби!^[3]

„Ужасно нещо е животът!“ Въпреки всичко Сезан обича да ходи в Медан, но дали само от приятелски чувства към Зола, или защото този неспокоен дух не може да се застои дълго на едно място? А да не би защото Медан е удобен повод да избяга от Ортанз? Любовта му е мъртва. Тя и той са вече чужди един на друг; гледат се и не се познават. Страхотна измама! Животът всичко погубва.

При това домът на Зола не е дотам по вкуса на Сезан. Тези килими, тези слуги и „она“, който работи на монументалното си бюро! И тази преображен трапеза с твърде отбрани ястия! И всички тия литератори, които вечер говорят само за тиражи: „Като стигнах до петдесет хиляди, драги мой, си казах: ще стигнеш и до шестдесет! Нали така, Шарпантие, а?“

Понякога Сезан направо си излиза, защото не може повече да понася комедията, която се разиграва в Медан, или му дотягат някои от гостите на Зола, като например оня вулгарен смешник, циник и грубиян Бюснак, който е написал драматизацията на „Вертел“ и „Нана“. Този търговец на оперетки и мелодрами, когото Зола посреща с разтворени обятия, е напечатал на бланките си за писма следния девиз: „Mal faire et laisser dire“.^[4] Като понатърства южняшкия си акцент, Сезан мърмори: „Пристигна важна персона, когато бях там. Пристигна господин Бюснак и, разбира се, пред такъв голям човек ние не сме вече нищо.“

Достатъчно е много малко нещо, за да кипне Сезан! Един ден госпожа Зола се съгласява да му позира, като сервира чая в градината. За нещастие картината не върви по вкуса на художника. Госпожа Зола дочува полугласните му ругатни. Ненадейно пристига Гийме и изтърска някаква шега. Сезан избухва, натрошава четките, раздира платното и без да слуша госпожа Зола и Гийме, които се опитват да го задържат, си тръгва, размахвайки ръце.

* * *

Към края на август Сезан се връща в Париж. Връща се към усамотението си.

Наистина усамотение! Освен малкото верни приятели кой днес в средите на художниците познава Сезан? Кой си спомня да е виждал негова картина? Кой може да се произнесе за неговите усилия? Сезан ли? Ах, да, оня особняк, когото Дюранти описа под името Майобер!

Дюранти е починал през април миналата година. Напоследък Шарпантие е издал посмъртно книгата му „Страната на изкуството“. Дюранти разказва как млад художник посетил няколко ателиета и

накрая отишъл у Сезан, с други думи, „у умопобъркания Майобер, за когото са му говорили младежите в някои ателиета“:

Тъкмо се канех да почукам, когато чух отвътре гласа на папагал. Почуках. „Влез!“ — викна някой с прекалено натъртен южняшки акцент.

Щом влязох, един вътрешен глас ми каза: „Но аз съм попаднал при луд!“

Останах като сащисан от помещението и неговия обитател. Прахоляк, купища смет, строшени гърнета, парцали, вар от стените, засъхнала глина, сякаш се намирах у някой вехтошар. Така миришеше на мухъл, че ми прилоша. Самият художник стоеше като символично божество, неописуем и отблъскващ: плешив, с огромна брада и два необикновено дълги зъба, които държаха устните му отворени, човек на неопределен възраст, колкото млад, толкова и стар. Поздрави ме с широк размах и по лицето му премина усмивка, която не бих могъл да определя — подигравателна или налудничава.

В този момент очите ми бяха поразени от множество огромни платна, окачени навред по стените и толкова ужасно оцветени, че останах като вдървен.

— Охо, значи господинът е любител на живописта! — каза носово и провлечено Майобер със свръхмарсилиски си акцент. — Ето ги моите стърготинки от палитрата — добави той и ми посочи най-гигантските си платна...

В този миг папагалът се провикна: „Майобер е велик художник!“

— Това е моят художествен критик — каза художникът с усмивка, която ме накара да замръзна.

Загледах се с любопитство в големите аптекарски буркани, пръснати по пода, по които се четяха латински надписи: Jusqui. — Aqu. Still. — Ferrug. — Rhub. — Sulf. Cup.

— Това е кутията ми с бои — рече Майобер. — Искам да докажа на другите, че правя с отрова истинска

живопис, докато те с хубавите си бои правят само отрова!... Виждате ли, живопис се прави само с *темперамент*...

Майобер бръкна с лъжица в един от тези буркани, извади я пълна със зелена боя и я лепна на едно платно, върху което с няколко щриха бе набелязан пейзаж. Завъртя лъжицата в кръг и наистина посред цапаницата се появи нещо като ливада.

— За два часа — продължи Майобер — боядисвам четири метра платно, а разправят, че съм рисувал с нож! С ножа си режа сиренето, а четките си дадох на децата на перачката да си играят на барабан.

Сезан отпуска глава, покрусен. Само да го приемат в Салона и ще накара всички да замълкнат! „Пол още разчита на Вас, знаете за какво“ — пише по това време Зола на Гийме. Но всяка година, всяка пролет донася все същото разочарование. Нима наистина му липсва талант? Уви, както и досега, и в Салона от 1881 г. няма да има Сезанови картини! Гийме не е склонил журито.

След тази нова несполучка Сезан напушта Париж в началото на май и отива в Понтоаз, където се настанява на Ке дю Потюи 31.

Преди да замине, е помолил Зола да напише предговора към каталога на разпродажбата, която няколко живописци организират в полза на Кабанер. Нещастникът е на смъртно легло. Още един, към когото животът се е показал докрай безпощаден.

* * *

В Понтоаз Сезан се чувствува както в Мельон, с тази разлика, че не живее така напълно уединен. Отново е при добрия Писаро, който не се отличва от бреговете на Оаза.

Решението на Сезан да не участвува в изложбите на импресионистите не се отразява на дружеските му връзки с Писаро. Огорченията, преживени от двамата, съвсем естествено пораждат общност на чувствата. Писаро едва успява да продаде по някоя и друга

картина, за да осигури най-необходимото на семейството си. Немотията почти не напуска къщата му.

Той вече е надхвърлил петдесетте и все още не е почувствуval радостта от успеха. И той като Сезан е преждевременно застарял: с бялата си брада и побеляла коса прилича на печален древен старейшина. При все това не изпитва злоба към никого. Горчивите изпитания с нищо не са накърнили чистотата на сърцето му, любезнотта, отзивчивостта му. Сезан често излиза да работи с него. Рисува изгледи от село Сержи, от воденицата Кульов, от склона на Гале. Работи по-бавно от всякога, с леки и къси мазки, опростява, за да може да изгражда по-добре картините си, да ги организира в строг и мощен ритъм.

Понякога двамата художници стигат до Овер и се отбиват у доктор Гаше. Но сега в дома на лекаря не е така весело, както преди. Изминали са шест години от смъртта на госпожа Гаше, покосена от туберкулоза. Докторът е неутешим. Скръбта е изписана по мрачното му лице, в тъжните му очи. Един ден преди две години, през 1879-а, като пътувал за Париж, пострадал при една железопътна катастрофа край Ла Шапел и оттогава животът му се е променил.

Без да обръща внимание на собствените си контузии, се заел да помага на другите ранени. За отплата Северната железопътни компания му поверила медицинската служба в сектора Ербле-Овер. Възпитателка се грижи сега за двете му деца и за домакинството в Овер, където доктор Гаше прекарва три дни в седмицата и се отдава на любимите си занимания. Въпреки скръбта той е останал верен на себе си, все така е любознателен и веднага се оживява, щом стане дума за живопис. Може би никой по-добре от него не е в състояние да разбере огорченията на Сезан. През свободното си време рисува, но и той като Сезан не е видял досега своя картина в Салона.

Понтоаз отстои на петнадесетина километра от Медан. Сезан „намисля“ да отиде до там „пешком за сметка на краката си“ и пише на Зола: „Ще ми се да вярвам, че тази задача е все още по силите ми.“ Но преди да се реши, получава известие, че малката му сестра Роза, навършила двадесет и седем години, се е омъжila за младия Максим Конил от Екс; младата двойка го уведомява за намерението си да посети в скоро време Париж. „Сигурно вече си представяш как ги развеждам из Лувър и по други места с картини“ — пише с ироничен

тон Сезан. Но какво да се прави! Така през юли Сезан става по неволя разводач. За негово щастие тегобата не трае дълго: ревматизмът, от който страда Роза, отново я сковава и тя трябва да се откаже от разходките си в Париж. Сезан скоро „експедира“ сестра си и зет си за Екс.

Художникът е започнал няколко етюда, някои при облачно време, други — при сълнчево. „Работя по малко, но доста отпуснато“ — пише той, винаги склонен да омаловажава усилията си.

Сега един човек следи с напрегнато внимание тези усилия. Това е борсовият посредник Пол Гоген, който е дошъл да прекара отпуската си в Овер при Писаро и Сезан. Този любител продължава да рисува. Продължава да рисува с увлечение, със замах, гневи се, че не може да се посвети изцяло на изкуството, ругае професията си, която му отнема времето и похабява силите му. От своите доходи, които са значителни — понякога му се случва да спечели четиридесет хиляди франка на година, — отделя петнадесетина хиляди за купуване на картини. В сбирката му, съставена предимно от картини на импресионисти, има дванадесет Сезанови платна.

Интересът, който тридесет и три годишният колекционер проявява към него, не може да не поласкае Сезан. И все пак този интерес му се струва прекалено настойчив. Да не би случайно елегантният Гоген да си е наумил „да му стъпи на врата“? Кой знае какво му крои: да му открадне похватите, да му вземе маниера? Сезан става още по-мнителен, когато след заминаването на Гоген Писаро получава писмо, в което борсовият посредник пише с непринуден хумор на човек, преуспял в живота: „Откри ли господин Сезан точната формула за творби, които да са приемливи за всички? Ако открие рецептата да подчини на един-единствен похват доведения до крайност израз на всички свои усещания, моля Ви опитайте се да го накарате да проговори насиън, като го упоите с някое от тайнствените хомеопатични средства, и веднага елате в Париж да ни я съобщите.“

Лятото е към края си. Отегчен от Понтоаз, Сезан решава да замине през есента на юг. Отбива се за една седмица в Медан и научава от Зола, че Бай — ах, да Бай! — е на път да „преуспее“, материално, разбира се: благодарение на изгодна женитба ще стане голям фабрикант на бинокли и далекогледи на улица Оберкампф, доставчик на министерството на войната. „Винаги е приятно да видиш,

че твоето поколение побеждава“ — казва Зола. Но какво ли биха казали Зола и Бай, ако можеха да препрочетат писмата си от младини? Ако се срещнха сега, единият би говорил за тиражи, другият — за поръчки.

* * *

Сезан не се задържа в Екс и продължава до Естак, неговото любимо убежище. Луи-Огюст, който все още не е успял да разкрие тайната му, сега го оставя да прави каквото иска. Този въпрос обаче не дава мира на стария банкер, макар той да е станал по-сговорчив.

„Изглежда, че си имам внучета в Париж — е казал напоследък Луи-Огюст на свой познат. — Ще трябва някой ден да ида да ги видя.“

Все пак Луи-Огюст продължава да отваря писмата, адресирани до сина му. Кротка мания! Ето защо той пръв прочита, и то най- внимателно, малката книга, която Пол Алекси е издал напоследък за Зола: „Емил Зола, бележки на един приятел“. В нея Алекси разказва за юношеските години на „неразделните“.

„Екземплярът, който си имал добрината да ми изпратиши — пише Сезан на Пол Алекси, като се извинява, че толкова късно му благодари, — е попаднал в Екс в ръцете на нечестивци. Не ми казаха, разбира се, нищо. Разпечатали плика, разрязали книгата, прочели я отпред назад и отзад напред, а през това време аз чакам на сянка. Най-после се научих. Поисках книгата. Тя е вече у мен и сега чета.“ Сезан споделя силното вълнение, с което е прочел в тази книга „неща от миналото“ и многото цитати от младежките стихове на Зола, „на този, който все още има добрината да е наш приятел“.

В един пасаж Алекси говори за проектите на Зола и споменава за отдавна замисления от писателя роман за изкуството. На този пасаж Сезан сигурно е спрял по-дълго вниманието си:

Главният му герой е съвсем готов — пише Алекси. — Това е художникът от „Търбухът на Париж“, увлечен по най-новото в живописта, това е... Клод Лантие. Зная, че в образа на Клод Лантие писателят възnamерява да изследва

ужасяващата психология на творческото безсилие. Около централната фигура на гениалния човек, безумния мечтател, скован в творчеството си от психическо разстройство, ще кръжат други хора на изкуството, художници, скулптори, музиканти, писатели, цяла тълпа амбициозни младежи, дошли и те да покорят Париж. Едни се провалят, други повече или по-малко успяват, но всички са патологични случаи в изкуството, разновидности на голямата съвременна невроза. Естествено в това произведение Зола ще бъде принуден да използува своите приятели, да вземе някои от най-типичните им черти. Що се отнася до мен, ако се позная там, дори да не съм много ласкателски представен, давам дума, че няма да се сърдя.

Клод Лантие от „Търбухът на Париж“! Сезан знае много добре, че Клод Лантие е самият той. Но това сега няма значение за него! В началото на тази 1882 година твърде малко го интересува какво мисли Зола за неговата живопис, нито какво възнамерява да пише за съдбата му на художник, защото тази година, да, тази година благодарение на Гийме той ще влезе в Салона!

Като всеки член на журито и Гийме има право да поиска да бъде допусната една от отхвърлените картини. Това наричат картината да бъде допусната „по милост“. Членовете на журито обикновено проявяват такова благоволение към някой от своите ученици. Гийме и Сезан са се уговорили да използват тази последна, не много достойна възможност. За Сезан би било твърде смешно да се представи като „ученик на Гийме“! Но няма как! Сезан ще влезе в Салона!

Каква радост за Сезан!

Докато се подготвя това голямо събитие, Сезан работи в Естак заедно с Реноар, когото е срещнал в Марсилия след завръщането му от Италия. За нещастие, въпреки хубавото време и „галещото слънце“, Реноар заболява от пневмония. Сезан оставя всичко друго и най-предано се грижи за него. „Не мога да Ви опиша колко мил беше Сезан към мен — пише по-късно Реноар на Шоке. — Искаше да ми донесе цялата си къща. На раздяла ще вечеряме у него заедно с майка му, защото той се връща в Париж, а аз трябва да остана още известно

време на юг по категоричното предписание на лекаря.“ Радостно оживление цари в къщурката на Сезан. Майка му приготвлява вкусни ястия. „На обяд тя ни поднесе — продължава Реноар — маринована моруна, истинска амброзия. Яж такова нещо и умри!“^[5]

През тези дни в Париж импресионистите правят опити да се прегрупират. Не забравят да се обрнат и към Сезан и да го поканят за следващата изложба, но той веднага отговаря, че няма нищо готово. Тъкмо сега за него се разтварят вратите на Салона и той няма никакво намерение да се излага на хули и подигравки в една изложба на импресионисти.

* * *

Както Реноар е писал на Шоке, още от март Сезан е в Париж и трескаво очаква откриването на Салона.

Гийме удържа обещанието си и му дава своята „милост“.

Уви! Картината на Сезан, един портрет^[6], е действително окачена в една от залите на Палатата на индустрията, но все едно че не е там, никой не я забелязва, нито критик, нито посетител. Не привлича никакъв поглед. Само някакъв журналист от „Dictionnaire Véron“ отбелязва мимоходом, че в този портрет „сянката на очната кухина и на дясната буза предвестяват... бъдещ колорист“.

Това вече е прекалено! Радостта на Сезан угасва. Този път провалът е окончателен. Какъв смисъл има да продължава да се залъгва с празни мечти?

„Самота — мълви съкрушен Сезан, — ето това е за мен.“

---

[1] Нито ден без (написан) ред (лат.) — Б.пр. ↑

[2] Пол Алекси. ↑

[3] Из Зола, „Творбата“. ↑

[4] Видоизмениение на поговорката: Bien faire et laisser dire. — Работи добре и остави хората да говорят. — Б.пр. ↑

[5] „От този престой в Естак — разказва Реноар — донесох един великолепен акварел от Сезан: *Къпещи се жени*. Този ден бях с приятеля си Лот, когато изведнъж го присви стомах. Каза ми: «Не виждаш ли наоколо друго дърво, освен борове?» Огледах се: «Имаш

късмет, ето една хартийка!» Така попаднах на най-хубавия акварел, който Сезан захвърлил сред скалите, след като упорито работил над него повече от двадесет сеанса.“⁶

[6] Не се знае точно кой е бил този портрет. В каталога е посочено само: „Портрет на М. Л. А.“ Предполагат, че се отнася за портрет на вуйчото и кръстник на Сезан — Луи Обер (Aubert).⁷

**ЧЕТВЪРТА ЧАСТ
ПЛАНИНАТА СЕНТ ВИКТОАР
(1882–1895)**

I. „САМОТА, ЕТО ТОВА Е ЗА МЕН“

Този свят не е създаден за мен, нито аз за него.

Дидро

Сега вече е свършено: Сезан се отказва от всичко. През октомври заминава за Екс, без да мисли за връщане в Париж. Преди да напусне парижката област, прекарва известно време при Зола. Но и това приятелство му се вижда вече празно. Ужасно нещо е успехът! Каква сила обладава той — просто разголва хората! „Мръсен буржоа“ — мисли си Сезан, — ето какво е сега Зола. Веднъж художникът се прибира малко късно в Медан, запъхтян от бързането, натоварен с кутии, чанта, статив, с килната шапка на глава и забелязва, че Зола и една от прислужничките се споглеждат насмешливо; оттогава се зарича да не стъпи повече в Медан. Несполуките са изострили чувствителността му до крайност. Най-малката дреболия го кара да настърхва. По-добре е да се оттегли! Не че чувствата му към Зола са охладнели. Достатъчно е да се замисли, да се пренесе в миналото, за да възкръсне у него все така топло, както някога, това тридесетгодишно приятелство. Но той страда. Страда, като вижда „колко е оглулял“ приятелят му. Страда, когато в салона в Медан госпожа Зола му дава ясно да разбере, че със селяшкото си държане и изцапани дрехи, с начумереното си мълчание и неуместни приказки той не е по-желан гост от онези близки и далечни роднини, които непрекъснато идват да протягат ръка в Медан, привлечени от позлатената слава на писателя. Той вече няма да ходи у приятеля си. По-добре е да се махне оттук, да се усамоти — да изчезне.

Сезан се затваря в „Жа дьо Буфан“. Не се вижда с никого. Когато случайно излезе на улиците на Екс, случва се да срещне познати като Жибер или някой съученик от колежа „Бурбон“, но тези срещи никак не го вълнуват. Мизантропията му се изостря. След като веднъж е

разговарял с брата на Бай, Изидор, който е станал адвокат, навъсено отсича, че имал вид на „младо адвокатче-мошеник“. Не е подружелюбен и към домашните си. Сега къщата кънти от „ругатните“ му, защото в „Жа дьо Буфан“ е дошла да роди сестра му Роза и се е настанила временно там с мъжа си. Вярно е, че му приглася и Мария, която, останала стара мома, не се е отърсила от властния си нрав и никак не се разбира с младото семейство.

Сезан страда. Като се погледне в огледалото и види оплещивялата си глава, повяхналата кожа, натежалите клепачи, всички тия белези на безкрайните му несполуки, той си казва, че на четиридесет и три години е вече свършен човек. Вижда всичко в краските на настъпващия залез. Мисли си за жизнерадостния другар от колежа, Маргери, първия корнетист от духовото трио, този толкова безгрижен и самодоволен младеж, който миналото лято се е самоубил, като се е хвърлил от първия етаж на съдебната палата (и той бе станал адвокат). Мрачни предчувствия обземат Сезан. Това бягство, това отричане от всичко не е ли вече само по себе си нещо като смърт? През ноември той пише на Зола: „Реших да направя завещанието си...“

Ако умре скоро — мисли си Сезан, — ще го наследят сестрите му, а той иска на всяка цена да избегне това. Иска да остави за наследници майка си и малкия Пол. Не знае как да постъпи, как да формулира съответната клауза в завещанието, та да не бъде уязвима по съдебен път. Тогава решава да се обърне отново към Зола, да поиска от него образец и да го запита дали би приел да съхранява завещанието, защото — добавя той — „тук сигурно ще похитят въпросния документ“.

Нерадостните мисли обаче не му пречат да работи. „Продължавам да работя по малко, макар да не върша нищо друго“ — съобщава той на Зола. Той е художник, работата му е да рисува. Не му обръщат внимание, отричат го, но той ще продължава да рисува! Ще рисува за себе си, заради живописта, защото такова е неговото призвание, защото е роден да търси порядъка на формите и багрите, защото не може да не претворява в живопис онova, което вижда.

Тук, в Прованс, в единствения край, в който може да познае себе си, с който се чувствува истински и неразривно свързан, Сезан ще продължи в усамотение да разгадава тайните на живописта, на *своята живопис*. Тук и само тук той е Пол Сезан. Ако трябва един ден да

намери себе си, да се „осъществи“, това ще стане тук, пред планината Сент Виктоар, пред планинската верига Етоал, чиито обеми се открояват в сухия въздух с отчетливите си планове. Толкова пъти е прекосявал надлъж и нашир тази земя, че за него пейзажът не се влияе вече от капризите на времето и на сезона. Отвъд случайното, отвъд игрите на светлината Сезан вижда непреходното, вижда неизменната истина на тази земя в нейната материалност, вижда вековечната й история. Тя го приканва, тласка го към все по-пълно задоволяване на потребността да гради, да организира хаотичното богатство на нещата в почти геометрична строгост на формите, очистени от всичко мимолетно и случайно. Откъснат вече от парижките среди на изкуството, Сезан долавя в безмълвния диалог с родния си край, че именно с такива изисквания трябва да подхранва изкуството си. Той не е живописец на Севера, нито на парижките околности, той е художник на тази земя, на тази твърда земя с ясно изразен геологичен строеж. Класицизмът е постижение на латинския дух. Само тук, в Юга, може да се пресъздаде Пусен от натура.

Както художникът пише на Зола, в „Жа дъ Буфан“ не е „много весело“. Сестра му Роза и зет му още не са си заминали, бебето врещи. Баща му продължава да го следи, а сестра му Мария, която става все по-набожна, постоянно му натяква, задето още не е уредил семейното си положение. „Ожени се за нея, сключете брак!“ — настоява Мария, когато стане дума за Ортанз. Сезан кълне, излиза, не се прибира по цели дни. Впрочем той никъде не се чувствува добре. Няма по-спокойни, по-строго изградени и по-уравновесени картини от неговите, но няма и по-неустойчив човек от техния създател.

Сезан често ходи в Марсилия. Минава зад протестантската църква по стръмната улица Дьовилие^[1], спира се пред една стара къща, изкачва стълбите, бутва вратата и като прекосява мансардата, в която цари неописуемо безредие, някакво полужилище-полуателие, прегръща художника, който е застанал пред статива и работи. Този художник е Адолф Монтичели. Към него, също така презрян и обруган, Сезан се е привързал силно като брат по нещастие. Монтичели е петнадесет години по-възрастен от него, наближава шестдесетте^[2] и макар да е понапълнял, е все така представителен: висок, но с къси крака, с бистър поглед, величествено чело, як врат и красива рижа брада. Бавните му движения не са лишени от

достойнство и внушителност. До 1870 г. е живял в Париж, после се е върнал в Марсилия и оттогава не е напуснал родния си град. Било е време, когато се е носел като елегантен денди: с бели маншети и бяла яка, кадифено сако, гъльбовосини ръкавици, бастун със златна топка — истинска „Тицианова фигура, слязла от рамката“.^[3] Сега той презира тези евтини ефекти и не обръща внимание на външността си, но все още мечтае да удивлява хората, изтъква вродената си склонност към странностите и обича да се държи не като всички, да изказва загадъчни мисли, „обмислени безсмислици“.^[4] И сега е това, което винаги е бил: велможа, влюбен в насладите, охолството и блъсъка. Доходите му са нищожни, затова пък въображението му е богато. И то му стига! Този бедняк е превърнал живота си във вълшебен сън. Под четката му възкръсват венецианските празници, галантните сцени на Вато. Негови са най-красивите жени, той ги поваля върху платното си в изпълнени с тайнствен мрак паркове, гизди ги с бисери, злато, пера и сърма. Монтичели обича операта и циганските оркестри и когато някоя вечер отиде да послуша музика, въображението му се разпалва до такава степен, че бърза като обезумял да се приbere в мансардата, „запалва всички свещи, които може да събере“ и рисува „докато държат силите му“.^[5]

С ярки и пищни багри Монтичели омагьосва своите пейзажи, букети, портрети, карнавални сцени. „Позволявам си лукса — казва той — да рисувам с хубави тонове: наситеното жълто и кадифеното черно ми доставят върховна радост.“ За да се препитава, той продава картините си, но за нищо на света не би се унизил да се пазари. Успехът никак не го интересува. За разлика от Сезан неразбирането и подигравките не го засягат. Или поне се показва безразличен към тях, като се затваря в непристъпното си достойнство. „Рисувам за след петдесет години“ — казва гордо той. Един ден го посъветвали да изпрати картини в Салона.

— В Салона ли? Кой Салон?

— Как, нима не знаете, че на този голям празник на изкуството Париж кани всяка година художниците от цял свят?

И тогава Монтичели отвърнал замислено:

— Значи, излагат картини! Виж ти, много интересно! Знаех, че има скотовъдни конкурси. Виждал съм на такива изложби прекрасни

угоени говеда. Ха, ха, ха... — и смехът на Монтичели раздрусал рижата му брада. Велможа!

Сезан оставя чантата и другите си пособия и сяда на един от двата стола в мизерната мансарда. През червеното перде на единствения прозорец се процежда пурпурна светлина.

— Е! — казва Монтичели и посочва картина на статива. Още една *brouscalade*^[6], от която ще излезе обядът утре! А вие къде отивате, Сезан?

Сезан му разказва за намеренията си. Често двамата художници тръгват заедно да работят над някой мотив. Веднъж дори се скитат цял месец с раници на гърба по възвишенията между Марсилия и Екс. Докато Монтичели прави някаква скица, Сезан, изпаднал в лирично настроение, рецитира на висок глас стихове от Апулей и Вергилий.^[7] Той е убеден, че Монтичели, този алхимик на багрите, който със смайваща лекота рисува картина след картина, творби, които поразяват с пищната си материалност, с почти скулптурната си релефност иискрят с блясъка на емайла, притежава някаква „своя тайна за смесване на боите“.^[8] Затова и неуморно го наблюдава, когато работи.

Монтичели — какъв „темперамент“! — е приемник на Дъолакроа, романтик, бароков художник, който се опиянява до забрава от буйното си въображение. В негово лице Сезан вижда себе си, защото по природа двамата си приличат. Сезан наистина е успял да овладее и да подчини тази природа на законите на едно изкуство, което смята да изгради като класическо, но тя още кипи и бушува у него, а понякога проблясва в търпеливо работените му платна и внася неочеквана нотка в тях. Това са моменти на увлечение във въздържанието, изблици на „несръчност“, които го измъчват, които са все още дълбоката драма на творческия му живот. „Виждам как плановете се застъпват един друг и понякога ми се струва, че правите линии се свличат.“ Борбата между разума и инстинкта никога не е безболезнена. Сезан се възхищава от лекотата, с която работи Монтичели, облажава го за щастливия му нрав да се задоволява с това, което е, облажава го, че не желае невъзможното.

* * *

През март Роза и съпругът ѝ напускат „Жа дьо Буфан“. „Надявам се, че ругатните ми ще ги накарат да не идват това лято в «Жа»... за радост и на майка ми!“ — пише Сезан на Зола.

Малко по-късно той сам отива в Естак при Ортанз. Наема „малка къща с градина... току над гората“ в така наречения квартал на Замъка. Въпросният замък Бови е доста чудновата сграда, развита на дължина и опасана с дървен пруст; собствениците му там дават квартири под наем. Сезан живее „в подножието на хълма“. Зад къщата скалите се издигат отвесно нагоре сред гора от борове. Отпред се открива огромният залив, осенен с островчета и затворен от планинската верига Марсейвер.

През май Сезан научава за смъртта на петдесет и една годишния Мане, настъпила след злополучна ампутация на левия крак.

„Катастрофата с Мане“ навярно засилва собствените му страхове. Придружен от майка си, той отива при един нотариус в Марсилия и по негови указания съставя собственоръчно завещанието си, което изпраща на Зола, а майка му получава втория екземпляр. След като урежда следсмъртните си грижи, се залавя отново за работа.

„Продължавам да се занимавам с живопис — уведомява той Зола. — Тук има хубави изгледи, но невинаги от тях излиза мотив. Все пак при залез-слънце от височините се открива красива панорама с Марсилия и островите в дъното; вечер всичко изглежда много декоративно.“ Доколкото му е възможно, Сезан избягва да измисля каквото и да било, старае се след търпеливи и внимателни проучвания да застане на такова място, откъдето избраният пейзаж представлява вече сам по себе си картина. Природата около Естак го привлича властно и той много би искал да може да предаде красотата ѝ. Сега тази мисъл не му дава покой. Колебае се, опипва, започва картини, които не го удовлетворяват и затова скоро ги изоставя.

Самотна къща сред скалистата, слънчева пустош на хълма, изгледи от селото, някъде долу, в подножието, скали, надвесили се над морето, привличат четката му. В същност това, което би искал, е да съчетае в една-единствена чудна картина различните елементи, откриващи се пред погледа му: наситеното синьо на морето, хармоничния и ритмично раздвижен масив на Марсейвер, близките къщи с червени керемидени покриви, зеленината, дъгата от борове. Седмици и месеци наред Сезан се опитва, в платно след платно, да

обедини тези елементи в съзвучие, да прецени относителната стойност на всеки един от тях, да ги слее в органично цяло, в онази жива реалност, каквато трябва да бъде съвършената картина. Колко далеч е вече той от импресионизма! Стrog ред, простота, флуидна музика на обеми, оцветени форми и планове, които отстъпват в дълбочина. Сезан освобождава нещата от зависимостта на времето, за да ги върне към вечността. Светът престава да се движи. Не се долавя дъх. Водата и листата сякаш спят минерален сън. И никаква човешка фигура. Мълчание. Неизразимото.

— Винаги са ме привличали небето, безкрайното в природата —
казва Сезан.

Дните текат неусетно. 1883 година отминава като сън. През лятото художникът прекарва няколко седмици в „Жа дьо Буфан“. През ноември се настанява за зимата в Естак, където по-късно идва и майка му. Нищо не смущава недоловимия ток на времето. Понякога Сезан се среща с Монтичели, но марсилският художник изведнъж е загубил много от полета и жизнерадостта си: умряла е майка му и той е покрусен; здравето му е разклатено. Край на безгрижните скитания! Към края на декември на път за Париж, след кратка обиколка по италианското крайбрежие, Моне и Реноар посещават Сезан.

Малко по-късно, през февруари, Валабрег отива да навести Сезан в Екс. „Обиколихме града — разказва Сезан — и си спомнихме за някои от общите ни познати, но колко различно чувствуваме сега нещата!“ — възклика той. Сезан е сам. Някогашните приятелства чезнат в миналото. Вилвией се ужасява от неговата живопис и го гледа отвисоко. Има някои, разбира се, които си остават дружелюбни, но в погледа им Сезан долавя съжаление, което го вбесява. Пък и какво ли би могъл да им каже днес той? За какво например да говори с един Виктор Леде, който от три години е депутат на Екс и се занимава само с политика? Единственият, с когото би могъл да поддържа някаква връзка, е Нюма Кост, но сега Нюма Кост почти не се интересува от него. Откакто е получил неочеквано наследство от свой приятел, завещал му сто хиляди франка „за спомен и в знак на уважение“, Нюма Кост се е уволнил от войската, върнал се е в Екс и си е купил малка вила на пътя за Ламбек и хубава къща срещу катедралата „Сен Совьор“. Времето си прекарва в научни занимания, пише политически и научни статии в местните вестници, но продължава и да рисува.

Картините му влизат в Салона. Ревностен почитател на Зола, Нюма Кост поддържа с писателя редовна кореспонденция, пише отзиви за всяка негова книга, снабдява го с чист зехтин, рови се по негово поръчение в антикварните и вехтошарските магазини.^[9] А Сезан!...

Сезан е сам. Книгите на Зола са единствената вест от външния свят. „Много ти благодаря за пратката — пише той един ден на Зола — и за това, че не ме забравяш в уединението ми.“ Самотата му тежи. Рисува като в пустиня. Край него няма никой. Никой, на когото да се довери, с когото да сподели съмненията си в моменти на униние. Нито баща му, нито майка му, нито сестрите му, нито Ортанз разбираят живописта му, тази упорита, нелепа мания, която го заставя да продължава едно отречено от всички творчество. Сам е. Понякога въздиша, като си помисля за Гоя и за херцогиня Алба. От всичко е лишен, лишен дори от такава любов, която с нежното си съучастие внася разтуха в нерадостната съдба, смекчава болката от несполуките, възвисява победите, която крепи и увлича, неуморно поддържа духа и вдъхва вяра в утешния ден.

Ортанз роптае, задето я карат да живее в Прованс, и позира само за да се избегнат семейните сцени. Никак не ѝ е приятно да стои с часове като закована, още повече че Сезан ѝ забранява категорично да мърда и да прави най-малкото движение. Та каква е ползата от всички тия мъки? Трябвало да стои „като ябълка“! „Я виж, ябълката мърда ли?“ — крещи Сезан.

Потискаща самота! Сезан прави нов опит да разчупи обръча ѝ. Още веднъж се обръща към Гийме, за да се застъпи за един портрет, който е представил на журито. За беда вече е отменена привилегията на „милостите“, от която се бе възползувал преди две години, и Гийме не може да стори нищо. Журито отхвърля картината на Сезан.

Колкото и да се е затворил в себе си, Сезан продължава упорито да работи. Пейзажи от Естак, къпещи се жени, портрети на Ортанз и малкия Пол, автопортрети, натюроморти. Може би е на грешен път. Може би никога няма да може „да защити теоретически резултата от (своите) опити“. Може би творчеството му е обречено на забрава. Кой знае... Може би животът му, посветен без остатък на живописта, ще завърши с ужасен провал... „Венецът и любимата, които бог е предопределил за нашите двадесет години“ — казваше някога Зола. Сезан не е получил нищо от всичко това. Нищо! Всичко е проиграл. Е

добре, въпреки това той ще продължава да рисува, защото трябва да рисува, за да стигне до крайния предел на тази одисея — до пределите на живописта.

Сезан подрежда дълго, търпеливо и с любов различните предмети, които трябва да влязат в неговите натюроморти. За него натюромортите са упражнения, експерименти. С добросъвестността на учен разполага в равновесие плодове, кани, ножове, кърпи, чаши за вино, канчета, бутилки, съгласува или противопоставя тоновете, степенува светлините и сенките, подпъхва една по една монети под прасковите и ябълките, докато всичко на масата най-после образува „мотив“ и се съчетае в ред, задоволяващ окото и разума. „Съгласуването на цветовете, всичко е в съгласуването на цветовете — си казва Сезан. — Така изгражда композициите си Веронезе.“

А да не би всичко да е самозаблуда, да не би това разположение на предметите да очарова само неговите очи, да не би да му се привиждат призраци, халюцинации като на безумец? Да не би да е полудял като Френхофер от „Неизвестният шедьовър“?

Сезан е чел и препрочитал тази малка повест на Балзак: от десет години гениалният живописец Френхофер работи над едно платно — неговият шедьовър, наречен „Хубавата лешникоберачка“, който той грижливо крие от очите на хората. Но в деня, когато най-после, опиянен от успеха, се съгласява да покаже картината си, всички виждат в нея само безразборно нахвърляни бои, безброй чудновати черти, сред които като по чудо се подава великолепен гол крак, „спасил се от едно невероятно, бавно и неумолимо разрушение“.

Сезан гледа собствените си платна. Солучили ли са те?... Действително негови ли са, на Сезан, или като „Хубавата лешникоберачка“ на Френхофер са „безформена мъгла“ — илюзии?

Странно наистина, че тъкмо сега си спомня за измисления от Балзак Френхофер! С какво необикновено прозрение авторът на „Човешката комедия“ е поставил в устата на своя герой мисли, които днес Сезан би могъл да повтори, без да промени нито дума!^[10]

„Френхофер — казва един негов приятел — е човек, отдал се всецяло на нашето изкуство, който вижда по-navисоко и по-надалеч от другите художници. Дълбоко е размишлявал върху багрите, върху абсолютната истина на линията, но от много търсения е стигнал дотам, че сам е започнал да се съмнява в предмета на своите търсения.“

Френхофер!

„Да, аз съм Френхофер!“ — мълви Сезан.

Той дори физически прилича на Френхофер. Като него е „повехнал от годините, но най-вече от мислите, които подкопават и душата, и тялото“. Сезан е на четиридесет и шест години, но изглежда десет години по-стар. Страда от остра невралгия, от силни болки, които понякога — казва той — замъгляват съзнанието му.

„Да, аз съм Френхофер!“ — мълви Сезан. Той страда, съмнява се, измъчва се, върви като слепец по самотния си път, пити се с тревога в душата дали работи над миражи или над вечни творби, дали не е отдал напразно живота си на живописта, на тази „мръсница живописта“.

---

[1] Сега авеню Франклайн Рузвелт. ↑

[2] Монтичели е роден в Марсилия на 16 октомври 1824 г. ↑

[3] По Луи Брес. ↑

[4] По Андре Малион. ↑

[5] По Пол Гигу. ↑

[6] Измислена дума, употребявана от Монтичели, с която искал да каже „нешто без стойност, цапаница“ (А. Малионе). ↑

[7] По Ж. Гаске. ↑

[8] По Табаран. ↑

[9] По-късно Зола дори поръчал на Нюма Кост да му намери един стол-носилка в стил Луи XV или Луи XVI. „Трябва ми един много хубав, с мартинов лак, с позлата и с рисунки по него.“ ↑

[10] „Природата — казва Френхофер — е съвкупност от закръглени форми, които се обгръщат една друга. Строго погледнато, рисунък не съществува!... Линията е средство, с което човек отчита действието на светлината върху предметите, но в природата, където всичко е запълнено, няма линии; ние рисуваме, като моделираме, тоест като отделяме нещата от тяхната среда; единствено разпределението на светлината дава форма на телата!... Може би не бива да се рисува нито една черта, може би е по-добре да се започва всяка фигура от средата, като се предават първо най-осветените изпъкналости и постепенно се преминава към по-тъмните части. Не постъпва ли така слънцето, този божествен художник на вселената?“

Да сравним тези редове с мислите на Сезан:

„Светлината и сянката представляват съотношение на цветове; тези два съществени елемента се различават не по своята интензивност въобще, а по собствената си звучност.

Чистият рисунък е абстракция. Рисунъкът и цветът не могат да се отделят, тъй като в природата всичко е оцветено.

Ние долавяме формата и очертанията на предметите благодарение на противоположностите и контрастите, които се пораждат от собствените цветове на предметите.

Като живописваме, ние същевременно и рисуваме. Верният тон предава едновременно и светлината, и релефа на предмета. Колкото по-съзвучни са цветовете, толкова по-точно се очертава рисунъкът.

Не съществуват нито линия, нито релеф. Рисунъкът е съотношение на контрасти или просто съотношение на два тона: белия и черния.“ (Изказвания, предадени от Леон Ларгие.)

„В портокала, ябълката, топката, главата има една върхова точка; въпреки ужасното въздействие на светлината, сянката и цветовите усещания, тя винаги е най-близката точка до нашето око. Краищата на предметите се стремят към един център на равнището на нашия хоризонт.“ (Из писмо до Емил Бернар.) ↑

II. КАМБАНАРИЯТА НА ГАРДАН

*Но за да ги обайвам, аз имам две
всевластни
огледала, чио правят нещата по-прекрасни:
очите ми — очите — с предвечни светлини.*
Бодлер, „Красотата“.

Пролетта на 1885 г. В „Жа дъо Буфан“ работи една прислужничка на име Фани.

Здрава и напета, добре сложена мома с цъфтяща плът, която не се плаши и от най-тежката работа. „Ще видиш колко е хубава прислужничката в «Жа» — е казал на някого Сезан; — прилича на мъж!“^[1]

Художникът наблюдава с пламнали очи хубавата провансалка. Да потърси забрава в любовта на една жена! Да прегърне, преди да е станало късно, нещо осезаемо, да притисне женски гърди, тяло, да потъне в тази свежест и нега, да познае и той сладостния шемет на любовта, както толкова хора на тоя свят! Не е ли истинска лудост животът, който води? Утре ще стане на петдесет! Утре ще дойде смъртта! И животът ще му се е изпълзнал, а при това е толкова близо, съвсем близо до него! Гърлото му се свива от страх и желание. Фани! Какъв магнитичен зов в тази лъчезарна плът! Сезан пристъпва, сграбчва младото тяло, смазва под устните си засмяната уста...

Сезан вече не знае какво върши. В ателието си взема една рисунка и на гърба започва да пише черновата на писмо до Фани:

„Видях Ви и Вие ми позволихте да Ви целуна; от този момент ме обзе дълбок смут, който не ми дава покой. Простете на един и измъчван от тревога приятел^[2], задето си позволява да Ви пише. Не зная как ще окачествите тази волност, може би твърде голяма според Вас, но нима можех да остана с мъката си, която ме гнети? Не е ли по-добре да проявяваме чувствата си, отколкото да ги крием? Защо, казах

си, да премълчаваш болката си? Не облекчаваме ли страданията, като ги оставяме свободно да се изразят? И ако нещастникът вика, за да успокои донякъде физическата болка, не е ли естествено душевните терзания да потърсят облекчение в изповедта пред обожаваното същество?

Добре зная, че това писмо може да Ви се стори прибързано и недискретно, но единственото, с което то би могло да ме препоръча пред Вас, е добрината...“^[3]

* * *

Сезан е твърде непохватен, за да може сърдечното му увлечение да остане дълго време тайна за близките му.^[4]

Ортанз, която разбира по-добре от всеки, че вече не съществува друга връзка между нея и Сезан, освен детето и жалките навици на шестнадесетгодишния съвместен живот, ожесточено брани застрашената си сигурност. Без да знае, тя намира съюзница в лицето на Мария, която при това я презира. Незаконно съжителство, незаконородено дете, живопис — достатъчно лудории е вършил брат ѝ! Ето сега нов скандал с тая срамна слугинска любов. Не, стига толкова! Той ще се ожени за Ортанз, и колкото по-скоро, толкова по-добре!

Мария се заема да издействува съгласието на стария Луи-Огюст. Към края на юни банкерът ще навърши осемдесет и седем години. Разумът му започва да се замъглива. Виждат го често как се запътва с престорено безразличие, с потайна и лукава усмивка към някое скрито кътче в обширния парк на „Жа дьо Буфан“ и заравя там шепа жълтици. Сега в „Жа“ все повече и повече се слуша гласът на Мария. На Луи-Огюст тя оставя само илюзията за власт.

Сезан се опитва да се бори, да запази благото си, щастието, което внезапно е озарило дните му и му е върнало малко от младостта и вярата в живота с цената на толкова терзания. Не ще и дума, че първата работа на Мария е била да изгони хубавата прислужничка. Сезан, за когото и най-малкото препятствие се превръща в планина, се заплита в сложни комбинации. На 14 май моли за помощ Зола: „Пиша ти, за да имаш добрината да ми отговориш. Бих желал да ми направиш някои

услуги, нищожни за теб, големи за мен — а именно да получаваш някои писма за мен и да ми ги препращаш на адрес, който ще ти съобщя допълнително. Или съм луд, или съм с всички си. *Trahit sua quæque voluptas!*^[5] Обръщам се към теб и те моля за о прощение; блажени са мъдрите! Не ми отказвай тази услуга, не знам към кого друг да се обърна.“ Сезан сигурно изпитва известно притеснение от това, че в трудни моменти е принуден винаги да досажда на Зола и писмото му завършва със следния странен послепис: „Аз съм нищожен и не мога да ти направя никаква услуга, но тъй като ще си отида преди теб, ще се помоля на Всевишния да ти запази хубаво място.“

Но художникът се лъже, ако смята, че може да се отърве от сестра си. Когато трябваше да воюва с баща си, в края на краищата той винаги побеждаваше. Отърваваше се с едно „Добре де, добре!...“, обещаваше, лъжеше и колкото повече отстъпваше на думи, толкова по-малко можеше баща му да надделее. Луи-Огюст разбиваше отворена врата и в крайна сметка мнимите му победи се превръщаха в поражения; липсата на съпротива го уморяваше и той изоставяше борбата.

Съвсем не такъв е случаят с Мария. Тя познава брат си по-добре, отколкото някога го е разбирал Луи-Огюст; пред нея маневрите на Сезан не минават. Върви по петите му, постоянно му натяква, не му дава да си поеме дъх. Скоро животът на Сезан става непоносим. Вкопчил се отчаяно в любовта си към Фани, от която не иска да се откаже, притиснат между Мария и Ортанз, той се бори до полуда, усеща, че го впримчват. Изпада в паника и решава да използва последното средство: зарязва всичко и побягва. Към средата на юни заминава за парижката област и потърсва убежище при Реноар в Рош-Гион.

От сестра си е успял да избяга, но не може да попречи на Ортанз да тръгне подир него с малкия Пол. Ортанз е твърде самостоятелна и обикновено не го спира да ходи където иска. Много добре е съумяла да се приспособи към дългите отсъствия на Сезан, към хлабавите съпружески връзки. Но сега не може да става и дума да се отдалечи дори на крачка от бащата на детето си. А това дете, което Сезан обожава, е най-сигурният й коз. Реноар и жена му са навсярно много изненадани от това внезапно посещение, но оказват възможно най-добър прием на разединеното семейство.

Ортанз иска намесата на Реноарови, а Сезан разиграва комедия: опитва се да рисува, започва един изглед от Рош-Гион. Вътрешно обаче е толкова възбуден, че трудно може да се съсредоточи в работата си. Чака писма от Фани, които Зола трябва да му препраща „до поискване“, както го е помолил веднага след пристигането си в Рош-Гион. Нищо не идва! Вероятно Фани не иска да продължи тази неподходяща за нея връзка. Сезан нервничи, измъчва се, не го сдържа вече в Рош-Гион. Трябва да замине, да промени мястото. Всичко го дразни, дори тази нужда от промяна, която го кара да се скита като подгонен звяр. Зола е в Париж, но скоро ще замине за Медан. Сезан ще отиде при него: на 27 юни замолва приятеля си да го уведоми, щом пристигне в Медан.

Дните минават. На 3 юли няма още отговор от Зола. Сезан упорствува и му праща второ писмо. На четвърти и пети — все още нищо от Зола. Сезан беснее. На 6 юли се сеща, че е забравил да потърси писмата си от пощата. Къде му е бил умът, дявол да го вземе! Хиляди ругатни. Кратко писмо от Зола. Писателят се учудва на трескавото нетърпение на Сезан. „Какво става с теб?“ Зола е в Медан, но жена му е болна. „Не можеш ли да потърпиш още няколко дни?“ — пита той Сезан. Не, точно сега Сезан не може повече да търпи. Фани още не се е обадила. Той не може вечно да чака в Рош-Гион. Не издържа и на 11 юли заминава внезапно за Вилан, съвсем близо до Медан. Оттам ще може да прескочи при първия знак от Зола. Още с пристигането си обаче ще отиде в Медан да вземе лодката на Зола, за да рисува. Но сега, в навечерието на националния празник, цялото село е украсено със знамена. Сезан не може да намери стая никъде, нито в хотел „Софора“, нито в „Берсо“, нито в хотел дю Нор. Налага му се да слезе по Сена до Вернон, където най-после отсяда в хотел „Париж“. На 13 юли съобщава адреса си на Зола. Не минават обаче четиридесет и осем часа и всичките му планове се объркват наново. Изведенъж е решил да се приbere в Екс. Сезан капитулира. Мария е победила.

Преди да замине за Екс, Сезан все пак ще се отбие в Медан. Но колко дълъг му се струва наложението от Зола срок! Сега, след като вече е взел решение, няма търпение да напусне Вернон. Да чака още, да започне да рисува? Щом е решил да се върне в Екс, колкото по-скоро, толкова по-добре. Най-после идва известие от приятеля му: Зола го кани на 22 юли.

* * *

Сезан и Зола не се виждали от три години.

Три години! Серията „Ругон-Макарови“ наброява вече тринадесет тома. Романът „Женско щастие“ е излязъл през 1883 г., „Радостта от живота“ — през 1884 г., „Жерминал“ — през март тази година. Печатниците пускат книгите на Зола с ускорен темп. Дори първите му произведения, които на времето са минавали незабелязани, намират днес широка публика. През май Зола е получил тринадесет хиляди франка авторско право за романа „Тереза Ракен“, излязъл още през 1868 година. Зола е богат. Скоро ще бъде не по-малко богат от Луи-Огюст Сезан. Яде много и пълнее: деветдесет и пет килограма, метър и десет кръстна обиколка. Тези цифри също говорят за успехите му, както ежегодните разширявания и разкрасявания на къщата в Медан. При всеки нов успех се строи ново крило, изникват допълнителни пристройки, купуват се околни земи: градината се е превърнала в парк, в който са посадили липи по протежение на цяла алея; построени са парници, гъльбарници и образцов птичарник.

Зола гледа през пенснето си Сезан. Три години! Несполука след несполука, творческо безсилие, а сега и тази глупава женска история! Решително нещастният Сезан не съумя нито да сложи ред в живота си, нито да овладее гения си. „Аз съм целомъдрен — заявява понякога Зола. — Друга жена, освен моята? Та това би било загуба на време!“ Естествено и Ортанз носи отговорност. Зола никога не е одобрявал тази връзка на приятеля си с една нищо и никаква жена.

В своя роман, чийто главен герой ще бъде Сезан-Лантие, той ще опише не само „борбата на художника срещу природата“, а и „борбата на жената срещу творчеството“. Но, както казват в Прованс, *chasque toupin trovo sa cabucello*.^[6] Бог създава хората и ги събира. Бедният Пол! Кой би могъл да си представи такова нещо в колежа и по-късно в Париж, по времето на прословутия Салон на отхвърлените! Трагичен провал! А ето днес и тази гнусота, това омерзение, тази кал в душата заради една слугиня! За окайване е Сезан! Клетият пропаднал гений! „Непрекъсната борба, по десет часа работа на ден, пълно себеотрицание! А после, какво? След двадесет години такава страсть да стигнеш дотук, до тази жалка история... Толкова надежди, толкова

терзания, цял живот преминал в непосилните мъки на творчеството... За какво, боже мой!“ Три години! Въпреки приятелските си чувства към Сезан, Зола е трябвало да отстъпи пред настояванията на жена си: става вече неудобно да се показват пред посетителите картините на този пропаднал художник и затова ги качват на тавана.^[7] Зола е развлнуван, малко смутен. Върху огромното му бюро лежи ръкопис, който всеки ден набъбва с няколко страници — *nulla dies sine linea!* Това е ръкописът на новия му роман, на четиринадесетия том от серията „Ругон-Макарови“, романът за Клод Лантие, романът за Сезан, който писателят е започнал преди два месеца и половина. През пенснето си Зола наблюдава своя герой.

Сезан не остава дълго. В това състояние на трескава възбуда и отпадналост той не може да понася блъсъка на Медан. Изведнъж си спомня какво му бе писал Зола в края на войната от 1870 година:

„...Малко ми е жал, като виждам, че не всички глупаци са избити, но се утешавам, като си помисля, че нито един от нас не е загинал. Сега можем отново да подемем борбата.“ Тъй като Зола парадира с връзките си и му разправя, че напоследък бил на вечеря „у голям човек“, Сезан не може да се сдържи и му припомня писмото.

— Все пак, ако всички глупаци бяха измрели — му казва той, — ти щеше да бъдеш принуден да ядеш вкъщи притопленото говеждо насаме с твоята еснафка.

Уязвен, Зола се намръщва.

Двамата приятели се разделят. Зола, вечно неспокоен, изпитва сега ужас при мисълта, че може би е заболял от диабет. След няколко дни смята да замине с жена си за Мон-Дор на лечение, а после ще мине през Екс, за да види Сезан.

* * *

В „Жа дьо Буфан“, където царува Мария, вратите се затварят зад художника. Недоволен, сърдит, Сезан се е предал. „Ако семейството ми не се интересуваше от мен, всичко щеше да бъде наред.“ Макар и все още разтърсен от преживяното, той е започнал да работи.

Тъй като не му е никак приятно да стои в „Жа“, ходи всеки ден в Гардан, малко селище с четири хиляди жители на десетина километра

от Екс, където се е настанила Ортанз. Всичко е свършено! С наранена до смърт душа Сезан приема съдбата си. За него всичко вече е пепел. „В публичния дом или някъде другаде, но нищо друго... Плащам, думата е гнусна, но ми трябва спокойствие и на тази цена го получавам“ — пише той в едно доста загадъчно писмо до Зола, скърцайки със зъби. Зола няма да се отбие в Екс. В Марсилия е избухнала епидемия от холера, той се е уплашил да не се зарази и се е отказал от намерението си да посети Сезан.

Сезан рисува. Избрал е за сюжет стария Гардан. Къщите на градеца се трупат по тесни, стръмни улички около ската на едно възвишение, над което стърчи висока четириъгълна камбанария. Сезан анализира структурите, съчетава обемите. За него живописта е само изтезание. Той е неспокоен и възбуден, душата му е погнусена, но нито един пейзаж досега не е обмислял с такава остра проницателност. Няма досега картина, която да е изграждал с такава строга чистота на формите. Върху неговите платна ефирната пирамида на стария Гардан се извисява в най-ведра светлина като отвлечено видение — нещо като самостоятелна пластическа реалност!

---

[1] По Жан дьо Бьокен в „Портрет на Сезан“. ↑

[2] Приятел, на фр. ami. Според автора може би трябва се чете âme — душа. ↑

[3] Продължението на тази чернова не е намерено. ↑

[4] Много страни на това приключение остават неизяснени. ↑

[5] Всеки го влече собствената му страсть (лат.). — Б.пр. ↑

[6] Всяко гърне си намира похлупака. ↑

[7] Зола притежавал десетина Сезанови творби, между които *Печка в ателието*, *Отвличане*, *Часовникът от черен мрамор*, *Пол Алекси чете на Зола*, *Естак*, два портрета. ↑

III. КЛОД ЛАНТИЕ

*Който идва последен, е винаги чудовището,
кеява овца на стадото. Историята на
изкуството през последните години доказва
истинността на този факт и простата логика е
достатъчна, за да се предвиди, че това ще се
повтаря неизбежно, докато тълпата не пожелае
да застане на единственото становище, което
позволява да се прецени трезво дадено
произведение на изкуството.*

Емил Зола, „Едуар
Мане“ (1867)

Всекидневните пътувания между Екс и Гардан започват да дотягат на Сезан и той решава да се установи в Гардан при Ортанз, която скоро ще стане негова законна съпруга: през пролетта двамата ще узаконят връзката си.

Сезан живее на булевард Форбен, хубава улица в подножието на стария град с четири редици красиви платани. Душевният смут се е отразил на здравето му. Чувствува постоянна умора, физическа отпадналост. „Бих искал да имам умственото равновесие, което е присъщо на Вас — пише той на Шоке. — Но съдбата не ме е дарила с подобна устойчивост и това е единственото, за което съжалявам на тоя свят.“ Най-добре ще направи да се задоволи с дребното си съществуване, да се сгуши в ъгъла си, да живее посредствено и благоразумно, да чака залеза и смъртта. Понякога вечер той влиза в кафенето и подхваща празен разговор с някой от посетителите, с местния лекар или с чиновника Жул Перон, който от време на време се съгласява да му позира. За да не трябва да носи сам принадлежностите си, когато ходи да рисува навън, си купува магаре, но и с него не може да се оправи. Чуе ли дългоухият звънците на някоя каруца, ускорява

крачката и препуска в тръс, а когато го хване инатът, отказва да се помръдне. Отначало художникът се опитва било с думи, било с пръчка да вразуми упоритото добиче, но скоро се убеждава, че всичко е напразно и се примирява с прищевките му.

Когато тръгне да обикаля околностите, Сезан понякога не се прибира с дни вкъщи. Храни се по селските къщи заедно със селяните, нощува тук и там, а когато не могат да му предложат легло, се задоволява с чаршаф върху сеното в някоя плевня. Рисува Гардан и неговата камбанария, старите му мелници, но и Сент Виктоар, която се очертава в далечината, прорязана в основата си от възвищението Сангъл.

Отсега-нататък мисълта му все повече ще кръжи около тези голи канари, величествени в своето мълчание. Неуморно Сезан се опитва да пресъздаде върху платната си строгата и съсредоточена красота на тази планина от светлина, на този възторжен полет на земята и скалите. „Цели съкровища може да се отнесат от този край, който още не е намерил тълкувател, достоен за богатствата, които разкрива“ — пише художникът на Шоке. За него Сент Виктоар е отмора, наслада, увереност; в нея има твърдостта на камъка, теглото и трайността на минерала, тя е устойчивост и неизменност, блян по вечността и абсолютното. Вчера в Естак, следвайки своя път, Сезан трябваше да приковава морето, да предава повърхността му гладка, да спира вечното му движение, да го изтръгва от неспокойната му стихия. Оковаваше го в планинската му рамка като скъпоценен камък, придаваше му плътност и метален блъсък. Днес му стига да се вслуша в урока на тези отвесни скали, да се проникне от тяхната правда, да стане дух и плът от тази планина, за да осъществи най-после великата мечта за класицизъм и чистота, която се е вселила в него и изгаря душата му.

Понякога в неделен ден Марион, с когото Сезан отново се е срещнал, идва да го навести. Марион е направил светкавична кариера в университета и вече шест години е директор на Музея за естествена история в Марсилия. През последните години е издал заедно с Гастон дьо Сапорта „Еволюция на растителното царство“ в деветнадесет тома, но трудовете, многобройните му задължения и наблизаващите четиридесет години не са угасили възторженията му интерес към изкуството; той все още рисува като любител. Както някога, Сезан и

Марион поставят стативите си един до друг. Рисуват, говорят за изкуство, говорят и за наука.

Сочейки пейзажа, Марион разказва за историята на тази земя през различните геологически епохи, обяснява произхода на земните пластове, бавните изменения и стихийните катализми, които са променили коренно структурата им. Сезан слуша, вглежда се в следите, които му посочва Марион и в които е записано това далечно минало. Какъв съкровен живот одухотворява изведнъж и равнината, и хълмовете, и скалистите вериги, и пирамидата на Сент Виктоар! О, тайна на света, как да те обхвана, как да те разкрия до край? Трябва да се предадат именно тези непоклатими геологически устои, това първично равновесие, тази плътност и мощ, в тях е спокойното и ефирно величие на този свят. Всичко това трябва да се предаде с малко боя — и с много простота.

На 23 февруари сутринта Зола пише последните страници на „Творбата“.

Отчаян от творческото си безсилие, Клод Лантие се самоубива. Погребват го в гробището „Сент Уан“. Неговият приятел, писателят Сандос (тоест Зола), стои пред отворения гроб със стария художник Бонгран.

Облакътен на голямото си бюро, Зола пише:

... И сега му се струваше, че погребват младостта му; гробарите повдигаха, за да спуснат в дъното на ямата, част от самия него, най-хубавата, частта на илюзиите и възторзите... Разчистиха гроба, спуснаха ковчега, поръсиха с босилек. Всичко свърши...

Перото на Зола се плъзга по хартията.

... Всички се разотидоха. Одеждите на свещеника и на момчето се изгубиха между зелените дървета, съседите на покойния се пръснаха, четяха надписите по гробовете.

Сандос най-после се реши да напусне полузаринатата яма и продължи:

— Ние единствени го познавахме... Нищо, дори име не остави!

— Щастлив е той — рече Бонгран, — сега вече няма недовършена картина в земята, където почива... По-добре е да си отиде, отколкото да упорствува като нас да прави сакати деца, на които все нещо липсва, било крак, или глава, деца без живот...

— Да, наистина, по-добре е на човек да му липсва гордост, да се примирява с посредственото, да хитрува с живота... Ето аз изпипвам книгите си и все пак се отвращавам от себе си, като виждам колко са несъвършени и лъжливи въпреки всичките ми усилия.

С посърнали лица двамата тръгнаха бавно един до друг покрай белите детски гробове, писателят в разцвета на силите и на славата си, увенчаният с лаври художник в залеза на живота си.

— Поне един, който бе последователен и смел — продължи Сандос. — Призна безсилието си и се самоуби...

И последната страница:

— Дявол да го вземе! Единадесет часа! — рече Бонгран, поглеждайки часовника си. — Трябва да вървя!

Сандос възклика изненадан:

— Нима стана единадесет!

С още замъглени от сълзите очи той пълзна дълъг, безнадежден поглед върху ниските гробове, върху това широко, студено и подредено поле, осяяно с бели като бисери камъни, и добави:

— Да вървим да работим!

Зола въздъхва с облекчение и задоволство. Трябваше да бърза. От края на декември „Le Gil Blas“ печата новия му роман в подлистник. Издателят чака. „Много съм щастлив. Особено от края съм много

доволен“ — пише удовлетворен Зола на Анри Сеар, един от „господата Зола“.

Още първите подлистници са привлекли вниманието на художниците. Зола пише роман със зашифровани герои. Това се говори, това се знае. В лагера на импресионистите откриват с огорчение, че сега Зола е надминал статиите си отпреди пет години в „Le Voltaire“ и се е отрекъл напълно от старите си приятели. „Те всички стигат само до първата скица, задоволяват се с бегли впечатления и като че ли никой от тях не намира сили в себе си да стане дългоочакваният майстор.“

В този роман Зола доказва за лишен път (едва ли има повече нужда от това), че не разбира нищо от живопис: представя импресионисти, а когато трябва да опише техни картини, си служи с изрази много по-подходящи за най-пошлите академични композиции. Но ще разбере ли това публиката или, напротив, ще се възползува от книгата му, за да охули още веднъж импресионистите?

За тях, импресионистите, романът на Зола е едва ли не проява на зла воля. Така или иначе „Творбата“ бележи един разрыв; Зола се нарежда на страната на противниците им. Тъкмо сега, когато започват да печелят известна публика, Зола хвърля този камък срещу тях, като ги представя за бездарни и пропаднали художници. Без заобикалки Моне пише на писателя: „Дълги години се боря и се страхувам, че сега, когато най-после постигнахме нещо, враговете ще се възползват от книгата Ви, за да ни сразят.“

Но кой е Клод Лантие? Наистина ли е Мане, както твърдят мнозина? В Париж, разбира се, никой не се сеща за Сезан. Та на кого говори нещо това име днес? Всички се питат кой може да бъде Клод Лантие и кои са неговите приятели? Веднъж един млад студент се осмелява да запита Зола кои са истинските герои на романа му. Писателят отговаря уклончиво: „Каква полза да ви посочвам имена! Това са хора, загубили битката, които вие сигурно не познавате.“^[1]

В Гардан Сезан е получил „Творбата“. Ако за публиката самоличността на героите е загадка, ако някои от „източниците“ на писателя остават забулени в мъгла за приближените на Зола, за Сезан тук няма никаква тайна. Той е прочел с вълнение страниците, в които приятелят му разказва за прекараните заедно младежки години, за

спомените от колежа „Бурбон“, за излетите из околностите на Екс, за къпанията в Арк, за мечтите за слава.

В „Творбата“ Сезан открива всички стари приятели; при едни приликата е по-голяма, при други — по-малка, някои са представени в по-ласкова светлина, други — в по-тъмни краски, но всички — повече или по-малко видоизменени — са там. Бай е станал в романа архитект Дюбюш, Солари под името Маудо си остава скулпторът, който е в действителност, Алекси е взел името Жори, Гийме е Фажрол, Шайан — Шен и т. н. Там са и четвъртъците на Зола-Сандос, срещите в кафене „Гербоа“ (станало кафене „Бодкен“), историята със статуята на Солари, която се бе размекнала в затопленото ателие, ваканцията в Бенкур през 1866 г. и колко още случки от някогашния живот, послужили на Зола при написването на романа. Под перото на писателя Сезан открива собственото си държане, своите привички и жестове, своите думи, вижда себе си. Та това е той, този Лантине, който се провиква, че ще дойде време, „когато един само оригинал морков ще предизвика революция“. Той е художникът, „който се бори без отдих“, „побъркал се от работа“, разряждан от съмнения и тревоги, посмешище на тълпата, който се окайва, че не може да се изяви, раздира платната си, крачи нагоре-надолу разярен, когато работата не върви по волята му, и „изкарва яда си на мебелите“. Да, разбира се, това е той!

Тръпки полазват Сезан. Колкото повече навлиза в книгата, толкова болката, която стяга гърдите му, става по-нетърпима. Той е, вече е съвсем ясно, той е художникът, който кара автора да изпада в съчувствено умиление, защото вижда в негово лице несretника, човека, негоден за нищо в изкуството, пропадналия живописец, жалкия маниак. Със замъглени от сълзи очи, дълбоко наранен, Сезан чете тази присъда от петстотин страници над своя живот. Ето, значи, какво мисли за него приятелят му Зола: в неговите очи той е олицетворение на безсилието и провала.

Вярно е, че в последно време Сезан не е могъл вече да очаква особено разбиране от страна на Зола. Но че мнението на Зола за него е било тъй категорично и безусловно, тъй жестоко в своята бруталност, че Зола е могъл да го отъждестви с този малодушен, бълнуващ, кажи-речи истеричен човек — всичко това го хвърля в безкрайно изумление. О, той много добре знае как приятелят му е написал „Творбата“! Както

си му е обичаят, натрупал е купища бележки и спомени; събрал е сведения за това и онова, за търговците на картини, за колекционерите (дори Шоке е вмъкнал в романа си под името „господин Хю“), разпитал е за разните инструменти и пособия на художниците, осведомил се е по въпроса за моделите, за интригите в Салона... Обезопасил се е с всички предохранителни мерки, после е разбркал всичко и без лоша мисъл, чистосърдечно, без злоба е написал книгата си. Не е искал никого да уязви. Не е допускал, че може да уязви някого. Просто е искал да напише литературно произведение.

Неговият Клод Лантие не е Сезан, това е сборен образ, преди всичко един от неговите Ругон-Макарови, личност, обременена с тежка наследственост. Сезан знае, разбира, че това е така. Но именно това е жестокото за него в книгата. Защото, давайки полет на писателското си въображение, Зола не е можал да се сдържи и въпреки всичко е казал какво мисли за усилията на Сезан. Няма никакво съмнение! За него, за Сезан, а не за някакъв фиктивен герой е мислил Зола, когато е писал пасажите, в които се долавя болезнено съжаление. Съжаление ли! Значи, Сезан буди у Зола само съжаление! Съжаление, по-оскърбително от хулите и подигравките! Щом е така, на Сезан не му трябва милостта и състраданието на велможата от Медан! О, къде остана някогашното им приятелство, тяхното тъй хубаво, сърдечно и топло приятелство? Сега с трагична сила блъсват онези недоразумения, които от година на година са подяждали дружбата им. Тя е могла да оцелее само благодарение на взаимните отстъпки, на мълчаливото съгласие да не говорят за нещата, които съставляват смисъла на Сезановия живот. Сезан е приемал това мълчание, живеел е с илюзията, че то почива на някакъв свян пред съкровеното. А то е било само условност, лъжа! Да, Зола не изпитва към него нищо друго, освен отвратително съжаление! Гордостта на Сезан се бунтува, тази безмълвна гордост, без която не би могъл да следва, мимо всяка надежда, попрището си на художник. Острата болка възкресява стари огорчения, които бликат и нахлуват в съзнанието му. „Емил искаше да поставям жени в пейзажите си, сигурно нимфи, като стария Коре в лесовете на Вил д'Авре... Какъв кретен!“ И на всичко отгоре накарал Клод Лантие да се самоубие!

Какво! Значи, него, Сезан, е погребвал този „фразеолог“! Теглил е черта и край! Убил го е и сега може да го хвърли на кучетата.

„Requiescat in pace“^[2] — каза свещеникът; „Amen“ — отговори хористът. Заслепен от гняв, Сезан стиска юмруци и крачи нагоре-надолу из стаята. Внезапно започва да удря по масата и да крещи: „Не може да се иска от човек, който не разбира, да говори смислено за живописта, но, дявол да го вземе, как е дръзнал да пише, че художникът се самоубива, защото е нарисувал лоша картина? Когато картината не е сполучлива, хвърля се в огъня и се започва друга!“ И като съглежда някакво свое платно, Сезан, загубил самообладание, грабва и с треперещи пръсти се опитва да го разкъса, но то устоява. Тогава го навива, смачква го на коляното си и го захвърля в ъгъла на стаята.^[3]

Зола! Зола! Сезан се поуспокоява. Всичко това е прекалено нелепо! Като се позамисли човек, ще види, че макар да го е изписал такъв, какъвто го вижда, Зола може би е вложил в портрета на Клод Лантие повече свои черти, отколкото Сезанови. Може би и Зола като Лантие би се самоубил, ако трябваше да изтърпи презрителното безразличие на публиката.

Всичко в тази книга се свежда до амбициите за преуспяване и обществото: успех сред масите, материален успех, човекът на изкуството трябва да бъде признат за майстор от тълпата, да се утвърди в очите на публиката сред шум на овации и дрънкане на злато. Но всичко това е Зола; той именно се нуждае от успех, за да се убеди, че е наистина това, за което го смятат; него именно разяжда съмнението, което се мъчи да заглуши с категорчен труд.

От Сезан той в същност е взел само външното, участта на неразбрания художник, и е направил от него пропаднал художник. А дълбоко в съзнанието му навярно се тай страхът да не би именно той, Зола, да се е провалил. Мислел е, че изобразява Сезан, а е изобразил себе си. Човек винаги изобразява само себе си.

Но има ли смисъл да продължава този диалог? Да продължават да играят на приятелство, на взаимно разбиране — не, не е достойно след всичко, което толкова години наред са били един за друг. Помиряване, неискрени излияния — всичко ще бъде пародия, лицемерие! Не, не! Разочарованието на Сезан е дълбоко, безвъзвратно. Между него и Зола всичко е свършено. Това охладняло приятелство, в което намираше отмора, му се струва изведенъж по-студено от гроб. То е било само привидно, някакъв призрак. Въпреки това обаче Сезан ще

отговори на Зола. За нищо на света не би искал да признае, че е покрусен, смъртно наранен. Всичко трябва да изглежда така, сякаш нищо не се е променило, сякаш „Творбата“ не му е причинила никаква болка, сякаш Клод Лантие не е Сезан. Като прави усилие да се покаже равнодушен, той потвърждава на Зола получаването на книгата с няколко реда:

Гардан, 4 април 1886 г.

Скъпи Емил,

Току-що получих „Творбата“, която си бил така добър да ми изпратиш. Благодаря на автора на „Ругон-Макарови“ за това хубаво доказателство, че си спомня за мен, и го моля да ми позволи да му стисна ръка, мислейки за някогашните години.

Искрено твой с мисълта за отминалите времена

Пол Сезан

Писмото му е несръчно, безлично, но повече той не може. Поне не се издал; не е издал дълбокото си вълнение при мисълта, че това е последното писмо, което изпраща на приятеля си Зола.

Три седмици по-късно, на 28 април, Сезан сключва граждансki брак с Ортанз в кметството на Екс. Церемонията е само една формалност. Сезан се задоволява да даде обяд на свидетелите, между които са зет му Конил и приятелят му от Гардан, доброволният модел Жул Перон, а Ортанз заминава за „Жа дъ Буфан“ с вече четиринаесетгодишния Пол, придружена от свекъра и свекървата си. На следния ден се извършва и църковното бракосъчетание в църквата „Сен Жан Батист“ на авеню Секстиюс в присъствието само на Конил и Мария.

И животът продължава досущ както досега.

През време на краткия си престой в „Жа дъ Буфан“ Ортанз е могла да се убеди, че за родителите на Сезан и най-вече за Мария тя никога няма да бъде нещо друго, освен натрапница или по-точно, нещо като необходимо зло. Не я приемат, търпят я. Възползвала се е от едно благоприятно за нея стечение на обстоятелствата и толкова. Не може да заеме и най-малкото място в семейство Сезан.

А в семейство Сезан — тъй като Луи-Огюст се превръща все повече в някаква сянка — господствува самовластно Мария. Тя управлява, заповядва, мъмри и е решила да сложи ред навсякъде — своя ред, — в семейството на Роза, в семейството на Сезан, както е сложила ред в „Жа дьо Буфан“. Мария е рязка, дребнава, придирчива, има мъчен характер и сигурно плаши Ортанз, която не смее да мръдне от Гардан. За Мария това доброволно уединение е добре дошло. За майката на Сезан — също. Синът ѝ си е останал скъпото дете, което тя най-много обича и би искала задържи при себе си колкото може повече (това впрочем не се отнася за Мария, тази властна Мария).

Естествено, по отношение на Ортанз тя изпитва и майчина ревност. Нежната синовна обич, която Сезан храни към майка си, я наಸърчава в това ѝ чувство. Художникът никак не тъгува, когато идва сам в „Жа“. „Жа“ си остава за него истинският дом и той не се лишава от удоволствието да живее там, като оставя Ортанз в Гардан. Сега, когато приятелството му със Зола е вече мъртво, само в майчината любов може да намери утеша срещу самотата. Тя е за него убежище, при нея, заобиколен от нежност, той може да забрави човешката злоба, разочарованията си от изкуството, от любовта и от приятелството. Тук отново става онова дете, което някога, за да се спаси от гнева на Луи-Огюст, се гушеше уплашено в полите на майка си или търсеше закрила при по-малката от него Мария. Мария също е запазила в неговите очи стария си авторитет. „Тя е по-голямата“ — казва често Сезан. Той се учуства, че тя винаги и безпогрешно знае какво иска, и се удивява на енергията и умението ѝ да урежда семейните работи, напълно неразрешими за него. С тях Сезан не иска да се занимава за нищо на света.

* * *

Сезан няма да ходи вече в Марсилия, за да се опитва да открие тайната на своя приятел Монтичели — Монтичели е умрял на 29 юни. Още миналия ноември получил удар и едната половина на тялото му се парализира. Слаб, бледен, треперещ от студ, той продължавал да рисува в леглото си. С несигурна ръка пресъздавал багрения си блян и в полуусъзнание устройвал последните си празненства. „Нима рисуваме

за пари?“ Монтичели рисувал до последния си дъх. Едествена смъртта е могла да изтръгне четката от ръката му, на която, уви, той не бил вече господар, но със замъгленото си съзнание не забелязвал това. Смятал се все още за великия Монтичели и смъртта го приспала с илюзията му, с усмивка на щастливец, с усмивка на мъдрец...

Приблизително по същото време Сезан напуска за известно време Прованс и заминава за Париж. Отбива се в магазина на Танги, единственото място в столицата, където сега могат да се видят негови картини.

Старият Танги не е забогатял от търговията с произведения на изкуството. Картините, които му оставят художниците като залог срещу някоя и друга туба боя, рядко привличат купувачи. В тесния и претъпкан магазин до платната на Сезан се трупат картини на Гоген, Гийомен, Писаро и на някакъв холандски живописец, дошъл неотдавна в Париж, с когото Танги се е сприятелил: Винсент ван Гог.

При това цените на Танги не са никак високи. Картините на любимия си художник, *господин* Сезан, търговецът е разделил на две категории: големи и малки. Малките продава по четиридесет франка парчето, големите — по сто.^[4] Танги винаги се разделя с болка на душата от картина, която обича, затова понякога, когато иска да запази такава картина, разколебава колекционерската страст на евентуалния купувач, като повишава цената до баснословни размери и иска четиристотин, петстотин, дори шестстотин франка. Разбира се, при такава сума купувачът не упорствува повече. Истина е също, че Танги не е от онези търговци, които с много приказки и увещания продават какво да е. От огорченията си като участник в Парижката комуна той е запазил голяма ненавист, а и голямо недоверие към официалната власт. Не би рискувал никога да сподели с непознати хора чувствата си към Сезан или към който и да било от *своите* художници.

Ами ако тези непознати са доносчици? И ако под предлог, че били революционери, властта реши да хвърли в затвора художниците от *Школата*, както ги нарича Танги? Когато му искат техни картини, той се запътва мълчалив и непроницаем, с безшумна стъпка, към вътрешното помещение на магазина, донася оттам един вързоп и започва бавно и тайнствено да го развързва, после изважда платната едно по едно и с овлажнели от вълнение очи ги нарежда по столовете, чака и продължава да мълчи. Става малко по-разговорлив само с

редовните посетители, повечето от които са начевачи художници. Тогава търговецът прави кръгчета с дебелия си показалец и говори: „Я вижте това небе! Ами това дърво! Как го е докарал, а! Ами това! А онова там!“ Но начевачите не купуват и макар Танги лека-полека да ги заразява със своя възторг от творчеството на Сезан, той си остава все така беден. Това обаче не му пречи да дели малкото, което има: да откаже човек да седне на скромната му трапеза е равносилно на обида. Танги не може да се избави от затрудненията, в които постоянно затъва. Преди година едва не му описали стоката по изпълнителен лист на хазяина, та трябвало да се обърне с настойчива молба към Сезан, чиито дългове с течение на времето били стигнали до твърде прилична сума — над 4000 франка.

В провинциалното си усамотение Сезан, разбира се, и не подозира, че картините му при Танги привличат все повече вниманието на посетителите на магазинчето и че там ходят като в музей да изучават произведенията му и да ги обсъждат. Не може да се отрече: интересът към Сезан расте. Непрекъснато расте и възхищението на Писаро и когато може, той купува негови картини. Не казва ли Писаро на синовете си: „Ако искате да се научите да рисувате, гледайте Сезан“? Преди три години, през 1883-а, той упрекнал Юисман, задето в току-що излязлата си книга „Модерното изкуство“ само споменал бегло за Сезан. „Ще си позволя да Ви кажа, скъпи Юисман, че сте се оставили да Ви увлекат литературни теории, приложими само към школата Жером... и то модернизирана.“^[5]

Гоген пък, който е скъсал с охолния живот, от три години е напуснал банката и борсата и се е хвърлил смело в несигурното поприще на изкуството, вярва все по-твърдо, че творчеството на Сезан рано или късно ще придобие огромно значение.

Въпреки безparичието си той се противопоставя на намерението на жена си да продаде някои Сезанови картини от сбирката му. През миналия ноември й е писал по повод на две от тях: „Държа на двете си платна от Сезан, които са нещо рядко от този жанр, защото малко като тях е изкарвал докрай и един ден ще имат много голяма стойност“ — пророкува Гоген.^[6] Писаро и той са завели в магазина на Танги младия художник Пол Синяк, ревностен привърженик на дивизионизма, който харесва живописта на Сезан и дори е купил един негов пейзаж от долината на Оаза. Много други начевачи художници отиват при Танги

да видят платната на Сезан, между тях и двамата приятели Луи-Анкетен и осемнадесетгодишният Емил Бернар, който с особен възторг възхвалява достойнствата им.

Твърде вероятно е Танги да е уведомил *господин* Сезан за тези прояви на интерес, които са добра гаранция за бъдещето. Очите трябва да се отворят! И ще се отворят! „Школата“ ще победи! Жалко, че Зола е намерил за уместно да напише книга като „Творбата“. „Това не е хубаво! Не е хубаво! — вайка се Танги. — Никога не бих допуснал такова нещо от господин Зола, толкова свестен човек и приятел на тези господа! Не ги е разbral! А това е голяма беда!“

Може би новините, които получава от Танги, радват малко Сезан. Кой знае, може би вече не гледат с такова пренебрежение на картините му, както си е мислил. Тази оценка наистина го ласкае, но като се погледне по-трезво, тя не тежи кой знае колко много. Обстоятелството, че неколцина живописци, повече или по-малко неизвестни и отречени като него, проявяват известна симпатия към картините му, не променя никак същността на въпроса. Твърде тежко му е на душата, за да се вълнува много от всичко това. От друга страна, Сезан не одобрява много търсенията и проявите на някои от тези художници. Той се е затворил в собствения си мир, омагьосан от собствените си търсения и недостъпен за стремежи, несъвместими с неговите, както често се случва с творци, хипнотизирани от някакъв блян, който носи могъщия белег на тяхната индивидуалност.

Един ден през лятото Танги поканва Сезан и Ван Гог на обяд. Буйният холандец, еднакво екзалтиран в думите и делата, свикнал да излива в живописта стихийните си чувства, съвсем естествено предизвиква у Сезан голямо изумление. А при това и двамата имат общи страсти и преди всичко еднакво благоговеят пред Дъолакроа. Но са и твърде различни един от друг. За необузданата природа на Ван Гог обмислените усилия на Сезан са нещо до немай-къде чуждо, за Сезан пък е трудно да разбере холандеца и той се дразни от неговото държане, от изкуството му, от невъздържания патос, който влага във всичко. Пред стихийно експресивните творби на Ван Гог провансалецът не може да се сдържи да не изрази неодобрението си: „Откровено казано, рисувате като луд!“

* * *

Преди да се завърне в Прованс, Сезан отива за няколко дни при Шоке в Нормандия, в Атанвил.

Едно неочеквано наследство е донесло на Шоке значително състояние, но не го е ощастливило. Смъртта на единствената му дъщеря помрачава старостта му. Радостите бледнеят. Той скучае, изпада в меланхолия. Напуснал е жилището си на улица Риволи и се е настанил в една къща от 18. век на улица Монсини. Смятал е, че от смяната ще извлече някаква изгода, но се е излъгал. Къщата е помрачна от старото му жилище и макар да предлага повече място за картините му, няма достатъчно осветление.

Впрочем Шоке се чувствува като загубен в трите етажа на сградата. Съжалява и за прекрасния изглед към градината на Тюйлери, който толкова години е очаровал погледа му, а освен това многото пари сега — странно наистина! — го лишават донякъде от предишното удоволствие да се рови по антикварите, да открива, да купува. Разбира се, възхищението му от Сезан, Моне, Реноар никак не е намаляло. Когато отива в родния си град Лил и някой тамошен приятел му заговори за голямата слава на Лил — художника Каролюс-Дюран, Шоке възклика: „Каролюс-Дюран ли? Каролюс-Дюран! Бога ми, никога не съм чувал това име в Париж. Да не би да грешите? Сезан, Реноар, Моне — това са художниците, за които днес говори цял Париж! Но този Каролюс... — понатърства Шоке, — трябва да грешите нещо!“

В Атанвил Сезан рисува нов портрет на приятеля си Шоке — портрет от рода на онези, каквито рисува сега: моделът има значение дотолкова, доколкото служи като повод за анализ на формите, сведени до същественото, до почти геометрична простота и изградени в най-строг порядък. Сезан не остава дълго при Шоке. Трябва да се върне в Екс, да се приbere при Ортанд, Мария и майка си, сред усамотението на своите хълмове, сред спокойното и умиротворяващо величие на своята земя, на Прованс. Той не храни вече никакви илюзии. Човек трябва да е много самонадеян и много наивен, за да може на четиридесет и седем години и на негово място все още да вярва в бъдеща отплата.

Ако продължава да рисува, то е просто от влечеие, от съдбовна страсть към играта на багрите. Вече не се надява на нищо. Картините му са обречени на забрава, на трагичната участ на незавършените творби, на постепенното унищожаване на нещата, към които хората са останали безразлични. Какво друго може да очаква от бъдещето? Не са приказките на добрия Танги и на Писаро, нито на този нещастник Гоген и на лудия Ван Гог, нито пък на прекрасния Шоке, които могат да променят нещо в неговата съдба. С няколко изречения Зола разкри в „Творбата“ суетата на такива възторзи, като се надсмя на ентузиазма на Шоке, на благоговението, с което Шоке отнася у дома си една Сезанова картина — „картина на умопобъркан, която окачи до другите си табла от големи майстори“.

Сезан не храни вече никакви илюзии. В сърцето му се е вселило разочарованието.

Разочарование и примирение.

* * *

На 23 октомври в Екс умира на осемдесет и осем години Луи-Огюст.

Пред тленните останки на своя баща, когото никога не е обичал силно, дълбоко вълнение обзema внезапно Сезан. Той забравя хилядите малки мъки, които Луи-Огюст непрекъснато му е причинявал, забравя неразбирането, огорченията, забравя липсата на духовна връзка между тях, забравя всичко. Смъртта възправя баща му в неговия истински ръст. „Татко!“ — мълви Сезан. Без този баща, който цял живот не го бе допускал до себе си, винаги се бе противопоставял на желанията му и не бе го смятал за нищо, какво щеше да бъде днес Сезан? В дъното на каква бездна щеше да пропадне без този баща, който с таланта си на опитен банкер го избави завинаги от нуждата, него, негодния за никакъв занаят, за никаква работа, негоден дори да стане един дребен уважаван художник, един от хилядите живописци в „Салона на Бугро“? Луи-Огюст не се провали в своето поприще. Той спечели своята игра. Не беше като сина си — постигна своята цел.

„Татко, татко!“ — мълви Сезан.

[1] Младият студент е бъдещият художествен критик Гюстав Кокио. ↑

[2] Почивай в мир (лат.) — Б.пр. ↑

[3] Волар е станал няколко години по-късно свидетел на подобна сцена, предизвикана от спомена за „Творбата“. Поради липса на други документи си позволявам да възпроизведа тук този епизод. ↑

[4] „Имаше — съобщава Волар — и платна, на които Сезан беше изписал по няколко малки етюда. Той предоставяше на Танги грижата да ги разрязва на части. Тези части бяха предназначени за любители, които не можеха да отделят нито сто, нито дори четиридесет франка. И затова човек можеше да види как Танги с ножица в ръка продава «малки мотиви», а някой беден меценат, подавайки му един наполеон, отнася три ябълки от Сезан.“ ↑

[5] „Личността на Сезан — отговорил Юисман — ми е крайно симпатична, защото зная от Зола какви усилия полага и какви разочарования и несполучки преживява, когато се опитва да създаде някакво произведение. Вярно е, че има темперамент, че е художник, но общо взето, като се изключат някои натюроморти, които не са лоши, всичко останало според мен няма стойност. Интересно е, любопитно е, буди размисъл, но при него имаме безспорен очно-патологичен случай, за което и той сам си дава сметка, както ме уверяват. По моето скромно мнение, Сезановите картини са образец на несполучлив импресионизъм. Ще се съгласите, че след толкова години борба не може вече да става въпрос само за намерения, повече или по-малко изявени, а за цялостни, завършени творби, за сериозни произведения, за творби, които да не са чудовища или куриозни случаи, достойни за един музей Дюпюитрен (музей по анатомия — Б.пр.) на живописта...“

Очевидно тази преценка е ехо от разговорите в Медан. Та нали и Юисман е един от „господата Зола“! ↑

[6] В едно писмо до Емил Шуфгнекер от 14 януари 1885 г. Гоген пише: „Вижте Сезан, неразбрания, мистичния по душа човек на Изтона (лицето му е като на древен левантинец). Във формата той обича тайнствеността и ненарушимото спокойствие на човек, излегнал се да мечтае, колоритът му е тежък като характера на ориенталците; южняк, той прекарва по цели дни на някой връх, чете Вергилий и съзерцава небето. Ето защо хоризонтите му са високи, синьото у него е много насилено, а червеното изльчва изумителни трептения.“ ↑

IV. ГОЛЕМИЯТ БОР

Отлита една минута от света. Трябва тя да се предаде в нейната реалност и всичко друго да се забрави!

Сезан

Луи-Огюст е оставил на всяко от трите си деца по четиристотин хиляди златни франка, вложени при изгодни условия в движими и недвижими имоти. Сега Сезан разполага с двадесет и пет хиляди златни франка годишна рента. Това богатство не променя с нищо начина му на живот. Осигурено ли е съществуването му и покрити ли са разходите му по живописта, парите не играят вече никаква роля за него. Той не обича разкоша, а развлеченията смята за пълна безсмислица, ако въобще някога помисля за развлечение.

Колкото до Ортанз, тя има малко по-друго мнение по въпроса! Досега е била принудена да живее на твърде скромна нога, а непрекъснатите странствования на Сезан са утежнявали още повече живота ѝ. В същност тя обича промените, обича да пътува, да живее в хотел, така че не ѝ е чак толкова неприятно, когато напускат внезапно някоя временна квартира, за да отидат в друга. Затова пък да продължава да живее в лишения, като че ли семейството ѝ не разполага с повече от досегашните сто и петдесет франка на месец, ѝ се вижда връх на глупостта. Когато човек има пари, трябва да ги използува. Сезан удовлетворява желанията на жена си въпреки укорите на Мария, която упреква Ортанз в разочителство. Ортанз, която, за разлика от Сезан смята, че човек не бива да се лишава от дребните удоволствия, намира доста нерадостен живота си в Прованс. Би желала да се поразведри, да се пораздвижи, с една дума, да се върне в Париж. В Прованс ѝ е скучно. Оправдава се с това, че от тукашния климат получавала емфизем.

По този въпрос обаче Сезан се прави, че не чува. Засега поне Париж не може да му предложи нищо по-добро от Прованс. Сент Виктоар го е завладяла изцяло. Той я рисува от различни страни. Често поставя статива си в имението „Монбриан“, което зет му Конил е купил преди две години близо до „Жа дьо Буфан“.

По тия места Сезан е открил идеален „мотив“. Пред него се простира чак до планинския масив долината на Арк, прорязана вдясно от хоризонталната линия на стар виадукт. На преден план висок бор, чиито клони галят далечните очертания на конуса на Сент Виктоар; с него Сезан огражда пейзажа като в рамка — съвършена картина, изпълнена с вергилиевска хармония. Освен това Сезан често се изкачва на възвишенията, които стърчат над пътя за Толоне.^[1] Дори е наел стая в „Черния замък“, недалеч от каменоломната Бибемюс, където някога, преди тридесет години, преди цял век, Зола, Бай и той обичаха да бродят из близката борова гора и възторжено рецитираха на глас любимите поети.

Чудна загадка е живописта! След дълги наблюдения Сезан установява, че симетрията, която внасяме в изображението на предметите, не е нищо друго, освен измама. И наистина при внимателно и подробно изучаване на формите откриваме, че осветената страна набъбва, разширява се и се обогатява с хиляди нюанси, а от сянката тъмната страна се свива, полинява и става еднообразна. Същото се отнася и за вертикалността, устойчивостта на предметите, които за погледа ни не са отвесни и устойчиви, а само нашият разум ги прави такива. Симетрията, отвесът са само условности, навици на разума. Сезан довежда верността към зрителното си възприятие до логичната й крайност; тласкан от безпощадна взискателност, която не му дава покой, той иска да рисува само това, което вижда, да предава точно „малкото си усещане“, пита се дали не трябва да отхвърли тези условности, които имат само тази стойност за него, че са общоприети като истина.

Пита се с четка в ръка, с други думи, под четката му външните очертания на вазата — *Синята ваза* — стават несъразмерни, стените на къщата се наклоняват, вселената сякаш започва да се олюява. Накъде отива Сезан? До какви чудатости ще стигне? Няма ли да се заплете в някакъв абсурд, увлечен от неутолимата си страст към истината? Eppur, si muove!^[2] Има обаче условности, с които човекът е

толкова здраво свързан, че не може безнаказано да наруши реда, който му налагат те.^[3]

В живописта Сезан отдавна е престанал да принадлежи на своето време. Той държи курс към бъдещето. Оставен сам на себе си, неуверен, съмняващ се във всичко, той се измъчва с безкрайни въпроси. Накъде върви? Не се ли заблуждава? Не е ли наистина като Френхофер от „Неизвестният шедьовър“? „Ужасно нещо е животът!“ Отпаднал физически, угнетен, той чувствува някаква заплаха над себе си. Животът го смазва. Страх го е. Страхува се от всичко — от всекидневието, от хората и техните посегателства, от потайните сили, които му е разкрил Марион и чиято страхотна стихия може да види по раните върху земята. Страхува се от смъртта и от задгробния живот. „Ужасно нещо е животът!“

Обзет от този страх, той все повече и повече се оставя на грижите на майка си и на сестра си. О, да можеше да избяга от себе си, да се забрави, да не е вече човекът, изоставен на прищевките на една необикновена съдба! Отстъпвайки пред настояванията на Мария, той дори започва да ходи на църква. Църквата е убежище. „Чувствувам, че съм на земята за още четири дни. А после? Надявам се, че ще оцелея, и не искам да рискувам да се пържа *in aeternum*.“ Сезан ругае като безбожник, гледа с недоверие свещениците, към религията се отнася с уважение, примесено със съмнения и ирония, но се изповядва и се причествява, в богослужението намира успокоение, отмора.

Охулен художник, който не знае дали дръзвовенията му са величие или бълнуване, той трябва да се бори срещу собствените си съмнения, за да може да продължава, да напредне още малко. Целият му живот е бил непрекъснат низ от несполуки. Това желание да живее и той като хората, да води най-обикновен живот, не е ли в същност само героична маска?

* * *

От другата страна на Сена, по Ке де-з-Орм^[4], се очертавате начупената линия на покривите на малки сиви къщи, нашарени в долната си част от дървените фасади на

дюкянчетата, а хоризонтът... просветващ наляво чак до сините плочи на покрива на Градския съвет, надясно до оловения купол на църквата „Сен Пол“... Реката гъмжеше от всевъзможни чудновати съдове — задрямала флотилия от малки и големи лодки, един кораб-пералня и една драга, привързани към кея; по-нататък, на другия бряг — шлепове, пълни с въглища, плоскодънни лодки, натоварени с воденични камъни, над които се издигаше исполинската ръка на подемен кран.

Така Зола описва в „Творбата“ градския пейзаж, откриващ се от северния бряг на остров Сен Луи, където е ателието на героя му Клод Лантие. Точно там, на Ке д'Анжу, се настанява Сезан през 1888 година, когато най-после отстъпва пред настояванията на Ортанз да се преместят в Париж. Гийомен, който живее в съседната къща на номер 13, навярно му е посочил това свободно жилище.

Сградата на Ке д'Анжу 15 е стар частен дом от 17. век, построен, както се предполага, от Луи Льо Во към 1645 г. за председателя на Сметната палата Никола Ламбер дьо Торини. В съседство с нея, на номер 17, е прочутата къща Лозъон, където на младини е живял известно време Бодлер. Апартаментът на Сезан на втория етаж гледа към Сена и кейовете. Спокоен квартал, който художниците винаги са обичали.^[5]

Но в душата на Сезан не е спокойно. Влошаващото му се здраве го прави още по-несспособен да се задържа дълго време на едно място. Сега има пари и никакви материални съображения не могат да попречат на потребността му от промяна. Работи ту на Ке д'Анжу, ту в другото ателие, което е наел на улица Вал дьо Грас, или пък бяга от Париж и се озовава на бреговете на Марна. Шоке го е помолил да украси със стенописи дома му на улица Монсини; Сезан скицира две сцени, но скоро се отказва от работата.

Затова пък в ателието си на улица Вал дьо Грас усилено работи над една жанрова картина с две фигури, сцена от *Карнавал*, за която му позират неговият син, облечен като Арлекино, и синът на обущаря Гийом в одеянията на Пиеро. Двете момчета са принудени да стоят с часове, без да мръднат. Сезан не търпи никакво отпускане по време на

сеанса. По този въпрос е толкова непреклонен, че един ден синът на Гийом, когото е заковал в особено мъчителна поза, не издържа повече и пада в безсъзнание.

Единственото място, където Сезан ходи редовно, е Лувър. Почти всеки следобед отива там, да размишлява върху изкуството си пред картините на Пусен, Рубенс, Веронезе. „Лувър е книгата, от която се учит да четем“ — казва той.

Скоро обаче художникът заминава за Шантий и отсяда в хотел „Дъолакур“. В продължение на пет месеца рисува картини, за които би могла да го вдъхнови и Прованс: предава нежно замъглената зеленина на Ил дьо Франс почти по същия начин, почти със същата стилизирана чистота, както рисува и сировия провансалски пейзаж. Отсега-нататък, където и да рисува, на север или на юг, картините му ще бъдат само картини на Сезан. Впрочем неговото изкуство непрекъснато се развива. Той успява да съчетае в картините си противоположните данни на разума и на сетивата и така смекчава своя класицизъм в най-строгите и най-абстрактните му форми. Зряло обмислена и строго изградена, всяка негова творба се превръща в песен, която една трепетна чувствителност насища с най-вълнуваща поезия. Без да отстъпва пред обезсърчението, Сезан продължава търсенията си със същия пламенен устрем и със същата страсть, с които би работил, ако творбите му бяха разбириани, харесвани, очаквани.

Но такова нещо няма — особено в неговите очи. И наистина, откъснат напълно от външния свят, Сезан едва ли знае, че в магазина на Танги прииждат все повече и повече художници, колекционери, критици, които картините му озадачават или привличат с необичайния си характер. За едни магазинът на Танги е „музей на ужасите“, за други — „музей на бъдещето“.^[6]

Тези, които се отбиват в дюкянчето на улица Клозел, се удивяват на предаността и усърдието на Танги, толкова трогателен, когато „найнапред свежда гальовно очи над някое платно, а после поглежда над очилата (посетителя си) и като любяща майка го моли да се полюбува на скъпите ѝ чеда“.^[7] Ужаси? Или платна, които ще оцени бъдещето? Би трябвало все пак да се определи какво точно представлява явлението Сезан или поне да се направи опит за това. „La Cravache“ от 4 август публикува статия на Юисман, в която авторът се опитва със странно усукания си стил да анализира изкуството на Сезан, както и на

посредствения Тисон и на един художник-любител — клоуна Вагнер^[8]:

На ярка светлина, в порцеланови фруктиери или върху бели покривки — груби, прости ябълки и круши, излепени с мистрия и загладени с палец — яростна смесица от цинобър и жълто, зелено и синьо; отдалеч, от нужното разстояние — плодове за витрините на Шьове, плодове пъlnокръвни, сочни и привлекателни.

И тогава човек забелязва отминавани досега истини, страни и правдиви тонове, които поразяват с правдивостта си, нюанси, породени от сенките, които се разливат от закръглените форми на плодовете и се разпръскват във възможни и очарователни синеви и правят от тези платна новаторски творби, ако се сравнят с обичайните натюроморти, изписани с асфалтов контур върху неясни фонове.

Сетне ескизи на пленерни пейзажи, експерименти, останали в пелените си, опити със свежи багри, но похабени от повторения, недодялани детски упражнения, с една дума, такава липса на равновесие, че ви се завива свят: къщи, наклонени на една страна като пияни, разкривени плодове в съдове, които сякаш ще се катурнат, голи къпещи се жени, очертани с безумни линии, но, за наслада на очите, обвити в пламенната страст на един Дъолакроа, нахвърляни от груба ръка и със сурво око сред дива смесица от крещящи, наслоени бои, под чиято тежест платното се огъва.

Накратко казано, колорист-откривател, който допринесе повече от покойния Мане за импресионистичното движение, художник с болни зеници, който в свръхвъзбудата на зрителните си възприятия откри зародишите на едно ново изкуство. Така може да се определи с няколко думи този твърде забравен художник — г. Сезан.

Юисман е постоянен гост в Медан и сигурно знае, че Сезан е послужил като прототип на Зола. Като отъждествява художника с героя на „Творбата“, той му приписва онзи порок на зрението, от който страда Клод Лантие в резултат на наследствена обремененост. За критика Юисман живописта на Сезан е толкова непонятна и смущаваща, че той наистина трябва да я обясни с някаква патологична особеност и така да обоснове упоритото презрение, с което се отнасят към нея.

Има ли случай Сезан да се запознае с тази статия, първата, която един критик е решил да му посвети от изложбата на импресионистите насам? Не знаем. Следите му се губят през тия месеци, когато той е неспокоен, напрегнат, още по-податлив на безразсъдните си импулси, които го тласкат безспорно от едно място на друго. През зимата, когато Реноар минава през Прованс, Сезан е в „Жа дьо Буфан“.

Реноар стои в захлас пред картините на Сезан. Каква изненада! Никога не е можел да си представи, че Сезан е натрупал толкова много шедьоври, че е достигнал до такава сила на израза. „Как постига всичко това? — се пита Реноар. — Не може да положи две мазки върху платното, без да е нещо много хубаво!“ Каква „незабравима гледка“ представлява Сезан пред статива, отправил остьр поглед към полето, „пламенен, съсредоточен, внимателен, изпълнен с почит“.^[9] Светът около него не съществува. Съществува само избраният мотив. И всеки ден на същото място той се връща неизменно към платното, прибавя мазка след мазка с безкрайно внимание, след дълги пресмятания, с невероятно търпение.

Няма никакво съмнение, един от най-големите художници в света работи там загубен — не е ли ужасно? — потънал в забрава. Но и колко озадачаващ човек! По неразбираеми причини изпада ненадейно в отчаяние, задето не постига желаното „изпълнение“, и тогава, обзет от ярост, раздира творбата си с налудничави жестове. Или пък, сякаш покосен от безсилие, смазан, покрусен, потегля обратно към „Жа дьо Буфан“, след като е зарязал платното си някъде по хълмовете на произвола на вятъра, на дъжда, на слънцето, след като го е върнал на земята, която бавно ще го погълне. Колко малко е нужно наистина, за да го изкара от търпение! Достатъчно е някоя старица с плетиво в ръка да се насочи по навик към мястото, където той рисува, и Сезан, разярен — „старата крава пак иде!“ — прибира веднага нещата си и

въпреки настойчивите увещания на Реноар, който се опитва да го задържи, побягва през глава, сякаш го гони дяволът.

Непонятно поведение! Впрочем и самият Реноар скоро ще пострада от настроенията на своя приятел. В „Жа дьо Буфан“ се отнасят много любезно към него. Поднасят му „вкусни супи с копър“^[10], сготвени от майката на Сезан, която със самодоволството на добрите домакини му обяснява подробно как се приготвляват: „Взема се стръкче копър, чаена лъжичка зехтин...“ Но един ден, без никакъв умисъл, Реноар пуска някаква шега по адрес на банкерите и Сезан, както впрочем и майка му — „Как, Пол! В къщата на баща ти?“ — променя рязко отношението си към него.

Объркан, озадачен, Реноар напуска „Жа дьо Буфан“.^[11]

Сезан се връща на Ке д'Анжу.

През 1889 г. — годината на Айфеловата кула — в Париж ще се състои Световно изложение, което ще включва и голяма художествена изложба. Помолили са по този случай Шоке да представи на публиката някои от ценните си мебели. Шоке е приел, но в неуморната си преданост към Сезан е поискал в замяна да представи и една картина на своето протеже. Организаторите се съгласяват с това условие и *Къщата на обесения*, която Шоке е получил от граф Дориа срещу *Топящ се сняг в гората Фонтенбло*, ще бъде показана на Световното изложение.

Нека Сезан не бърза да се радва на този неочекван успех! Ако организаторите са приели да изложат *Къщата на обесения*, те все пак не са уточнили как и къде ще окачат картината. Поставят я на една стена под тавана, така че никой не може да види какво точно представлява тя. Какво могат да сторят Шоке и Сезан, освен да признаят, че наложеното на организаторите условие е било надлежно изпълнено.

Сезан въздиша. Вечно ще бъде прокълнат. Какво значение има наистина, че в магазина на Танги спорят за неговите творби! Какво значение има, че Реноар, Писаро, Моне хранят малко уважение към него! Ако страшният Луи-Огюст не беше негов баща — е, да, Сезан често мисли за това, — той щеше да бъде днес нещастен скитник като Амперер, който вече не знае как да се препитава и обикаля около факултетите в Екс, като се опитва да продава на студентите порнографни гравюри.

И все пак една щастлива изненада няколко месеца по-късно! През есента Сезан получава едно интересно, просто изумително писмо от Октав Мос, секретар на брюкселското дружество на художници, наречено групата на „Двадесетте“. Поканен е да участва в предстоящата изложба на дружеството заедно с Ван Гог и Сисле.

Сезан бърза да се отзове на „ласкателната“ покана. Изпраща в Брюксел два пейзажа и една композиция *Къпещи се*. Изложбата се открива на 18 януари в Кралския музей за модерно изкуство. Уви! Още един неуспех и ново разочарование! Никой не забелязва картините на Сезан. „Не им правят дори честта да поспорят за тях!“^[12] И все пак! Някакъв журналист се сеща за съществуването на тези платна и след бегъл поглед издава следната пренебрежителна присъда: „Изкуство, скарано с искреността.“^[13]

Френхофер! Френхофер! Повечето от художниците-импресионисти вече са се наложили. Влизат в колекциите. За картините на Писаро колекционерите плащат по две хиляди франка. Миналата година Тео ван Гог, братът на Винсент, е продал на един американец картина на Моне за девет хиляди франка. Само него, Сезан, не признават и го смятат за нула. Днес той е вече на петдесет и една години. Пояхнал, с малкото си кепе на главата, прилича на старец. Побелели са брадата, мустасите и венецът от коса, който се спуска по тила. Здравето му се руши.

Сега Сезан знае името на болестта, която скрито го разяжда: той страда от диабет и трябва да си наложи режим, който ту спазва, ту не спазва. Понякога физически болки го принуждават да прекъсва работата си. Веднъж изпада в крайна възбуда, друг път се чувствува уморен, угнетен. За околните става още по-трудно да се справят с мъчния му характер. Болестта го прави по-раздразнителен. Става деспотичен, не търпи чуждо мнение, лесно избухва. Ако някой се осмели да изкаже пред него що-годе благоприятно мнение за член на Института или за професор от Художествената академия, изпада в ярост. Не понася вече нищо. Ненавижда тълпата. Най-малкият шум е за него изтезание. Скрибуцането на каручка или виковете на амбулантен търговец го хвърлят в конвултивни пристъпи на гняв и са достатъчна причина да го накарат да събере нещата си и да се махне от тези места. Дори тихият остров Сен Луи не е могъл да го задържи: сега живее на авеню Орлеан.

Като че ли всичко е тръгнало на лошо за Сезан. Умира Шоке. Сезан преживява смъртта му като лична загуба: в лицето на Шоке той губи не само приятел, но и единствения сериозен ценител на своето изкуство. Ортанз пък не желае да се върне в Екс. Напоследък е починал баща ѝ и тя трябва да отиде в родната си Юра, за да уреди някои работи. Би искала по този случай да прескочи до Швейцария и да поживее в хотели. Сезан няма сили да воюва и отстъпва пред желанията ѝ. Съжалява, че Мария не е в Париж да вразуми тази жена, а и да посъветва брат си как да сложи ред в семейния бюджет.

За да избегне всякакви разправии от този род, Сезан е възприел едно много просто решение: разпределя годишната си рента на дванадесет части, разделя всяка част на три равни дяла — един за жена му, един за сина му (навършил през януари осемнадесет години) и един за самия него. Само че се случва доста често Ортанз да наруши това хармонично равновесие. Нейният дял не ѝ стига и тя подяжда при всеки удобен случай частта на Сезан. Младият Пол умеє много по-добре да се бранит. Напълно равнодушен към заниманията на своя баща, той е твърде уравновесена натура и надарен с подчертан практичен усет; Сезан се възхищава от сина си: „Каквато и глупост да направиши, няма никога да забравя, че съм ти баща“ — казва му с нежна обич той.

През лятото Ортанз повежда малкото семейство към Безансон, където прекарват известно време. Сезан рисува няколко пейзажа по бреговете на Онъон, приток на Сона, а след като Ортанз урежда работите си, минават границата и отиват в Нюшател, където се настаняват в хотел „Солей“.

На Ортанз приятният град много ѝ допада; тя особено цени безгрижния си живот тук и никак не бърза да се прибере. Не е така обаче със Сезан. В Швейцария той се чувствува като на чужда земя. В столовата на хотела, сред непознати лица, с които не намира тема за разговор, скучает и мълчи навъсен. Не общува с никого, освен с един прусак, който проявява „известна симпатия“ към него.^[14] Естествено, опитва се да рисува по малко. Живописта е голямата му опора. Поставя статива си на брега на Нюшателското езеро или в долината на Арьоз. Но пред швейцарските пейзажи, тъй различни от провансалските, се чувствува съвсем объркан.

Тази природа му е толкова чужда, че той не може да долови харктера ѝ. Тя го обезсърчава в опитите му и когато най-сетне, след няколко седмици, Ортанз решава да заминат, художникът оставя в хотела двете картини, които е започнал, но не е довършил.^[15]

Турист по неволя, Сезан мърмори и приджурява Ортанз до Берн и Фрайбург. Веднъж семейството се разхожда по улиците на Фрайбург и случайно среща някаква антирелигиозна манифестация. Засегнат дълбоко в религиозните си чувства — „Само това е!“ казва понякога Сезан, сочейки към небето, — художникът изчезва в тълпата, потресен от видяното и чутото. Жена му и синът му, свикнали с тези приумици, не се разтревожват. Но вечерта, като виждат, че не се прибира в хотела, тръгват да го търсят. Напразен труд! Обикалят града, но от Сезан нито следа. Минават четири дни и едва тогава пристига писмо от Женева: Сезан се е озовал в този град, успокоил се е и ги моли да дойдат при него.

Този епизод говори ясно за болезнената впечатителност на Сезан, когото многото преживени изпитания са разтърсили из основи. Но той показва и до каква степен злополучното пътешествие из Швейцария е дотегнало на художника. Ортанз не иска да знае, влечи мъжа си до Лозана и Вевей. Най-после търпението на Сезан се изчерпва. Изминали са пет месеца, откакто са напуснали Париж. Крайно време е да се прибират. Ортанз отказва да отиде в Екс — отново разправии! Тя иска да се върне в скъпия й Париж и не отстъпва. Взема сина си и заминава за столицата, а Сезан, вбесен, се прибира в „Жа дъ Буфан“.

Още от младини Сезан често се застоява в музея на Екс пред картината „Картоиграчи“, приписвана на Луи Лъо Нен. Платното не е нещо особено, но Сезан го гледа със завист: „Ето как бих искал да рисувам!“ — възклика той.

Веднага след завръщането си в „Жа“, доволен, че отново е в Екс, той се заема да осъществи старата си мечта — да изпише подобна жанрова картина. Знае с какви трудности има да се справя. Знае, че не може да става и дума да запази същото разположение на фигурите — боже мой! тъй банално и тъй неизразително, — което вижда в картината от музея. Ето защо пристъпва към тази работа крайно предпазливо. За модели ще вземе селяни. У селяните той обича потайността, сериозността, замислената мудрост. Повече от всеки друг

художник той чувствува близки тези наглед прости и все пак толкова сложни същества, в които градските хора долавят обикновено само външното.

За да се обиграе ръката му, Сезан започва с увлечение да рисува няколко портрета на бъдещите си картоиграчи. Не търси модели отдалеч: това са обикновени селяни от чифлика „Жа“, най-вече един от тях — градинарят Поле, когото наричат дядо Александър. Художникът е възхищен от търпението, с което те позират, без да мръднат или да проговорят. Той се ободрява. „Трепти“, сега е „излиятелен и жив“.^[16]

В това си повищено настроение Сезан изглежда изпълнен с устрем и решителност. Вероятно по съвета на сестра си, която не престава да критикува поведението на Ортанз, той е открил превъзходно средство, за да застави жена си да дойде в Прованс: намалява наполовина издръжката ѝ и през февруари Ортанз пристига в Екс заедно с Пол. Сезан ги настанява на улица Моне^[17], но не напуска своя „Жа“; истинският му дом сега повече от всяко е при майка му и при сестра му,... „които направо предпочита пред жена си, да!“ Така се изразява Пол Алекси в едно писмо до Зола. Алекси сега живее в Екс и много се забавлява със семейните разправии на Сезан. Нарича Ортанз „Кратуната“ (този непочтителен прякор е навсякъвно в текущо обръщение в Медан), а що се отнася до „жабчето“ — то е Кратунката. „Така че — продължава Алекси, — ако Кратуната и хлапето, както се надява Сезан, пуснат корен тук, нищо няма да му пречи да отива от време на време по за половин година в Париж. «Да живее хубавото слънце и свободата!» — крещи той.“

Тези оптимистични настроения, на които Алекси дължи крайно любезния прием у Сезан (художникът дори му подарява четири картини), са в пълен разрез с доста обтегнатите отношения между различните членове на семейство Сезан. Никой не се разбира с никого. Мария и майка ѝ се карат постоянно. Мария е почти скарана и с Роза, която тя упреква, че проявяваmekушавост към мъжа си: Максим играе на комар, ходи по жени, накъсо казано, ако продължава така, ще се опропастят. Ортанз пък не ходи вече нито при майката, нито при сестрата на Сезан,... „които — забелязва Алекси — мразят своенравната“. Тя не дружи и с Роза.

Сезан, който сякаш не забелязва нищо, продължава да работи над своите *Картоиграчи*. Дълбоко в себе си той е доволен, че си е

отмъстил за странстванията из Швейцария, които миналото лято му бе наложила Ортанз. „Жена ми — шегува се той — обича само Швейцария и лимонадата!“ Сега Ортанз трябва да се задоволи с това, което ѝ се полага от семейните доходи. Подкрепян от майка си и сестра си, Сезан чувствува „достатъчно сили да се брана“ срещу финансовите попълзновения на жена си.^[18]

За *Картоиграчи* художникът избира огромно, два метра дълго платно. Рисува пет фигури: трима играят на карти, двама ги гледат. Монументална композиция, раздвижена от мощен ритъм. Може ли обаче тя да задоволи художника? Не се ли чувствува известна тромавост в разположението на фигураните? Не е ли претрупана с второстепенни аксесоари? Не са ли много сурови и недостатъчно нюансираны цветовите контрасти и съзвучия? С една дума, не липсва ли на картината онази чудна простота, изтъкана от скрити съкровища, която придава на великите творби неоспоримия отпечатък на майсторството?

Сезан започва отново. Взема по-малки платна. Намалява броя на фигураните, минава на четири, после на две. Премахва всичко, което не е съществено. В линията и колорита, в композиционния строеж той се стреми към съдържаност и тънко прозрение, които, веднъж постигнати, изглеждат божествено лесни, но се извоюват само с цената на търпелив, упорит труд, на все нови и нови опити.

И Сезан започва отново. Започва отново и отново, в неумолимата си жажда за съвършенство иска да върви все по-напред и да се изкачва все по-високо...^[19]

В магазина на стария Танги — търговецът на бои се е преместил от улица Клозел 14 на номер 9 — картините на Сезан са предмет на все по-оживени спорове и обсъждания.

Бивши ученици от академията Жулиан, които преди две-три години — през 1889-а — са образували така наречената група на набистите със символистични тежнения, посещават сега малкия магазин. Тук идват Морис Дени, Едуар Вюйар, Пол Серюзие, родоначалник и доайен на групата (той е на тридесет години). Набистите са последователи на Гоген и чрез него родословните им връзки стигат до Сезан. Вярно е, че не всички набисти са изпитали пред Сезановите картини спонтанния възторг на Гоген (преди да напусне в 1891 г. Европа и да замине за остров Тайти, той казвал,

когато излизал да рисува: „Да вървим да направим една Сезан!“^[20]) или на Емил Бернар.

Пример? Един ден през 1890 г. Серюзие посъветвал Морис Дени да спомене името на Сезан в една от критичните си статии. Дотогава Морис Дени не бил виждал Сезанова картина и му било малко неудобно да пише за художник, когото въобще не познава. Но този ден срецнал случайно Синяк, който го завел да му покаже своите платна от Сезан.

Какво разочарование! Особено един натюрморт направил на Морис Дени толкова ужасно впечатление, че той благоразумно решил да не споменава нищо в статията си за неговия автор. Едва по-късно Морис Дени променил мнението си. Постепенно разбрал „благородството и величието“ на Сезан и сега е един от неговите ревностни защитници.

В същност кой е този Сезан? Мълчанието или оскъдните приказки на Танги обвиват с известна тайнственост и без това странната живопис на провансалеца, дават поводи за всевъзможни догадки. Защото наистина досега никой не го е виждал. Разправят, че живеел в Екс. Но кой може да потвърди това? Гоген уверявал, че се е срещал с него, но сега Гоген е на другия край на света. Самият Емил Бернар, който води у Танги колкото може повече хора, е принуден да признае, че никога не е виждал господин Сезан.

Тогава? Едни предполагат, че Сезан е живял някога си, но отдавна е умрял, и сега откриват посмъртно творчеството на един непризнат гений. Други са склонни да мислят, че в случая става дума просто за „мит“. ^[21] Сезан трябва да е нещо като Омир или Шекспир в живописта; под този псевдоним вероятно се крие художник, известен с други, по-малко чудати постижения, който не иска да излага доброто си име с такива приключения. Има наистина и хора, които в желанието си да минат за добре осведомени твърдят, че Сезан бил Клод Лантие на Зола. Тогаво какво?

Така или иначе през 1892 г. за творчеството на Сезан излизат една подир друга две студии. В книгата си „Изкуството на импресионизма“ Жорж Льоконт пише за „много здравото и цялостно изкуство, до което често се е издигал — защо в минало време? — този чуден интуитивен художник“. Емил Бернар пък посвещава на Сезан триста осемдесет и седмия брой на списанието „Hommes

d'Aujourd'hui“, издавано от Вание. Сезан — заявява Бернар в една твърде ефектна формула — „отваря за изкуството чудна врата: живописта за самата себе си“. Като анализира картината на Сезан *Изкушението на св. Антоний*, авторът открива в нея „онази сила на оригиналното виждане и техниката, която винаги се търси, но толкова рядко се среща в произведенията на известното сега поколение. И това ме подсеща — продължава Бернар — за мнението, което изказа веднъж пред мен Пол Гоген за Пол Сезан: «Нищо не прилича повече на лоша картина от един шедъвър.» Мнение, което, що се отнася до мен, аз намирам в случая за жестока истина.“

Нищо на прилича повече на лоша картина от един шедъвър. Добре измислено, няма що! Ако един млад човек на около тридесет години, който се отбива понякога в магазина на Танги, е прочел тези редове, те сигурно са му направили силно впечатление. Флегматичен, с котешки очи, той гледа картините на Сезан.

От две години насам младият човек с мудни и сякаш сънни движения (той е от креолски произход и се казва Амброаз Волар) е отворил дюкянче за търговия с предмети на изкуството. Няма много пари, но се надява скоро да почне да печели. Засега се задоволява да купува и продава дребни вещи, нищо особено. Просто начало в антикварната търговия. За лошите дни се е запасил с каца моряшки сухар и така се е приготвил за дълго пътешествие, дълго, а навярно и рисковано. Амброаз Волар разглежда с равнодушно изражение картините на Сезан при Танги. Омагьосаният от красноречивите слова на Емил Бернар търговец на бои е решил да не продава вече нито една картина на своя художник. Утре те ще струват много повече от петстотин франка; отсега нататък той ще ги пази като „безценно съкровище“. С полуупрятворени очи и безразличен вид Амброаз Волар се рови в магазина, наблюдава „добряка“ Танги, интересната му клиентела, слуша внимателно какво се говори. И размишлява: от всички вчерашни импресионисти само Сезан, този митичен художник, е останал до днес без търговец.

Без търговец, какъвто подобава, разбира се...

* * *

Доброто разположение на Сезан не е продължило дълго. *Картоиграчи* е завършена. Завършена ли? Нищо не е завършено на тоя свят: съвършенството не е присъщо на човека — художникът отново е започнал да се скита от едно място на друго. Парижката област и Прованс по ред го привличат и отблъскват. И тук, и там напразно търси покой. Когато е в Екс, рисува пейзажи и тези пейзажи издават възбудата, терзанията на неспокойната му душа.

След *Картоиграчи* Сезан сякаш е престанал да си налага онази аскетична обективност, на която години наред е подчинявал изкуството си, за да извиси сега една по-съкровена песен, една патетична изповед. През целия си живот е сдържал лиричния устрем, който напираше неловко в първите му творби. Днес отприщва тази сила и тя избухва в ярки багри, във форми, които затрептяват с внезапна и необичайна енергия.

В началото на 1894 г. художникът е в Париж и живее недалеч от площада на Бастилията, на улица Лион Сен Пол, близо до улица Ботрейи, където бе живял преди тридесетина години, по времето, когато посещаваше академията на Сюис. Често излиза из околностите на столицата. Но кого познава сега той в Париж? Няма го вече и Танги. Нещастният е умрял неотдавна в адски мъки — от рак в стомаха.

През последните седмици на живота си Танги е страдал ужасно. Отнесли го в болница, но като усетил близкия си край поискал да го върнат на улица Клозел. „Искам да умра у дома си, при жена си, сред моите картини.“ Една вечер дал на жена си последните си наставления: „Когато си отида, животът няма да е лек за теб. Нямаме нищо друго, освен картините. Ще трябва да ги продадеш...“ Това било неговото сбогом. На другия ден, 6 февруари сутринта, добрият Танги издъхнал.

Сезан се лута насам-натам, чужд на всичко около него. И все пак като че ли тъкмо по това време стават немалко събития, които би трябвало да привлекат вниманието му. Две седмици след смъртта на Танги, на 21 февруари, умира Кайбот. Въпреки мрачните си предчувствия той е живял осемнадесет години след като бе съставил завещанието си в навечерието на третата изложба на импресионистите. Оттеглил се отдавна в Женвилие, той настинал, като подрязвал розите в градината си, и няколко дни по-късно починал от белодробно възпаление.

Какво ще сторят служебните лица, като научат, че със завещанието си от 1876 г. Кайбот е подарил на държавата своята колекция, която освен две картини на Миле включва и три платна от Мане, шестнадесет от Моне, осем от Реноар, осемнадесет от Писаро, седем от Дега, девет от Сисле и четири от Сезан? Като се изключи Сезан, положението на импресионистите вече не е както в началото. Картините им се купуват, често на доста високи цени. Това обаче не попречва старите вражди да пламнат отново. Само мисълта, че толкова много кощунствени картини биха могли един ден да влязат в Люксембургския музей — това може да се предвиди, — ще изкара от кожата им художниците-традиционалисти. В началото на март въпросът е поставен за разглеждане пред Управлението за изобразителни изкуства; новината за дарението веднага се разнася из Париж...

По същото време Теодор Дюре решава по лични съображения да продаде своята сбирка. „Прекрасна колекция имате! — казал Дюре веднъж на някакъв голям парижки колекционер. — Прекрасна! Зная само една по-хубава от нея: моята. Съставена е само от импресионисти.“ На 19 март колекцията на Дюре е обявена на търг в галерията на Жорж Пти на улица Сез. Трите картини от Сезан се продават за 650, 660 и 800 франка.^[22]

Въпреки че не може да става никакво сравнение с оценките, които достигат картините на вече наложилите се художници, като Моне например — за неговата „Бели пуяци“ дават 12 000 франка, — цените, получени за картините на Сезан съвсем объркват „познавачите“, които приятелски са посъветвали Дюре да оттегли тези платна, за да не се компрометира разпродажбата.

Тези цени предизвикват такава изненада, че дори признатият авторитет по въпросите на изкуството, критикът Гюстав Жефроа, благоволява да заговори за Сезан. Седмица по-късно, на 25 март, Жефроа посвещава на Сезан една от хрониките си в „Le Journal“:

Сезан — заявява критикът — е станал нещо като предтеча, за чиито последователи се обявяват символистите, и ако се придържаме към фактите, сигурно е, че има пряка връзка и ясно изразена приемственост

между живописта на Сезан и живописта на Гоген, Емил Бернар и други. Същото се отнася и за изкуството на Винсент ван Гог.

Само тези съображения са достатъчни името на Пол Сезан да бъде поставено на мястото, което му се полага.

Друго нещо е да се каже, че между Сезан и неговите последователи има строго очертана духовна връзка и че едни и същи теоретични и синтетични проблеми занимават Сезан и художниците-символисти. Днес вече лесно можем да добием ясна представа за усилията и за творчеството на Сезан в неговата цялост... Основното впечатление, което ни се налага с нарастваща сила и измества всичко останало, е, че Сезан не подхожда към природата с никаква естетическа програма, с деспотичното намерение да окове тази природа и измислен от него закон, да я подчини на своя художествена формула. Това обаче не означава, че той няма своя програма, свой закон, свой идеал, но те не се пораждат у него от изкуството, а от страстното му любопитство, от желанието му да обладава нещата, които вижда и от които се възхищава.

Това е човек, който гледа около себе си, близо до себе си, изпада в опиянение от разгърналата се пред него гледка и би желал да предаде това опиянение върху ограниченото пространство на платното. Залавя се за работа и търси начин да претвори видяното колкото е възможно по-правдиво.

Сезан е в Алфор, когато прочита тази статия. Тя безспорно е голяма изненада за него. В сърдечно писмо художникът бърза да изкаже на критика своята „признателност“ за „симпатията“, която е благоволил да прояви към него. Истина е — навярно си мисли Сезан, — че Жефроа е приятел на Моне, и вероятно Моне, винаги тъй услужлив, е казал някоя дума на критика.

През това време дарението на Кайбот вълнува сериозно общественото мнение. Представителите на държавата, тоест директорът на Изобразителните изкуства Анри Ружон и директорът на

Люксембургския музей Леонс Бенедит, са приели вече по принцип дарението или, по-точно казано, търсят с брата на дарителя, Марсиал Кайбот, и с изпълнителя на завещанието Реноар компромисно разрешение. Защото въпреки всичко не могат току-тъй да отхвърлят завещанието.

Те са съгласни да се възприеме някакво средно решение, но заявяват, че не могат да приемат дарението в неговата цялост, както ги задължава текстът на завещанието. Увъртат, привеждат различни възражения. От своя страна Марсиал Кайбот и Реноар са разбрали още от самото начало, че няма да успеят да наложат цялостно желанието на покойния Кайбот и че ако искат да постигнат частично споразумение, ще трябва да се примирят с възможното. И докато двете страни спорят и се опитват да стигнат до спогодба, страстите се развихрят.

През април „Le Journal des Artistes“ открива анкета по повод на дарението. На поставените въпроси Жером отговаря със следните подстрекателски изказвания: „Живеем във век на упадък и оскудяване... Културното равнище на обществото видимо спада... В това дарение има картини от г. Мане, нали? От г. Писаро и други такива, нали? Повтарям, за да приеме държавата подобна смет, необходимо е наистина голямо духовно падение... Анархисти! Умопобъркани люде! Тези хора рисуват при доктор Бланш^[23], рисуват със задника си, ви казвам!... Хората вземат работата на шега и дори казват: «Какво пък, не е толкова опасно...» Не, не! Нацията пропада, пропада Франция!“ Художникът на исторически картини Бенжамен Констан набляга на същата струна: „Протестирайте, протестирайте енергично! — провиква се той. — Тези хора са нещо повече от шарлатани! Светът не е виждал такова нещо! Това е анархия!“ „Да се поставят картините за които говорите — приглася Льоконт дю Нуи — в Люксембургския музей, би означавало да се даде опасен пример, защото той би могъл да отклони младежта от сериозните занимания... Това е чисто безумие!“

Портретистът Габриел Ферие пък без колебание заявява: „Не искам да ви говоря надълго за тези хора, защото нито ги познавам, нито искам да ги познавам. Видя ли нещо от тях, гледам да избягам колкото мога по-бързо... Мнението ми е категорично: да се изхвърлят с ритник в задника...“

Не всички отговори обаче са от този род. Така например Тони Робер-Фльори изказва следната по-нюансирана преценка: „Да бъдем благоразумни и да не изричаме окончателни мнения. Нека изчакаме! Това, което днес изненадва, е може би живописта на бъдещето... Нека уважаваме интересното във всеки нов опит! Импресионизъмът — добавя той и тук сякаш четем Зола — прави още първите си опити, но в деня, когато него го наложи човек с могъщ темперамент и солидна подготовка, в този ден ще имаме може би ново изкуство.“

Авторката на „Парцалива сватба“, романистката-бунтарка Жип, от която също са поискали мнение, се радва искрено: „Значи, ще поставят тези картини в Люксембург! Това е много добре според мен. Аз ги обожавам. Аз съм малко нещо от тази школа и съм по душа революционерка. Обичам живописта, в която чувствувам, че живея, в която дишам чист слънчев въздух, и мразя картините, рисувани в изба.“

Невъздържаността обаче надделява. Но тя не идва само от лагера на художниците-традиционалисти. В „Le Moniteur“ от 24 март 1894 г. Гастон Лезо излиза не по-малко разгорещено в защита на импресионистите: „Поставени на полагаемото им се място, пред тези пълни с изкуство и мисъл картини ще изпъкнат още повече някои празни рамки, пищната баналност на Бугро, Детай и компания. Липсата на място поради липса на вкус у организаторите ще принуди тези художници да се прехвърлят в Карпантра или Ландерно...“

Докато продължава тази размяна на любезности, която очевидно не е от естество да улесни преговорите, в събота, на 2 юни, в „Отел Друо“ се извършва разпродажбата на колекцията Танги. Вдовицата на Танги, следвайки указанията на покойния си съпруг, е решила да продаде картините, оставени й от него. Уви! Макар и организирана от писателя Октав Мирбо, разпродажбата не дава очакваните резултати.

Добра цена получава само една картина на Моне — 3000 франка. От шест Сезанови платна постъпват общо едва 902 франка, като цените им се движат от 95 до 215 франка. Много други картини не достигат дори тези цени. Вярно е, че картините на Писаро надхвърлят 400 франка, затова пък шестте на Гоген се продават по 100 франка едната. Картините на Гийомен се движат между 80 и 160 франка, за една от Сьора дават 50 франка и едва 30 франка за едно платно на Ван Гог. Общо от разпродажбата постъпват 14 621 франка, сума сама по

себе си прилична^[24] за такива бедни хора, каквите са били през целия си живот Танги.

Въпреки ниските суми, достигнати при наддаването, оценителят поздравява един от купувачите за проявената от него „смелост“. Този купувач е Амброаз Волар, който е купил пет от шестте Сезанови картини. Впрочем комплиментите на оценителя смущават донякъде Волар, защото той няма достатъчно пари да заплати откупките и му се налага да помоли с креолския си акцент за малка отсрочка.

Оценителят с готовност удовлетворява молбата му.

* * *

Преди осем години Моне се е установил в село Живерни близо до Вермон, там, където река Епт се влива в Сена. През есента Сезан отива при него. Добротата на Моне, неговата толкова дружелюбна отзивчивост го трогват, но той високо цени и художника Моне.

— Небето е синьо, нали? Моне откри това... Моне е само око, но какво око, боже мой! — казва Сезан.

Провансалецът се настанява в странноприемницата и често посещава приятеля си. У Моне той намира нещо, което му е по необходимо от всяко — „морална опора“. Тя наистина му е необходима повече от всякога. Каква свръхчувствителна натура! Сезан минава изумително лесно от въодушевление към отчаяние, от смях към сълзи. Непрекъснато е в движение, в постоянно нервно напрежение и възбуда. Хората, които не го познават, се смущават и плашат от често тъй свирепия му израз, от необикновено подвижните му, пронизващи очи, от възбудения му говор. Американската художничка Мери Касат, приятелка на Моне, когато го видяла за пръв път, направо го взела за убиец, „гърлорез“ (a cut throat^[25]), но скоро впечатленията ѝ се променили. Разбрала, че този разбойник е стеснителен, плах и благодушен като дете. „Аз съм като дете“ — казва за себе си Сезан.

Към края на ноември Моне поканва Жефроа, Мирбо, Роден и Клемансо в Живерни. „Надявам се, че Сезан ще бъде още тук и ще дойде между нас — пише той на Жефроа, — но той е такъв особняк и толкова се бои от нови лица, че се страхувам да не ни се изпълзне

въпреки голямoto му желание да се запознае с Вас. Каква беда, че този човек не е имал през живота си малко повечко подкрепа! Той е истински художник, но прекалено много се съмнява в себе си. Има нужда от поощрение, затова и бе много трогнат от Вашата статия.“

Поканените пристигат на 28 ноември. Противно на опасенията на Моне Сезан не избягва от срещата. Напротив, този ден проявява необикновена общителност. По всичко личи, че е крайно доволен от случая да се запознае с тези знаменитости: Жефроа, към когото храни очевидна признателност, Мирбо, когото смята „за първия писател на нашето време“^[26], Роден, „чуден ваятел на камъни“, истински „човек на Средновековието“^[27], Клемансо, страшния политик.

Сезан е в състояние на такава свръхвъзбуда, че това прави впечатление на приятелите на Моне. Шегите на Клемансо го карат да избухва в смях. Взема настрана Мирбо и Жефроа и с просълзени очи им подшушва следните думи, които ги слисват:

— Господин Роден никак не е горделив. Стисна ми ръка! Човек с орден!

По време на обяд Сезан става още по-весел, отпуска се. Отрича художниците, които го сочат за свой учител, и ги обвинява, че са го ограбили. Сред въздишки и охкания разказва на Мирбо:

— Слушайте какво ще ви кажа... Този господин Гоген... Ох, този господин Гоген... Имах аз едно мъничко чувство, едно съвсем, съвсем мъничко чувство, нищо особено... Нищо не беше... Но си беше мое. И какво стана! Един ден господин Гоген ми го взе и замина с него. Разкарва го по параходите, горкото... из Америка..., из Бретан..., из Океания, по разните там захарни и грейпфрутови плантации... при негрите... знам ли къде? Знам ли какво е сторил с него? А сега какво да правя аз? О, бедното ми малко чувство!

След трапезата групата излиза да се поразходи из градината и ето изведнъж на една алея Сезан пада на колене пред Роден, „за да му благодари още веднъж, че му е подал ръка“.^[28]

Малко по-късно, навсярно доволен, че е могъл да достави такова удоволствие на Сезан, Моне намисля нова среща: поканва Реноар, Сисле и някои други близки на приятелски обяд в чест на Сезан. Когато той пристига, гостите вече са заели местата си около масата. Сяда и той. Предвкусвайки радостта, която ще причини на стария си приятел, Моне става и го уверява в обичта на всички присъстващи

към него, в почитта, в искреното и дълбоко възхищение, което всички изпитват към неговото изкуство. Катастрофа! Този път всичко е черно пред очите на Сезан. Още при първите думи на Моне той навежда глава, започва да плаче. Когато Моне свършва, той го поглежда с опечалени очи, пълни с укор.

— И вие ли, Моне — възкликва той със задавен глас, — и вие ли се подигравате с мен!

Става от масата и без да слуша уверенията на приятелите си, слисани от тази неочеквана реакция, си отива с покрусено лице.

Няколко дни Сезан не се вестява и Моне започва да се беспокой. Оказва се, че е напуснал Живерни, и то вероятно съвсем набързо: не само че не се е сбогувал с Моне, но е оставил в странноприемницата няколкото платна, над които е работил.

* * *

Пролетта на 1895 година. Сезан мисли за Гюстав Жефроа. Дали да нарисува портрета му? Жефроа заема видно място в художествената критика. Само да нарисува сполучливо този портрет — няма ли най-после тогава съдниците от „Салона на Бугро“ да го приемат? Не, това е глупава мисъл. А и как да се осмели да беспокой един Жефроа! Не, решително не! Не бива да мисли повече за това. Но пък стига портретът да е що-годе сполучен и членовете на журито, от уважение към личността на модела, ще бъдат принудени да отстъпят. Може би дори ще наградят портрета с медал. Медал!... Една сутрин в началото на април Сезан се решава да пише на критика:

Скъпи господин Жефроа,
Дните нарастват, времето сега е по-меко, свободен
съм всяка сутрин до часа, когато цивилизованият човек
сяда на масата. Имам намерение да дойда в Белвил, за да
Ви стисна ръка и да представя на вниманието Ви един
проект, който ту лелея, ту изоставям, а понякога подхващам
наново... Сърдечно Ваш

Пол Сезан, художник по наклонност

Жефроа, който сигурно е доста любопитен да види как работи Сезан, приема веднага предложението му. Художникът започва работа с въодушевление. Знае, че тя ще продължи дълго. Ще представи Жефроа седнал на кресло пред работната си маса, с гръб към библиотеката. На масата — няколко листа, отворена книга, статуетка от Роден, ваза с цвете в нея. Докато Сезан не завърши картина, не бива да се мести никой от тези предмети. За да може Жефроа лесно да заема установената поза, художникът отбелязва с тебешир на пода мястото за краката на креслото. Розата е изкуствена; Сезан работи бавно и затова не може да рисува естествени цветя — „пущините“ увяхват много бързо.

Художникът ходи в Белвил почти всеки ден. Сега е в отлично разположение на духа, рисува с жар и увереност, които удивяват критика. Зараждащата се творба, изграждана с изумителен замах и чувство, е в очите на Жефроа „от най-висок порядък“.^[29] Лицето е само скицирано: „Него ще оставим за най-после“ — казва Сезан. Рисува и размишлява на глас, прави изповеди.

Когато Жефроа му заговорва за Моне, Сезан отговаря:

— Той е най-добър от всички ни. Слагам го в Лувър.

Заговорят ли за новите школи, за дивизионизма, Сезан прихва да се смее:

— Обичам барон Гро; как искате да гледам сериозно на такива глупости!

Има все пак теми, които не бива да се засягат. Сезан ръмжи, когато Жефроа се опитва да обясни импресионистичната живопис, по-специално тази на Моне, като я свързва с „Ренан, с последните атомистични хипотези, с биологичния поток, с всеобщото движение“.

^[30] Какви ги „дрънка“ там „старият Жефроа“?

Радикалните възгледи на критика, политическите му връзки с Клемансо също дразнят художника. Клемансо има „темперамент“, това Сезан не отрича, но да се включи в партията му... невъзможно!

— Много съм слаб! — обяснява той. — Пък и Клемансо не може да ме закрия. Само църквата може да ме закрия! — отсича той.

Безспорно е, че пред Жефроа Сезан се чувствува самоуверен. Често обядва с критика, с майка му и със сестра му. Понякога дори скланя да отиде с модела си до някоя кръчмичка около езерото Сен

Фарго. Става излиятелен, забравя неосъществените си стремежи. Един ден от устата му се изпълзва следното признание:

— С една ябълка искам да смая Париж!

Докато работи над портрета на Жефроа, Сезан открива стария си другар от академията на Сюис, Франсиско Олер, завърнал се във Франция след дълъг престой в чужбина. Той пристига от Порто Рико, работил е и в Испания, където дори бил удостоен с кралска поръчка: портретувал е Алфонсо XII на кон. Олер е много променен; на шестдесет и две години е „съвсем остарял, съвсем съсушен“.^[31] Изненадан е от живописта, която сега е на мода във Франция; светлите тонове на импресионизма го замайват.

Тъй като е в добро настроение, Сезан приема възторжено някогашния си другар, който никак не се е обогатил от странствованията си; изминал е много път, а малко е постигнал. Поставя на негово разположение ателието, което е наел на улица Бонапарт. Нещо повече, отличното му разположение в момента го предразполага към необичайна щедрост и той урежда някои дългове на Олер, заема му пари. Олер, разбира се, поддържа най-добри отношения със Сезан.

Сеансите при Жефроа продължават. До юни критикът е позирал вече близо осемдесет пъти. Но настроението на Сезан се помрачава. Никога няма да завърши този портрет. Не, никога няма да го „изпълни“ както би желал. Зола беше прав: той е само един жалък, пропаднал цапач.

Салон! Медал! Трябва наистина да е бил прекалено самонадеян, за да се осмели да беспокой Жефроа! О, тази живопис, тази „мръсница“! Сезан изпада в ужасно настроение. Една сутрин вече не издържа и праща в Белвил да му приберат нещата и статива. В бележка до критика се извинява, признава, че много е сгрешил, като се е наел с тази работа. Моли Жефроа да му прости; задачата се е оказала свръх силите му и той се отказва от нея.

Този необясним обрат у Сезан крайно озадачава Жефроа, още повече че портретът е почти готов. Критикът настоява художникът да дойде отново в Белвил; уверява го, че е започнал „прекрасна творба“ и че е негов дълг да я завърши. Наглед поуспокоен и поободрен, Сезан се връща при Жефроа и сеансите продължават. Но сега той работи без желание. Край на излиянията, край на щастливата увереност, няма

вече: „Седна ябълка искам да смая Париж!“ Сезан е отново мрачен, изтерзан, в плен на съмненията си.

Една сутрин се разминава с Моне на улица Амстердам и щом го вижда, се извръща, „навежда глава и се изгубва в тълпата“.^[32] Друг път Гийомен и Синяк го виждат по кейовете на Сена и се отправят към него, но той размахва ръце и ги моли да не се спират, да се отдалечат. Да го оставят на мира, боже мой! Да не се занимават повече с него! Работи още една седмица при Жефроа, после идва неизбежното: Сезан изчезва, този път без да се обади, и напуска Париж.

Олер, който се е вкопчил здраво о Сезан, е подразbral, че приятелят му се готви да замине за Екс. Ще замине и той с него. Раздразнен, Сезан му определя среща за някакъв час на Лионската гара — „в третокласните купета“. За да се избави от натрапника, е намислил да пътува в първа класа.

Ала Олер не се отчайва толкова лесно. След като го е търсил напразно на Лионската гара, той се усъмнява, че Сезан вече се носи към Прованс. Решава да замине и той и взема първия влак за юг. Слиза обаче в Лион, откъдето с телеграма запитва сина на Сезан в Париж къде се намира баща му. Отговорът му потвърждава, че не се е изльгал в предположенията си: Сезан е в „Жа дьо Буфан“. За беда в хотела открадват на Олер петстотинте франка, които е имал у себе си, и той бърза колкото се може по-скоро да се добере до Екс. Още с пристигането си там уведомява Сезан. „Щом е така, ела веднага. Чакам те!“ — отговаря художникът.

От умора, от гняв, от погнуса Сезан сега просто не е на себе си. Пред слисания Олер той изпада в невероятна възбуда, избухва в злорада гордост: „Само аз — крещи той, — само аз имам темперамент! Само аз умея да рисувам червено...“ „Писаро ли? „Стар глупак!“ Моне? „Хитрец!“ „Всички са празни глави.“ Осмелява ли се Олер да възрази нещо на Сезан? Не е известно. Във всеки случай на 5 юли той получава от Сезан следните унищожителни редове:

Господине (с яростно перо Сезан е задраскал думата „скъпи“, написана пред „господине“), наставническият тон, който от известно време сте възприели към мен, и

твърде своеволният начин, по който си послужихте с него при Вашето заминаване, не са от естество да ми допаднат.

Решил съм вече да не Ви приемам в бащиния си дом.

Така че уроците, които си позволихте да ми дадете, донесоха своите плодове. Сбогом!

Олер креши, нарича Сезан „негодник“, „луд“. Връща се в Париж и разправя наляво и надясно какво е говорил Сезан за приятелите си. Писаро се натъжава; той смята, че поведението на Сезан говори за „очевидно психическо разстройство“. За доктор Агнар, негов близък, провансалецът е направо невменяем. Писаро пише на сина си Люсиен: „Не е ли жалко и тъжно един човек, надарен с такъв прекрасен темперамент, да е толкова неуравновесен?“

Сега Сезан живее в „Жа дьо Буфан“ сам с майка си, вече осемдесет и една годишна немощна старица; Мария е взела квартира в града, тъй като съжителството на двете жени е станало невъзможно. И ето че изведнъж художникът си спомня за любезнния прием, оказан му в Живерни, и той праща на Моне сърдечно и крайно любезно писмо, в което изказва съжаленията си, задето е заминал, без да се обади.

„Наложи ми се — пише Сезан — да изоставя набързо етюда, който бях започнал у Жефроа. Той толкова любезно се постави на мое разположение, че съм малко смутен заради постигнатия слаб резултат, особено след толкова много сеанси и последователни възторзи и съмнения. Така че ето ме пак в Юга — приключва той писмото си, — който може би никога не би трябвало да напускам, за да се впускам в това химерично търсене на изкуството.“

Напразно говори Сезан за „химерично търсене на изкуството“; той знае много добре, че трябва да рисува — че ще рисува до последния си дъх. От пет часа сутринта застава пред статива и работи без отдих до вечерта, без да мисли за друго, нито за болестта си, нито за Ортанз, нито за загубените си петдесет и шест години. „Отлита една минута от света. Трябва тя да се предаде в нейната реалност и всичко друго да се забрави...“ — възклика той. Сезан рисува. Лиричната страсть избуява, лумва с космически пламък. „Искам да потъна в природата, да израсна ведно с нея, като нея.“ В природата се разиграва вечна драма. Всичко умира, всичко е обречено на гибел. Всяка победа

носи със себе си кълна на бъдещо поражение. Светът не е неизменност, устойчив покой, а неспирен кипеж, отприщване на тъмни сили, тайство и трагедия, постоянно възраждащ се живот, постоянно тържествуваща смърт, лудешки, шеметен полет в гъбините на безкрай.

Под четката на Сезан къщите се пропукват, дърветата оживяват и се преплитат сред буйна, пищна растителност, скалите се надигат, на хоризонта се извисява Сент Виктоар, смазваща с огромната си маса — вулканичен конус, разтърсан от глух тътен. Седмици наред, ден след ден Сезан ходи в имението „Монбриан“ да рисува един голям бор. Прави от него почти човешко създание, което се гърчи под небето, сякаш е мислещата и страдаща душа на вселената.

Сезан рисува без отдих.

Пейзажи, натюроморти, портрети.

В една от картините си поставя череп на масата пред облакътил се млад човек. Тези гладки и голи мъртвешки глави не му дават покой. Непрекъснато съзерцава тия сфери на небитието, „в чиито очни кухини се чете синкова мисъл“, и полугласно мълви стиховете на Верлен:

*Че в света ни летаргичен,
в който угризения тежат,
смях единствено логичен
е на черепа зловещ смехът.*

---

[1] Днес шосе Пол Сезан. ↑

[2] И все пак се върти! (ит.) ↑

[3] Рьоне Юиг и Бернар Доривал много добре са анализирали това, което тук е само бегла характеристика на изкуството на Сезан. Рьоне Юиг пише: „В нашето съзнание животът е направил неделими усещането и представата, която имаме за него, така че съвършената точност на възприятието се превръща в същност в наша, човешка неточност. Преследван от мисълта да се добере до абсолютното усещане, Сезан е излязъл от установените и общоприети рамки и това накарало тълпата да упреква окото му в погрешно виждане, докато

единственият му недостатък е този, че се домогва до пределна строгост и яснота... Латинецът — казва още Рьоне Юиг — познава само една крайност: логиката... Има страсть към истината, както има страсть към кръста.“ Сезан бе обладан от тази страсть, живя с нея и тя е именно пламъкът и драмата на неговото творчество. ↑

[4] Днес Ке Отел дъо Вил. ↑

[5] На Ке д'Анжу 9 е живял седемнадесет години Домие. На същия бряг на остров Сен Луи, на Ке Бурбон, е живял Филип дъо Шампен. Месоние също имал ателие на ке Бурбон и дори искал, сигурно от естетически съображения, да бъде издигната там малка средновековна кула-наблюдателница. ↑

[6] По Емил Бернар. ↑

[7] C. Waern, „Some Notes on French Impressionism“ в „Atlantic Monthly“, IV, 1892 (по Джон Рейалд, „История на импресионизма“). ↑

[8] Година по-късно статията е включена в книгата на Юисман „Някои“. ↑

[9] Спомени на Реноар, предадени от Гюстав Жефроа в „La Vie artistique“, том III. ↑

[10] Спомени на Реноар, предадени от Амброаз Волар в „Като слушаме Сезан, Дега, Реноар“. ↑

[11] Реноар се премества в имението „Монбриан“, наето от Конил. ↑

[12] По Емил Бернар. ↑

[13] „La Fédération artistique belge“ от 26 януари 1890 г. (цитирано от Волар в „Като слушаме Сезан, Дега, Реноар“). ↑

[14] Писмо на Алекси до Зола от 13 февруари 1891 г. ↑

[15] Според Ривиер тези платна били намерени от някакъв художник, който ги използвал, за да рисува на обратната им страна. ↑

[16] От цитираното писмо на Пол Алекси. ↑

[17] Днес улица Фредерик-Мистрал. ↑

[18] От цитираното писмо на Пол Алекси. ↑

[19] От *Картоиграчи* са останали пет варианта: два са във Франция, един в Англия и два в САЩ. ↑

[20] През юни 1888 г. Гоген пише на Емил Шуфенекер: „Картината от Сезан, която искате да Ви продам, е изключителен бисер и за нея вече отказах триста франка; държа на тази картина като на

зеницата на окото си и освен, ако не ми се наложи от крайна нужда, ще се разделя с нея след последната си риза.“ ↑

[21] По Морис Дени. ↑

[22] Колекцията на Дюре включвала, освен тези три Сезанови картини шест от Мане, шест от Моне, четири от Писаро, три от Реноар, три от Сисле и осем от Дега. ↑

[23] Прочут тогавашен психиатър. ↑

[24] За да получи читателят по-ясна представа за достигнатите при тази разпродажба цени, уместно е да се направи едно сравнение с цените, които по онова време са се плащали за картини на признатите академични художници. През 1876 г. една картина на Кабанел била продадена за 56 500 франка. „Укротителят на змии“ от Жером намерила през 1888 г. купувач за 95 500 франка, една картина на Бугро била продадена за 100 450 франка и най-после през 1897 г. „Фридланд“ на Месоние достигнала 336 000 франка.

При необходимата уговорка за възможна грешка в идентификацията на картината през 1876 г. била продадена за 26 000 златни франка „Аглая“ от Кабанел, която през 1937 г. бе оценена на публичен търг едва за 2000 книжни франка.

Все пак в наши дни картина от един от тези академични художници достигна сравнително висока цена: през 1954 г. при разпродажбата Бесоно, платното „Пазар в Мароко“ от Бенжамен Констан бе оценено за 350 000 франка. Но, както отбелязва художественото списание „L’Oeil“, при такава изключителна цена човек може да се запита дали купувачът при разпродажбата Бесоно не е помислил, че е открил в „Пазар в Мароко“ някакво неизвестно дотогава произведение на автора на „Адолф“. ↑

[25] Из едно писмо на Мери Касат до г-жа Стилман, цитирано в „Графиката на Мери Касат“ от Аделин Д. Брискин (Ню Йорк, 1948 г.).

↑

[26] По Ж. Гаске. ↑

[27] По Ж. Гаске. ↑

[28] Гюстав Жефроа. „Клод Моне, живот и творчество“. ↑

[29] Жефроа, цит. съч. ↑

[30] По Ж. Гаске. ↑

[31] Из писмо на Писаро до сина му Люсиен от 23 март 1895 г. ↑

[32] По Жефроа. ↑

**ПЕТА ЧАСТ
ВЕЧЕРНА ЛИРИКА
(1895–1906)**

I. АМБРОАЗ ВОЛАР

*Господине,
Във Вашата литературна хроника
(„Excelsior“ от 6 февруари 1938 г.) чета:*

„Ако господин Майл можа да живее дълги години, това се дължи преди всичко на великодушието и на интелигентността на господин Амброаз Волар.“

Естествено аз бях твърде поласкан, като прочетох под Вашето перо думата „интелигентност“, употребена по отношение на мен. Смутен съм обаче от понятието „великодушие“ като определение на отношението на търговец към художник. Това е все едно да кажеш, струва ми се, че когато някой купува място, в което знае, че има заровено злато, купувачът проявява великодушие към продавача на мястото...

Амброаз Волар,
Писмо до Едмон
Жалу

Преди две години, през 1893-а, Амброаз Волар е наел малък магазин на улица Лафит 39. По това време улица Лафит е център на търговията с художествени произведения в Париж. Там са всички големи търговци на картини — Дюран-Рюел, Бернхайм младши, Тамплер и много други. В тясното си помещение Волар вече е уредил изложба на скици от Мане и една изложба на Форен, но той иска да постигне нещо повече, нещо много повече.

Волар не е от хората — пък и той сам го знае — с или без култура, които притежават природната дарба да преценят от пръв

поглед и безпогрешно, по непосредствена интуиция, дадено произведение на изкуството. Той съвсем не изпитва трепета и вълнението, които мигновено обземат тези хора, щом застанат пред картина, която им харесва. За него картината представлява преди всичко по-голяма или по-малка търговска стойност, добър или не много добър предмет на спекулация.

На кого да заложи? На Роабе, на Зием или пък направо и безрезервно на тоя прословут Сезан, от когото има вече няколко картини в магазина си? Важното е да не се изльже, да съумее да предвиди бъдещето. „Кажете ми...“ — тихо пита Волар. Неуморно разпитва за разните художници хората, с които се среща, особено тези, чието мнение му се струва най-меродавно. И слуша, удивително знае да слуша.

Голям хитрец, Волар се преструва на наивник; неуморим, той си дава вид на мързелив, на недоспал, на човек, когото са разбудили от чуден сън и който само жадува да се обрне на другата страна. Натъртва креолския си акцент сигурно за да напомни на хората колко дълбоко е вродено у него безгрижието, колко присъща му е сънливостта. Но тихият Волар, въпреки вдъхващото доверие добродушие, прилича много на „дебнешъ ягуар“^[1] — от време на време изпод клепачите очите му светват с потаен блъсък.

„Кажете ми...“ От дълго време насам Писаро споделя с Волар съжаленията си, че досега не е имало изложба на Сезан, и настоятелно подканя търговеца да организира такава самостоятелна изложба, която да представи на публиката творчеството на художника. Реноар също съжалява, че още никой не се е решил да измъкне от сянката стария му другар. Дега споделя тяхното мнение. На времето, докато е бил още жив, и Сьора^[2] е изказвал подобни мисли.

Волар слуша, размишлява. Шумът около завещанието на Кайбот вече затихва. След близо едногодишни пазарльци през месец май двете страни са стигнали до съгласие: с болка на душата служебните лица най-после са приели тридесет и осем от шестдесет и петте картини в завещанието. Не се знае точно от какви съображения са изхождали, когато са направили избора си измежду всички тия омразни творби. Не без ирония Реноар разказва за някои сцени, на които е присъствувал като изпълнител на завещанието. Разправя, че собствените му картини

били за директора на изобразителните изкуства Ружон „източник на беспокойство“:

— Единствената ми картина, която прие на доверие — разказва Реноар, — беше „Мулен дъо ла Галет“, защото в нея фигурира академичният художник Жерве. Неговото присъствие сред останалите модели беше за Ружон нещо като морална гаранция. От друга страна, беше доста разположен към Моне, Сисле и Писаро, но без да прекалява... Но когато стигна до картините на Сезан! Тези пейзажи, хармонични като у Пусен, платната с къпещи се, чиито багри сякаш са задигнати от старите майстори на фаянса, цялото това изкуство, изпълнено с най-висша мъдрост... Още чувам Ружон: „Този пък, ако въобще някога е знаел какво е живопис!“

Така или иначе Сезан ще влезе в музея Люксембург. Служебните лица отхвърлят само *Букет от рози* и *Къпещи се на почивка* и въпреки всичко приемат две от платната му — *Естак* и *Селски двор в Оверсюор-Оаз*.^[3]

Скандалът в Люксембург — нали Жером и неколцина професори от Художествената академия заплашват, че ще подадат оставка, тъй като „не могат повече да преподават едно изкуство, чиито закони биха били потъпкани от приетите в музея картини“^[4], — скандалът в Люксембург кара Волар да се вслушва още по- внимателно в настойчивите препоръки да открие изложба на Сезан. Дали не е вече дошъл часът на решителния удар?

Без да бърза, с ленивата си походка, търговецът започва да търси художника от Екс. Той не знае къде се намира сега Сезан. И Писаро, който е предложил да даде няколко платна за изложбата, не знае къде е той. Работата започва да интригува Волар. Той обича занимателното в съдбите на художниците, колоритните анекdotи. Научава, че Сезан неотдавна е рисувал в гората Фонтенбло, и отива там, намира следите му в Авон, после в самия Фонтенбло. Там обаче му казват, че Сезан се е приbral в Париж, но са пропуснали да вземат адреса му. Спомнят си само, че името на улицата се състои от „име на животно и име на светец“.

Да не би да е улица Лион Сен Пол? Волар решава да потърси една по една всички къщи на улицата и още на номер 2 попада на жилището на художника. Сезан обаче е заминал за Екс още през юни. Сега на улица Лион Сен Пол 2 живее синът му заедно с майка си; той

обещава да пише веднага на баща си за намеренията на търговеца. Няколко дни по-късно той донася на улица Лафит съгласието на баща си. Скоро след това в магазина постъпва пратка от около сто и петдесет платна, навити безразборно без рамки...^[5]

* * *

Сезан никак не се е развълнувал от предложението на Волар. Той продължава да живее в Екс в уединение, нарушавано само от редките срещи със стари приятели като Амперер и Солари.

Подобно на Амперер, и Солари не е успял да осъществи амбициите си. Непоправим бахем, той е работил къде ли не — в Лион, Блоа, Реймс, Тараскон. Разни проекти, от грандиозни по-грандиозни, са разпалвали въображението му, но най-често се е задоволявал само с мечти. Няколко скици, няколко макета — после се захваща с нещо друго. „Аз съм работил като Роден преди него“ — казва той. Може би! Но той е ваял най-вече облаци, на които е давал образа на мечтите си. У него няма нищо от онези труженици на изкуството, които ден след ден, неспирно и упорито притурят камък върху камък към катедралите, които са решили да сътворят. Солари е затворил в Екс и живее в нещо като плевня на улица Лувър^[6], стара пристройка към дома Любиер, която е приспособил криво-ляво за ателие.

И Амперер, и Солари водят твърде мизерно съществуване. От време на време Сезан им доставя радост с хубаво угощение. Един ноемврийски ден, придружени от сина на Солари — Емил, тримата предприемат излет по възвишенията около язовира на инженер Зола. Младият Солари, сега на двадесет години и кърщелник на Зола, желае да се отдаде на литературата и с известно любопитство наблюдава странната двойка Сезан — Амперер. „Сякаш някакво джудже Мефистофел водеше стария Фауст“ — отбелязва той.

Сезан и приятелите му се изкачват над „Черния замък“ до каменоломната Бибемюс, после се спускат към Сен Марк и там под едно смокиново дърво обядват с продуктите, които са купили от лавката на работниците по шосето. Следобед прекосяват каменистата пустош на хълмовете и стигат до Толоне, където вечерят. Бедният

Амперер, който никак не е свикнал да пие вино, се понапива. На връщане пада и се наранява зле.

Насърчени от първия излет, Сезан и двамата Солари решават след няколко дни да се изкачат на самия връх на Сент Виктоар, висок около хиляда метра. Този път екскурзията е доста трудна, за да може да участвува и Амперер. Колкото до Сезан, въпреки диабета си той и сега ходи не по-зле от преди. Още в зори тримата започват изкачването, след като са пренощували във Вовнарг, за да бъдат в ранните часове в подножието на върха. Сезан е в отлично настроение. Двамата със Солари говорят за младежките си години.

Синът на скулптора посочва някакви растения край пътеката и забелязва, че изглеждат сини, макар да са зелени.

— Разбойник такъв! — учудва се Сезан. — На двадесет години открива от пръв поглед нещо, което аз трябваше да гледам тридесет години, за да видя!

Обядват на открито, близо до върха, недалеч от пропастта на „garagai“, после поемат обратно към долината. Оживен и възбуден от спомените, Сезан се опитва да се покатери на един бор, но е вече уморен, пък и, разбира се, е загубил много от някогашната си пъргавина. Скача на земята запъхтян: „И все пак, Филипе, нали помниш колко лесно се катерехме!“

* * *

Докато в Екс Сезан се занимава с тези гимнастически упражнения, в Париж в галерията на Волар се открива неговата изложба.

По това време търговецът не разполага още с много средства и се е задоволил да представи платната в тънки бели рамки, за които е платил по десет сантима на метър. На вид по-сънен от всяко, той очаква реакцията на публиката, на колекционерите, на критиката. На видно място във витрината си е поставил *Кънещи се на почивка* от наследството на Кайбот, която е отхвърлена от служебните органи. Това ако не е предизвикателство! Хората се спират, подсмиват се или негодуват.

Прислужницата на Волар е силно разтревожена.

— Страх ме е да не би господинът да си навреди пред господа колекционерите с тия съвсем голи господа на витрината!

Затова пък един случаен минувач казва на търговеца:

— Ще видите, че ще доживеем да се купуват картини, макар и грозни, докато дойде ден, когато ще ги търсят заради тази им грозота със скритата мисъл, че именно тя гарантира високи цени в бъдеще.

Волар дреме.

Още от първия ден приятелите на Сезан са в магазина. Изложените платна принадлежат към всички творчески периоди на художника и дават наистина пълна и убедителна представа за неговото развитие.^[7] Изложбата е голяма изненада дори за тези, които познават най-добре Сезан и са имали възможност да следят усилията му с течение на годините.

Какво прекрасно творчество, прекрасно със своята последователност, със своята внушителност и убедителна сила, се разкрива днес в мрачното магазинче на Волар! „Моят възторг е нищо в сравнение с възторга на Реноар — пише Писаро на сина си Люсиен. — Дори Дега изпитва очарованието на тази изтънчена стихия, Моне, всички... Грешим ли? Не мисля. Не изпитват това очарование само живописци и колекционери, които с грешките си показват, че им липсва едно от сетивата.“

В желанието си да почете стария си другар, преживял толкова огорчения, Моне купува веднага три платна. Дега също купува еднадве картини. Писаро предлага размяна. Той ликува:

— Не бях ли прав в 1861 година, когато отидохме с Олер да видим този странен провансалец при Сюис: там Сезан рисуваше голи тела за присмех на всички некадърници от школата, между които и прословутият Жаке, отдавна потънал в забвение, макар че тогава картините му се заплащаха скъпо и прескъпо!

Изложбата скоро раздвижва артистичните среди в Париж. Волар е рискувал, но щастието му се усмихва. Изложбата се открива по време, когато има всички изгледи да се превърне в блестящ успех. Културната публика е свикнала с живописта на импресионистите и сега вече е в състояние да разбере или поне да съзерцава спокойно едно изкуство, което надхвърля рамките на импресионизма. Сезан може да изненадва, може още да смущава, но да не се държи сметка за него, да се отрича той, е вече невъзможно.

Ревностната преданост на стария Танги, възторгът на младите живописци, които смятаха Сезан за свой учител, защото също чувствуваха потребност да надхвърлят импресионизма и търсеха в неговите платна поука и пример, бавното и невидимо дело, което се вършеше от улица Клозел, всичко това е подготвило внезапното открование от 1895 година. Кристализират мненията, които досега са били разпръснати и неясни. На 16 ноември Жефроа обобщава в „Le Journal“ резултатите от изложбата: „Сезан е голям със своята правда, той е пламенен и простосърден, тръпчив и нюансиран. Той ще влезе в Лувър, той може да предложи не едно платно на музеите на бъдещето.“

Въздействието на изложбата е толкова очевидно, изглежда толкова категорично, че не може да не предизвика и гневни изблици. До вчера съвсем неизвестен, Сезан изведнъж става прицелна точка на най-язвителна враждебност, възбужда завист и омраза. В засегнатите въображения успехът му се рисува още по-голям. Картините на Сезан се продават, задигат се, просто се бият за тях! „А защо не купуват моите?“ Един ден художникът Kvost влиза разярен в магазина на Волар и като посочва една от изложените картини, запитва търговеца „какво представлява ей това там“. Излизайки от дрямката си, с полуприворени очи, със свойствения си хумор и невъзмутима ирония Волар отговаря кратко на Kvost, че „тъй като не е нито художник, нито художествен критик, нито колекционер“, не може да му „даде по този въпрос меродавно мнение“ и всичко, което може да стори, е да му каже, че „в каталога фигурира названието Цветя“.

— Цветя ли? — креши Kvost. — Та виждал ли е вашият художник поне веднъж цвете! Аз ви казвам това, господине, аз, който толкова години съм живял сред цветя! Знаете ли как са ме нарекли моите колеги? Корона на цветята, господине! — И като устремява поглед към тавана: — О, коронки, тичинки, чашки, стъблца, плодници и ти, прашец, колко пъти съм ви рисувал! Повече от три хиляди етюда на детайли, господине, преди да дръзна да се заема и с най-малкото полско цветче! А нищо не продавам!

Докъде стигат озлоблението и завистта, може да се види от статията на някой си Жорж Деноанвил, озаглавена „Чашата прелива“ и публикувана в „Journal des Artistes“ на 1 декември. Още в началото авторът отбелязва, че картините на Сезан не са подписани.

Картини без подпис! Невероятно, нали, в тези времена на разюздана реклама... Ето защо допушчаме, че в последния момент художникът е изпитал чувство на скромност и свян, освен ако не се е задушавал от гордост!

Да му снемем маската! Сезан (sic), отвори се! Хубаво е това музикално име: то вече ви пленява, уважаеми госпожи, но уви, три пъти уви! Картините му никак не са като името.

Затова съм напълно уверен, че вашите прекрасни очи ще откажат да се спрат върху подобни безумия и вече виждам изписан по лицата ви свещен ужас, виждам как пурпурните ви устни се свиват в презрителна гримаса, пфу! И как бягате, бягате, за да избягате по-скоро от кошмарната гледка на тези маслени ужаси, които днес надхвърлят мярката на законно допустимата измама. Човек може да се надсмива на хората, но до такава степен — не!...

Най-поразителното е — продължава журналистът, — че се намират известни художествени критици, чиито имена ще премълча от уважение към человека изобщо, които превъзнасят подобни ужаси. Може понякога другарството да стане съучастник в дребни подлости, но непростимо е, когато искат да наложат на публиката имена и жестоко да я измамят...

С долна задача са се наели някои наши събрата, защото лековерието има граници и доверието не е безкрайно!

Подобни памфлети, които напомнят езика на пресата от времето на първите импресионистични изложби и поради това звучат някак анахронично, са в същност изключения. Отзовите в голямото си мнозинство са умерени, някои твърде благоприятни, други формулирани с известни уговорки. В „La Revue Blanche“ от 1 декември 1895 година Таде Натансон констатира колко очевидно и дълбоко е понастоящем влиянието на Сезан. „Освен чистотата на неговото изкуство, което не съдържа никаква допнапробна съблазън, едно друго,

съществено качество на предтеча характеризира майсторството му: той се осмелява да бъде сувор и сякаш необуздан и като пренебрегва всичко останало, отива докрай, движен единствено от стремежа на големите основоположници да създадат няколко нови знака.“

В една бележка, публикувана в „Le Figaro“ от 9 декември 1895 г. под многозначителното заглавие „Клод Лантие“, Арсен Александър напомня за „Творбата“ на Зола, за мита, създаден около името на Сезан.

Имахме случая да установим, че той наистина съществува и че дори съществуването му не е било безполезно за някои... — пише Александър. — Сега хората неочаквано ще открият, че приятелят на Зола, тайнственият провансалец, едновременно несъвършен и изобретателен, лукав и свиреп художник, е велик човек.

Велик човек ли? Не съвсем, ако не се поддаваме на възторзите, които са на мода сега. Но човек, надарен с най-необикновен темперамент, от когото волно или неволно са заимствували много живописци от младата школа.

Мимоходом Арсен Александър жегва и Зола. Обвинява го, че в „Творбата“, „тази романтична поема за живописта, е пресилил образите на героите, преиначил е произволно фактите и е вмъкнал лирика в съвсем обикновени неща“. Отговорът от Медан не закъснява. Един приятел на Зола, критикът на „Le Temps“ Тиебо-Сисон, се произнася за Сезан с почти същите изрази, с които преди десет години Зола е описал Клод Лантие:

Какъвто беше към 1857 година (sic), когато от Екс-ан-Прованс дойде в Париж да търси някаква формула в живописта, както интимният му приятел Зола търсеше формула в литературата, такъв го виждаме и днес, затворен в себе си, странящ от хората, избягващ не само да се показва, но и да показва произведенията си, защото и днес, както тогава не може да се прецени сам, защото е безсилен

да извлече от едно ново виждане цялата изгода, която получават други по-практични от него, с една дума, твърде несъвършен, за да постигне онова, което пръв е прозрял, и да предаде в завършени творби всичко, което може да даде...^[8]

Не ще и дума, че публиката невинаги разбира намеренията на Сезан. Пред картините му много любители стоят като „сащисани“, както пише Писаро. Волар наблюдава с крайчеца на окото посетителите в магазина и хората, които просто се спират пред витрината му, и става свидетел на немалко комични сцени. Дребен пощенски чиновник заявява на сладкарски чирак:

— Знаеш ли, художниците вече няма защо да се трепят, щом взеха да се продават такива работи.

— Да, но ако я карат така, скоро ще си потрошат ръцете!

Друг път Волар чува на тротоара пред магазина препирня между мъж и жена:

— И ме караш да гледам такива работи, мене, която съм получила награда по рисуване в пансиона!

— Миличка — отвръща мъжът, — така ще се научиш в бъдеще да се отнасяш с по-голямо уважение към мен.

Така или иначе, явяват се купувачи като Огюст Перлен, кралят на маргарина и голям колекционер, и бившия сръбски крал Милан Обренович IV, който изказва следното сърдечно пожелание:

— Защо не посъветвате вашия художник да рисува хубави малки женички?

Един от купувачите е сляпороден човек, който кара придружаващото го лице да му обяснява картините. С негова помощ движи пръстите си по платната, за да схване подробностите. Най-сетне се спира на една картина в широк формат:

— Тук водата като ли се разлива по-добре — казва той.

Волар е възхитен, че изложбата му привлича такава клиентела. Тя му е дала — уверява той с креолския си акцент — „най-типичното настърчение“.^[9]

* * *

В последния ден на изложбата един сериозен, умислен човек прекрачва прага на магазина.

С голямо внимание и подробно разглежда всички картини, една подир друга. Когато тръгва да си излиза, се обръща към Волар, посочва окачените табла и казва натъртено:

— Изглежда, нещастникът не знае какво е казал Лукреций: „Ex nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti!“^[10]

Подусетил, че има работа с човек раздразнителен и засегнат от зараждащата се слава на Сезан, Волар се осмелява да го запита дали познава художника. Посетителят поглежда отвисоко и отронва пренебрежително:

— Ние, професорите в Екс, дружим само помежду си!

---

[1] По Луи Оксел. ↑

[2] Съора умрял, едва тридесетгодишен, през 1891 г. ↑

[3] Само на Дега комисията приела всички картини, а именно седем пастела, оценени средно по 4070 франка единият. От шестнадесетте картини на Моне приели осем при средна оценка 5750 франка; от осемнадесетте на Писаро приели седем при средна оценка 1857 франка; от деветте на Сисле — шест при средна оценка 1333 франка; от осемте на Реноар — шест при средна оценка 5000 франка. От Мане приели „Балконът“ и „Анжелина“, двете за 1333 франка, но отказали „Игра на крокет“. Картините на Сезан били оценени най-ниско от всички — по 450 франка едната. Платното *Къпещи се на почивка* е същото, което Сезан подарил на Кабанер; сега се намира във Фондацията Барнс в САЩ. ↑

[4] По Табаран. ↑

[5] Не е известно при какви условия са били предоставени тези картини на Волар. ↑

[6] Сега улица Маршал Жофър. ↑

[7] Според спомените на Волар на изложбата били представени между другото и следните картини: *Леда и лебедът* (1868 г.), *Пирешество* (1868 г.), *Автопортрет* (1880 г.), *Изоставената къща* (1887 г.), *Етюд на къпещи се жени* (1887 г.), *Гората Шантий* (1888

г.), Големият бор (1887 г.), Портрет на госпожа Сезан в оранжерията (1891 г.), Бреговете на Марна (1888 г.), Автопортрет (1890 г.), Момиче с кукла (1894 г.), В гората Фонтенбло (1894 г.), Госпожа Сезан със зелена шапка (1888 г.), Къпещи се жени пред палатка (1878 г.), Портрет на Луи Гийом (1880 г.), Закуска на тревата (1878 г.), Кошница с ябълки (1885 г.), Естак (1883 г.), Жа дьо Буфан (1885 г.), Овер (1880 г.), Гардан (1886 г.), Борба (1885 г.), Портрет на госпожа Сезан (1877 г.). (Трябва да се отбележи, че някои от датите, посочени от Волар, подлежат на уточняване). ↑

[8] „Le Temps“ от 22 декември 1895 г. Други статии се появили в „L’Art français“, (23 ноември), „L’Art International“ (25 ноември), „Mercure de France“ (януари 1896 г.). ↑

[9] Според спомените на Волар цените на продадените на тази изложба картини се движели между 100 и 700 тогавашни франка. Двадесет и пет години по-късно, Огюст Пелрен казал на Волар по повод на картината, която купил тогава: „Един ваш колега се опита да ме измами. Представете си, имаше нахалството да ми предложи само триста хиляди франка за тази работа на Сезан!“ ↑

[10] От нищо нищо не става, нищо в нищо се превръща (лат.) — Б.пр. ↑

II. ПРОЛЕТТА НА ЗЕМЯТА

Вдишвам девствеността на света. Остро чувство за багрите ме терзае. Чувствувам се обагрен от всички нюанси на безкрай... Картината и аз сме вече едно. Заедно сме някакъв сиян хаос. Изправям се пред мотива и се загубвам в него. Неясни мечти. Слънцето безмълвно прониква в мен като далечен приятел, който стопля леноността ми и я опложда. Ние зачеваме.

Сезан

Преди известно време художници-любители са основали в Екс „Дружество на приятелите на изкуството“ със седалище на авеню Виктор Юго 2 и са избрали за почетен председател Вилвией.

След шума, който е вдигнала в Париж изложбата на Сезан, „Приятелите на изкуството“ се питат дали въпреки всичко е уместно да държат настрана този „лош и охулен художник, но все пак наш съгражданин“.^[1] На края решават да го поканят заедно с някои други, по-специално Амперер, за следващата изложба на дружеството. Изпращат двама делегати при художника. Сезан, изненадан и очарован, ги приема любезно. Той е трогнат от поканата на своите съграждани и в радостта си подарява за спомен на двамата си посетители по една картина. Първият се стеснява да откаже и приема подаръка, но не и другият, за когото вежливостта все пак си има граници:

— Жена ми — се извинява той — се ужасява от модерната живопис.

Двете платна, които Сезан подбира за изложбата — *Нива* и една *Сент Виктоар*^[2] — затрудняват твърде много „Приятелите на изкуството“. Къде да дянат тия чудовищни неща, за да не бият много

на очи? Най-после измислят да ги окачат над входната врата. За зла участ това дискретно място не ги спасява от подигравки и присмех. Това ли се харесва сега в Париж? Невероятно! Един местен критик, който смята, че е много елегантно да пише хрониките си в рими, отправя към *Сент Виктоар* подигравателно четиристишие:

*През клоните на едри борове, далеч в покоя,
се вижда склонът на Сент Виктоар в окраска синя.
Ако природата бе туй, което вижда тоя
художник — славен ще е с таз претупана картина.*

Въпреки очарователното отношение на „Приятелите на изкуството“, Сезан присъствува на банкета по случай закриването на изложбата. Той не се чувствува добре сред тия хора. И когато един оратор провъзгласява тържествено в словото си: „Господа, нашата епоха ще остане в историята като епоха на Кабанел и Бугро“, той не издържа повече и избухва:

— Вашият Бугро — се провиква той сред ужасеното мълчание на присъстващите — е последният лапнимуха!

Тоя Сезан е безспорно луд, в това не може да има никакво съмнение; кой знае дори дали парижаните, като го венцехвалят, не се опитват по този начин да се надсмеят на Екс?

Сезан сигурно се огорчава повече от такива коментари, отколкото се радва на отзивите, които достигат до него от изложбата при Волар. Нюма Кост, който често се среща с него, е поразен от намръщения му вид. Твърде потиснат, Сезан непрестанно е погълнат от „мрачни мисли“.^[3] В парижките ателиета говорят само за него, картините му започват да се търсят (той може спокойно да се осланя на Волар що се отнася до покачването на цените). Успехът му, въпреки някои прояви на недоброжелателност и злоба, се утвърждава по безспорен начин, но този успех, който възбужда и толкова завист срещу него, той, Сезан, не го вижда. За него той е нещо чуждо, с една дума, въобще не вярва в него. Не вярва и на хвалебствията, които му отправят. Почти е готов да помисли, че му кроят нещо. Затова пък нападките, особено най-злостните, най-жълчните, го засягат в живеца на съществото му, отварят стари раны.

Един неделен ден през пролетта старите му приятели Нюма Кост, Солари и съученикът му от „Сен Жозеф“ — бившият хлебар Анри Гаске, го завеждат в кафене „Ориентал“ на авеню Мирабо.^[4] Вечерният здрач покрива града с пепелявата си мантия. Седнал на маса, скъристил ръце, Сезан гледа неделната тълпа, която се разхожда нагоре-надолу по Авенюто.

Току-що е бил у сестра си Мария, у която е постоял няколко минути след вечерня. Днес по изключение, в чест на неделния ден, на сестра си и приятелите си, се е облякъл прилично: жакет без петна от боя, хубаво вързана черна връзка. Сезан гледа тълпата. За какво ли мисли? Ето че изведенъж от тълпата се отделя млад човек, приближава се към него и свенливо му изказва възхищението си от двете картини, изложени при „Приятелите на изкуството“. Появата му е съвсем неочеквана за Сезан. Той почервениява от гняв, започва да заеква, става, пронизва младия човек „с ужасяващ поглед“ и като раздруска масичката с пестника си, карайки да заиграят бутилки и чаши, му крясва:

— Не се подигравай с мен, момче, чуваш ли!

После се отпуска на стола, очите му се напълват със сълзи: в последния момент е познал Жоашен, сина на хлебаря.

— Анри, стари мой Анри, моля те, не се шегувай, вярно ли е, че синът ти харесва моята живопис?

— Той би се поболял, ако не се запознае с теб — отговаря Гаске.

Тогава Сезан се обръща с треперещ глас към Жоашен:

— Седнете! Вие сте млад. Вие не знаете. Не искам вече да рисувам. Всичко съм зарязал... Слушайте, аз съм нещастник. Не бива да ми се сърдите. Как мога да повярвам, че само като сте видели две картини, сте обикнали моята живопис, когато всички тия..., които хвърлят кал върху мен, не виждат нищо в нея. О, какви мъки са ми причинили тия хора! И тъй, *Сент Виктоар* ви е харесала най-много! Я виж ти! Харесва ви, значи, тази картина... Утре ще бъде у вас. И ще я подпиша...

Хлебарят Гаске го е сполетяло нещо подобно на онова, което някога бе причинило толкова огорчения на Луи-Огюст: родил му се е син поет, човек на изкуството. Жоашен, единственият му син, е рано развил се младеж със своего рода дар слово, от чиито първи опити са се възхищавали и учители^[5], и съученици; той изпитва страстно,

неудържимо влечење към поезията. Едва завършил лицея, сам списва списания, които размножава с помощта на чирака от хлебарницата на баща си. Както някога Зола, Сезан и Бай, така сега Гаске и приятелите му Жозеф и Шарл Мора, Ксавие дьо Магалон, Емануел Синьоре, Пол Сушон, Жан Ройер, Хоше д'Арбо и други изповядват пламенната си вяра в поезията и красотата. „Студентът със сините очи“, както наричат Гаске, прилича на млад бог. Едва двадесет и три годишен^[6], тази година през януари се е оженил за най-хубавото момиче на Прованс, царицата на Фелибрижа^[7] Мария Жирар.

Поетична душа, Гаске възпява великолепието на света и прославя живота. Картините на Сезан са го покорили от пръв поглед. От една седмица той говори за тях като „упоен“. Увлякъл е и младата си жена, която споделя възхищението му. Говорил е за възторга си и на своя баща. И тази вечер го повтаря на самия Сезан: „Учителю...“

— Мълчете, мълчете, млади момко, аз съм само една стара кранта, готова да се разплаче, като ви слуша.

В продължение на седмица Сезан и младият Гаске се срещат всеки ден. Обикалят с часове и часове околностите на Екс. В общуването с младия поет, с неговия толкова искрен и задушевен възторг, с буйната му жизненост, която се превръща в пламенно пантеистично обожание, Сезан си възвръща вярата в себе си. Сега говори така, както никога не е говорил. Възпламенява се. Обяснява към какво се стреми в живописта, говори прехласнат за този край, чийто образ би искал да остави след себе си.

— Великите класически страни — казва той — като нашата Прованс, Гърция и Италия, такива, каквито си ги представям, са земи, където светлината е одухотворена, а пейзажът витае като усмивка, пропита от тънък разум... Погледнете Сент Виктоар! Какъв устрем, каква повелителна жажда за слънце и каква меланхолия вечер, когато отново падне бремето на мрака!... Тези скали са били огън. В тях още има огън. През деня сянката сякаш бяга трепереща, сякаш се страхува от тях; там горе е пещерата на Платон: забележете, когато минават тежки облаци, как сянката им тръпне по скалите като опърлена, сякаш е изпита на един дъх от тази огнена уста. Дълго време не можех, не знаех как да рисувам Сент Виктоар, защото си представях и аз като другите, които не виждат, че сянката е вдълбната, а вижте, тя е изпъкнала, бяга от центъра си. Вместо да се сгъстява, тя се изпарява,

разлива се. Цялата обагрена в синьо, и тя участва в диханието на околнния въздух. Там пък надясно, по Пилон дьо Роа, виждате, напротив, как светлината се люлее, влажна, огледална. Там е морето... Ето това трябва да се предаде.

Сезан разцъфтява заедно с бадемите. Сега той е само вълнение, трептяща чувствителност. Най-дребното нещо го затрогва. Застава неподвижен и съзерцава някакъв облак. Понякога взема шепа пръст и нежно я разтрива в ръката си.

— За първи път виждам пролетта — възклика той.

Той ще нарисува портрета на Гаске, на жена му, на баща му. Той е щастлив. Свръхвъзбуден, говори за себе си, излива душата си. Една вечер на връщане от дълъг излет се отпуска и казва на младия поет нещо, което никога не е казвал, нито дори е смеел да помисли:

— Има само един художник между живите и това съм аз!

Какво откровение! В същия миг Сезан вече е стиснал юмруци. Млъква, свива се, „сякаш някакво бедствие се бе стоварило върху него“.^[8] Набързо се сбогува с Гаске и си отива. На следния ден не излиза от „Жа дьо Буфан“, отказва да приеме поета. На 15 април, след като няколко дни е обикалял напразно около решетката на „Жа“, Гаске намира сред писмата си бележка от Сезан.

Драги господине,

Утре заминавам за Париж. Моля Ви да приемете израза на най-добрите ми чувства и най-искрените ми поздрави.

Две седмици по-късно за голяма своя изненада Гаске съзира в долния край на авеню Мирабо Сезан, който се връща от рисуване. Младият човек вече се готови да се спусне към него, но се спира смаян от вида на художника.

Сезан пристъпва „угнетен, разсипан, като ударен от гръм“. Развълнуван до болка, Гаске само поздравява художника, който отминава, сякаш не го е видял.

На другия ден обаче Гаске получава следното писмо:

Драги господин Гаске,
Тази вечер Ви срещнах в долния край на Авенюто.
Бяхте с госпожа Гаске. Ако не се лъжа, Вие като че ли сте
ми много сърдит.

Ако можехте да видите какво става в мен, да видите
човека у мен, нямаше да ми се сърдите. Нима не виждате в
какво жалко състояние съм изпаднал? Вече не се владея,
вече не съществувам, а Вие искате да бъдете философ,
искате да ме довършите. Но аз проклинам тия знайни и
незнайни чудаци, които, за да напишат статия за петдесет
франка, привлякоха вниманието върху мен. През целия си
живот съм работил, за да мога някак да изкарвам
прехраната си, но вярвах, че човек може да рисува добре,
без да привлича внимание върху частния си живот.
Несъмнено художникът желае да се издигне духовно
колкото може по-високо, но човекът трябва да остане в
сянка. Радостта трябва да бъде в труда. Ако ми бе съдено
да постигна целта си, сам щях да остана настрана с
няколкото другари от ателието, с които ходехме да пием по
чашка. От онези времена още имам един добър приятел, а
какво стана с него? И той не успя, макар да беше далеч по-
голям художник от всички негодници с медали и
декорации. Не е ли за отчайване! И Вие искате сега на
моята възраст все още да вярвам в нещо! Впрочем аз съм
като мъртъв. Вие сте млад и аз разбирам, че искате да
преуспеете. Но на мен какво друго ми остава в
положението, в което се намирам, освен да си кротувам, и
ако не обичах толкова много пейзажа на моя край, нямаше
да бъда тук.

Но достатъчно съм Ви отегчавал и сега, след като Ви
обясних състоянието си, надявам се, че няма вече да
гледате на мен така, като че ли съм извършил покушение
срещу Вашата сигурност.

Бъдете тъй добър, господине, имайки пред вид
напредналата ми възраст, да приемете уверението в най-
добрите ми чувства и пожелания, които бих могъл да
изразя.

Развълнуван от писмото, Гаске тича в „Жа дьо Буфан“. Сезан го посреща с отворени обятия:

— Да не говорим — казва той, — аз съм старо говедо. Седнете там! Ще рисувам портрета ви.

* * *

След толкова много години, откакто работи там, не е останало кътче в „Жа дьо Буфан“ и околностите, което Сезан да не е рисувал. Сега го привличат все повече хълмовете около Толоне.

Не му стига стаята, която е наел в „Черния замък“, а наема още една къщурка, сгушена до каменоломната Бибемюс. Сега, където и да отиде по този хълм, може да прибере нещата си, да си почине за миг, да хапне парче хляб и сирене (рядко се връща за обяд в „Жа дьо Буфан“) и да прочете някой откъс от Лукреций или Вергилий.

Гора от стари борове, запазена и до днес, покрива хълма. Тези достолепни дървета и разкъсаните блокове на карьерата са за Сезан мотивите, които най-добре подхранват въображението в късната възраст. Усещайки, макар да е още на петдесет и седем години, че наближава залезът на живота му, смъртта, художникът от ден на ден се сраства все повече с тази земя, с която скоро ще се смеси прахът му. Той я обича, както никога досега не я е обичал. Плът е от нейната плът. Чрез нея прониква в същността на нещата. Някога в своята живопис се е стремял към праволинейността, към хоризонтали, пирамиди и всякакви геометрични фигури. Вселената е била ред и мярка, мъдрост и воля. Днес с поривистата си четка Сезан се стреми да изрази богатството на вечно бликащия от земята живот, изразявайки себе си. С всичките си фибри се слива с вселената. Долавя вътрешния устрем, който неспирно, отново и отново възражда оплодяващите сили. Върху платното му каменоломната Бибемюс и боровата горичка при „Черния замък“ — скали, преплетени с растителност — сякаш изплуват из някакъв апокалиптичен хаос. Сезан изпълва заобикалящата го действителност с неспокойния си дух, оживява всеки пейзаж с трагичен трепет. Все по-стримителен става ритъмът, който придава на

своите творби; багрите блестят, достигат невероятна насыщеност. Сега картините на Сезан са само песен и патос.

Един ден художникът работи на открито, когато научава, че Зола е дошъл в Екс, у Нюма Кост. Зола! Зола, с когото толкова пъти е съзерцавал тези пейзажи около Толоне! Приятелят му Зола! Сезан забравя всичко. Забравя „Творбата“. Забравя присмеха, с който го посрещаха в Медан. Забравя пренебрежението на писателя, неговото неразбиране, съжалението му „и още много други и неща, като например онази проклета слугиня, която ме гледаше накриво, когато си изтривах краката на бърсалката, преди да вляза в салона“. Зола сигурно не смее да отиде при него. Тогава той, Сезан, ще отиде при Зола, ще му протегне братски ръка. Набързо прибира нещата си и се втурва към Екс. Но по пътя някой го спира, питат го накъде се е забързал. При Зола! Очевидно Сезан не знае какво е говорил вчера Зола. Когато го запитали дали няма да отиде да хапне една супа у Сезан, отговорил — нима е истина или само измислица на злобата? — и тъй Зола отговорил: „За какво да се срещам с този неудачник?“

Смразен от тези думи, Сезан тутакси се обръща и тръгва обратно за Толоне.

Ако творбите му радват с багрите си, то е защото са родени в горест. Един път, когато говори на Гаске за някаква картина на Тинторето, той казва:

— Вижте, за да изпише тази роза на вихрена радост, трябва много да е страдал... много трябва да е страдал, можете да ми вярвате.
[9]

* * *

Амброаз Волар е много доволен от резултатите на изложбата през зимата. Той е почти сигурен вече, освен ако не си е направил погрешно сметката, че ще свърши добра работа с провансалския художник, както и с едно друго свое „откритие“ — испанския живописец Итурино.^[10] Трябва му обаче стока. Волар поддържа тесни връзки със сина на Сезан, който е доста обигран в сделките — това търговеца веднага е разbral, — и решава лично да отиде в Екс.

Разправяли са му, че Сезан подарява картините си на когото срещне, че ги захвърля навсякъде — нали веднъж самият Реноар е намерил един акварел *Къпещи се жени* по хълмовете около Екс, — и сега той предполага, че трябва „само да се наведе в Екс, за да събира Сезанови картини“, и така да попълни наличността си. Заминала. Няколко дни преди това жената и синът на художника са пристигнали в Прованс.

Волар се забавлява много по време на краткия си престой в Екс. Остава до немай-къде доволен от срещата си с художника. Влизайки в ателието в „Жа дьо Буфан“, той вижда — значи, не е било легенда! — картини, надупчени с нож. На клона на черешата под ателието се люлее единнатюроморт, запратен от художника през прозореца в пристъп на обезсърчение. Самият Сезан е очарован и сърдечно приема търговеца, който проявява интерес към картините му, с нищо не разочарова очакванията му. Майсторът наистина е такъв особняк, несдържан в реакциите си, какъвто са му го описвали.

Волар се забавлява, като слуша любимите му изрази: „Извинете малко“, „Ужасно нещо е животът!“, „Никой няма да ми стъпи на врата“, недоумява пред неговата скромност.

— Опитайте се да ме разберете, господин Волар — обяснява художникът. — У мен има едно мъничко усещане, но не съумявам да го изразя; аз съм като човек, който притежава златна монета, а не може да си послужи с нея.

Разбира се, Волар е бил своевременно предупреден за крайната раздразнителност на художника. Затова той се пази да не предизвика гнева му с някоя неуместна приказка и много внимателно подбира думите си, старае се да разговаря само за най-обикновени неща. Въпреки това не успява да избегне избухването. По време на един обяд става случайно дума за Гюстав Моро и Волар, не виждайки нищо лошо в това, казва на Сезан, че, както се говори, този художник бил „отличен професор“.

Беда! В този момент Сезан тъкмо пие.

— Професорите! — крясва той във внезапния си гняв и така рязко поставя чашата на масата, че тя се пръсва на парчета. — Професорите всички са мръсници, скопци, продажници, празни кратуни!

Волар е като попарен. Пред разлялото се на масата вино и пред смаяната физиономия на търговеца Сезан сам се стъпква от яростната си тирада. Започва нервно да се смее:

— Разберете, господин Волар, най-важното е да се освободи човек от тази академия и от всички школи.

По всичко изглежда, че посещението на търговеца действува успокоително на Сезан. Веднъж, когато се разхожда с Волар и сина си в парка на „Жа дьо Буфан“, той вижда платното, което виси на клона на черешата, и казва на Пол:

— Сине, трябва да откачим *Ябълките*. Ще се опитам да поработяюще над този етюд.

Волар се е надявал, че в Екс лесно ще намери произведения на Сезан, но в града всички гледат търговеца накриво и с недоверие. Какъв е пък този, подиграва ли се с нас или е луд? Тъй като в Екс, с изключение на Гаске и останалите му приятели, никой не гледа сериозно на творчеството на Сезан, кой би могъл да се отнесе другояче към Волар? Много от притежателите на Сезанови платна не искат да му ги продадат — нито дори да му ги покажат. Една графиня, захвърлила на тавана своите картини, категорично отказва да се раздели с тях.

— Но нали ви казвам, че това не е изкуство!

— Но те струват пари — настоява Волар. — Ами ако плъховете...

— Е, та какво! Те са мои плъхове — нека си гризат моите Сезан!...

В града скоро се разчува, че е пристигнал парижки търговец на картини; всички художници, професионалисти и любители, са възбудени. Наистина ли този Волар е дошъл да купува картини? Тогава ще му покажем, и то „хубави“, а не цапаници като на тоя смахнат Сезан! Волар се опитва колкото може да охлади запалените продавачи.

— Вашите картини са премного изтипани — говори им той, — за да намерят купувачи в Париж. Там вече не се търси добрата живопис!

Наивниците настояват. Лесно биха могли да рисуват и *с главата надолу* — уверяват те, — но в такъв случай би трябало „да работят по поръчка, защото ако в Париж модата се промени, какво ще правят с такива картини в Екс, където хората харесват изтипаната работа?“

Един от тези художници е получил на времето от Сезан две-три картини и Волар го моли да му ги покаже.

— Сезан е мой приятел — отговаря събеседникът му. — А пък виждате ли, не мога да търпя да се подиграват с приятелите ми. За да не се присмиват пред мен на картините му, а и тъй като било твърде жалко да се похаби такова хубаво платно, взех, че нарисувах върху него друго нещо.

Не навсякъде обаче Волар търпи такива неуспехи. Един ден при него се явява човек, чиято физиономия говори, че е взел твърдо решение.

— Аз имам една — започва той без заобикалки. — Щом парижаните търсят такива картини и щом може да стане работа, дадено!

И като разтваря един пакет, изважда една Сезанова картина:

— Сто и петдесет франка, нито сантим по-малко? — заявява категорично той.

Волар побързва да сключи сделката. Тутакси, цял сияещ, че е направил добър пазарлък, човекът казва на Волар: „Елате!“ Повлича го по някакви улички и го вмъква в една къща. Там, на площадката на стълбището, Волар вижда няколко Сезанови платна, захвърлени сред куп вехтории, ощърбено нощно гърне, стари обувки, кафез за птици, ръждяали спринцовки...

Посредникът преговаря със собствениците. На Волар му се струва, че преговорите не вървят гладко. Отправят към него подозрителни погледи. Най-сетне се решават: за всички тези Сезанови платна, които събират мухъл на стълбището, искат хиляда франка. Без да се пазари, Волар подава една банкнота. Вземат я, разглеждат я от двете страни. Всичко добре, но най-напред ще проверят в банката да не е фалшивка. Стане ли това, Волар ще може свободно да си вдигне картините. Но едва прекрачил прага на къщата, той чува, че го викат. Какво има пак?

— Ей, художника! Забравили сте една! — и му хвърлят от прозореца един пейзаж от Сезан.

* * *

Въпреки приятните вести, които Волар е побързал да му съобщи, Сезан скоро изпада в обичайното си обезсърчение. Твърде много е бивал нараняван през живота си, за да може сега да го зарадват малкото прояви на интерес. През всички тези години той толкова се е откъснал от художествения живот в Париж, че вече е загубил представа за реалното му значение, той просто се губи в някаква мъгла пред погледа му. В същност художникът е станал много почувестителен към мнението на съседите си, отколкото към отзивите на критиците и колекционерите в Париж.

Измъчван от диабета, той решава през юни да отиде във Виши колкото за лечение, толкова и от желание да промени мястото, да се раздвижи. След баните се връща в Екс, но и там не се задържа. Почти веднага потегля отново на път: този път за района на Анеси. От Талоар, където се е настанил на брега на езерото, пише на Солари: „Докато бях в Екс, ми се струваше, че ще бъда по-добре другаде; сега, когато съм тук, съжалявам за Екс. Жivotът започва да става за мен гробно еднообразие.“

Сезан работи почти два месеца в Талоар. Там рисува един изглед от езерото, който с ведрия си покой и строго красноречие е една от най-„завършените“ му работи. Към края на август заминава за Париж. Нервничи, че не може да намери ателие по свой вкус. Квартирана на улица Дам в Батиньол никак не му харесва и през последните дни на декември се премества в друго жилище на улица Сен Лазар 73. Но сега пък тежък грип го поваля на легло за три-четири седмици.

Пролетта на 1897 г. му донася едно малко удовлетворение: в Люксембург откриват залата, отредена за картините от наследството на Кайбот. Задоволството е помрачено обаче от известно огорчение: отново се сипят без мярка хули по адрес на художниците, представени в завещанието — „купчина смет, чието поставяне в един национален музей публично опозорява френското изкуство“.^[11] Осемнадесет члена на Института, предвождани от Жером, отправят протестно писмо до министъра на народната просвета, а в Сената е подадена дори интерpellация. Все едно, Сезан е доволен, че две негови картини са вече в музей.

— Въпреки всичко слагат рамки на платната ми! — казва той.^[12]

Жivotът в Париж твърде скоро му дотяга. През май отива да търси спокойствие във Фонтенбло, отбива се в Марлот, после се

придвижва до Менеси, но към края на месеца се прибира в Екс. „Вече нямам сили — пише по това време той на Гаске. — Би трябало да бъда разумен и да разбера, че илюзиите на моята възраст не са вече позволени и че те ще ме погубят... Не искам да кажа, че Ви завиждам за младостта, това е невъзможно, но Ви завиждам за младежката сила, за неизчерпаемата жизненост“.

С каква радост Сезан се среща отново със семейство Гаске! Той обича да ходи у тях. Домът им на улица Арз-е-Метие е за него тихо убежище. Навсякъде другаде в града го смятат за маниак. От изложбата му при Волар насам е станал предмет на злословия и завист. Не могат да му простят успеха в Париж, докато толкова много „добри“ художници от Екс вегетират, а при това са бивали приети в Салона и работят според правилата. Не му прощават и това, че е син на баща си.

Старата ненавист срещу Луи-Огюст се е прехвърлила върху него. Той има чувството, че отвсякъде го дебнат. Минава крадешком по пустите улички, като се промъква край стените. Не е ли чул един ден някой да вика подир него:

— На стената! Куршум за такива художници!

Само у семейство Гаске се чувствува на сигурно място и там се успокоява. Възторженото им отношение го стопля. Приятелите на Гаске го слушат с почтително внимание, когато говори. „Аз съм обикновен човек. Не бива да ми се правят комплименти и да ме лъжат от учтивост.“ Толкова дълго са го осмивали, че сега взема едва ли не всяка похвала за ласкателство, зад което се крие кой знае какво, сигурно „користна игра“.^[13] Но тези млади писатели и поети, Жан Ройер, Ксавие дьо Магалон, Едмон Жалу, Хосе д'Арбо, са искрени. „Казвам каквото мисля; жалко, ако се изказвам зле.“

Разчувствува, Сезан навежда глава и започва да плаче. Миг след това избухва в смях или пък „бавно и внимателно, с особена грижовна ласкавост в гласа“^[14], казва нещо за своето изкуство:

— Погледнете с каква нежна любов светлината обгръща зарзалите, как прониква в тях, в самата им сърцевина, как ги осветява от всички страни! Но спрямо прасковите тя е скъперница, осветява ги само наполовина.

Живописта го погльща всецяло. Тъй като знае, че Мария Гаске обича много музиката, понякога я моли от чувство на признателност да седне на пианото и да му изsviri нещо от Вебер, някой откъс от

„Оберон“ или „Вълшебният стрелец“. Но обикновено скоро задремва. Тогава тактичната Мария Гаске му отвръща със същата любезност и изсвирва „фортисимо“ финала, за да го събуди навреме и така да му спести признанието, че е заспал. Тутакси Сезан се връща към единственото нещо, което го занимава, започва да говори, възпламенява се:

— Виждате ли, художникът трябва да създава творбата си, както бадемовото дърво ражда цветовете и охлювът — слузта...

После изведенъж се замисля, следи върху стиснатия си юмрук „преходите между светлини и сенки“.^[15]

В дома на Гаске художникът сякаш се възражда. Плахо говори за бъдещето.

— Може би съм дошъл твърде рано — мълви той. — Аз бях по-скоро художник на вашето поколение, а не на моето.

Тези думи изговаря без тъслеславие, простишко, като селянин, който е преживял лоши реколти и сега вярва в милосърдието на новата година. Неговата младост е мъртва, мъртви са и свързаните с нея приятелства. О, Зола! Но идва нова пролет...

От няколко години Сезан работи упорито над голямо платно *Къпещи се жени*, което би желал да направи своя шедъровър.

— Това ще бъде моята картина — казва той. — Искам както в „Царството на Флора“^[16] да съчетая извивките на женското тяло с очертанията на хълмовете. Но центърът! Не мога да намеря центъра... Кажете около какво да ги групирам всички? О, арабеската на Пусен! Той я е познавал във всяка гънка...

Сезан постоянно се връща към проекта си, трупа скица след скица. Мечтаната творба напредва много трудно, защото той рисува без модели. За да разположи фигурите на къпещите се жени, си служи само със скици, които е рисувал на младини при Сюис. Сега още по-малко от преди би се осмелил да накара жена да му позира. За да оправдае свенливостта си, разправя, че е минал възрастта, когато „разсъбличаши една жена, за да я рисуваш“. За жените говори, че са „глупачки и сметкаджийки“, които само гледат да му „стъпят на врата“. Какъв скандал би се вдигнал в Екс, ако се затвореше в ателието си с някой модел! Разбира се, Сезан често изпада в затруднение, когато трябва да продължи картината си. „Слушайте, вие имате работа с

жени, донесете ми фотографии“ — пошепва един ден той на Хосе д'Арбо.

Тази молба, която Сезан не смята за нужно да обяснява понадълго, слисва д'Арбо. Има още много неща, които изненадват младите приятели на художника, изпълват ги едновременно с възхищение и изумление. На каква страхотна взискателност са плод тези картини, някои от които са истински съкровища в техните очи!

Понякога Сезан, напрегнал цялото си същество, стои пред пейзажа с неподвижна четка, втренчил упорито поглед в мотива, обмисля, преценява, пресмята по четвърт час, преди да се реши да положи някоя мазка.

„Очите ми така се залепват в точката, която гледам — признава той на Гаске — че ми се струва, че ще започнат да кървят... Кажете, не съм ли малко луд... Понякога, знаете, сам се питам това.“

Един следобед Гаске и Ксавие дъо Магалон отиват да навестят художника някъде по хълмовете около Толоне. Когато наблизяват кариерата Бибемюс, го виждат, стиснал юмруци, че тъпче гневно с крака и плаче пред току-що съдраното платно. Мистралът отнася разкъсаната творба. Гаске и Магалон се спускат да я вдигнат.

— Оставете, оставете... — креши Сезан. — Още малко, и този път щях да изразя каквото исках... Още малко, още съвсем малко... Но не ми е съдено... Оставете!

И обзет внезапно от страшен гняв, Сезан се нахвърля върху платното и бясно го стъпква с крака. След това унищожение се отпуска на земята и ридае; вдига юмрук към двамата младежи и им изкрештява през сълзи:

— Махнете, се оттук, оставете ме сам!...

* * *

25 октомври. Майката на Сезан лежи на смъртния си одър.

Старата жена, навършила осемдесет и три години, е гаснела от дълго време. Станала почти съвсем безпомощна и загубила малко от разума си. Краят ѝ се очаквал. Доколкото е можел, Сезан е облекчавал последните ѝ дни. Бедната му майка, която толкова много бе вярвала в

него и толкова го бе обичала! Той често наемал файтон и я извеждал на разходка, говорейки ѝ за „хиляди мили неща“.^[17]

Скръбта разкъсва Сезан. Може би никога не е страдал така, както в този ден. С майка му си отива част от неговия живот. Също и тя, тя повече от всеки друг на тоя свят, е била за него „морална опора“.

Сезан гледа майка си на смъртното ѝ легло, дребна, „слабичка като дете“.^[18] Иска му се да запази спомена за тоя сетен образ, да го нарисува. Спуска се да търси моливите си... Но се спира. Не! Не! Тази работа не е за него; за нея трябва един „добър“ художник, уважаван живописец, който да не е неудачник като него. Сезан тича у Вилвией и го моли да нарисува покойната.

---

[1] По Марсел Прованс, „Авеню Мирабо“. ↑

[2] Става дума за *Сент Виктоар с големия бор* от колекцията на Курто. ↑

[3] Из писмо на Нюма Кост до Зола от април 1896 г. ↑

[4] През 1876 г. Авенюто е наречено на името на големия трибун на Френската революция. ↑

[5] Във втори клас негов учител е бил Луи Берtrand. ↑

[6] Жоашен Гаске е роден в Екс на 31 май 1873 г. ↑

[7] Литературна школа в Прованс. — Б.пр. ↑

[8] Всички цитати в този пасаж са, разбира се, по Жоашен Гаске.

↑
[9] Приблизително по същото време Зола публикува своята последна статия за живописта. Разгледал изложбите през годината и се изненадал („Le Figaro“ от 2 май 1896 г.), че сега доминира светлата живопис на импресионистите. Тъжно си спомня за кампанията, която преди тридесет години е водил в „L'Evénement“ в полза на импресионизма. „Пробуждам се и изтръпвам. Какво! Нима наистина за това съм се борил? За тая светла живопис, за тези петна, за тези отражения, за това разлагане на светлината? Господи, нима съм бил луд! Но всичко това е тъй грозно, то ме отвращава! Ах, суетна любов към споровете, към ненужните формули и школи! Напуснах двата тазгодишни Салона, като се питах с тревога дали тогава не съм постъпил зле. Не, аз изпълних дълга си, борих се на страната на правдата. Двадесет и шест годишен, аз бях с младите и смелите. Каквото защищавах тогава, ще го защищавам пак, защото тогава то

беше дръзновението, знамето, което трябваше да се забие на вражеска земя. Правото беше на наша страна само защото ние бяхме носители на възторга и вярата. Колкото и малка да беше онази част от правдата, за която се борихме, днес тя е свършен факт. И ако днес мнозина крачат по открития път, то е защото ние тогава го разширихме, за да може да мине по него изкуството на деня.“ Интересен и доста двусмислен текст, в който Зола ликува и скърби едновременно. В статията си той говори между другото и за Сезан, за „този голям, но несолучил художник, у когото едва днес се сещат да открият нещо гениално“. Както твърде находчиво се е изразил Гюстав Жефроа, тази статия прилича на „победоносен химн, изпълнен като погребален марш“.[↑]

[10] Напразно бихме търсили името на този Итурино в „Спомените“ на Волар. В тях търговецът говори — и това е човешко — само за сполуките си.[↑]

[11] Мнение на (анонимен) официален художник, цитирано от Тиебо-Сисон в една статия на „Le Temps“ от 9 март 1897 г.[↑]

[12] Кампанията, подета от Жером и приятелите му, се посреща различно от заинтересованите среди. В цитираната по-горе статия Тиебо-Сисон пише: „Дали (Академията) желае или не, импресионистичната живопис е изкуство, което си е извоювало право на съществуване и, каквото и да говорят, е създало шедьоври. При всички уговорки, които биха могли да се направят за тази или онази картина на този или онзи художник, навременността на импресионистичния опит не може да се отрече. Може дори да се каже, че този опит допринесе повече полза на тези, които не възприемат неговите формули, отколкото на самите негови последователи. На колко хора той прочисти палитрата, просветли боите, изостри и направи по-проницателно виждането! Преходно изкуство може би, но не и изкуство, което не заслужава внимание, и затова държавата е длъжна, поради самия факт на съществуването му, да го предостави наравно с официалното изкуство, закриляно от Академията. Усилията на осемнадесетте члена на Института ще бъдат впрочем напразни. Те ще позабавляват равнодушните, ще накарат скептиците да се поусмихнат, а зложелателите не ще пропуснат да забележат, че така може да протестира не художник, чийто идеал е накъренен, а търговец, ввесен от преуспяването на конкурентна фирма. Зная, че

зложелателите няма да бъдат прави, но подигравките ще бъдат оправдани, а протестите на осемнадесетте ще си останат за тяхна сметка.“ Колкото до Марсиал Кайбот, той не смятал споразумението от 1895 г., за окончателно. Надявал се, че с течение на времето държавата ще промени решението си и в края на краищата ще приеме и отхвърлените платна. Цели дванадесет години, до 1908 г., се мъчил да сломи официалната съпротива, но претърпял пълен неуспех. ↑

[13] По Едмон Жалу, „Les Saisons littéraires“ (Литературни сезоni). ↑

[14] По Едмон Жалу, „Fumées dans la campagne“ (Дим сред полето). ↑

[15] По Гаске. ↑

[16] Картина от Пусен. ↑

[17] По Ж. Гаске ↑

[18] По Ж. Гаске ↑

III.

СТАРАТА ЖЕНА С БРОЕНИЦА

*Картина ли? ... За два франка платно и бои
или за сто хиляди франка гений.*

Балзак

Аферата Драйфус разтърсва цяла Франция. Развихрените страсти разделят страната на два враждебни лагера, рушат най-здрави приятелства, разединяват дори семейства. Привърженици и противници на Драйфус се изправят едни срещу други с небивало настървение. Враждите се раздухват и от тях се ражда всичко: най-долни лъжи и най-гнусни клевети, но и прояви на доблест и благородство. Зола, когото противниците му наричат вече „Зола Позорът“, се е хвърлил в борбата, за да поеме защитата на Драйфус. В началото на 1898 година, на 13 януари, той публикува в „L'Aurore“ отворено писмо до председателя на републиката, което Клемансо е озаглавил недвусмислено „Аз обвинявам“.

Останал равнодушен към войната от 1870 година, Сезан не се вълнува и от аферата Драйфус. Под влиянието на своята буржоазна, благонравна среда, която се обявява категорично против Драйфус, той се задоволява да каже със смях, когато му заговорят за Зола, че „са го подвели“. Понякога изрязва от вестниците карикатури на антидрайфусиста Форен: „Как само е нарисувано!“ — възклика той. С това се изчерпва реакцията, която „Аферата“ предизвиква у него.

*Маслени бои — това е
доста трудно, то се знае,
но по-хубаво стои
то от водните бои.*

Когато работата му спори, Сезан си тананика този припев пред статива, но често го прекъсва с низ ругатни.

— Тъй хубаво и тъй ужасно е да застанеш пред бялото платно — казва той на Гаске.

В началото на годината, на 8 януари, умира Амперер. Сезан преживява тежко и тази смърт. Амперер е бил почти на седемдесет години. Нито един светъл лъч не е озарил несRETното му съществуване; гладувал и едва кретал в мизерната си мансарда, но не престанал да мечтае за слава, за красота — и непрекъснато правел упражнения на трапеца с безумната надежда, че ще порасне. В една гостилиничка на пасаж Агар са окачени две-три картини на Амперер. Сезан се отбива от време на време там само за да погледа тези платна.

Живописта, семейство Гаске, Солари, сестра му Мария ще запълват отсега-нататък живота му в Екс. Загубата на майка му е оставила у него мъчително чувство на празнота. От деня на погребението не е намерил сили да се върне в „Жа дъ Буфан“, в това обширно имение, носещо вече печата на безвъзвратна загуба. Въпреки това не му се иска да го продадат, както настояват Мария и семейство Конил, за да се прекратяла неделимостта на наследството. Упорствува. Но как би могъл да устои докрай? Никога не е умел да брани интересите си и много добре знае, че и сега ще му наложат своето. О, добре, че има изкуството си!

Веднъж работи над един натюрморт и казва на Гаске:

— Хората мислят, че захарницата няма свой образ, своя душа. Тя обаче се мени всеки ден. Тези приятели трябва да умееш да ги подхванеш, да ги ласкаеш... Чашите, чинийте си говорят една на друга, доверяват си безкрай...

Сезан слуша какво му говорят нещата.

Когато минава по улиците, децата викат подир него: „Vai pinta de gabi!“ (Върви рисувай кафези!).

* * *

През есента Сезан отива в Париж, където неотдавна, през май и юни, Волар е уредил нова изложба на негови картини. Настанява се при домашните си във вила де-з-Ар на тихата уличка Ежесип-Моро 15,

която криволичи по Монмартърското възвишение. Във вилата се влиза през голяма врата от ковано желязо. Това тихо кътче обладава истински провинциален чар.

Отсега-нататък любовта към сина му ще бъде най-силното чувство в живота на Сезан. В това дете, толкова различно от него и толкова чуждо на проблемите му, бащата цени всичко, което липсва на самия него: свободното държане с хората, трезвия реализъм, способността да се справя с трудностите. „Малкият («малкият» е на двадесет и шест години) си го бива повече от мен — казва той. — Аз никак не съм практичен.“ Сезан смята сина си за „човек равнодушен“, но добавя: „Той ще направи по-лек пътя ми в живота.“ Като вижда, че картините на баща му започват да се търсят, младият Пол се заема заедно с Волар да търси купувачи. Бащата е очарован и му дава десет на сто комисиона върху продажбите. Благодарение на сина си и на Волар може би един ден ще почне да печели с четките си по шест хиляди франка годишно. Вярно е, че синът му настоява да рисува повече голи женски тела, уверява го, че „те се продават много по-добре“.

Волар пък проявява към Сезан неотслабващо внимание и интерес. Наистина търговецът не плаща кой знае колко щедро на своя художник, но затова пък не отхвърля нищо, което излиза изпод четката на Сезан. Задига с еднаква охота и най-малките скици, и раздрани платна. Тази преданост към творчеството му забавлява Сезан, ласкае нараненото му честолюбие. Друг път обаче не му е никак приятно, напротив:

— Какво ли се крие зад всичко това? — мърмори той, става подозрителен и мрачен. — Кроят ми нещо, нещо лошо.

Тогава започва да прочиства ателието си, изгаря започнатите скици и платната, които не смята вече да довърши или му се виждат недостатъчно „сполучени“. Така поне ще се намали броят на работите, с които могат да спекулират.

В такива моменти нищо, нито дори най-очебийните прояви на интерес не са в състояние да разсейт меланхолията му. Това, че са откупили две негови картини за Националната галерия в Берлин, изтръгва от устата му само горчивата забележка: „За такова нещо няма да ме приемат в Салона!“ Успехът идва много късно, а и е твърде своеобразен и далеч не такъв, какъвто го е желал, за да може да му се

радва — да го приеме дори. Би бил по-уверен в себе си и в стойността на своите творби, ако го бяха приели в Салона, ако журито го беше наградило с медал или дори ако днес правителството решеше да го удостои с ордена на Почетния легион. Тогава нямаше да му се присмиват и да го сочат с пръст в родния му град. „Нима ви харесва Сезан? — казал там някой пред много хора. — Аз пък не мога да го търпя. Трябва да се предпазят поколенията от него!“ А новият директор на рисувалното училище и същевременно уредник на музея, Анри-Модест Понтие, дошъл през 1892 г. на мястото на Оноре Жибер, се е заклел на всеослушание, че докато е жив, няма да допусне нито една Сезанова картина да мърси музея и да стои редом с изложената в Салона през 1877 г. скулптура „Иксион, цар на лапитите, изтезаван заради любовта му към Юнона“, която правела чест на музея, а самия него прославила.^[1]

Сезан с тревога се пита дали наистина е възможно потомството да предпочете него, жалкия, осмян от всички старец пред официалните учреждения, Института, пред професорите от Художествената академия, пред цялата тази йерархия от прехвалени художници, отрупани с поръчки, портретисти на най-видни личности. Не е ли това някакъв лъжовен сън? Няма ли някой ден внезапно да се пробуди? Не се ли опитват чудовищно да го мамят?

Но вземе ли четките, той забравя тревогите и съмненията си. „На работа!“ — обича да казва той. И ще работи докрай, без отдих, за да се опита напук на всичко „да постигне нещо“.

— Заклел съм се да умра с четка в ръка, но да не изпадна в унизителното вдетиняване, което заплашва старците, щом се отдават на страсти, затъмняващи разсъдъка им... Бог да ми е свидетел!

Тъй като по това време Гаске е в Париж, Сезан го води често в Лувър. Споделя с него чувствата си на възхищение или неодобрение. Рубенс, Пусен, венецианците, Дъолакроа, Курбе са майсторите, които обича. Енгър той е мразил през целия си живот.

— Вижте този „Извор“... чисто, нежно, приятно, но платонично. Това е изображение, не живее в пространството.

Чимабуе, Фра Анджелико не го вълнуват.

— Тези идеи нямат плът — провиква се той. — Обичам мускулите, хубавите тонове, кръвта... Ето, вижте това... „Победата“ от Самотраки. Това също е идея, цял един народ, героичен миг в живота

на един народ, но вижте как дрехата прилепва към тялото, как крилете бият и гърдите се издуват. Не ми трябва главата, за да си представя погледа, защото кръвта, която кипи, тече и пее в бедрата, хълбоците, по цялото тяло, е преминала като порой и през мозъка и влязла в сърцето. Кръвта е в непрекъснато движение и придава движение на жената, на цялата статуя, на цяла Гърция. Когато главата се е откъснала, повярвайте ми, кръв е потекла от мрамора... А ей там горе можете да отрежете с меча на палача главите на всички тия жалки мъченици — слагате малко цинобър, няколко капки кръв и готово... Те са вече направо на оня свят, безкръвни... Какво да ви кажа, душа не се рисува. Рисува се тяло, а щом тялото е добре нарисувано, душата, дявол да го вземе, ако то въобще има душа, тя блести и прозира отвсякъде...

* * *

Волар отдавна желае да има портрета си, нарисуван от Сезан. Художникът се съгласява с възторг, защото рядко намира модели, склонни да се подчиняват на изискванията му.

Когато търговецът пристига на улица Ежесип-Моро за първия сеанс, доста се изненадва, като вижда сред ателието нещо като подиум, направен от художника специално за него: сандък на „четири тънки подпори“, а върху сандъка стол. Тъй като Волар изглежда смутен, Сезан бърза да го успокои:

— Няма никаква опасност да паднете, господин Волар, ако разбира се, стоите мирно и пазите равновесие. Впрочем, когато се позира, не се мърда.

Сеансът започва. Волар обаче още не знае, че всеки, който седне да позира, става за Сезан нещо „като ябълка“. Сега никак не е необходимо да се преструва, че му се спи. Мъчи се да стои съвсем неподвижен, твърде скоро наистина задремва и се прекатурва на пода заедно със стола, сандъка и четирите тънки крака.

— Нещастнико! — провиква се Сезан. — Развалихте позата!

Волар не чака да му се каже втори път; за следващите сеанси не забравя да се подкрепи с чашка силно кафе.

Сеансите се състоят всяка сутрин от осем до единадесет и половина. Следобед Сезан отива в Лувър или в Трокадеро, за да копира

старите майстори. Ляга си рано, но става през нощта и наблюдава небето, което му създава постоянни грижи: иска да види дали сутринта времето ще бъде светлосиво. Времето трябва да е светлосиво, за да излезе сеансът в ателието добър.

В същност още много условия трябва да са налице за един сполучлив сеанс. Волар с най-голямо удоволствие съставя списъка на тези условия: Сезан трябва да е доволен от работата си в музея предния ден; не бива да се чува никакъв шум около ателието, и най-вече никакъв кучешки лай^[2]; нищо, абсолютно нищо не бива да смущава мислите на художника.

— Когато работя, искам да ме оставят на мира — заявява той.

През тези дни на 1899 г. Сезан е, общо взето, в по-добро разположение на духа. Неговите картини, които се изнасят на публични разпродажби, достигат все по-високи цени и тези успехи несъмнено оказват известно влияние върху него, постепенно разсейват мнителността му. През април по инициатива на Моне се организира разпродажба в полза на децата на Сисле, умрял на 29 януари в крайна бедност: една Сезанова творба се продава за 2300 франка. През май при посмъртната разпродажба на колекцията на граф Арман Дориа картината на Сезан *Топящ се сняг в гората Фонтенбло* достига — нещо почти невероятно — цена 6750 франка. Смаяни, присъствуващите в тръжната зала възбудено викат „Измама, измама!“, настояват да се съобщи името на купувача. Тогава един едър, брадат мъж се изправя и като застава с лице към развълнуваната тълпа, извиква:

— Аз съм купувачът, Клод Моне!

*Маслени бои — това е
доста трудно, то се знае,
но по-хубаво стои
то от водните бои!*

Скоро Сезан дава на Волар неоспоримо доказателство за доброто си настроение в момента. Сега работи едновременно над *Къпещи се жени* и над портрета на Волар, и съобщава на търговеца, че най-после

е решил да си послужи с професионален модел. Волар не може да повярва на ушите си.

— Но, господин Сезан, как така гола жена!

— О, господин Волар, аз ще взема някоя много стара мърша... — бърза да се оправдае Сезан.

Впрочем той не се ползува дълго от услугите на тази „кранта“: днес не знаят вече да позират!

— При това плащам скъпо на сеанс: около четири франка, с цял франк повече, отколкото преди 1870 година.

Разочарован от несполучливия опит, Сезан се заема още по-усърдно с портрета на Волар. Търговецът поне проявява ангелско търпение.

— Вие вече се понаучихте да позирате — му казва художникът, уверен, че му прави комплимент.

Той не само използува търпеливия Волар, но направо злоупотребява с търпението му. „Вашият портрет е за мен етюд“ — му заявява той. Тъй като сам не се щади и не чувствува никога умора, когато рисува, той никак не може да си представи, че моделът може да се умори. Щом забележи, че Волар се понакланя и разваля позата, със строг поглед тутакси му напомня задълженията на модела и невъзмутимо продължава да рисува. „Този Доминик има дяволска четка...“ — процежда през зъби Сезан (става дума за Доминик Енгър). После цапва с четката, отдалечава се от статива, за да прецени ефекта и продължава: „...но ужасно дотяга“. Понякога синът му го връща към действителността: „Постоянно разкарваш Волар и накрая ще го умориш.“ Художникът обаче не може да разбере и младият Пол продължава: „А като го измориш, Волар ще позира зле.“ Най-сетне Сезан се съгласява:

— Прав си, сине, моделът трябва да се щади. Виж, ти имаш практически усет за живота.^[3]

Повече, отколкото в Екс, Волар сега избягва и най-малкия повод, който би раздразнил художника. Бои се за портрета си; за него заплаща с толкова търпение и усилия, че би искал най-сетне да го види завършен. Търговецът неведнъж е бил свидетел на гневните пристъпи на Сезан, които всеки път завършват с раздирането на платно или акварел, затова сега става толкова по- внимателен, колкото повече напредва портретът му. Говори колкото е възможно по-малко, а когато

се осмели да каже нещо, внимава да не изтърве някоя приказка за живописта или литературата.

Скоро, в началото на юли, ще се разпродава колекцията на Шоке, чиято вдовица е починала неотдавна. Тази сбирка включва тридесет и две Сезанови творби. Сезан обаче се интересува най-вече от картините на Дълакроа, пред които някога плачеше заедно с приятеля си Шоке. Страстно би желал да има големия акварел „Цветя“. Възхитен, че може да усълужи на художника, Волар решава да купи акварела и да му го поднесе — разбира се, в замяна на някоя негова картина. След като издирва завещанието на Дълакроа, той съобщава на Сезан, че в него се споменава за този акварел, в който цветята са „сякаш нахвърляни на слуки върху сив фон“. Сезан изведнъж скача и се провиква разярен:

— Нещастнико! Как смеете да твърдите, че Дълакроа е рисувал наслуки!

Издръпнал да не сполети зла участ портрета му, Волар бърза да успокои художника.

— Разберете! Обичам Дълакроа — приключва Сезан.

За Сезан, колкото и старателно да е изписана една картина, тя никога не е завършена.^[4] След сто и петнадесет сеанса той изоставя портрета на Волар с надеждата да го продължи някой ден — „след като понапредне още малко“.

— Опитайте се да разберете, господин Волар, контурът ми убягва.

В същност изглежда доволен от работата си:

— Не мога да кажа, че не съм доволен от предницата на ризата — казва той на търговеца.

* * *

През лятото Сезан заминава за околностите на Понтоаз и се установява в Монжеру.

На няколко километра северно от Монжеру, в градеца Марин, живее младият художник Луи Лъо Бай, приятел на Писаро. По съвета на Писаро той отива да се представи на Сезан.

Сезан е поласкан от вниманието на по-младия си колега и го посреща много сърдечно. В същност очевидният интерес, който

проявяват към него, започва да разколебава недоверчивостта му. Не е вече така саможив и озлобен, става по-общителен, характерът му се омекотява. На разпродажбата Шоке, състояла се на 1, 3 и 4 юли в галерията на Жорж Пти, неговите картини, макар и много на брой, са достигнали високи цени. Няколко са надхвърлили 2000 франка. 4400 франка са дали за *Карнавал*, 6200 — за *Къщата на обесения*. Всичките тридесет и две Сезанови картини са откупени общо за над петдесет хиляди франка.^[5] Търговци и големи колекционери са си оспорвали разгорещено някои негови творби. Подтикван от Моне, Дюран-Рюел е взел петнадесет табла, а богатият банкер Исак дьо Камондо само след люта борба е можал да се добере до *Къщата на обесения*.^[6] Сигурно нямаше да се бият толкова за тези картини, ако нямаха известни качества — разсъждава Сезан. „Може би съм дошъл твърде рано на този свят“ — си повтаря той.

Сезан често излиза да работи заедно с Лъо Бай; тогава е разговорлив и въодушевен.

— Това ми се отразява чудесно — казва той, — щастлив съм, че мога да се отпусна.

Отзовчиво отговаря на въпросите, които Лъо Бай му задава за разбирианията му върху живописта. За него обаче теоретичните умозрения са празна работа: „Сега ще приложим на практика нашите абсурдни теории“ — казва иронично той, когато тръгват с Лъо Бай да работят навън. Чувствуващи, че може да се довери, Сезан дава да се разбере какво мисли за себе си. Когато Лъо Бай му задава въпроса, кои живописни творби предпочита, той признава със скромност, примесена с гордост, че пред всички други би предпочел собствените си картини, стига да постигне това, което търси в тях.

Но съмненията на провансалеца, както и чувствителността му са само приспани; най-малката дреболия е в състояние да ги пробуди отново. Един ден двамата художници работят заедно и някакво момиченце се спира пред тях, заглежда се ту в едното, ту в другото платно; накрая, като посочва работата на Лъо Бай, възкликва, че тя е по-хубава. Сезан е потресен, макар това мнение да е изказано от наивно дете. На следния ден явно се опитва да избяга от другаря си. Минало е обаче времето, когато подобен случай е можел да има най-неприятни последици. Сезан обяснява лошото си настроение:

— Сигурно ме съжаливате — казва той, и разяждан от открито беспокойство, добавя: — Истината излиза от детската уста.

В същност, макар и не колкото преди, той си остава все още затворен и необщителен. Един ден двама ездачи се приближават до него и се опитват да го заговорят. Художникът промърморим нещо, четката затреперва в ръката му. Ездачите не упорствуват и се отдалечават. Но какво е сторил! Когато Лъо Бай му казва, че двамата ездачи са били барон Дени Кошен и неговият син, Сезан остава като попарен. Барон Дени Кошен е известен и вещ колекционер, а при това смята за особена чест да притежава няколко Сезанови табла.^[7] Художникът се упреква горчиво за грубото си държане. Дни наред се измъчва. „Ужасно нещо е животът!“ Като не вижда друг изход, решава да пише на Лъо Бай: „Много ми тежи неудобното положение, в което се поставил сам. Макар да нямам честта да Ви познавам от дълго време, позволявам си да Ви помоля да ми помогнете да поправя грешката си. Какво да сторя? Кажете ми и ще Ви бъда крайно признателен.“

Това писмо, което говори за трогателна обърканост, контрастира странно с друго, което Лъо Бай получава малко по-късно. От Монжеру Сезан се е преместил в Марин. Помолил е Лъо Бай да идва всеки ден към три часа да го събужда от следобедната му дрямка с почукване на вратата. Но ето че един следобед Сезан не се събужда при почукването и Лъо Бай влиза направо в стаята му. Той не знае, че Сезан не може да търпи да го докосват, и вероятно леко го е поразтърсили. Сезан изпада в ярост и пише на Лъо Бай следните жестоки редове:

Господине,
Твърде безцеремонният начин, по който си
позволявате да се явявате в дома ми, не ми допада. В
бъдеще благоволете да предизвестявате за посещенията си.

Моля, предайте на приносящия чашата и платното,
които останаха във Вашето ателие.

Приемете, господине, отличните ми почитания.

* * *

Сезан се връща в Екс, където са продали „Жа дъ Буфан“.

Това причинява безкрайна мъка на художника. Една вечер той отива с посърнало лице у семейство Гаске. Не само че са продали имението, но са изгорили и разни мебели и предмети, които е пазил „като реликви“. Дори не са го предупредили за замисленото унищожение.

— Не са посмели да ги продадат. За тях тия жалки вещи събират само прах! И затова ги изгорили... Креслото, в което баща ми си подремваше следобед... Масата, онази старата, от младежките му години, на която правеше сметките си... И взели, че изгорили всичко, което ми бе останало от него...

Прокуден от местата, с които са го свързвали толкова много спомени, Сезан намисля по едно време да купи имението на „Черния замък“, но собствениците не приемат предложението му. Тогава решава да се установи в града на улица Булгон 23, в една сграда с доста представителен вид, в която някога се е помещавала банката на баща му. Сезан живее на втория етаж, а на тавана обзавежда ателието си. Сестра му Мария му е намерила една сериозна и приветлива жена, която да се грижи за домакинството му, близо четиридесетгодишната госпожа Бремон, отлична готвачка; тя ще се грижи за режима му, ще слага ред в скромния му дом, с една дума, ще замества Ортанз, когато я няма в Екс.

През януари Сезан ще навърши шестдесет и една години. На тази възраст някои мъже се чувствуват още млади, но той е вече грохнал. Копнее за почивка. Ще се върне ли някой ден в Париж? Понякога се съмнява в това. Силите му постепенно го напускат. Би искал „да е монах като Анджелико, за да може, след като е уредил веднъж завинаги живота си... без тревоги, без грижи, да рисува от изгрев до залез-слънце, да се отдава на размисъл в килията си, никога да не го беспокоят в съзерцанието му, нито да го отклоняват от работата му“.^[8] Става на разсъмване и отива на първата църковна служба („Литургията и душът, ето кое ме крепи“ — казва той), след това се качва в ателието си, рисува прилежно цял час по гипсови отливки, преди да се залови отново за картините си, като от време на време прекъсва работата си, за да прочете нещо от Апулей, Вергилий, Стендал, Бодлер...

След като се наобядва, Сезан излиза да живописва на открито в околностите на „Черния замък“. Тъй като не бива да се преуморява, се е уговорил с един файтонджия да го закарва всеки ден на избраното от него място. В два часа файтонът спира пред къщата и Сезан натоварва вещите си. По пътя за Толоне понякога споделя с файтонджията: „Светът не ме разбира, а и аз не разбирам света. Затова съм се оттеглил.“ Друг път, сякаш преобразен, застава изведенъж прав във файтона и сочи с ръка в някакви посока: „Погледнете ония сини тонове, там под боровете...“ За да покаже приятелското си разположение към файтонджията, му е предложил една картина:

— Вярно е, беше много доволен, дори ми благодари, но ми остави картината. Забрави да я вземе — разказва тъжно художникът на Гаске.

Цените, които се получават сега за картините му на публичните разпродажби, за съжаление не са накарали да мъкнат злите езици в Екс. „Всеки може да рисува като него!“ Уединеният живот на художника дава повод за какви ли не клюки. Какво ли не раждат за него злобата, зложелателството и тъпата завист! Но откъде идва това настървение срещу Сезан? От една картина, изложена някога си в Салона. А какво е представлявала тя? Един балон, а в балона мъж, който се облекчава сред небесата. „Да бъдем справедливи — коментират съгражданите му, — изпражнението беше много хубаво докарано, но това бе и всичко. Останалото не беше дори рисунка, а детска работа.“

Vai pinta de gabi! Уличните хлапета тичат подир Сезан и го замерват с камъни. Той бяга уплашен. Чувствителното му въображение рисува в още по-черни краски враждебността, на която е жертва. Прибира се в ателието си и там върху някакво платно излива яростта си; така си отмъщава за хорските оскърбления. След малко, със сълзи в очите, отново взема четките.

— Какво да сторя? По-добре да рисувам, щом такава е моята съдба.

Чрез сестра си Мария художникът се е запознал с една бивша монахиня, която загубила разсъдъка си в манастира, избягала оттам и сега, измършавяла, броди като зловеща сянка из града. За да й помогне, а и за да има модел, Сезан й предлага да му позира. Рисува портрета ѝ. Прегърбена, отпусната глава, старицата седи срещу него,

стисната едрозърнеста броеница, с блуждаещи, безумни, потайни очи...

Със сини и охровочервени бои Сезан рисува *Старата жена с броеница*, покъртителен и тъй правдив образ на отчаянието — образ на собствената му съдба.

---

[1] Анри-Модест Понтие удържал на думата си. Той умрял през 1926 г. ↑

[2] Един ден отидох със сина си да видя Сезан — разказва Жан Ройер. — Той като че ли не беше на себе си: „Това псе е залаяло от цял час насам — се провикна той, като ни видя... — Всичко трябваше да зарежа!“ ↑

[3] С тези изисквания могат да се обяснят „облакътените пози“ в много от неговите портрети, както и малко притъпения от умора поглед на редица негови модели. ↑

[4] Как да не припомним по този повод думите на Пол Валери: „Една творба никога не е завършена, а... само изоставена“? ↑

[5] По това време картините на Сезан са били посъкъпали най-малко десет пъти в сравнение с оценките, получени на разпродажбата Танги преди пет години. Как са били оценени те от колекционерите при разпродажбата Шоке, може да се види от едно сравнение с цените, дадени за картини от други художници. Например една от Дъолакра достигнала 9500 франка, а една от Коре — само 290 франка. Едно платно на Курбе било оценено за 2750 франка, „Павюри на улица Берн“ от Мане достигнало 13 500 франка, „Изглед от Аржантъй“ на Моне — 11 500 франка, „Ла Гренуйер“ от Реноар — 20 000 франка. ↑

[6] Волар, който има склонност да преувеличава колоритната страна на нещата, съобщава, че Камондо бил казал следното по повод на *Къщата на обесения*: „Да, вярно е, купих картината, която все още не всички приемат. Но аз съм обезпечен: притежавам собственоръчно писмо от Клод Моне, който ми дава честната си дума, че тази картина ще стане един ден прочута. Ако някога дойдете у дома, ще ви покажа писмото. Заковал съм го в плик зад картината и го държа на разположение на злонамерените лица, които биха желали да се заяждат по повод на *Къщата на обесения*.“ ↑

[7] Говори се, че синът на барон Кошен казал на баща си:
— Татко, виж Сезан!

— Откъде знаеш, че този господин е Сезан?

— Но не виждаш ли, татко, че рисува Сезанова картина?

Мнозина автори предават този анекдот. *Se non è vero... (Ако не е истина, е добре измислено)* (ит.) — Б.пр. ↑

[8] По Гаске. ↑

IV. СТАРЕЦЪТ ОТ УЛИЦА БУЛГОН

*Ноц. Сега по-високо говорят всички
бликащи извори. И моята душа е бликащ извор.*

Ницше, „Песен на
нощта“

Към края на 1899 година, след известни колебания, Сезан изпраща два натюроморта и един пейзаж на петнадесетата изложба на Дружеството на независимите художници, което, основано през 1884 година, е поело Салона на отхвърлените и го е превърнало в самостоятелен институт. Тук няма жури: всяка представена картина се приема автоматично в изложбата.

През 1900 година — това е почти официално признание — Сезан с изненада научава, че три негови творби са включени в изложбата „Сто години френско изкуство“, която се урежда в „Пти Пале“ по случай Международното изложение. Тази приятна изненада той дължи на просветеното и настойчиво застъпничество на инспектора по изобразителните изкуства Роже Маркс, човек, отдавна спечелен за изкуството на Сезан и на импресионистите.

За Роже Маркс не е било никак лесно да се наложи в борбата срещу Академията. „Какво, пак ли тези проклети смешници!“ Но въпреки това, за най-голям ужас на Жером, картините са били приети. На 1 май, при откриването на изложбата, Жером придружава председателя на републиката Лубе и го кара да премине в галоп залата на импресионистите: „Не се спирайте, господин председателю, тук е позорът на френското изкуство.“

Каквото и да правят обаче Жером и подобните нему, тържеството на импресионистите е вече свършен факт, а триумфът на Сезан може да се предвиди. Все повече и повече хора отдават дължимото признание на художника от Екс. През пролетта на 1901 г. той излага отново в Салона на независимите, а и на изложбата на брюкселския

Съюз за нова естетика, приемник на групата на Двадесетте. Сега картините му се продават редовно между пет и шест хиляди франка.^[1] На последните разпродажби една Сезанова картина е достигнала дори цена седем хиляди франка.

Но има един може би още по-зnamенателен факт: Морис Дени, „набистът с хубавите икони“, на времето редовен посетител в магазинчето на Танги, току-що е завършил картината си „Почит към Сезан“. Около един натюрморт на майстора, когото отсега нататък ще смятат вече за свой учител, Морис Дени е съbral Одилон Рьодон, Серюзие, Бонар, Вюйар, К. Кс. Русел, Амброаз Волар и неколцина други, между които и себе си, и по този твърде убедителен начин е изразил чувството на възхищение и благодарност, което цялото младо поколение художници в зората на новия век изпитва към Сезан. Изложена в Салона на Националното дружество за изящни изкуства, а по-късно при Съюза за свободна естетика, тази картина предизвиква истинска сензация. Откупува я един млад писател — Андре Жид.

Докато името му се разнася по света и изкуството му печели все нови и нови почитатели, Сезан продължава скромното си съществуване в Екс. Душата му се умиротворява. Значи, не се е лъгал, не е бил Френхофер, бил е наистина Сезан и не е работил напразно. Макар да си остава все така раздразнителен и да не може да овладява гневните си избухвания, той гледа на света с повече ведрина и спокойствие. Но борбата му да постигне изпълнение, което да го задоволи, ни най-малко не е затихнала.

Напротив, колкото повече работи, толкова светът му се вижда побогат, толкова по-трудно му се струва да предаде това прекрасно и неизчерпаемо богатство. О, поезия на всемира! Сега платната му са само лирика и пламък. И той като всички велики творци се възражда в старостта си за нова младост, разцъфтява. Пламенен замах повлича ръката му. С жар рисува изгледи от *Сент Виктоар*, от *Черния замък*, които блестят като скъпоценни камъни. Никога общението му с дървесата, скалите, небето и земята не е било така пълно. С измършавелите си ръце Сезан възхвалява в ярки багри красотата на света и на вечната пролет.

Вяра в себе си, надежда? Да, без съмнение, такива са чувствата, които през ноември подтикват Сезан да си построи ателие, достойно за това име. На едно малко възвишение северно от града по шосето Лов^[2]

той купува едно място от пет декара, засадено с маслинови, черешови и бадемови дървета, сред които стърчи стара къщурка, и поръчва на един архитект да извърши строежа. Художникът знае точно какво иска: ще разрушат старата къща и на нейно място ще издигнат едноетажна постройка. На приземния етаж ще има две малки стаи. На първия ще бъде ателието: 7,5 метра дълго, 6 метра широко, 4,5 метра високо; от едната страна ще се осветлява през голям витраж по протежение на цялата стена, а от другата — от два широки прозореца. Никакви украсения: простота и целесъобразност. От ателието си Сезан ще има чудна гледка към Екс с високата камбанария на катедралата „Сен Совьор“ и към хоризонта с върховете Етоал и Пilon дю Роа.

След като дава разпорежданията си, Сезан се залавя отново за работа. Сега вече не може да отрича, че младото поколение се интересува от него, че картината на Морис Дени не е била само платонична „Почит“. Посещават го, слушат го, когато говори. Гаске му представя младия поет от Севените Лео Ларгие, който отбива военната си служба в Екс. Няколко дни по-късно при Сезан идва на посещение друг млад войник от местния гарнизон, марсилският художник Шарл Камоан, който дълбоко го трогва със своя ентузиазъм: „Подгответя се нова ера в изкуството!“.

Сезан приема братски тия двадесетгодишни новобранци, които го ободряват с младостта си. Още от пръв поглед ги преценява като „много улегнали“; и те ще бъдат за него „морална опора“. Често ги кани на трапезата си, поръчва да приготвят в тяхна чест пиле или патица с маслини. Възторжен, излиятелен, той ги удивява с добродушието и сърдечността си, със скромния си начин на живот: цялата наредба на столовата му се състои от кръгла маса от полирани орех, шест стола, бюфет с блюдо за плодове и никакви картини по стените; удивява ги с готовността си да говори за своята „слабост“ и за трудностите, които му пречат да постигне завършено изпълнение: „Чувствувам, че мога да стигна дотам, но има една точка, която не мога да премина“; удивява ги с младостта на сърцето си, която е в пълен разрез с физическата му отпадналост. Пълни чашите им (войниците скоро забелязват, че виното му „не е по-хубаво от виното в лавката“^[3]) и като намига, рецитира стихове от латински и френски поети — паметта му никак не е отслабнала.

Естествено разговорът се върти почти изключително около „проклетата живопис“. Сезан си спомня за Монтичели, за Танги. Но невинаги е благосклонен към старите си познати. Кой знае защо, нарича Реноар „курва“, Моне — „развратник“, а за Дега казва, че „нешто не му достига“. Друг път пък ги превъзнася: „Моне ли? Най-вярното око на художник, което някога е съществувало“.

Най-често обаче се чуват анатеми.

— Трябва да се избиват по хиляда художници годишно — заявява той в изблик на добро настроение.

— А кой ще бъде натоварен с подбора? — пита Камоан.

— Как кой? Ние! — отвръща Сезан.

От време на време подчертава думите си с удар на юмрук по масата и се провиква:

— Все пак аз съм истински художник!

После изведенъж става сериозен. Докосва много внимателно с пръст един или друг предмет, бутилка, чаша или стъкленица, и показва как тези предмети си разменят отражения, накрая става, поглежда гостите си и приключва:

— Това е!

И ако Ларгие и Камоан го видят, че се отдалечава и изчезва, потънал в мисли, те знаят, че вече е излишно да го чакат до края на вечерята: намерил е развръзката на някой проблем, който го е терзаел. Сега работи в ателието си, забравил за своите гости.

Сезан отива понякога да причака приятелите си на излизане от казармата и тогава се смесва с бедняците, подаващи канче за чорба през оградата. Вижда се с тях най-често в неделя. Войниците с кепе с помпон на глава, червени панталони и бели гамashi отиват до катедралата „Сен Совьор“, където след служба цял рояк просящи обсаждат художника. Той си е приготвил дребни пари и с уплашен вид бърза да им ги раздаде. Особено един от тях му вдъхва явен страх; всеки път Сезан пуска по една петфранкова монета в дървената му паничка.

— Това е поетът Жермен Нуво — пошепва един неделен ден той на Ларгие.

Какво ли не е правил през живота си Жермен Нуво, някогашен приятел на Рембо и Верлен? Бил е затварян в Бисетър след една криза на умопомрачение. Въшлясал, дрипав, от години вече скита като

тайнствен призрак. Ходил е пеша на поклонение в Рим и в Сен Жак дъо Компостел и накрая, през 1898 г., се озовал в Екс, където бил прекарал младежките си години; там му се струвало, че бесовете няма да намерят „поле за работа както в Марсилия или в Париж“.^[4] Хората се боят от него; дори църквата не знае как да се отърве от смахнатия скитник, който всяка сутрин обикаля с блуждаещ поглед всички храмове на града и навсякъде се причестява.

Една нощ Жермен Нуво отишъл да прави серенада на Солари, но Сезан никак не държи да бъде споходен и той от този просветлен просяк. „Ужасно нещо е животът!“ Художникът обяснява любезното на своите приятели, че за него религията е „нравствена хигиена“:

— Тъй като съм слаб, опираам се на сестра си Мария, която се опира на своя изповедник, който пък се опира на Рим.

Но не се увлича дълго в подобни размишления. След като си е взел своя „дял от Средновековието“, той се връща отново към постоянните си занимания.

Един следобед ротата, в която Ларгие е ефрейтор, е на маневри по шосето за Толоне. По време на почивка Ларгие поисква от поручика си позволение да отиде до „Черния замък“, където знае, че работи Сезан: видял е файтона край пътя. Там Ларгие наистина заварва Сезан, който почиства палитрата си, мърморейки, че твърде много разхищавал боите:

— Рисувам като че ли съм Ротшилд!

Ларгие разменя няколко думи с художника и си отива. Същия ден привечер, по време на упражнения в двора на казармата, младият поет съзира файтона на Сезан, който завива по пътя към казармата. Ларгие равнява войниците си и когато файтонът минава пред взвода, командува:

— Мирно!... За почест!

Сезан смутено сваля шапка и спира файтона. Тогава, цял сияещ, Ларгие му обяснява, че с тази команда е искал да отдаде почит на художника.

— Но това, което направихте, е ужасно — се провиква Сезан, като вдига ръце към небето. — Това е наистина ужасно, господин Ларгие!

Файтонът потегля отново, а Сезан се обръща два-три пъти с тревожен поглед към взвода, който му е отдал военни почести.

* * *

А животът отново разцъфтява.

Животът неспирно разцъфтява.

С изцапано от бои сетре Сезан рисува без отдих, забравил се, отдал се всецяло на природата. Върху платната му планината Сент Виктоар се извисява сияйна и неувяхваща, обляна от светлината на вечността, както в първите утрини на сътворението. Сини, зелени и оранжеви багри бликат със свежестта на възвърналото се детство. Всичко е ново, всичко е красиво. Небесната синева става като кристал, зеленината се превръща в прозрачни изумруди, скалите искрят като крезолити.

— Художникът трябва да се стреми с цялата си воля към мълчанието — мълви Сезан. — Той трябва да заглуши в себе си всички гласове на предразсъдъците, да забрави, да забрави всичко, да мълчи, да стане съвършено ехо.

Някогашните приятели са изчезнали или са покойници. Марион е починал през 1900 година, също и Валабрег. Следващата година Пол Алекси е умрял от емболия. От старите другари край Сезан е останал само Солари, с когото той понякога разговаря с часове привечер, „тъпчейки го с теории за живописта“. Скоро сам той, Сезан, ще върне на земята немощното си тяло. Но животът разцъфтява. Животът неспирно разцъфтява.

През лятото завършва строежът на ателието в Лов. В желанието си да задоволи Сезан архитектът е намерил за уместно да притури разни украшения: отливки от теракота, дървени балкони. Разярен, художникът заповядва да се махнат веднага тези смешни заврънкулки. Той лека-полека се настанява в новото си ателие, пренася там стативи и мебели; за градината взема един градинар на име Валие, който ще му служи и за модел, когато стане нужда. Ако бог му даде още дни, той ще завърши в това ателие голямата картина *Къпещи се жени*, която е населил с безброй фигури под дъговидно превити дървеса. За да може да съзерцава на открито огромното платно, заповядал е да се пробие в северната стена на ателието вертикален процеп, през който ще изважда картината си в градината.

Болен, грохнал, Сезан започва сега нов живот. Той усеща, знае, че около името му се надига оня неясен, натраплив шум от хиляди гласове, който се нарича слава. В началото на 1902 г. Волар, все внимателен и по-услужлив, идва да го навести и скоро след посещението си му праща дори каса бутилки вино. Братята Бернхайм пък са закупили негови картини от сина му, нещо, което несъмнено е хвърлило в голяма тревога Волар. През пролетта Морис Дени го е помолил отново да участвува в изложбата на Независимите. Ревностният му почитател Камоан, който е прекарал само три месеца в Екс, му е писал, че сега в поемата на Бодлер „Фарове“ липсва само строфа, посветена на него, Сезан. От време на време на улица Булгон идва някой млад художник или млад писател и молят Сезан да ги приеме. Да, няма съмнение, славата започва.

Слава! Какъв сладостен аромат имаше някога тази дума в устата на Зола! Слава! Тогава тя им се вестяваше като млада хубавица с пищна плът, като възлюблена с нежни ласки. Славата, о, непорочна младост, славата не е това. Напоследък Мирбо се е опитал да изействува за Сезан ордена на Почетния легион, но директорът на изобразителните изкуства Ружон, към когото се обърнал, го прекъснал още при първите думи:

— О, не! Ако искате Моне, може. Как! Моне не иска ли? Е, тогава Сисле. Какво, умрял ли е? Тогава не щете ли Писаро? Изберете сам когото искате, но не ми говорете повече за Сезан!

Славата е не само хвалебствия, но и хули, завист, омраза, кал. Ето Зола, какво ли си мисли той за някогашните мечти, когато си спомня за младежките години в Екс, той, когото след писмото „Аз обвинявам“ изправиха на подсъдимата скамейка и осъдиха, той, който беше принуден да отиде в Англия, за да избегне затвора, който живя дълги месеци в изгнание, когото осърбяваха, клеветяха, заплашваха със смърт? Славата е и слепотата, която бавно затваря очите на Дега, славата е и ревматизмът, който сковава Реноар, тя е и диабетът, който неумолимо подкопава и здравето на Сезан. Славата е беззъба старица с разkapани меса, хилеща се като мъртвешка глава.

„Венецът и любимата, които Бог е предопределил за нашите двадесет години.“ Колко наивни са били! И ето че тъкмо в този миг идва вестта за внезапната смърт на Зола: през нощта на 28 срещу 29 септември в Париж писателят е бил задушен от светилния газ на една

отоплителна печка.^[5] Въпреки всичко, което се е случило между тях и накрая ги е разделило, Сезан е потресен и избухва в плач. Зола! Зола! Сега вече младостта му е наистина мъртва. Той се затваря в ателието си и плаче целия ден.

Но животът разцъфтява. Животът трябва неспирно да цъфти.

* * *

През есента за пръв път, откакто се помни, Сезан си позволява няколко дни почивка. Ларгие вече е отбил военната си служба и родителите му в желанието си да благодарят на художника за добрия прием, оказан на сина им, го поканват да ги посети в Севените.

Сезан приема поканата и отива заедно с жена си и сина си, дошли да прекарат известно време при него в Екс. От началото до края на това гостуване Сезан е в най-добро настроение и търпеливо понася неща, които по друго време неизбежно го биха раздразнили. В негова чест Ларгие дават голям обед, на който поканват и местни първенци. Тези гости, за да засвидетелствуват на художника интереса си към живописта, споменават за една или друга картина, която им се е случило да зърнат през живота си; по-щастлив от другите в това отношение е секретарят на мировия съдия, тъй като може да се похвали, че притежава собствения си портрет в хубава рамка, изписан от някакъв амбулантен художник, когото срещнал един ден на панаира в Алес: „...Само три щриха с въглен, изключително умение!... И ако господин и госпожа Сезан имат любезнотта да дойдат утре у дома на чашка мисчет, ще им го покаже...“

Сезан се усмихва, разположен, весел, благосклонен — спокоен.

В Екс самотата започва малко да му тежи. След заминаването на Ларгие и Камоан той не общува почти с никого в града. Почти е скъсал със семейство Гаске. „Какво да правя в техния салон? Та аз непрекъснато кълна!“ Колкото и да е поет по природа, Гаске има твърде реално чувство за нещата; дали наред с искреното му възхищение от Сезан не са го ръководили и някои не дотам безкористни подбуди? Във всеки случай Сезан кипи от гняв. Да не му говорят повече за Гаске, „нито за мъжа, нито за жената“. Те и

подобните им са „неописуеми хора; това е кликата на интелектуалците, но от какво тесто, боже мой!“^[6]

Солари остава фактически единственият му познат в Екс. „Филип!“ — казва Сезан, като намига дружелюбно. От време на време той гощава бояхема с хубав обяд било на улица Булгон, било в гостилницата на старата Берн в Толоне; когато е с него, може свободно „да се отпусне“. И не се лишава от тази възможност. Понякога, късно през нощта, съседите чуват гръмогласни викове в дома му и предполагайки, че го душат, бързат да предупредят госпожа Бремон. Тя ги успокоява: Сезан и Солари чисто и просто говорят за живопис. Може би именно тази нощ, без да се усетят, са изпразнили бутилка коняк. „Лесно можем да си представим, че разговорът се е водил в повишен тон“ — отбелязва Волар.

Проявите на симпатия и възхищение повдигат духа му и, осъзнал най-после своята цена, Сезан работи с удвоено усърдие. Не е ли заявил един ден в пристъп на гняв:

— Политици във Франция има повече от хиляда след всеки избори, но Сезан се ражда един на два века!

Понякога той се връща от работа толкова изтощен от напрежение, че едва говори, едва се държи на краката си. Вечеря набързо и си ляга, смазан от умора. Но на другия ден още в зори е на крак и отново започва с трескаво упорство, нетърпелив и сякаш неуморим.

„Работя упорито — пише той на Волар в началото на 1903 г. — Съзирам вече обетованата земя. Ще стане ли и с мен както с великия вожд на евреите или ще успея да проникна в нея?... Постигнах известен напредък. Защо толкова късно и с толкова мъки? Нима Изкуството е наистина светилище, в което влизат само непорочните, всецяло отدادени нему? Съжалявам, че сме толкова далеч един от друг, иначе често бих търсил във Вас малко морална подкрепа.“

От кого да чака тук тази морална подкрепа, от която толкова много се нуждае? От сестра си ли, от „по-голямата“? Със строгото си, суроно държане сега Мария олицетворява, поддържа семейната чест. Безучастна към творчеството му, смутена от скандалния шум, който предизвиква брат ѝ с картините си, тя не може нищо да направи за него, освен да бди животът му да запази поне външно известно благоприлиchie, да не върши той чудатости и да не прахосва

състоянието си (раздразнена от щедростта му към просяците при „Сен Совьор“, тя е наредила на госпожа Бремон да не пуска Сезан да излиза с повече от петдесет сантима в джоба). Тогава — от госпожа Бремон ли? В негово отсъствие тя изгаря скиците му за *Къпещи се жени*, тези ужасии — голи жени.^[7] От кого наистина да очаква действителна морална подкрепа? От никого. Трябва да е доволен, когато го оставят да се занимава спокойно със своята живопис, виновница за всички беди!

През март вдовицата на Зола решава да ликвидира голяма част от колекциите на писателя, впрочем всичко, което не ѝ харесва, и десет Сезанови платна от младите му години са обявени за разпродажба. Тези картини достигат „цени далеч над исканите“, между 600 и 4200 франка^[8], както доста странно отбелязва „La Gazette de l'Hôtel Drouot“. Името на романиста, шумната роля, която е играл в аферата Драйфус, злополучната му смърт предизвикват голям интерес към тази разпродажба. Страстите, разпалени някога от Зола, още не са стихнали. Отявленият антидрайфусист Анри Рошфор се възползува от случая, за да повтори още веднъж злъчно какво мисли за Зола и неговите приятели.

Като отбелязва, че в разпродажбата са включени няколко платна на Сезан, без да знае, че те са събирали праха на тавана в Медан, без да е бил „Творбата“ и без да е в течение на каквото и да било, Рошфор приема просто, че Зола е обичал новата живопис и дори е бил неин апостол, отъждествява разбиранятия на Сезан за изкуството с възгледите на Зола, както и политическите убеждения на Зола — с тези на Сезан, и с рязката и абсурдна непримиримост на полемиста пише в „L'Intransigeant“ от 9 март една статия, озаглавена „Любов към грозотата“.

Като влязох вчера в специалната изложба по повод на разпродажбата Зола — пише той, — очаквах, че ще срещна там цялата група интелектуалци с пригладени коси и всички сноби на драйфусизма. Очаквах да ги намеря там сплотени, готови да разпалват възторга на посетителите и да чувствуват както изтънчения вкус, така и художествената култура на автора на „Врящо гърне“.

Но тия хора са големи хитреци. Предугадили са на какви подигравки ще се изложат, ако се явят — те, евреите и техните симпатизанти, все свободомислещи до мозъка на костите — сред триптихи, изобразяващи страстите Христови, и оцветени дървени статуетки на светци, светици, мъченици и богородици, превърнали тази колекция в най-чудноватата сбирщина от католико-вероизповеднически вещи, която някога е задръствала един дом.

Би помислил човек, че е попаднал у някой търговец на църковни украшения около площад Сен Сюлпис...

Модерните картини, които той (Зола) е размесил с тези бракувани вехтории, предизвикваха у посетителите единодушен смях. Сред тях има и десетина произведения, пейзажи и портрети, подписани от един ултраимпресионист на име Сезан, които биха развеселили дори Брисон.

Хората се превиваха от смях особено пред една мургава, брадата мъжка глава, чиито бузи, излепени с мистрия, бяха сякаш разядени от екзема. Останалите картини на същия живописец представляваха всички открито предизвикателство към Коре, Теодор Русо, Хобема и Рьойсдал.

Писаро, Клод Моне и останалите най-ексцентрични плenerисти и поантилисти, тези, които наричат „художници на конфети“, изглеждат академици, кажи-речи членове на Института в сравнение с тоя чудноват Сезан, чиито произведения е събирал Зола.

Дори експертите, натоварени с разпродажбата, са изпитали известно затруднение, когато са описвали в каталога тези чудати неща, и към всяка картина са прибавили двусмислената забележка: „Произведение от първа младост“.

Ако господин Сезан е бил пеленаче, когато е правил тези цапаници, няма какво да възразим; но какво да кажем за един водач на школа, какъвто си въобразяваше, че е велможата от Медан, разпространявал заразата на подобни

художествени безумства? А пишеше рецензии за Салоните, в които си присвояваше правото да напътствува френското изкуство!

Нима този нещастник не е виждал никога по-отблизо картина на Рембранд, Веласкес, Рубенс или Гоя? Защото ако Сезан е прав, тогава всички тези големи майстори са на погрешен път. Тогава престават да съществуват и Вато, и Буше, и Фрагонар, и Приюдон, и като висша проява на изкуството, скъпо на Зола, не остава друго, освен да изгорим Лувър.

Често сме твърдели, че дълго преди аферата Драйфус е имало драйфусисти. Всички болни мозъци, сбърканите души, кривогледите и сакатите бяха узрели за месията на Предателството. Когато се гледа природата така, както я тълкуват Зола и подчинените му художници, съвсем ясно е, че патриотизмът и честта ще ви се представят в одеянията на офицер, предаваш на врага отбранителните планове на родината.

Любовта към физическата и нравствената грозота е страст като всяка друга.

Тази статия, написана със смехотворно настървение, предизвиква радост в Екс, радост френетична, злорада, жестока. Най-сетне, най-сетне истината блясва! През нощта триста броя на „L’Intransigeant“ наводняват малкия град. Пъхат ги „под вратата на всеки, който малко или много е проявявал симпатии към Сезан“. [9] Самият художник получава този брой на вестника откъде ли не. Замерват го в лицето със статията на Рошфор, оскъряват го, заплашват го. С анонимни писма му „заповядват да отърве от присъствието си града, който е опозорил“. [10] Невъобразимо брожение! Синът на художника, който в Париж очевидно не подозира нищо за тези изстъпления, пише наивно на баща си, че му е запазил един брой от вестника.

„Не е нужно да ми го прашаш — му отговаря Сезан с наранена душа. — Всеки ден го намирам под вратата си, без да смятам броевете на «L’Intransigeant», които ми изпращат по пощата.“

Подлуден от това преследване, на което е станал жертва, с душа, преливаща от погнуса, художникът не смее дори да излезе от дома си. Та нима приятелството на Зола, докато писателят беше още жив, не му причини достатъчно болка и огорчения? Явно, не! Сега, когато Зола е мъртъв, о, подигравка на съдбата, обръщат срещу него същото това приятелство, като в настървението си го правят такова, каквото никога не е било. Каква отвратителна палячовщина е животът!

Затворил се в ателието, сред своите обругани картини, старецът от улица Булгон взема отново четките си. „На работа!“

През целия си живот Сезан винаги е вземал отново и отново четките си.

---

[1] Сведението е от едно писмо на Писаро до сина му Люсиен. ↑

[2] Провансалската дума „lauve“ означава „плосък камък“. Пътят Лов е днес авеню Пол Сезан. ↑

[3] По Ларгие. ↑

[4] Léon Vérane, „Humilis, Poète errant“ (Хумилис, поетът-скитник). ↑

[5] До ден-днешен смъртта на Зола си остава загадка. Никак не е изключено в дъното на тази „злополука“ да се крият престъпни замисли. ↑

[6] Причините за разрива с Гаске и досега не са напълно изяснени. „Трудно е — пише Джон Реуалд — да сеоловят основните причини въпреки разните слухове, които се носят по този повод. Изглежда, че Гаске е проявил известна нетактичност, а художникът се е почувствуval «експлоатиран от него»... Макар понякога да подарявал с удоволствие свои картини на малкото си приятели, които се възхищавали от тях, Сезан не гледал с добро око, когато проявявали твърде явно желанието си да получат картини като подарък... А Гаске, изглежда, е породил у Сезан впечатлението, че иска «да тури ръка» на картините му. Жан дьо Бьокен пък отбелязва, че «макар да вярвал в гения на Сезан», Жоашен Гаске вярвал и в таланта на Солари, чиито платна събидал... с надеждата, че някой ден ще придобият търговска стойност. Поетът — продължава Жан дьо Бьокен — се опитвал да завладее напълно художника, който вече му бил дал няколко картини...“ Същият автор употребява дори думата „хитруване“, когато характеризира Гаске. Най-сетне в своите „Литературни сезони“ Едмон

Жалу съобщава, че „самият Гаске не обичал да дава обяснения по въпроса за своите отношения със Сезан“. Между притежаваните от Гаске Сезанови платна се споменават: *Сент Виктоар с големия бор*, *Кестени в „Жа дьо Буфан“*, *Големият бор*, *Стара жена с броеница*. Както изглежда, Гаске не е чакал дълго, за да превърне тези картини в пари. Според някои източници (Едмон Жалу) именно това обстоятелство в последна сметка предизвикало раздора, събуждайки подозителността на мнителния Сезан. ↑

[7] Една търговка на спиртни напитки от площад Троа Ормо запитала госпожа Бремон: „Как е господинът? — Хм, не особено добре! — Рисува ли господинът? — Ужасии! Идвам от село, за да горя цели купища голи жени. Не мога да оставя такива неща на семейството. Какво ще кажат хората? — Но може би има и хубави между тях? — Мръсотии!“ (По сведения, отчасти непубликувани, на дъщерята на търговката, г-ца Е. Декани.) ↑

[8] Ще посочим за сравнение, че една картина на Моне достигнала цена 2805 франка, една на Писаро — 900 франка. Зола притежавал още една картина на Сезан. Била забравена обаче на тавана в Медан, където я намерили едва през 1927 г. Зола — и това достатъчно говори за липсата на художествен усет у него — се възхищавал от композицията на твърде академичния Дьоба-Понсан „Истината“ излиза от кладенеца, украсена с мотото „*Nec mergitur*“ и със следния обяснителен текст: „Истината, вдигайки огледалото, се мъчи да излезе от кладенеца, в който я задържат лицемерието на Базилио и здравата ръка на грубата сила“. На разпродажбата Зола картината на Дьоба-Понсан получила цена едва 350 франка. Твърдят, че веднъж Дьоба-Понсан се изказал по следния начин: „Аз съм награден със златен медал. Когато вашият Моне се похвали със същото, тогава можем да призоваваме.“ Никой не му възразил. ↑

[9] По Гаске. ↑

[10] По Гаске. ↑

V. ПОСЛЕДНИЯТ СЕЗОН

*Живях могъщ и сам, о боже, в твоите има,
спокойно да заспя сън земен остави ме!*

Алфред дьо Вини,
„Мойсей“

Една сутрин през февруари 1904 година, когато тръгва за павилиона в Лов, Сезан среща на стълбите един съвсем млад човек с буйна коса, брада и мустаци, който го запитва:

— Господин Пол Сезан, моля?

Сезан сваля шапка с широк размах и отговаря:

— Ето го! Какво искате от него?

Ранният посетител е Емил Бернар. От онова време, вече доста далечно, когато пламенно се е възхищавал от картините на Сезан в магазинчето на Танги, той е пътувал много. Сега пристига от Египет, където е прекарал единадесет години. Слизайки в Марсилия с жена си и двете си деца, решил да осъществи отколешната си мечта: да види Сезан, своя „стар учител“. Сезан го приема толкова благосклонно, че Бернар решава да остане в Екс цял месец.

През този месец Сезан, винаги доволен, когато срещне човек, пред когото може „да се отпусне“, поддържа с младия живописец най-сърдечни отношения, дори поставя на негово разположение приземния етаж на павилиона в Лов, за да може да работи, необезпокояван от никого. Бернар би искал „да знае всичко“ за Сезан и затова почти не се отделя от него; надява се „да научи някои неща от човека, който много е преживял и много знае“. Двамата художници се виждат постоянно.

Въпреки че диабетът продължава бавно да руши здравето му — очите му са „подути и зачервени, лицето подпухнало, носят леко посинял“, — Сезан не престава нито за миг да рисува.

— Всеки ден напредвам по малко, а това е главното — казва той на Бернар.

Непрекъснато работи над голямото си платно *Къпещи се жени*, но рисува и пейзажи около „Черния замък“ и натюроморти в ателието. С упорито настървение преработва платната си, търсейки да постигне мечтаното съвършенство. Пред изумения Бернар един натюроморт с три черепа мени почти всеки ден цвета и формата си.

По всичко личи, че голямото табло *Къпещи се жени* е „в състояние на бурни преобразования“. Бернар, който работи на приземния етаж, чува Сезан как нове нагоре-надолу в ателието си, вижда го често и да излиза в градината, където сяда и се замисля угрижен, после изведнъж става и се втурва пак към ателието. Веднъж Сезан вижда натюроморта, над който работи Бернар, и тъй като намира, че не е съвсем по вкуса му, пожелава да го поправи, но когато младият художник му подава палитрата си, избухва:

— Къде ви е неаполитанската жълта? Къде ви е прасковената черна? Къде ви е сиенската земя, кобалтовата синя, гореният лак?... Невъзможно е да се рисува без тези бои.^[1]

И под яростните удари на четката му стативът започва така да се клати, че платното наスマлко не пада на земята.

Тази творческа треска затихва само в редките мигове на отдих. Тогава за всеобща изненада Сезан става добродушен, дори весел. Понякога вечеря у семейство Бернар, които са наели малко жилище на улица Театър. Случва се дори да си поиграе с двете им деца, друса ги на коленете си и казва, че бил „дядо Горио“. Рядко обаче забравя напълно грижите си за живописта. Налегнат ли го отново, тогава тишина! Децата да вървят да спят!

Неуморно той втълпява на Бернар разбиранията си, внушава му, че „трябва да се върнем към класиката посредством природата, т.е. посредством усещането“, че „всичко в природата взема формата на сферата, конуса и цилиндъра“, че „рисунък и цвят са неотделими“. „Като живописваме, ние и рисуваме — повтаря Сезан. — Колкото по-съзвучни стават цветовете, толкова по-точно и ясно се очертава рисунъкът. Когато цветовете достигнат пълната си звучност, формата е завършена. Контрастите и съотношенията между тоновете, ето тайната на рисунката и моделировката.“ „Сега убежденията на Сезан са повече от всякога цялостни, безусловни“ — казва Бернар. Той порицава школата на „Bozards“ — Бугро и неговия Салон. „Целта на художника е да работи, без да обръща внимание на другите, и да се

усъвършенствува — заявява той. — Останалото не заслужава дори ругатня.“ Не живописец стои срещу Бернар, а самата живопис, „живата живопис“. Сезан съществува само като функция от четките си. Всичко видяно буди у него размишления от пластически порядък. Когато вечеря у Бернар, често мърква, за да съзерцава плодовете, ястията, чашите, чиниите или за да изучава лицата на домакините „с оглед на ефекта на лампата и сянката“.

Поканил веднъж новите си приятели на разходка по хълма на „Черния замък“ — където ги учудва със забележителната за годините си пъргавост, — той непрестанно им говори за изкуство, макар понякога да е принуден да върви на четири крака. „Роза Боньор беше дявол жена, тя съумя да се отдаде изцяло на живописта“ — говори Сезан, като пълзи между скалите. И ако по чудо не говори за живопис, се увлича по любимите си поети. На връщане от „Черния замък“ високо рецитира на един дъх „Мърша“ от Бодлер.^[2]

Сезан е само страсть, трепет, пориви. Възторзи и гневни изблици. Когато говори за Писаро, починал неотдавна на седемдесет и три години^[3], той си спомня с благодарност за дните, прекарани в Оверсюор-Оаз, където „скромният и колосален Писаро“ го е запознал със законите на импресионистичното изкуство, и се провиква с лиричен патос: „Той беше същински баща за мен, нещо като дядо Господ.“ Но не минава миг и омразата му срещу прогреса избухва с отмъстителен сарказъм. Размахва бастуна си срещу надзорника по пътищата, срещу инженерите, тия маниаци на правата линия, които според него загрозяват всичко.^[4] Уви! Пристъпи на слабост често му напомнят за болестта, която го разяжда. Възбудата му стихва, той се умълчава.

— Да не говорим повече, много съм уморен — едва мълви Сезан; — би трябвало да бъда по-разумен, да си стоя вкъщи, да работя, само да работя.

Бернар не е бил предупреден за болезнения ужас на Сезан от физически допир. Един следобед, виждайки го, че залита, той се спуска да му помогне. Старият художник се извръща разярен, нагрубява го и си тръгва с ускорена крачка, за да се приbere по-скоро в павилиона Лов. Бернар, изпаднал в недоумение, тръгва подир него. И докато оставя нещата си в приземния етаж, Сезан изскача ненадейно пред него „с изцъклени очи“. Бернар понечва да се извини, но Сезан дори не слуша какво му говори и крещи като побеснял:

— Никой няма да се докосне до мен, никой няма да стъпи на врата ми. Никога! Никога!

И с бързи крачки се изкачва в ателието си, като така силно затръшва вратата, че цялата къща потреперва.

Втрещен, Бернар напуска павилиона, уверен, че никога вече няма да види художника. Но ето че още същата вечер, за голямо негово изумление, в дома му пристига Сезан, без да направи и най-малък намек за случилото се през деня — сякаш нищо не е било. На другия ден Бернар отива при госпожа Бремон, за да сподели с нея недоумението си, но тя веднага го успокоява. Поведението на Сезан никак не учудва тези, които го познават.

— Самата аз — му казва тя — имам заповед, като минавам край него, да не го докосвам дори с крайчеца на полата си.

Впрочем малко по-късно Сезан моли Бернар да забрави неприятния епизод.

— Не обръщайте внимание, тези неща ми се случват въпреки волята ми; не мога да понасям да ме докосват и такъв съм открай време.

С подчертаната си склонност към теоретическите дискусии Бернар постоянно разпитва Сезан: „На какво почива вашият начин на виждане? Какво разбирате под думата природа? Достатъчно ли са съвършени нашите сетива, за да ни позволяят да общуваме безпогрешно с това, което наричате природа?“ Сезан се дразни от такива умувания.

— Появявайте ми, всичко това не заслужава дори ругатня — казва той на Бернар. — Това са професорски измишльотини... Бъдете художник, а не писател или философ.

Но Бернар упорствува, връща се отново на въпроса, развива идеи, които карат Сезан да настръхва.^[5] Старият художник кипва.

— Разберете — сопва се той грубо един ден на Бернар, — че аз смяtam за празна работа всички теории и никой няма да ми стъпи на врата. — И още веднъж зарязва Бернар на сред пътя. — Истината е в природата, ще го докажа — виква му той, като си тръгва.

Такива спречквания скоро се забравят. Когато семейство Бернар си заминават, Сезан се разделя с тях с тъга. Ще му е мъчно за тях, защото са внесли малко оживление и топлота в съществуването му. Сега той чувствува по-тежко самотата, а и болестта не му дава покой.

Страда постоянно от главобол, чувствува се преуморен. Бернар се опитва да продължи дискусиите с писма. Сезан отклонява. Силите му отпадат и сега никак не му е до подобни интелектуални упражнения. Отговаря накратко на Бернар, че „художникът трябва да се пази от литераторски настроения, които толкова често го отклоняват от истинския му път — конкретното изучаване на природата — и го карат да се лута твърде дълго в безпочвени умозрения.“ Бернар подготвя за списанието „L'Occident“ дълга студия за Сезан. Старият художник му благодари. „Но — добавя той — винаги ще повтарям това: художникът трябва да се посвети изцяло на изучаването на природата и да се стреми да създава картини, които да ни учат на нещо. Приказките за изкуството са почти излишни.“^[6]

Бернар не е доволен от кореспонденцията си със Сезан. Когато преди години е кореспондирал с Ван Гог, му е било много лесно да извлече от неговите писма елементите на някаква естетика, а сега едва успява да изтръгне от Сезан някои осъкъдни и доста неопределени формулировки. Бернар, за когото всеки проблем на изкуството трябва да може да се формулира точно, просто недоумява. Той дори се съмнява дали самият Сезан има ясна представа за проблемите, които се опитва да разреши — дали въобще Сезан е интелектуално развит.^[7]

Горещините на започващото лято измъчват болния художник, който — както сам се изразява доста странно — се намира „под ударите на мозъчни смущения“. За да си спести излишните усилия, той не слиза за обяд на улица Булгон; наредил е госпожа Бремон да му носи всеки ден храна в ателието Лов. Жivotът му се разстройва.

Преди година е учредена нова художествена изложба — Есенният салон, спечелен напълно за новите идеи. Неговите организатори искат тази година да почетат Сезан, като му отредят цяла зала; това е равносилно на тържествено признание. Възползвайки се от случая, Сезан решава да прекара известно време в Париж с надеждата да се поосвежи. Настанява се при жена си и сина си на улица Дюпере 16 близо до площад Пигал. Щом се разчува, че старият художник е пристигнал в Париж, много хора идват да го посетят. Тези прояви на симпатия го трогват, но колкото и да му са приятни, го изморяват. Той скоро побягва, отива във Фонтенбло, но и там не се задържа дълго. Без дори да дочека откриването на Есенния салон, се връща към самотата си в Екс.

И докато там отново подхваща работата си, която никога не може да остави за дълго, в Париж се разгаря остра борба около тридесетината негови картини, показани на Есенния салон в „Гран Пале“ от 15 октомври до 15 ноември.

Енергията, с която го защищават младите художници, може да се сравни само с язвителните нападки на противниците му:

„Художествена изява, която подобава на художник от Мадагаскар.“

„Трябва да си Гоя, за да си позволиш да рисуваш с кал.“

„О, Сезан! Блажени са низшите духом, защото тяхно е царството на изкуството.“

„Нищо по-отвратително от това не може да има: лъжливо, брутално, налудничаво.“

Такива са между многото други някои от оценките на определена категория критици, които настръхват само като чуят името на Сезан.^[8] Нищо, нито изключителният интерес на младите живописци към творчеството на художника от Екс, нито високите цени на картините му при разпродажбите, нито откупките от страна на големи колекционери и чуждестранни музеи, нищо не е в състояние да внуши на тези критици ако не разбиране, то поне малко по-голямо спокойствие. Нищо не може да ги накара да се усъмнят в правотата си. Тяхното отношение не се е променило никак от времето на първите импресионистични изложби.

„Този художник е искрен — пише «Le Petit Parisien», — има ревностни почитатели; сигурно би могъл да работи и другояче..., но предпочита да разлива бои върху платното и да ги размазва с гребен или четка за зъби. И току-виж, раждат се пейзажи, морски изгледи, натюморти, портрети... както се случи, на късмет, а маниерът напомня донякъде рисунките, които правят децата, като мачкат глави на мухи в гънките на лист хартия.“ Сезан е мистификатор. На всичко отгоре всеки знае, че дължи известността си на Емил Зола.^[9]

Съмнително е дали Сезан чете тези статии. Той работи и се надява да напредне още малко, преди да умре. И както е писал през май на Бернар, „работата, която ни дава възможност да постигнем напредък в нашия занаят, е достатъчна отплата за това, че не ни разбират глупците“.

* * *

Много са хората сега, които поемат пътя за Екс, за да се срещнат със Сезан. Посещенията на художници и литератори, на колекционери и търговци^[10] развлечат художника, разведряват малко еднообразието на живота му, „она еднообразие — пише той на Бернар, — което се поражда от неспирното преследване на една и съща, единствена цел и в моменти на физическа умора довежда до особено умствено изтощение“.

Без да обръща внимание на умората и изтощението, Сезан продължава упорито да работи било сред природата пред избрания мотив, било в ателието. „Чрез работата трябва да докажа, че съм прав“ — казва той. Това е мисълта, която не го напуска. Започнал е портрет на градинаря си в Лов — Валие: „Ако успея да изпиша този човек, теорията ми ще се окаже вярна.“ Непрекъснато се връща и към *Големите къпещи се*. Ще успее ли да завърши окончателно тази картина? Ето вече десет години, откакто се е захванал с нея, откакто я работи и преработва. „Почти не смея да го призная“ — казва той. Вечерният покой се спуска над него. Той съзерцава смилено дългия си път, творчеството, което ще остави.

С прости думи Сезан благодари на Роже Маркс за статията му върху неговата живопис, излязла в „Gazette des Beaux-Arts“: „Възрастта и здравословното ми състояние не ще ми позволят да осъществя мечтата в изкуството, към която съм се стремил през целия си живот. Но ще бъда вечно признателен на проницателните любители, които въпреки моите колебания имаха усета да разберат опитите ми да обновя собственото си изкуство. Според мен ние не можем да заменим миналото, можем само да прибавим ново звено към него. Когато човек има темперамент на живописец и художествен идеал, тоест концепция за природата, необходими са съответни изразни средства, за да бъде разбран от средната публика и да заеме подобаващо място в историята на изкуството.“

Със същата, донякъде меланхолична скромност Сезан приема посетителите си. Показва им своите картини, споделя с тях размишленията си.

— Изкуство, което няма за основа чувството, не е изкуство —
казва той, но добавя: — Трябва и да се мисли, окото не е достатъчно,
необходим е размисъл.

Един от посетителите му, Франси Журден, го запитва какъв вид
етюди би препоръчал на начеващ художник:

— Да рисува кюнела на печката си — му отвръща Сезан и
пояснява, че за него е важно преди всичко отражението на светлината
върху формата и средствата да се предаде то върху платното.

През януари Камоан идва на гости у Сезан. Малко по-късно, през
март и Бернар се отбива в Екс. По това време при стария художник са
жена му и синът му. Той поканва Бернар на обяд. На трапезата не
снема поглед, изпълнен с бащинска любов, от сина си, от своя
„изгрев“, както назва той.

— Сине, ти си гениален човек! — постоянно повтаря Сезан с
поворд и без повод.

С настъпването на лятото той отива отново да прекара известно
време във Фонтенбло, тъй като все по-трудно понася горещините. Сега
още по-малко от миналата година го привлича шумният живот в
Париж. Творчеството му обаче продължава да предизвиква най-
разпалени коментари. В броевете си от 1 и 15 август и от 1 септември
„Le Mercure de France“ публикува резултатите от голяма анкета върху
„Съвременните тенденции в изобразителното изкуство“. Сезан е вече
име от такава величина, че един от въпросите на списанието се отнася
само за него: „Какво мислите за Сезан?“ Разбира се, на този въпрос се
дават най-различни отговори: възхищение и злъчни подигравки,
упорито неразбиране и безрезервна възвхала.^[11] Едни виждат в лицето
на Сезан „гений“, „един от големите майстори на френското изкуство“,
за други той е само „пиян каналджия“ или „хубав, но горчив плод“. Някои
предричат на творчеството му най-трайно и дълбоко влияние,
други казват, че то неизбежно ще потъне в забрава. Споровете се
разгорещяват след откриването на Есенния салон, където тази година
са изложени десет Сезанови табла.

Сезан, който се е върнал в Прованс, този път изпитва голямо и
неочаквано удовлетворение, като прочита в „Le Mémorial d’Aix“ една
особено хвалебствена статия: „Художникът Сезан бе обсипан с цветя
от най-големите знаменитости на художествената критика.“ В „Le
Mercure de France“ Жан Пюи пише за него: „Той изведе импресионизма

на традиционен и логичен път. Неговото учение е неизмеримо... Твърде малко познат в Екс или твърде често отричан, ние поздравяваме живописеца Сезан с успехите му в изкуството.“

Но Сезан не си прави илюзии. Той знае добре, че докато е жив, нито една негова картина няма да влезе в музея на родния му град, знае, че музейният уредник Понтие никога няма да сложи оръжие.

* * *

По случай карнавала, който се празнува тази година в Екс за петнадесети път^[12], са възложили на Солари да изработи декорациите на колесниците, така че скулпторът ще може да спечели малко пари. През януари 1906 г., по време на работа, той заболява от пневмония. Пренасят го в болницата, където умира на 17 януари. С него си отива последният другар на Сезан.

Няколко седмици преди това Солари е завършил един бюст на Зола, предназначен за градската библиотека. От своя страна, госпожа Зола е подарила на общината за спомен от писателя ръкописите на серията „Три града“: „Лурд, Рим и Париж“. В неделя на 27 май общината открива тържествено бюста на Зола в библиотеката. Там Сезан се среща с госпожа Зола, Нюма Кост и с тогавашния подпредседател на Сената Виктор Леде. По тези повехнали лица, носещи отпечатъка на времето — къде си ти, красавице Габриела? — в този бюст на Зола, дело на вече изстинала ръка, Сезан вижда отново своята младост. Цялата му младост е тук, възкръсната изведнъж, тъй близка до сърцето му. Дори кметът на Екс му напомня за младежките години: това е Кабасол, синът на някогашния съдружник на Луи-Огюст. Кабасол става, благодари на госпожа Зола, говори за делото на писателя, за голямото място, отредено в неговото творчество на град Екс под името Пласан, припомня за дружбата на неразделните.

Сълзи блясват в очите на Сезан. Ето че след кмета става Нюма Кост. Той страда от сърдечна болест, която приглушава, дори прекъсва от време на време задъхания му от вълнение глас: „Тогава ние бяхме в зората на живота, изпълнени с необятни надежди, с желание да се издигнем над социалното тресавище, в което виреят завистта и безсилието, лъжливите авторитети и болните амбиции. В нашите

редици мечтаехме да превземем Париж, да завоюваме това интелектуално огнище на света, и ковяхме оръжието си за тази исполинска битка сред природата, сред самотата на голата пустош, край сенчестите потоци или по върховете на мраморните стръмнини...“

Борба! Слава! Декламации по скалистите възвищения! Къпания в Арк! О, колко далеч изглежда всичко това сега! Развълнуван до дъното на душата си, Сезан слуша. Картините от миналото се низкат пред него. В заляната от слънце борова гора щурците отправят своя химн към светлината; Зола, Бай и самият той с душа,upoена от пролетта, хвърлят предизвикателства към живота. „След като пръв от всички нас замина за Париж — продължава Нюма Кост, — Зола изпращаше на стария си приятел Пол Сезан своите първи творби, а същевременно ни доверяваше надеждите си. Четяхме писмата му по хълмовете, под сянката на зелените дъбове, както се четат бюлетините на започнало сражение...“ Но Сезан не издържа повече, избухва в ридания. Картините от онова време раздират сърцето му. В този бюост на Зола не е ли погребана и младостта му, голяма част от живота му? Не са ли се събрали в този неделен ден да почетат в траур онова, което са били, което е бил той? Животът му е мъртъв!

*Да, ти направи ме могъщ и сам, о Боже,
спокойно да заспя сън земен остави ме!*

Понякога в мигове на униние и слабост — болестта вече не му дава покой — Сезан си рецитира, малко изменени, стиховете на Вини. Той е само на шестдесет и седем години, но чувствува, че краят му е близък. С трескаво ожесточение, в което хвърля сетни сили, рисува, рисува, мъчи се да напредне още малко към целта, която собствените му изисквания непрестанно са отдалечавали. „Приятелите на изкуството“ в Екс отново са го поканили да участвува в изложба, този път „почетно“^[13], но Сезан е накарал да прибавят в каталога след името му пълното със скромност и благодарност означение: „Ученик на Писаро“. Съвършенството е неуловимо. Може би новите поколения ще поемат делото му оттам, където той ще го остави.

— Аз съм жалон. Ще дойдат други... — казва той на Морис Дени, който заедно с К. Кс. Русел също идва на поклонение в Екс.

* * *

Юли. Тревата е суха, трошлива като слама. Скалите горят. Никога горещините не са били тъй мъчителни за Сезан. Бъбреците го болят. Краката му са само рани. В желанието си да използува хладината на ранното утро, той е на крак още от четири и половина пред статива си. След осем часа вече няма смисъл да упорствува; по това време температурата става „непоносима“, умът му се замъглява, дори „не мисли вече за живопис“. Струва му се, че светът повяхва, че се разпада: въздухът е пълен с прах и е „в окаян тон“, жегата е „вцепеняваща, отвратителна“! Изтерзан от физически болки, Сезан се дразни от всичко. Нарича „лепка“ и „чернокапец“ един свещеник, който търси случай да се запознае с него. Дори не ходи вече да слуша службата в катедралата, защото „на мястото на стария капелмайстор Понсе е дошъл едни смахнат поп, който свири на органа, и то толкова фалшиво... че ми става лошо, като го слушам“.

И въпреки горещините, въпреки слабостта си, въпреки честите виения на свят Сезан работи. Работи безспир и съжалява, че напредналата възраст вече се отразява на „цветовите му усещания“. В края на юли един лек бронхит не прекъсва нито за ден търсенията му. За зла участ през август става още по-горещо: „страхотна“ жега. Следобед Сезан кара постоянния си файтонджия да го отвежда на брега на Арк при моста Троа Соте или до разклона на пътя за Монбриан. Там поне, под сенките на големите дървеса, които образуват „свод над водата“, може да прекара в рисуване няколко сравнително „приятни“ часа. Но светът като че се разлага. „Зловонието на въздуха сякаш ме задушава — казва Сезан... — разлива се такава мръсна светлина, че природата ми изглежда грозна.“ В други моменти забелязва с дълбока печал, че никога не ще успее да предаде в чудната му сложност „великолепното богатство на цветовете, които оживяват природата“. Би могъл — възкликва той — да работи месеци наред край брега на реката, „без да мръдне от мястото си“, такова многообразие вижда в един и същ мотив, като се понавежда „ту по-надясно, ту по-

наляво, за да го наблюдава. О, поне тази горещина, тази «чудовищна» горещина да можеше да престане!“ „Живея като в празно пространство — пише той на сина си, когото веднъж на седмица осведомява за работата си, за мислите си, за болестта си. — Само ти можеш да ме утешиш в печалното състояние, в което се намирам.“ Излиза от уничието си само за да избухне в гняв. Понтие е „мръсно говедо“, интелектуалците от неговия край са „тълпа скопци, идиоти и смахнати“, навсякъде около него „грабеж, самодоволство, корист, насилие, обсебване на творбите ви“.

През септември горещините като че ли понамаляват. Сезан си отдъхва. Приятно му е да се срецне с Камоан, тъй като с него могат спокойно да одумват Емил Бернар, който продължава да му пише и да му досажда. Сега за него и за Камоан този „Емилио Бернардинос, този най-изтънчен естет... е интелектуалец, натъпкал се със спомени от музеите“. Но това не е важно. Същественото си остава температурата. А с напредването на есента времето става „вълшебно“, пейзажът — „разкошен“.

Сезан рисува безспир и ако не бяха „нервите му“, всичко би вървяло добре. Всичко ли? Не. Ето например в началото на октомври файтонджията му си позволява да увеличи от три на пет франка цената на курса до „Черния замък“! Неокачествима наглост! „Дебелоглавият стариик“ — така Сезан се е кръстил сега — сигурно няма да даде два франка повече на този автомедон.^[14] Предпочита да се откаже от файтона и да носи сам нещата си.

— Навсякъде усещам експлоатацията — казва той, като скърца със зъби.

Най-сетне дъжд! Тъй дълго очакваният дъжд! Започва обаче да вали като из ведро, истински порой. Гръмотевици трещят над Екс. На 13 октомври буря. Буря и на 14 октомври. „Нервната ми система е много отслабнала — установява Сезан. — Само маслената живопис ме крепи още. Трябва да продължавам.“ И той продължава. На 15 октомври сутринта пише на сина си, че е получил „малко морално удовлетворение“: „Продължавам да работя с мъка, но все пак излиза нещо“ — отбелязва той и в прилив на гордост добавя, че за старите художници, негови съвременници, той може да бъде само „гибелен съперник“.

Но трябва да продължава, само да продължава! Същия ден следобед, използвайки едно проясняване на времето, той отива пеша до мотива си недалеч от ателието в Лов. Отново се извива буря. Без да обръща внимание на дъждъта, Сезан упорствува, продължава да рисува. Минават часове. Дъждът не спира. Най-после с просмукани от влага дрехи, зъзнещ, трескав, художникът със съжаление решава да си тръгне. Затруднен от статива, кутията с бои и всички други неща, които носи, едва върви. Внезапно загубва съзнание. Старият художник се сгромолясва на пътя. На същото място малко по-късно го намира коларят на една градска пералня и го отвежда все още в безсъзнание на улица Булгон.

Госпожа Бремон повиква веднага лекар и праща известие на Мария. Защо пък тази суматоха? В леглото Сезан е дошъл на себе си. Подчинява се с отвращение на наредданията на лекаря, който впрочем е много изненадан от жизнеността на болния старец. На следния ден, по обичайното време, Сезан тръгва за ателието Лов, за да поработи над портрета на Валие. Този път за нещастие е прекалил: отново му прилошава и с голяма мъка той успява да се добере до улица Булгон, където ляга, за да не стане вече.

Посещения на лекаря, лекарства, виене на свят, отпадналост. Състоянието на Сезан се усложнява от белодробно възпаление. Но художникът не се е предал още. Тъй като не може да го повдига сама, госпожа Бремон иска да се вземе болногледач. Но Сезан има друго мнение по въпроса. Та той скоро ще почне пак да рисува. „Господине — пише той на доставчика си на бои, — мина седмица, откакто Ви поръчах десет туби горен лак №7, а още нямам отговор. Какво става? Отговорете моля, и то бързо.“

За нещастие тези вълнения са вече само откъслечни напъни. Сега болестта се развива извънредно бързо. На 20 октомври Мария пише на младия Пол, че трябва „да дойде колкото е възможно по-скоро“, че смята присъствието му в Екс „необходимо“. Има моменти, когато старият художник не е на себе си, бълнува. Обзет от несъзнателен гняв, той креци омразното име на уредника на музея в Екс: „Понтие! Понтие!“ Друг път, когато се поупсоки, вика сина си. На 22-и госпожа Бремон изпраща в Париж телеграма: „Елате веднага двамата. Татко тежко болен.“ Сезан в леглото ту се оплаква, ту бълнува, ту мълви

името на сина си. Зове: „Пол! Пол!“ Гледа вратата, откъдето очаква да се появи Пол. „Сине, ти си гениален човек!“ Но вратата не се отваря.

В Париж Ортанз е получила телеграмата на госпожа Бремон, но е побързала да я скрие от сина си, защото засега не може да замине за Екс: още не е привършила пробите си при шивачките.

Сезан не снема очи от вратата. Чака своя син, своя „изгрев“. Но вратата не се отваря.

Мария е излязла за малко. Госпожа Бремон е сама при Сезан. Вече не чува дишането му. Струва ѝ се, че лежи неподвижен. Приближава се до леглото.

Сезан почива, отправил безжизнени очи към затворената врата.

---

[1] Емил Бернар е отбелязал състава на Сезановата палитра по това време. На нея имало следните бои: брилянтена жълта, неаполитанска жълта, хромова жълта, жълта охра, натурална сиенска земя, цинобър, червена охра, печена сиенска земя, краплак, фин карминов лак, горен лак, зелена Веронезе, изумрудена зелена, зелена земя, кобалтова синя, ултрамарин, пруска синя, прасковена черна. ↑

[2] Бернар съобщава, че на гърба на картината *Почит към Дъолакроа* открил следните стихове на Сезан в бодлеровски стил:

*Това е младата жена с кръшни форми.
Красива е посред ливадите просторни
и щедро своята снага в ѵфтееж разкри;
не е по-гъвкава от нея и змията,
а със симпатия и слънцето дори
над тая свежса плът струи лъчи позлата.*

[3] През ноември 1903 г. През май същата година умира Гоген на далечните Маркизки острови. ↑

[4] През септември 1902 г. Сезан пише на племенницата си Полин Конил по повод на Естак: „Така нареченият прогрес не е нищо друго, освен нашествие на двуногите, които не миряват, докато не превърнат всичко в отвратителни кейове с газови фенери по тях и,

което е още по-лошо, с електрическо осветление. В какво време живеем!“ ↑

[5] Известно е, че по-късно Емил Бернар става привърженик на свояго рода неокласицизъм. ↑

[6] Статията на Бернар излиза през юли. Преценявайки Сезан като „художник с мистичен темперамент“, авторът пише между другото: „Каквото и да мисли (за творчеството си) майсторът, който е твърде строг към себе си, то господствува днес над цялата съвременна живопис. То се налага с оригиналността и свежестта на виждането, с материалната си красота, с колоритното си богатство, със сериозния си и непреходен характер, с декоративната си широта. Привлича ни със своята вяра и със здравото си учение, убеждава ни в очевидната истина, която прогласява, и при днешния упадък ни се представя като спасителен оазис. Свързано чрез изтънчената си чувствителност с готическото изкуство, то е модерно, ново, френско, гениално“. ↑

[7] Като сравняваме кореспонденцията на Сезан с писмата на Ван Гог например, тя действително се оказва доста бедна. Както за художника, така и за човека намираме в нея само откъслечни сведения. Сезан в никакъв случай не е бил теоретик. Той иска да наложи разбиранията си с четка в ръка и не си служи с доводите на разума. Отбелязва своите възприятия и търси еквивалента им върху платното. Мисълта му се изразява, ако може да се каже така, само във форми и преди всичко в цветове, именно в цветове, защото само те могат според него да представлят формата. Тъй като проблемите, които си поставя, са от чисто пластически порядък, Сезан би могъл да ги формулира само с цената на дълги и твърде абстрактни разсъждения, но тъй като, от друга страна, подобни обяснения са нямали никаква стойност в неговите очи и единственото, което имало значение за него, било „изпълнението“, той въобще не се опитвал да изяснява със слово предмета на своите търсения; избягвал подобни разговори и се задоволявал да повтаря известен брой формули. Както Бернар е могъл с известно основание да допусне, никак не е сигурно дали самият Сезан си е бил напълно изясnil и формулирал по интелектуален път тези проблеми. От всички, които са общували с него, Бернар отива най-далеч с въпросите си, но, трябва да се признае, без особено значителни резултати.

Това ни помага да разберем донякъде защо творчеството на Сезан е могло да бъде тълкувано по толкова различни (и толкова противоречиви) начини, защо са могли да го смятат за свой предтеча и символисти, и фовисти, и кубисти. Живописците, които го обявяват за свой учител, се позовават най-често на едно или друго негово изказване, за да създадат тясно обособени естетически теории, на които Сезан сигурно с ужас би отрекъл да е родоначалник. За него живописта е била неделима цялост и той никога не би допуснал да си послужат например с думите му: „всичко в природата взема формата на сферата, конуса и цилиндъра“, за да положат основите на кубизма, който отрича първенството на баграта. ↑

[8] Цитатите са от: „Le Monde illustré“, „La République française“, „La Revue bleue“, „L’Univers“. ↑

[9] „Сезан дължи името си на Емил Зола“ — пише в една малка брошура за Есенния салон през 1904 г. някой си Жан-Паскал. ↑

[10] Между тях са: Херман-Паул, Гастон Бернхайм, Франси Журден, Р. П. Ривиер, Ж. Ф. Шнерб, Карл-Ернст Остхаус... ↑

[11] Нека цитираме някои от най-любопитните отговори: „Сезан е голям художник, комуто липсва образованост; творчеството му е дело на гениален човек, но груб и простоват“ (Л. дьо ла Кентини). „Що се отнася до Сезан, смятам, че заслужава най-голямо внимание. Аз почтително го избягвам“ (Феликс Валотон). „Очевидната искреност на Сезан ме покорява; неговата несръчност ме изумява“ (Анри Ам). „Сезан е горски пазач с душа нежна като небето и плодовете, които рисува“ (Пол Верне). „Сезан ли? Защо пък Сезан?“ (Фернан Пие). „Колкото до Сезан, мълча и нищо не мисля за него, тъй като не продавам негови картини“ (Тони Минарц). „Какво мисля за Сезан ли? Каквото мислят езичниците и еретиците за догма, напълно непонятна за тях“ (Люсиен Ектор Моно). „Кълна се, че никога не бих дал 6000 франка за три «вълнести» ябълки върху мръсна чиния, която се върти шеметно като на върха на пръчката на еклиптицист“ (Адолф Вилет). ↑

[12] Първият карнавал в Екс се е състоял през 1889 г. ↑

[13] „... което не попречило картините му да бъдат поставени на много лошо място“ (Джон Реуалд). ↑

[14] Ирон. за изкусен кочияш. — Б.пр. ↑

ПОСМЪРТНА СЪДБА

Сезан е оставил малко повече от 800 платна, около 350 акварела и още толкова рисунки. В своя каталог на Сезановото творчество Лионело Вентури причислява около 130 платна към ранния период (до 1871 г.), 160 платна към така наречения импресионистичен период (1872–1877), 260 платна към така наречения конструктивен период (1878–1887) и 250 платна към така наречения синтетичен период (1888–1906).

Враждебността, предизвикана от творчеството на Сезан, затихва доста бавно. Затова пък бързо се утвърждава дълбокото му влияние, колкото трайно, толкова и разностранно. В същност никак не е преувеличено твърдението, че това творчество е подхранило повечето от големите художествени течения на нашето време. Както фовистите, така и кубистите обявяват майстора от Екс за свой родоначалник. От Брак до Матис, от Вламенк до Пикасо, от Модилияни до Марке, Дерен, Андре Лот и Дълоне, колко много художници са изпитали влиянието на Сезан! И в края на краищата колко различни, дори противоречиви са уроците, извлечени от неговия пример!

ХРОНОЛОГИЯ И СЪПОСТАВКИ

1906 — Хроникьорът на „Le Mémorial d'Aix“ пише непосредствено след смъртта на Сезан: „Бих желал град Екс да си спомни за Сезан, чиито творби са в Париж, в музея Люксембург, в Берлин, в най-големите европейски сбирки, но от когото нито Екс, нито Марсилия притежават и най-малката скица. С това бихме отдали закъсняла, но заслужена почит към паметта на един художник, чиято известност непрестанно расте... Както пазим... ръкописи от Зола, така би трябвало да можем да покажем на посетителите на хубавия ни музей, че не сме нито неблагодарници, нито невежи, нито сектанти, нито изостанали и че когато някой наш съгражданин прави чест на града ни, нашият град на свой ред се старае да не го забравя.“ Октомври-ноември: десет платна на Сезан са изложени в Есенния салон. Емил Бернар поръчва да се отслужи литургия за Сезан в църквата „Нотр Дам дьо Лорет“ в Париж.

1907 — Март: на разпродажбата Вио картината *Плодове* се продава за 19 000 франка. Юни: изложба „Акварели на Сезан“ (79 творби) в галерията на Бернхайм младши в Париж. Октомври: ретроспективна изложба на Сезан (56 творби) в Есенния салон. По доклад на директора на Люксембургския музей Леонс Бенедит държавата отказва дарението на намиращите се в „Жа дьо Буфан“ Сезанови картини, което иска да направи новият собственик г. Гранел. *Умира Нюма Кост.*

1908 — Умира *Виктор Леде*.

1909 — Умира *доктор Гаше*.

1910 — Януари: изложба Сезан (68 платна и акварели) в галерията на Бернхайм младши.

1911 — Завещание на Исак дьо Камондо в полза на Лувър, което включва няколко Сезанови творби: *Къщата на обесения*, *Картоиграчи*, *Синята ваза*, натюрморти и акварели.

1913 — Юни: на разпродажбата Марсел дьо Нем *Бюфетът* достига цена 40 000 франка, а *Момче с червена жилетка* — 56 000

франка.

1914 — Януари: изложба Сезан (30 картини) в галерията на Бернхайм младши. Картините на Сезан по завещанието на Камондо постъпват в Лувър. По този повод четем в „L'Illustration“ от 18 юли следния коментар на Гюстав Бабен: Той (дъо Камондо) притежаваше единствения пейзаж от Сезан, приемлив за искрени очи, а именно *Къщата на обесения*, единственият може би, при който хоризонтът е хоризонтален, стените — отвесни, с една дума, единственият, който не е съвсем „надолу с главата“ — нещо, което в очите на Ж. К. Юисман представляваще най-голямото достойнство на Сезановите картини. Но г. дъо Камондо притежаваше и един ескиз за *Картоиграчи*, която някои сериозни вестници окачествяват като „знаменита“, както и няколко доста невзрачни скици от същия Сезан и една не много налудничава картина от Ван Гог. Той беше купувал картини и от такива големи художници като Мане, които никога да няма се числят към техните шедьоври, но бяха превъзнесени от литературата, собствено само от художествената критика: имам пред вид „Лола“.

1916 — Умира *Вилвией*.

1917 — Умират *Дега* и *Роден*.

1918 — Умира *Батистен Бай*.

1919 — Февруари: на разпродажбата Октав Мирбо картината *В дъното на дола* е оценена за 41 000 франка. Умира *Реноар*.

1920 — Март: на разпродажбата С. Севаджиян един ескиз на *Къпещи се* е оценен за 84 100 франка. Декември: изложба Сезан (33 картини, акварели и рисунки) в галерията на Бернхайм младши. Лувър откупува *Тополи*.

1921 — Февруари-март: изложба Сезан в Кунстхале в Базел. Ноември-декември: изложба Сезан в галерията Г. Касирер в Берлин. Умира *Жоашен Гаске*.

1922 — Декември: изложба Сезан при Бернхайм младши.

1923 — По предложение на художника Емил Ломбар, общински съветник в Екс, шосето Лов е преименувано на авеню Пол Сезан.

1924 — Март: изложба на Сезан при Бернхайм младши. Умира *Изидор Бай*.

1925 — Юни: на разпродажбата Морис Ганя *Борът в Монбриан* намира купувач за 528 000 франка. В „L'Art vivant“ от 1 декември Шарансол разказва за неотдавнашното си посещение в музея на Екс:

„Отидох да попитам портиерката къде се намират картините на Сезан. Тя ме изгледа с дълбоко презрение: И вие ли? — ми отвърна тя и повдигна рамене. После добави: — Не, господине, такива неща тук не държим“.

1926 — Юни: ретроспективна изложба на Сезан (58 картини, 99 акварела) при Бернхайм младши. В Екс се основава дружество „Пол Сезан“. Умира Моне. Умира Понтие.

1927 — На тавана в къщата на Зола в Медан намират забравена Сезанова картина (*Пол Алекси чете на Зола*). Умира Гийомен.

1928 — Януари: изложба Сезан в галерията Вилденщайн в Ню Йорк. Картините от завещанието на Кайбот постъпват в Лувър.

1929 — Изложба Сезан (43 платна) в галерия Пигал, Париж. Огюст Пелрен завещава на Лувър 3 натюромпорта от Сезан. Октомври: в Тюйлери, Париж, се открива паметник на Сезан, изработен от Майол.

1930 — След смъртта на госпожа Зола сред книжата на писателя намират 80 писма от Сезан.

1931 — Май: изложба Сезан при Бернхайм младши.

1933 — Ноември-декември: изложба на Сезанови акварели в галерията Д. Зелигман в Ню Йорк.

1934 — Ноември-декември: изложба Сезан в Пенсилванския музей за изобразително изкуство във Филаделфия.

1935 — Юни: изложба „Акварели и картини *Къпещи се* от Сезан“ в галерията на Рьону и Кол в Париж. Юли: изложба Сезан в галерията Рийд и Льофевър в Лондон.

1936 — Пролетта: изложба Сезан (184 творби) в музея на Оранжерията в Париж. Август-октомври: изложба Сезан (173 творби) в Кунстхале в Базел. Ноември-декември: изложба Сезан (30 творби) в галерията Биню в Ню Йорк. Един американски колекционер купува *Картоиграчи* за 240 000 долара. Лионело Вентури издава каталог на творчеството на Сезан.

1937 — Юни: изложба Сезан (29 картини и акварели) в галерииите Рийд и Льофевър в Лондон. Юли-октомври: изложба „Независимият майстор Пол Сезан“ (85 творби) в Салона на независимите. Септември-октомври: изложба Сезан в Музея за изобразително изкуство в Сан Франциско. Изложба Сезан (30 творби) в галерията Льофевър, Лондон. Джон Реуалд публикува „Кореспонденцията“ на Сезан.

1938 — Април: изложба „Няколко акварела на Пол Сезан“ при Бернхайм младши. Ноември-декември: изложба „Рисунки на Сезан“ в галерията Анриет в Париж.

1939 — Стогодишнината от рождениято на Сезан се чествува с многобройни публикации и различни изложби. Февруари-април: изложба Сезан (35 творби) в галерията Пол Розенберг в Париж. Април: изложба Сезан в галерията Розенберг и Хелфт в Лондон. Май: изложба „Репродукции и книги на Сезан“ в галерията Ман в Париж. Май-юни: изложба „Почит към Сезан“ при Бернхайм младши. Юни-юли: изложба „Стогодишнината на Сезан“ (46 картини, 30 акварела, 20 рисунки) в галерията Вилденщайн в Лондон. Изложба „Стогодишнината на независимия живописец Пол Сезан“ (24 платна, 38 акварела и рисунки) в галерията на Дружеството на независимите художници в Париж. Ноември-декември: изложба „Стогодишнината на Сезан“ в галерията на Мери Хариман в Лондон. Изложба „Стогодишнината на Пол Сезан“ (42 картини, 17 акварела, 20 рисунки, автографи, спомени, снимки) в музея в Лион. Изложба Сезан в галерията Вилденщайн в Ню Йорк. Френската дирекция на ПТТ пуска в продажба пощенска марка с лика на Сезан. В Екс по случай стогодишнината Марсел Прованс моли стария файтонджия на Сезан да впрегне файтона си и да мине още веднъж по пътя за Толоне. Умира *Амброаз Волар, чието състояние възлиза на един милион франка*.

1940 — Февруари: изложба „Рисунки на Сезан“ в галерията Анриет в Париж. Април: изложба „Акварели на Сезан“ в галерията Биню в Лондон.

1941 — Умира *Емил Бернар*.

1942 — Декември: на разпродажбата Жорж Вийо картината *Долината на Арк и планината Сент виктоар* е оценена за 5 000 000 франка.

1943 — Умира *Морис Дени*.

1944 — Умира *К. Кс. Русел*.

1947 — Януари-февруари: изложба „Влиянието на Сезан, 1908-1911“ в галерията Франс в Париж. Февруари-март: изложба Сезан в Музея за изобразително изкуство в Цинциннати. Април: изложба Сезан (88 картини) в галерията Вилденщайн в Ню Йорк. Анонимно дарение на Лувър: *Автопортрет* на Сезан.

1951 — Дарение Пол Гаше на Националните музеи във Франция, което включва три платна на Сезан: *Модерната Олимпия*, *Къщата на доктор Гаше в Овер-сюр-Оаз*, *Малка ваза от Делфт и цветя, както и многобройни материали, свързани със Сезан*.

1952 — Февруари-март: изложба Сезан (127 творби) в Института за изобразително изкуство в Чикаго. Април-май: същата изложба в музея Метрополитън в Ню Йорк. Май: на разпродажбата Коняк един Сезанов пейзаж е продаден за 20 000 000 франка, а един натюрморт — за 33 000 000 франка.

1953 — Юли-септември: изложба Сезан (24 картини, 26 акварела и рисунки) в Екс-ан-Прованс, Ница и Гренобъл. Юни-септември: изложба „Монтичели и провансалският барок“ (23 творби на Сезан) в Оранжерията, Париж.

1954 — Юли: посолството на Съединените щати предава тържествено на Академията в Екс павилиона в Лов, наречен Павилион Сезан, откупен с американска подписка. Лятото: изложба „Почит към Сезан“ в Оранжерията, Париж. Септември-октомври: изложба Сезан (65 платна) в галерията Тейт в Лондон. В Париж е основано дружество „Пол Сезан“. Ново дарение Пол Гаше на Националните музеи, което включва четири Сезанови платна: *Букет жълти далии*, *На ъгъла на улица Реми*, *Принадлежностите на Сезан*, *Зелени ябълки*.

1955 — Юли: неколцина съвременници на Сезан се събират в ателието му в Лов и разказват спомените си.

1956 — Петдесет години от смъртта на Сезан

1958 — Октомври: на разпродажбата Голдшмид в Лондон картината *Големите ябълки* е оценена за 90 000 лири стерлинги, а *Момче с червена жилетка* — за 220 000 лири стерлинги: Сезан става „най-скъпо платеният в света“ художник на новото време.

1959 — През ноември *Селянин със синя блуза* се продава в Лондон за 145 000 лири стерлинги (2 000 000 нови франка).

БИБЛИОГРАФИЯ

I.

Останали са ни малко повече от двеста писма на Сезан, които Джон Руалд е събрали и издал в един том (Paul Cézanne, „Correspondance“, Grasset, Paris, 1937). Освен тази „Кореспонденция“ са публикувани още няколко неиздадени писма: писмо до Луи Леде — от Жан Ройер през ноември 1925 г. в една статия за Луи Леде в „L'Amour de l'Art“; две писма до Октав Мос — от Лионело Вентури, „Les Archives de l'impressionnisme“ (Durand-Ruel, Paris-New York, 1939) и едно писмо до Ашил Амперер — от Виктор Никола в „Achille Emperaire“ (Aix-en-Provence, 1953).

Към тази кореспонденция е уместно да се прибавят и многобройни писма на съвременници до Сезан или до негови приятели и познати. Те са ценен източник на сведения: писмата на Зола, събрани в „Correspondance, Lettres de jeunesse“ (Писма от младежките години) (Charpentier, Paris, 1907) и „Correspondance. Les Lettres et les Arts“ (Литература и изкуство) (Charpentier, Paris, 1908); писмата на Моне, Писаро, Солари и други до Зола, които се пазят в Кабинета за ръкописи при Националната библиотека в Париж под № № 24150–24524 на Фонда на новите френски постъпления; кореспонденцията на Камий Писаро: „Lettres à son fils Lucien“ (Писма до сина му Люсиен) (Albin Michel, Paris, 1950); писмата на Марион до Морщат, публикувани от Алфред Бар („Gazette des Beaux-Arts“, януари 1937); писмата на Ашил Амперер, публикувани от Джон Руалд („L'Amour de l'Art“, май 1938); писмата на Реноар до Дюран-Рюел, публикувани от Лионело Вентури в „Les Archives de l'impressionnisme“ и др.

II.

Притежаваме също така и някои свидетелства на съвременници.

Емил Зола разказва за своята младост и за младостта на приятелите си Сезан и Бай в „Изповедта на Клод“, "Нови разкази за

Нинон", „Литературни документи“ (в главата „Алфред дъо Мюсе“), „Нашите драматурзи“ (в главата „Виктор Юго“); за излетите си със Сезан в околностите на Париж — в „На полето“ (в главата „Гората“), която заедно с други текстове е включена в книгата, озаглавена „Капитан Бюрл“.

Полезни сведения могат да се извлекат и от романите на Зола, на първо място, разбира се, от „Творбата“, но и от някои други. В тези произведения на творческото въображение на Зола — поради което именно съдържащите се в тях сведения би трябвало да се използват предпазливо — намираме повече или по-малко пресъздадени образите на лица, с които е общувал Сезан, събития, в които е взел участие, пейзажи, които е обичал. Така например в „Превземането на Пласан“, в образа на Франсоа Муре е представен с някои характерни черти Луи-Огюст Сезан; в „Кариерата на Ругонови“ виждаме Солари в лицето на Силвер; Клод Лантие в „Творбата“ се появява и в „Търбухът на Париж“, Габриела Меле е прототипът на главната героиня в „Мадлен Фера“, макар да е трудно да се установи до каква степен; летуването в Бенкур е дало повод за разказа „Един фарс или Бохеми на летуване“, публикуван през 1887–1888 г. в „Anthologie contemporaine des Ecrivains français et belges“ (този разказ, неиздаден в книга, докато Зола е бил жив, е включен в неговите „Събрани съчинения“); пейзажът край Толоне е описан от писателя в „Грешката на абата Муре“, Естак — в „Наис Микулен“ и пр.

От гледна точка на достоверността работните бележки на Зола, които представляват богат източник, са ценни не само като пътеводител в този лабиринт, но и сами по себе си, тъй като в много случаи са извънредно точни. Те се пазят в Кабинета за ръкописи при Националната библиотека в Париж под №№10265—10355 на Фонда на новите френски постъпления. Впрочем някои от тях са публикувани в „Събрани съчинения“ на Емил Зола в 50 тома („Oeuvres Complètes“, François Bernouard, Paris, 1927–1938), обогатени с бележки и коментари от Морис Льоблон. Тези „Събрани съчинения“ са необходим източник за всяко сериозно проучване.

Други непосредствени сведения почерпихме от:

Alexis (Paul): Émile Zola. Notes d'un Ami (Charpentier, Paris, 1882).

Bernard (Émile): Paul Cézanne (в L' Occident, юли 1904). — Julien Tangui dit le „Père Tangui“ (в Mercure de France, 16 декември 1908). — Souvenirs sur Paul Cézanne et Lettres (Société des Trente, Paris, 1912). — Une Conversation avec Cézanne (в Mercure de France, 1 юни 1921). — Souvenirs sur Paul Cézanne (Michel Paris, 1925). — Lettres inédites du peintre Emile Bernard à sa femme à propos de la mort de son ami Paul Cézanne (в Art-Documents, юни 1953) — Une Lettre inédite du peintre émile Bernard à sa mère à propos e de sa premiere visite à Paul Cézanne (в Art-Documents, ноември, 1954.) — L'Aventure de ma Vie (неиздаден ръкопис). — La Vérité sur Cézanne (неиздаден ръкопис) — Une Opinion de Cézanne (не издаден ръкопис).

Bernard (Mme Émile): Souvenirs sur mon séjour à Aix-en-Provence) auprès de Paul Cézanne en 1904 avec Émile Bernard (неиздаден ръкопис).

Bernheim de Villers (Gaston): Little Tales of Great Artists (Quatre Chemins-Editart; Paris, E. Weyhe, New York, 1949).

Borely (Jules): Cézanne à Aix (в L'Art vivant, 1 юли, 1926).

Camoin (Charles): Souvenirs sut Pual Cézanne (в L'Amour de l'Art, януари, 1921).

Denis (Maurice): Cézanne (в L'Occident, септември 1907), Théories (Bibliothèque de l'Occident, Paris, 1912). — L' Influence de Cézanne (в l'Amour de l'Art, декември 1920), също и в Nouvelles Théories (Rouart et Watelin, Paris, 1922). — Le Dessin de Cézanne (в L'Amour de l'Art, февруари 1924. — Предговор към каталога на изложбата Centenaire du Peintre indépendant Paul Cézanne (Société des artistes indépendants. Paris, 17 март — 10 април 1939). — L'Aventure posthume de Cézanne (в Prométhée, юли 1939).

Dunoyer de Segonzac (A.): Du Musée de l'Acropole au Musée Dupuytren (в Le Figaro Littéraire, 2 април 1955).

Gasquet (Joachim): Cézanne (Bernheim Jeune, Paris, 1921).

Gasquet (Marie): Biographie de Joachim Gasquet, в Joachim Gasquet: Des Chants, de l'Amour et des Hymnes (Flammarion, Paris, 1928).

Geffroy (Gustave): Claude Monet, sa Vie, son Oeuvre (Crès, Paris, 1924).

Jaloux (Edmond): Fumées dans la Campagne (La Renaissance du Livre, Paris, 1918). — Souvenirs sur Paul Cézanne (в L'Amour de l'Art, декември 1920). — Cézanne (в Marianne, 22 февруари 1939) — Les Saisons littéraires 1896 — (Librairie de l'Université, Fribourg, 1942).

Jourdain (Francis): A propos d'un peintre difficile: Cézanne (в Arts de France, 1946, No. 5). — Cézanne (Braun et Cie, Paris, 1950). Sans remords ni rancune (Corrêa, Paris, 1953).

Larguier (Léo): Le Dimanche avec Paul Cézanne (L'Edition, Paris, 1925) — En Compagnie des vieux peintres (Albin Michel, Paris, 1927). — Cézanne ou le Drame de la Peinture (Denoël et Steele, Paris, 1936). — Cézanne ou la Lutte avec l'Ange de la Peinture (Julliard, Paris, 1947).

Osthaus (Karl-Ernst): Dernière Visite à Cézanne (в Marianne, 22 февруари 1922).

Rivière (Georges): Renoir et ses Amis (Floury, Paris, 1921). — Le Maître Paul Cézanne (Floury, Paris, 1923). — Cézanne, le Peintre solitaire (Floury, Paris, 1933).

Rivière (R.-P.) et Schnerb (J.-F.): L'Atelier de Cézanne (в La Grande Revue, 25 декември 1907).

Royère (Jean): Sur Paul Cézanne (в La Phalangue, 15 ноември 1906). — Louis Leydet (в L'Amour de l'Art, ноември 1925). — Un Aixois, Joachim Gasquet (Souvenirs d'Enfance) (в Le Mémorial d'Aix, 15 декември 1929). — Frontons (Éditions Seheur, Paris, 1932).

Souchon (Paul): Emmanuel Si gnoret (La Couronne littéraire, Paris, 1950).

Vives-Apy (Ch.): Le Peintre Aixois Cézanne (в Le Mémorial d'Aix, 16 февруари 1911).

Vollard. (Ambroise): Cézanne (Vollard, Paris, 1914). — Quelques Souvenirs (Предговор към каталога на изложбата Сезан в галерия Пигал, Париж, 1929). — Спомени на един търговец на картини (Български художник, София, 1962). — En écoutant Cézanne, Degas, Renoir (Grasset, Paris, 1938).

При изготвянето на тази биография бяха използвани и различни материали, предимно критични статии и студии за творчеството на

Сезан. По-важните и по-характерните от тях са цитирани в самата книга с обозначение на източниците.

Творчеството на Сезан е каталогизирано от Лионело Вентури в забележителния му труд *Cézanne, son Art, son Oeuvre* (Rosenberg, Paris, 1936) Този каталог съдържа 1619 номера, от които над 800 са картини с маслени бои (том I: текст, том II: репродукции).

Трудът на Вентури включва и богата библиография (561 заглавия), която за годините 1936–1947 се допълва от книгата на Бернар Доривал „Сезан“ (Tisné, Paris, 1948) с нови 220 заглавия. Поддолу са посочени трудовете, които заедно с посочените дотук текстове са главните източници на настоящата биография:

Agnel (G. Arnaud d') et Isnard (E.); *Monticelli, sa vie et son oeuvre* (Éditions Occitania, Paris, 1926).

Barr (Alfred): *Cézanne d'après les Lettres de Marion à Morstatt 1865–1868* в *Gazette des Beaux-Art*, януари 1937).

Bazin (Germain): *Cézanne et la Montagne Sainte Victoire* (в *L'Amour de l'Art*, декември 1938). — *Monticelli et le Baroque provençal* (Édition des Musées nationaux, Paris, 1953).

Bérhaut (Marie): *La Vie et l'Oeuvre de Caillebotte*, каталог на изложбата Кайбот (Galerie Wildenstein, Paris, 1951).

Bernex (Jules): *Zola, Cézanne, Solari* (в *Les Cahiers d'Aix-en-Provence*, есента 1923).

Beucken (Jean de): *Un Portrait de Cézanne* (Gallimard, Paris, 1955).

Blémont (Émile): бележка за Антони Валабрег, във Valabregue: *L'Amour des Bois et des Champs* (Lemerre, Paris, 1902).

Bouchot-Saupique (Jacqueline): *Un Carnet de Croquis de Cézanne* (в *La Revue des Arts*, декември 1951).

Boyé (Maurice-Pierre): *Cézanne et Antony Valabregue* (в *Beaux-Arts*, 28 август 1936).

Cassou (Jean): *Cézanne. Les Baigneuses* (Éditions des Quatre-Chemins, Paris, 1947).

Cattau (Georges): *Le Centenaire de Cézanne, Pèlerinage a Aix-en-Provence* (в *Beaux-Arts*, 12 август, 1938).

Cézanne, Sketch Book, притежание на Art Institute of Chicago (Curt Valentin, New York, 1951).

Chappuis (Adrien): Dessins de Paul Cézanne (Éditions des Chroniques du Jour, Paris, 1938).

Charensol: Aix et Cézanne (в L'Art vivant, 1 декември 1925)

Cogniat (Raymond): Cézanne (Tisné, Paris, 1939).

Combe (Jaques): L'Influence de Cézanne (п La Renaissance, май-юни, 1936).

Cooper (Douglas): Au Jas de Bouffon (в L'Oeil, 15 февруари 1955).

Coquiot (Gustave): Paul Cézanne (Ollendorf, Paris, 1919). — Les Indépendants (Ollendorf, Paris, 1921).

Courthion (Pierre): Rencontre de Charles Camoin (в Art-Documents, юли, 1953).

Deffoux (Léon) et Zavie (Émile): Le Groupe de Médan (Payot, Paris, 1920).

Dimier (Louis): Sur l'époque véritable du mot d'impressionnisme (в Bulletin de la Société de l'Histoire de l'Art français, 1927).

Doiteau (Dr. Victor): La Curieuse Figure du Docteur Gachet (в Aesculape, август 1923 — януари 1924).

Dorival (Bernard): Les étapes de la Peinture française contemporaine, том I (Gallimard, Paris, 1943). — Cézanne (Tisné, Paris, 1948). — Cézanne (Hazan. Paris, 1952).

Dubuisson (A.): Les échos du Boisacré (Les Presses universitaires. Paris, 1924).

Duret (Théodore): Monsieur Choquet (Предговор към каталога на разпродажбата Шоке в Париж, 1899). — Histoire des Peintres impressionnistes (Floury, Paris, 1906).

Duret (Théodore), Werth (Léon), Jourdain (Frantz), Mirbeau (Octave): Cézanne (Bernheim-Jeune, Paris, 1914).

Elder (Marc): A Giverny, chez Claude Monet (Bernheim-Jeune, Paris 1924).

Faron (Jean): L'Ane de Cézanne (в Le Petit Var, 2 март 1938).

Faure (Elie): Les Constructeurs (Crès, Paris, 1921). — Cézanne (Braun, Paris, 1936).

Fernand-Demeure: Martyre et Béatification de saint Paul Cézanne (в La Grande Revue, януари 1939).

Florisoone (Michel): Van Gogh et les Peintres d'Auvers chez le docteur Gachet (специален брой на L'Amour de l'Art, Paris, 1952).

Francastel (Pierre): L’Impressionnisme (Les Belles-Lettres, Paris, 1937).

Fry (Roger): Le Développement de Cézanne (в L’Amour de l’Art, декември, 1926).

Gachet (Paul): Cézanne à Auvers. Cézanne graven) (Les Beaux-Arts, Paris, 1952).

Gauthier (Maximilien): Le Comte Armand Doria (в L’Information artistique, април 1955).

George (Waldemar): Aquarelles de Cézanne (éditions des Quatre-Chemins, Paris, 1926).

Gowing (Lawrence): Предговор към каталога на изложбата Сезан в галерията „Тейт“ в Лондон, 1954.

Guerry (Liliane): Cézanne et l’Expression de l’Espace (Flammarion Haris, 1950).

Huyghe (René): Cézanne (Editions d’Histoire et d’Art, Paris, 1936) — Paul Cézanne, un caractère et une vie (в Le Jardin des Arts, ноември 1954).

Huyghe (René) et Rewald (John): Cézanne (специален брой на L’Amour de l’Art, май 1936).

Imbourg (Pierre): Cézanne et ses Logis à Paris (в Beaux-Arts, 20 януари, 1939)., Isidore Baille (в Le Mémorial d’Aix. 5 октомври 1924).

Jâmot (Paul): Cézanne (в La Renaissance, май-юни 1936).

Jewell (Edward-Alden): Cézanne (The Hyperion Press, New York, 1944).

Joëts (Jules): Les Impressionnistes et Choquet (в L’Amour de l’Art април 1930).

Johnson (Eric Loran): Cézanne Country (в The Arts, New York, април 1930). — Cézanne’s Composition (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1946).

Jourdain (Frantz): Le Salon d’Automne (Les Arts et le Livre, Paris.) — Вж. Duret.

Jourdain, Vayssiére et Gastine: Notice sur la Vie et les Travaux de A.-F. Marion (в Annales de la Faculté des Sciences de Marseille, том XI, свитък I).

Juin (Hubert): Sur les pas de Paul Cézanne (Librairie de l’Université, Aix-en-Provence 1953).

Klingsor (Tristan): Cézanne (Rie der Paris, 1928).

Lanux (Armand): Bonjour, monsieur Zola (Amiot-Dumond, Paris, 1954).

Le Blond-Zola (Denise): Zola et Cézanne, d'après une Correspondance retrouvée (в Mercure de France, януари 1931). — Émile Zola raconté par sa fille (Fasquelle, Paris, 1931). — Paul Alexis, Ami des Peintres, Bohème et Critique d'Art (в Mercure de France, 1 март 1939).

Le Goaziou (Alain): Le „Père Tanguy“, compagnon de lutte des grands peintres du début du siècle (Floury, Paris, 1951).

Leymarie (Jean): L'Impressionnisme (2 тома, Skira, Genève, 1955).

Loeb (Pierre): Voyages à travers la Peinture (Bourdais, Paris, 1945).

Mack (Gerstle): La Vie de Paul Cézanne (Gallimard, Paris, 1938).

Maglione (André): Monticelli in time (Marlatier, Marseille, 1903).

Maupassant (Guy de): Émile Zola (A. Quantin, Paris, 1883).

Maus (Madeleine-Octave): Trente années de luttes pour l'Art (1884–1914) (L'Oiseau bleu, Bruxelles, 1925).

Mirbeau (Octave): Le Père Tanguy (в L'écho de Paris, 13 февруари, 1894). — Вж. DURET.

Négis (André): Adolphe Monticelli, châtelain des Nuées (Grasset, Paris, 1929).

Nicollas (Victor): Achille Emperaire (Aix-en-Provence, 1953).

Novotny (Fritz): Cézanne (éditions du Phaidon, Paris, 1937)

Pia (Pascal): Ambroise Vollard, marchand et éditeur (в L'Oeil, 15 март 1955).

Provence (Marcel): Cézanne collégien (в Mercure de France, 1 февруари и 1 август 1925). — Cézanne et ses Amis Numa Coste (в Mercure de France, 1 април, 1926). — L'Année cézanienne 1933 (Éditions du Feu, Aix-en-Provence, 1934). — L'Année cézanienne 1935 (Éditions du Feu, Aix-en-Provence, 1936). — Le Cours Mirabeau, trois siècles d'histoire, 1651–1951 (Éditions du Bastidon, Aix-en-Provence, 1953).

Raimbault (Maurice): Une Lettre de Cézanne à Joseph Huot (в Provincia, Revue de la Société de Statistique, d'Histoire et d'Archéologie de Marseille et de la Provence, III и IV тримесечие 1937).

Raynal (Maurice): Cézanne (Éditions de Cluny, Paris, 1936). — Cézanne (Skira, Genève, 1939). — Cézanne (Skira, Genève, 1954).

Rebatet (Lucien): Le Coeur et l'Esprit de Cézanne (в La Revue universelle, 15 юни, 1936).

Rewald (John): Cézanne au Louvre (в L'Amour de l'Art, октомври 1935). — Cézanne et Zola (Sedrowski, Paris, 1936). — Une Copie par Cézanne d'après le Greco (в Gazette des Beaux-Arts, февруари 1936) — Cézanne et son Oeuvre (в L'Art sacré, специален брой за Сезан, 1936). — A propos du Catalogue raisonné de l'oeuvre de Paul Cézanne et de la chronologie de cette oeuvre (в La Renaissance март-април 1937). — Achille Emperaire, ami de Paul Cézanne (в L'Amour de l'Art, май 1938) — Paul Cézanne: New Documents for the Years 1870–1871 (в The Burlington Magazine, април 1939) — Cézanne, sa vie, son oeuvre, son amitié pour Zola (Albin Michel, Paris, 1939). — Paul Cézanne: carnets de dessins предговор и систематичен каталог (Quatre-Chemins-Éditart, Paris, 1951). — Un Article inédit sur Paul Cézanne en 1870 (в Arts, 21 юли 1954). — Histoire de L'Impressionnisme (Albin Michel, Paris, 1955).

Rewald (John) et Huyghe (René): вж. Huyghe.

Rewald (John) et Marschutz (Léo): Cézanne au Château Noir (в L'Amour de l'Art, януари 1935). — Cézanne et la Provence (специален брой на списание Le Point, август, 1936).

Rey (Robert): La Peinture française à la fin du XIXe siècle. La renaissance du sentiment classique (Les Beaux-Arts, éditions d'études et de Documents, Paris, 1931).

Rilke (Rainer-Maria): Lettres sur Cézanne (Corrêa, Paris, 1944).

Roger-Marx (Claude): Le Paysage français de Corot à nos jours (Éditions d'Histoire et d'Art, Paris, 1952).

Roger-Miles (L.): La Collection Choquet (Предговор към каталога на разпродажбата Шоке в Париж, 1899).

Salmon (André): Cézanne (Stock, Paris, 1923).

San Lazzaro (G. di): Paul Cézanne (éditions des Chroniques du Jour, Paris, 1936).

Schmidt (Georg): Aquarelles par Paul Cézanne (Éditions Holbein, Бâle, 1952).

Silvestre (Armand): Au Pays de Souvenirs (A la Librairie illustrée, Paris, 1892).

Merling (Charles): Cézanne et les Maîtres d'autrefois (в La Renaissance, май-юни 1936).

Tabarant (A.): Le Peintre Caillebotte et sa Collection (в Le Bulletin de la vie Artistique, 1 август 1921). — Quelques propos sur Cézanne (в Le

Bulletin de la Vie Artistique, 1 март 1924). — Manet et ses Oeuvres (Gallimard. Paris, 1947).

Tolnay (Charles de): Cézanne et la Peinture en Europe (в La Renaissance, май-юни, 1936).

Toulouse (Dr. Edouard): Émile Zola (Société des éditions scientifiques, Paris, 1896).

Tourette (Jean): J'ai découvert des esquisses inconnues de Cézanne (в Les Lettres françaises, 28 август 1952).

Vaudroyer (Jean-Louis): Beautés de la Provence (Grasset, Paris, 1926). — Les peintres provençaux de Nicolas Froment à Paul Cézanne (La Jeune Parque, Paris, 1947).

Vauxcelles (Louis): Ambroise Vollard, curieux homme (в Beaux-Arts, 28 юли 1939).

Venturi (Lionnello): Sur les dernières années de Cézanne (в Minotaure, 1936). — Les Archives de l'Impressionnisme (Durand-Ruel, Paris-New York, 1939). — De Manet à Lautrec (Albin Michel, Paris, 1953), От Мане до Лотрек (Български художник, София, 1970).

Verane (Léon): Humilis. Poète errant (Grasset, Paris, 1929).

Vergnet-Ruiz (J.): Cézanne et l'impressionnisme (в L'Renaissance, май-юни 1936).

Werth (Léon): вж. Duret

ИЛЮСТРАТИВЕН МАТЕРИАЛ

Негърът Сципион

1866; Сан Пауло, Музей за изобразителни изкуства

Момиче на пиано (Увертюра към „Танхойзер“)

1867-1869; Ленинград, Държавен Ермитаж

Чичо Доминик като монах

Около 1866; Ню Йорк, частна колекция

Топене на снега в Естак

1870-1871; Ню Йорк, Галерия Вилденциайн

Изкушението на св. Антоний

Около 1869-1870; Цюрих, частна колекция

Закуска на тревата

Около 1869; Париж, частна колекция

Композиция. (Рисунка)

Базел, Музей за изобразителни изкуства
Модерна Олимпия

Около 1872-1873; Париж, Лувър

Черният часовник

Около 1870; Париж, частна колекция

Автопортрет

Около 1873-1875; Ленинград, Държавен Ермитаж

Портрет на Шоке

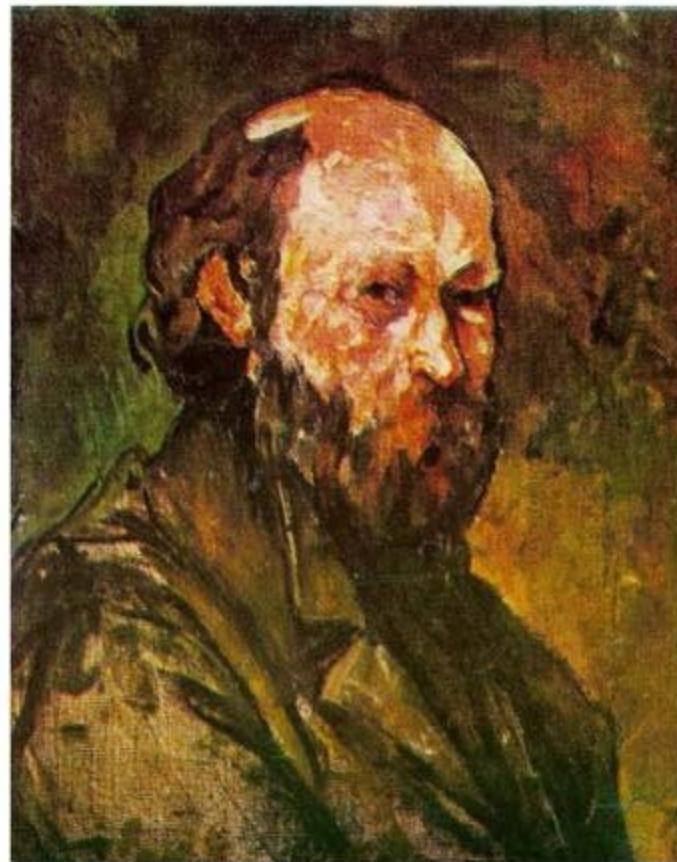
Около 1875; Кембридж, коллекция Виктор Ротшильд

Път в Понтоаз

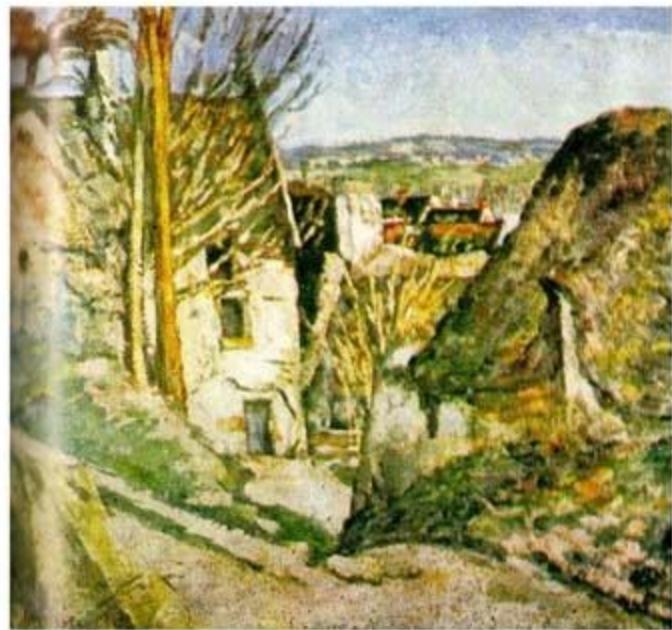
1875-1877; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С.
Пушкин“

Автопортрет

1877; Вашингтон, частна колекция

Къщата на обесения

1872-1873; Париж, Лувър

Седналият Шоке

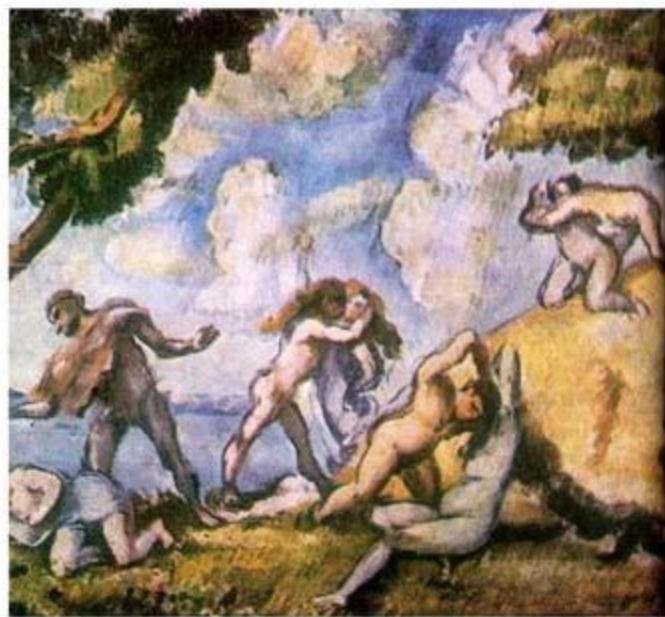
Около 1877; Охайо, Галерия за изящни изкуства

Любовна борба

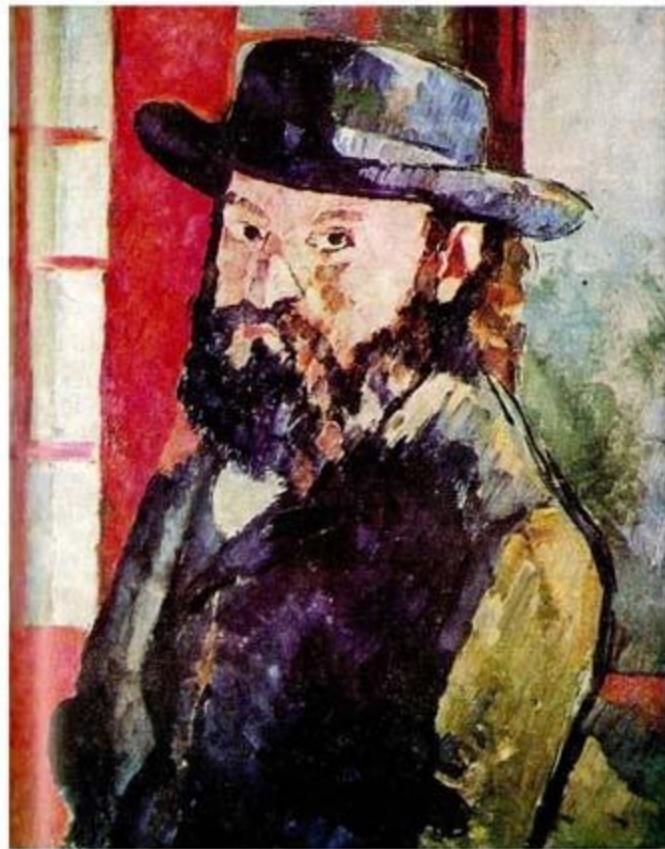
1875-1876; Ню Йорк, частна колекция

Любовна борба

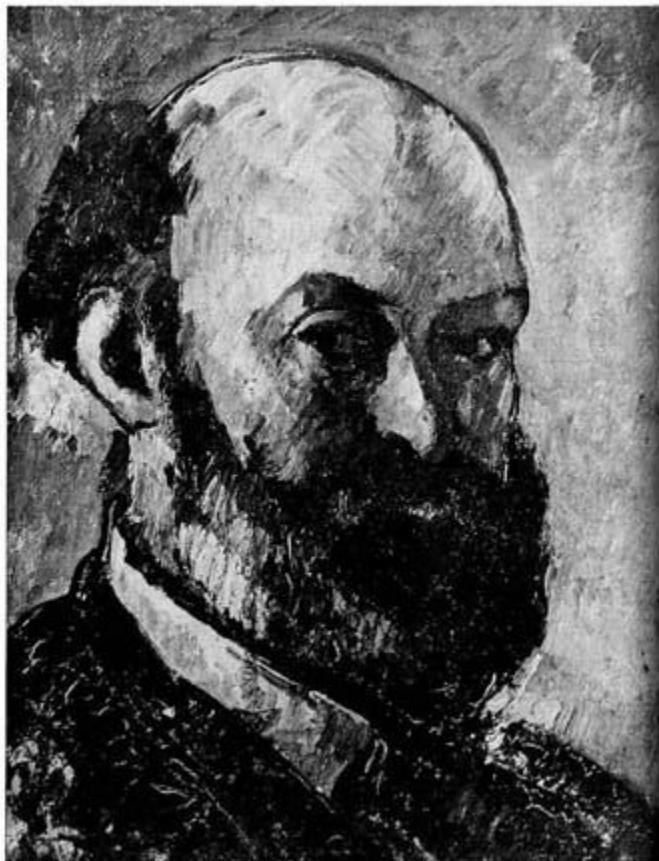

Около 1879-1880; Париж, частна колекция

Автопортрет с шапка

Около 1879-1882; Берн, Музей за изобразителни изкуства
Автопортрет

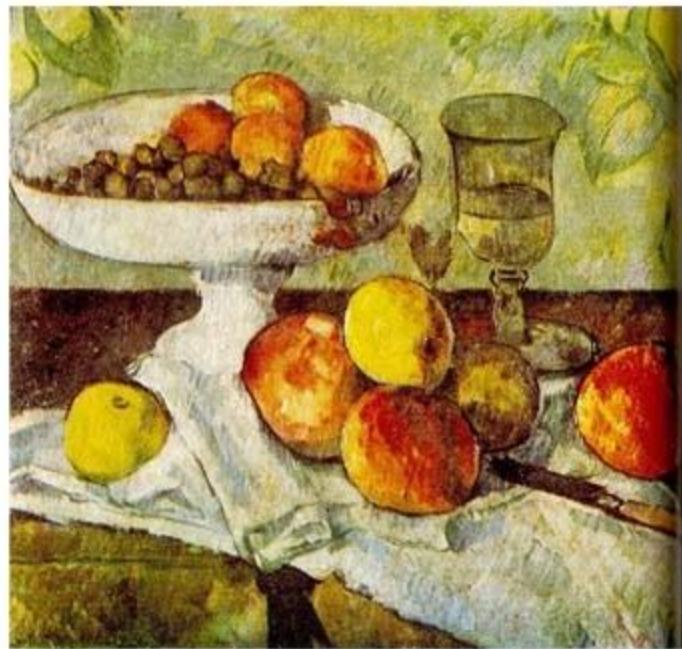
Около 1880; Винтертур, частна колекция

Рисунка

Около 1878-1885; Ротердам, Музей Бойманс ван Бойнинген

Натюрморт с фруктиера

Около 1879-1882; Париж, частна колекция

Автопортрет

Около 1879-1882; Лондон, Галерия Тейт

Портрет на Пол Сезан, син на художника

1885; Вашингтон, Национална художествена галерия

Къща в Прованс

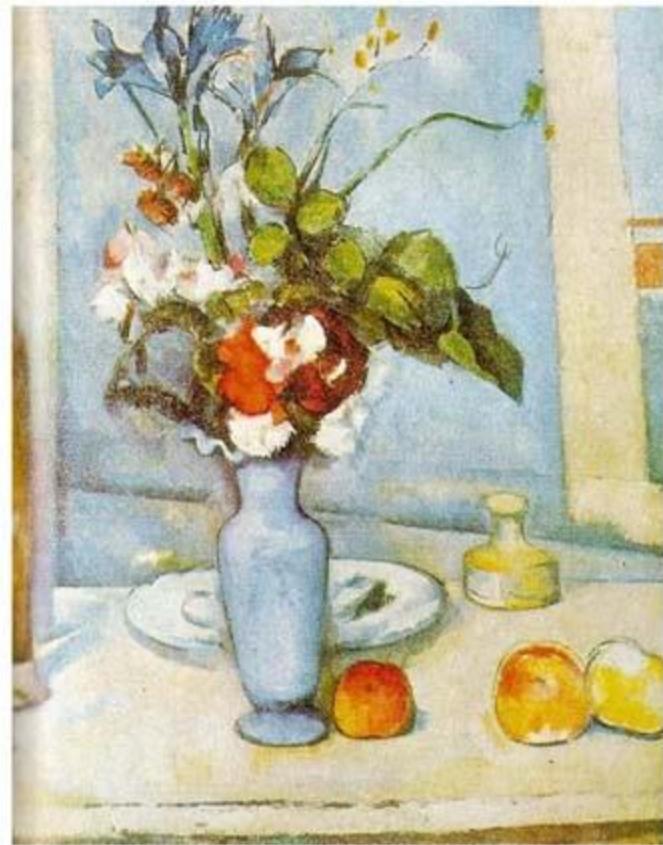
1885-1886; Индианаполис, Художествен институт „Джон Херън“

Портрет на госпожа Сезан

Около 1885; Женева, частна колекция

Синя ваза

1883-1887; Париж, Лувр

Автопортрет

1879-1885; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Госпожа Сезан

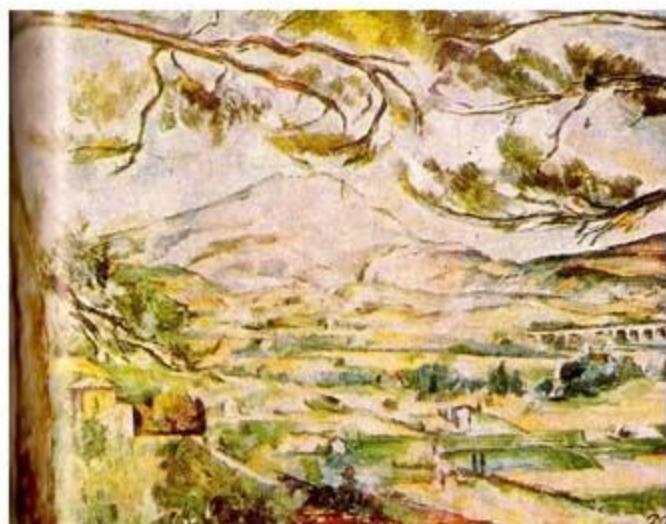
Около 1883-1887; Пенсильвания, частна колекция

Портрет на Луи Гийом

1879-1882; Вашингтон, Национална художествена галерия

Планината Сент Виктоар с големия бор

Около 1885-1887; Лондон, Художествен институт Куртъ

Заливът край Естак

Около 1885; Чикаго, Институт за изобразително изкуство

Портрет на госпожа Сезан. (Рисунка)

Около 1883-1886; Ротердам, Музей Бойманс ван Бойнинген

Акведукт

1885-1887; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Автопортрет. (Рисунка)

Чикаго, Институт за изобразително изкуство

Натюрморт

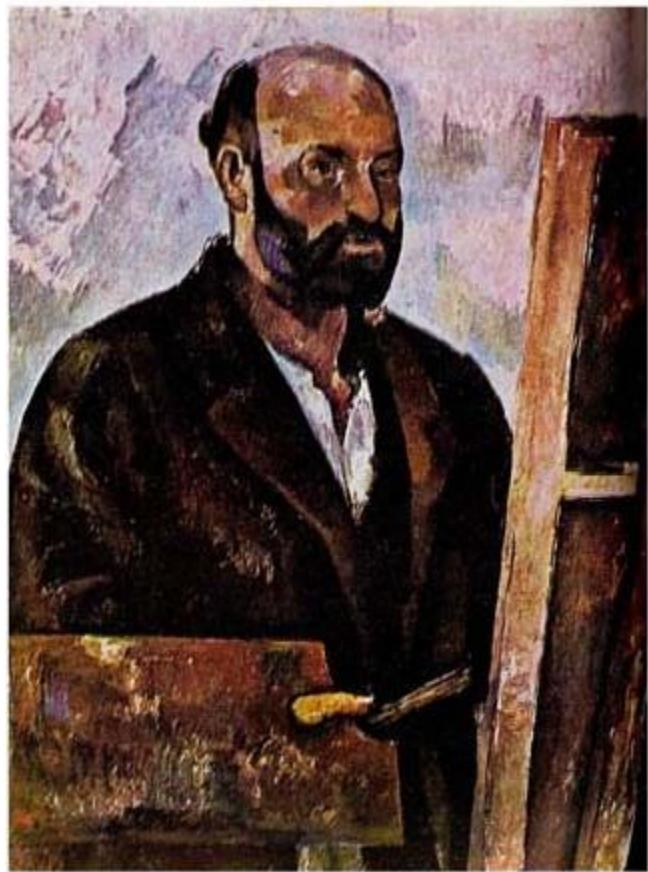
Около 1879-1882; Копенхаген, Кралски музей

Портрет на госпожа Сезан

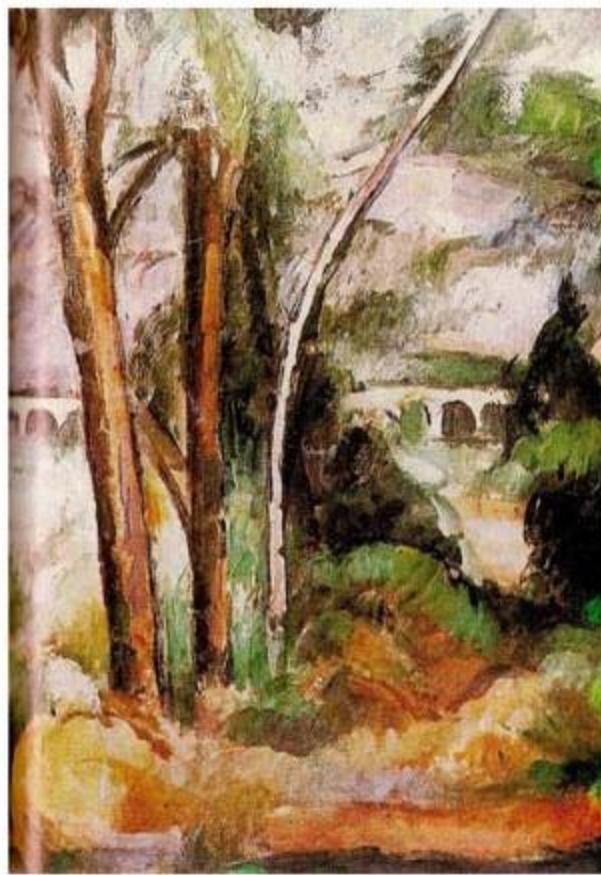
Около 1879-1882; Цюрих, частна колекция

Автопортрет с палитра

Около 1885-1887; Цюрих, частна колекция

Акведукт. (Детайл)

1885-1887; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Къпещ се

1885-1887; Ню Йорк, Музей за модерно изкуство

Бреговете на Марна

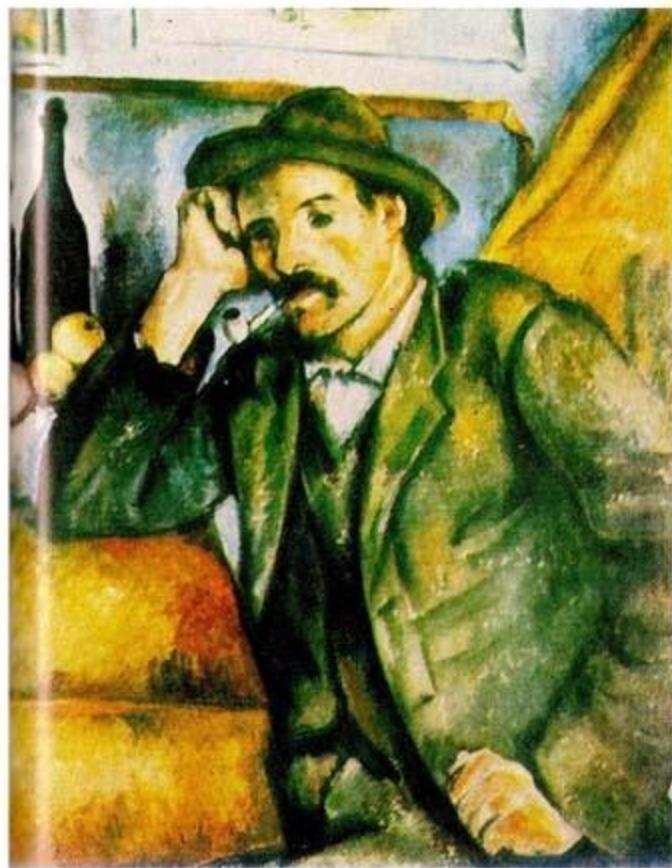
1888; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С.
Пушкин“

Планината Сент Виктоар

1885-1887; Ню Йорк, Музей Метрополитън

Човек с лула

1889; Ленинград, Държавен Ермитаж

Рисунка

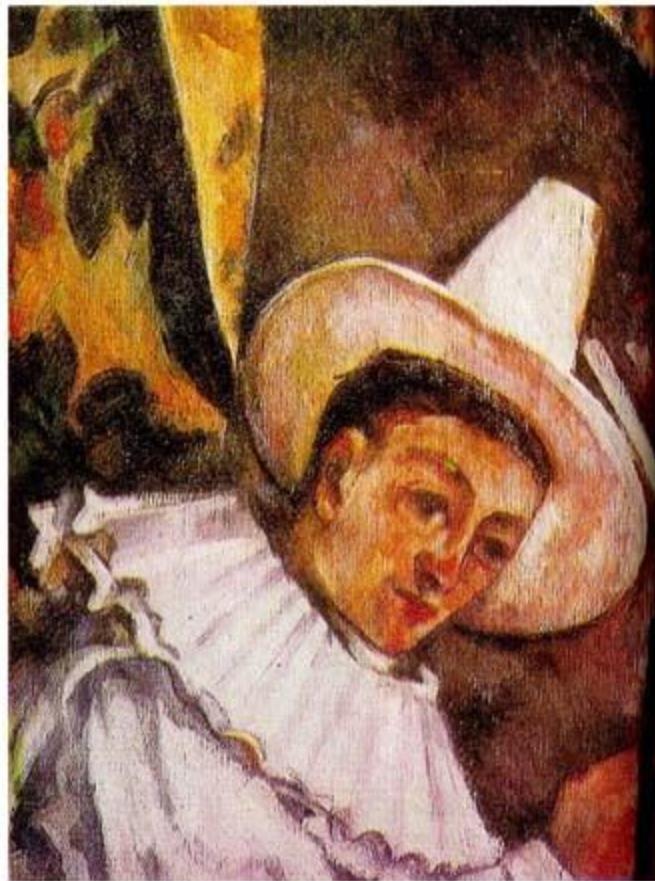
Базел, частна колекция

Пиеро и Арлекин

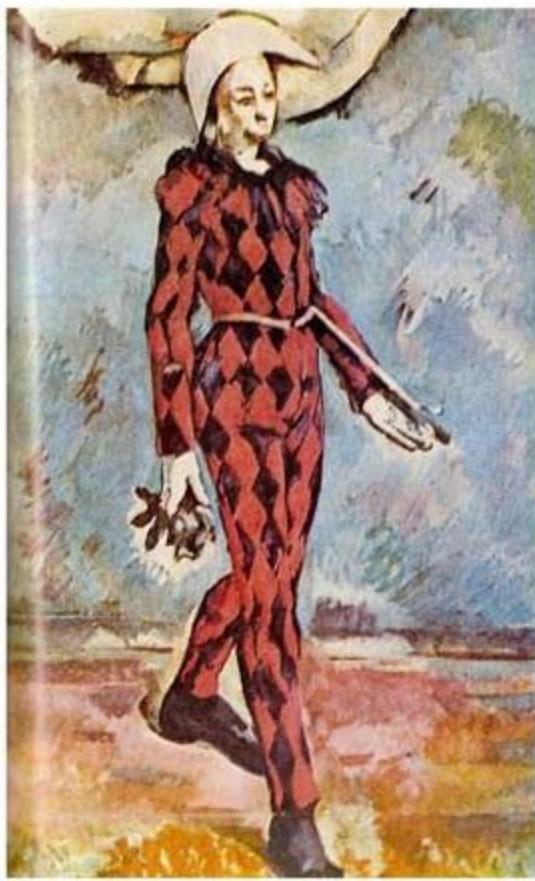
1888; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Пиеро и Арлекин. (Детайл)

1888; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С.
Пушкин“

Арлекин

1888; Кеймбридж, Колекция Виктор Ротшилд

Натюрморт с кошница с плодове

1888-1890; *Париж, Лувър*

Портрет на госпожа Сезан в червено

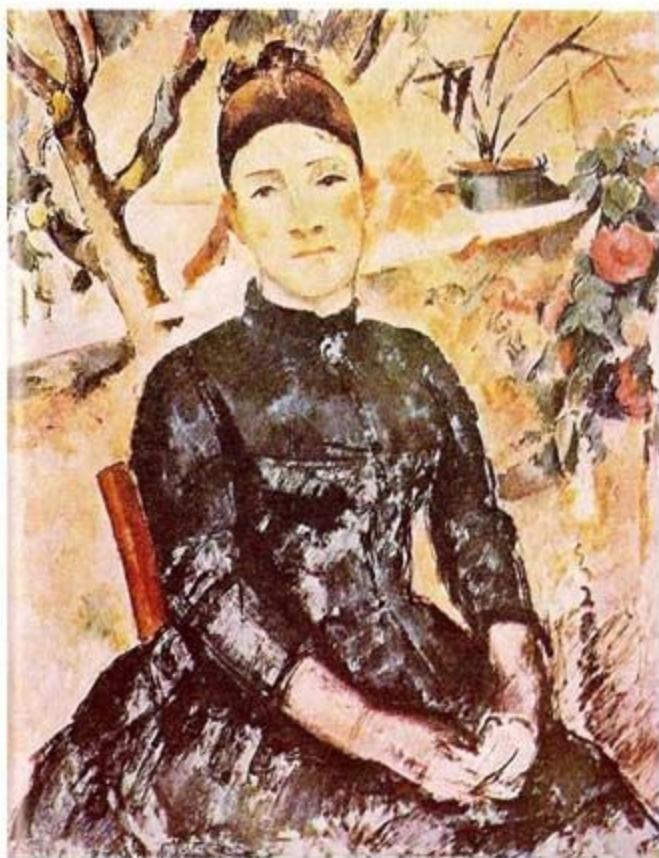
Около 1890; Сан Пауло, Музей за изобразителни изкуства

Натюрморт с кошница ябълки

1890-1894; Чикаго, Институт за изобразително изкуство

Госпожа Сезан в оранжерията

Около 1890; Ню Йорк, Музей Метрополитън

Картоиграчи

Около 1890-1892; Ню Йорк, Музей Метрополитън

Човек с лула

Около 1892; Лондон, Художествен институт Куртъ

Жена с кафеник

1893-1894; Париж, Лувър

Картоиграчи

1890-1892; Париж, Лувър

Къща с пропукани стени

1892-1894; Ню Йорк, частна колекция

Скали в гората

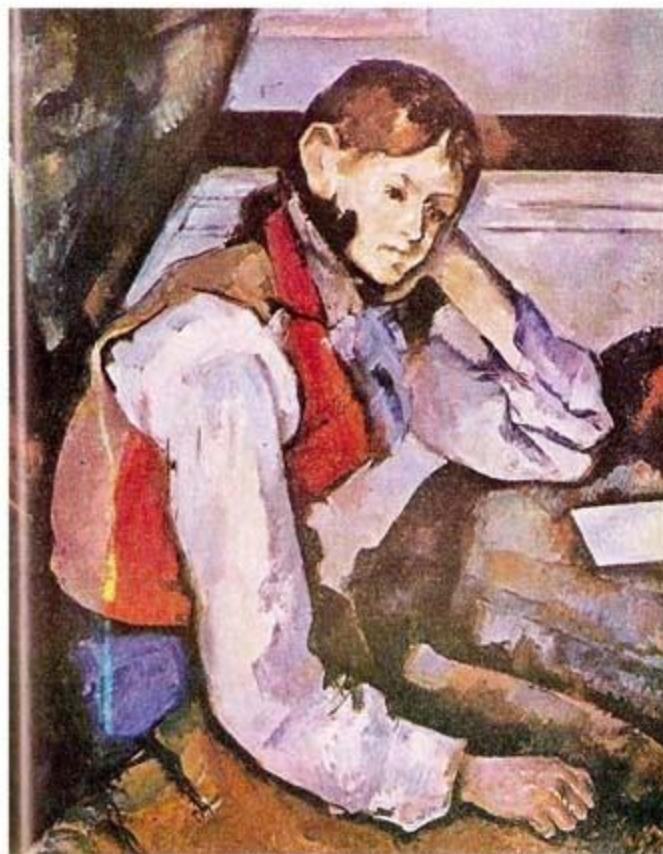
Около 1892; Цюрих, Кунстхаус

Натюрморт с яблки

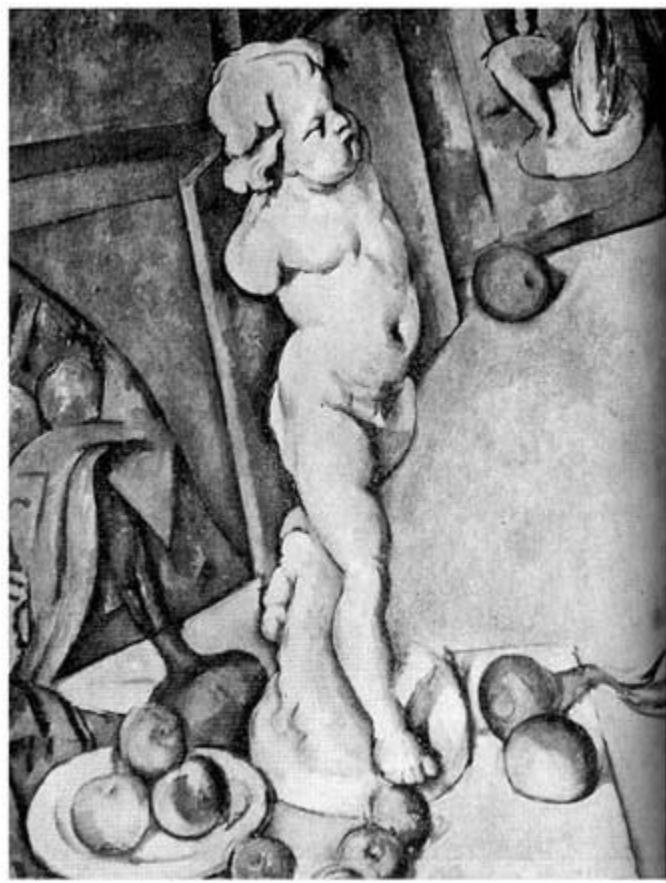
1890-1894; Ню Йорк, коллекция Яacob Голдшмит

Момче с червена жилетка

1890-1895; Цюрих, частна колекция

Натюрморт с Купидон

Около 1895; Лондон, Художествен институт Куртъ

Натюрморт с бутилки

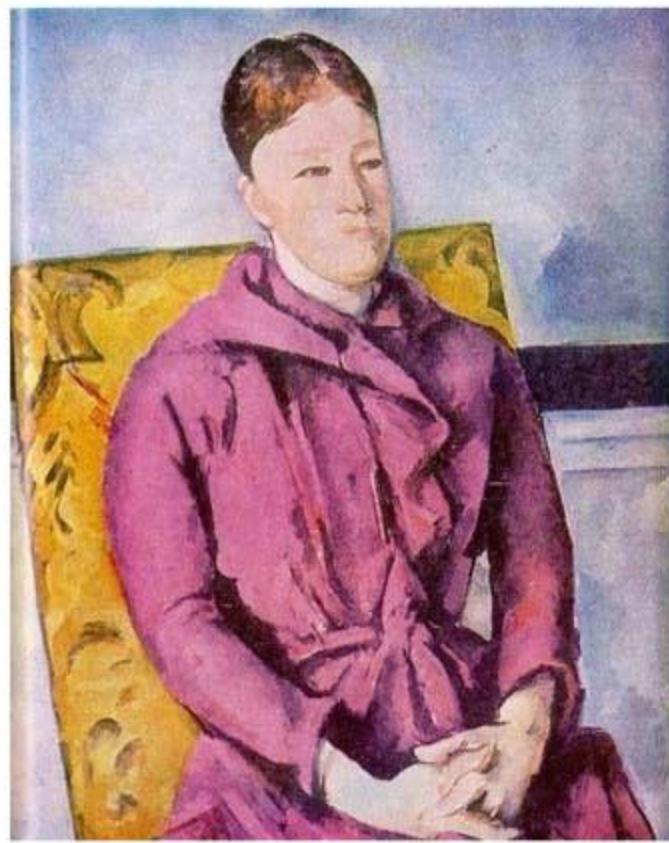
Около 1890-1894; Вашингтон, Национална художествена галерия

Изглед от Гардан

Около 1885-1886; Ню Йорк, Бруклински музей

Госпожа Сезан в жълто кресло

Около 1890-1894; Чикаго, Институт за изобразително изкуство

Бреговете на Марна

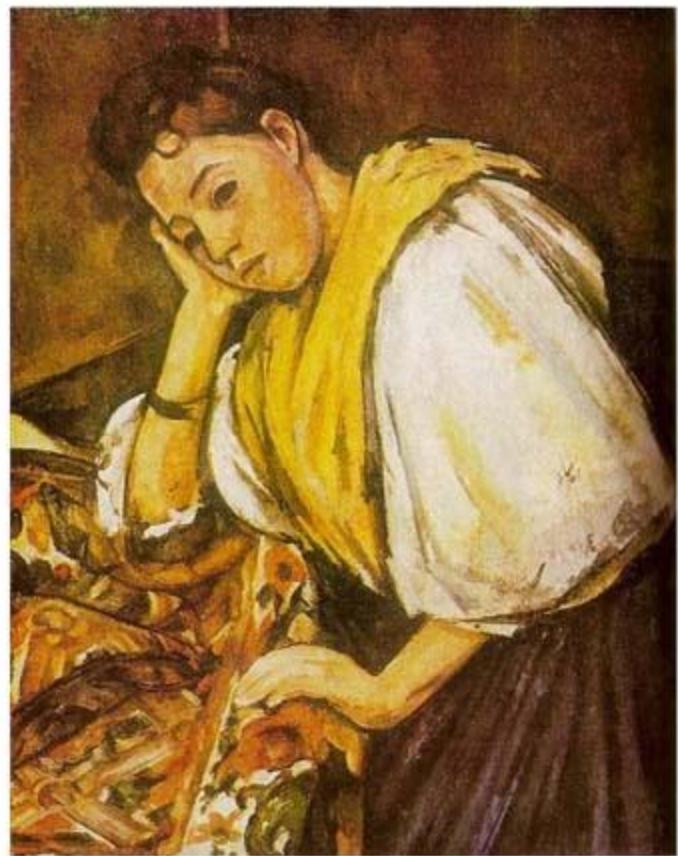
1888; Чикаго, Ленинград, Държавен Ермитаж

Протрет на Гюстав Жефроа

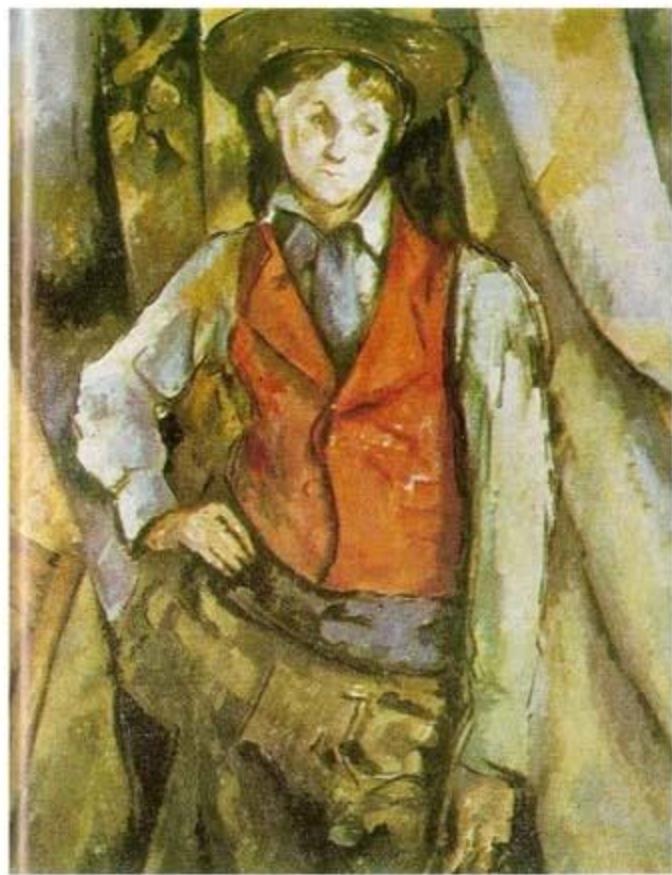
1895; Париж, частна колекция

Италианско момиче

1896; Ню Йорк, частна колекция

Момче с червена жилетка

1890-1895; Ню Йорк, колекция Яacob Голдшмит

Улични завои в Монжеро

1899; Ню Йорк, частна колекция

Портрет на Амброваз Волар

1899; Париж, Пти Пале

Натюрморт с луком

1895-1900; Париж, Лувър

Планината Сент Виктоар, гледана откъм каменоломната
Бибемюс

1898-1900; Балтимор, Музей за изобразителни изкуства

Човек с лула

1895-1900; Москва, Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Дама в синьо

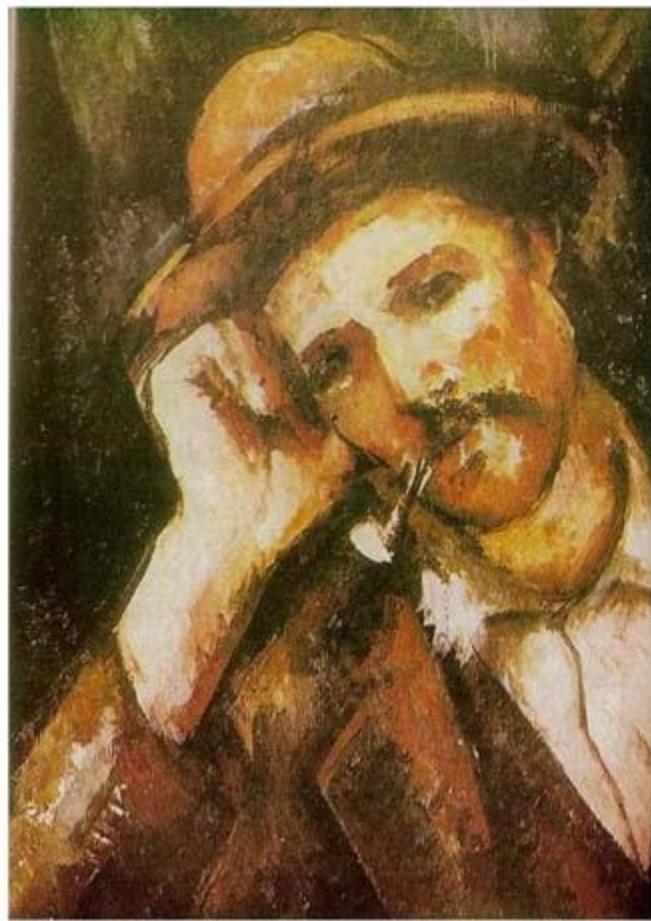
1898-1899; Ленинград, Държавен Ермитаж

Стара жена с броеница

1895-1896; Лондон, Национална галерия

Човек с лула. (Детайл)

1895-1900; Държавен музей за изобразителни изкуства „А. С. Пушкин“

Големият бор край Екс

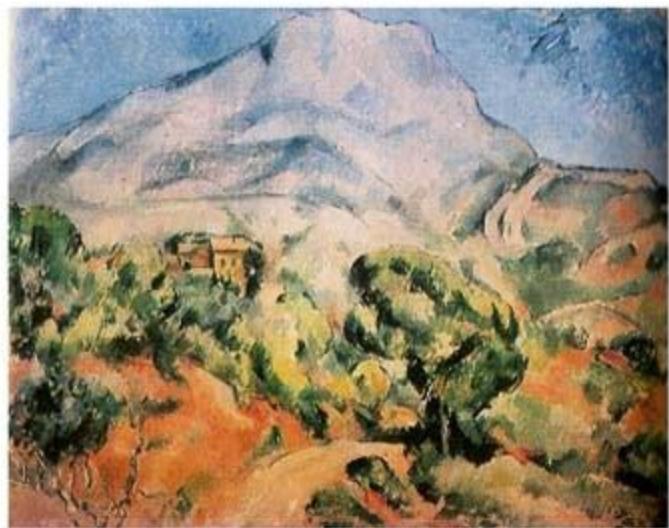
1897-1898; Ленинград, Държавен Ермитаж

Часовникар

1895-1900; Ню Йорк, Музей Гугенхайм

Планината Сент Виктоар

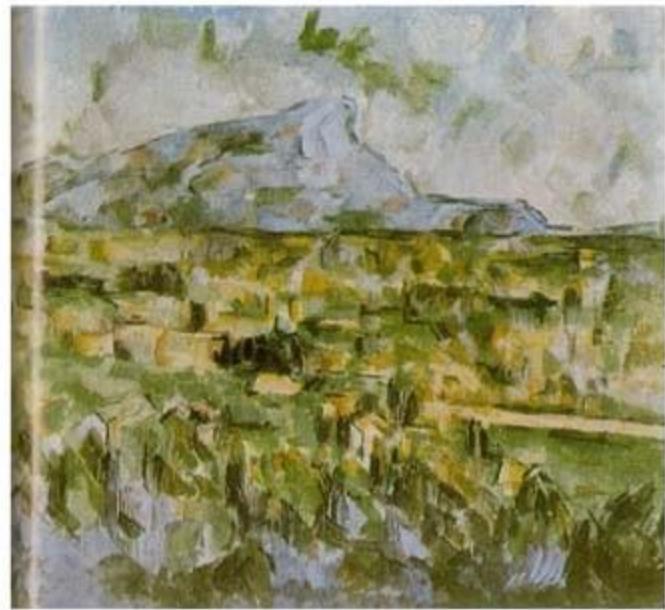
1894-1900; Ленинград, Държавен Ермитаж

Рисунка

Будапеща, Музей за изобразително изкуство

Планината Сент Виктоар

1904-1906; *Филаделфия, частна колекция*

Портрет на Валие

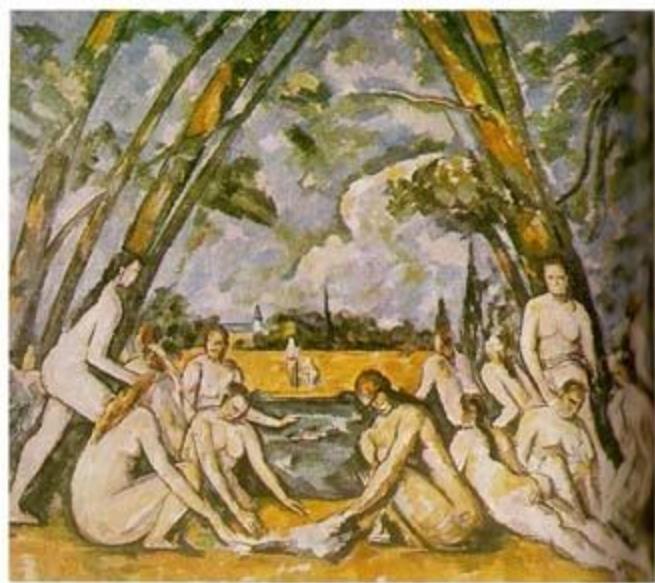
1906; Чикаго, частна колекция

Къпещи се

1900-1905; Чикаго, Институт за изобразително изкуство

Големите къпещи се

1898-1905; Филаделфия, Музей за изобразителни изкуства